

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ

Національний університет
«ОДЕСЬКА ЮРИДИЧНА АКАДЕМІЯ»

ОДЕСЬКИЙ ЛІНГВІСТИЧНИЙ ВІСНИК

Науково-практичний журнал

Випуск 6

Том I

Одеса
2015

Головний редактор: Петлюченко Н.В.

доктор філологічних наук, професор, завідувач кафедри германських та романських мов
Національного університету «Одеська юридична академія»

Заступник головного редактора: Мізецька В.Я.

доктор філологічних наук, професор, завідувач кафедри іноземних мов
Національного університету «Одеська юридична академія»

Відповідальний секретар: Артюхова А.О.

кандидат філологічних наук, доцент, доцент кафедри германських та романських мов
Національного університету «Одеська юридична академія»

Редакційна колегія:

Таранець В.Г. – д-р філол. наук, професор, професор кафедри германських та романських мов Національного університету «Одеська юридична академія»

Мамич М.В. – канд. філол. наук, доцент, завідувач кафедри прикладної лінгвістики Національного університету «Одеська юридична академія»

Ступак І.В. – д-р філол. наук, професор, декан факультету лінгвістики та перекладу, завідувач кафедри германських та східних мов Міжнародного гуманітарного університету

Образцова О.М. – д-р філол. наук, професор, декан факультету іноземних мов Південноукраїнського національного педагогічного університету імені К.Д. Ушинського

Морошану Л.І. – канд. філол. наук, доцент, доцент кафедри перекладу та мовознавства Міжнародного гуманітарного університету

Колгаєва І.М. – д-р філол. наук, професор, завідувач кафедри лексикології та стилістики англійської мови Національного університету імені І.І. Мечникова

Воробйова О.П. – д-р філол. наук, професор, завідувач кафедри лексикології і стилістики англійської мови імені професора О.М. Мороховського Київського національного лінгвістичного університету

Петренко О.Д. – д-р філол. наук, професор, завідувач кафедри теорії мови та літератури, декан факультету іноземної філології Кримського федерального університету імені В.І. Вернадського

Валігура О.Р. – д-р філол. наук, професор, завідувач кафедри східної філології Київського національного лінгвістичного університету

Селіванова О.О. – д-р філол. наук, професор, завідувач кафедри теорії та практики перекладу Навчально-наукового інституту іноземних мов Черкаського національного університету імені Богдана Хмельницького

Светозарова Н.Д. – д-р філол. наук, професор, професор кафедри фонетики і методики викладання іноземних мов Санкт-Петербурзького державного університету (Росія)

Козлова Р.М. – д-р філол. наук, професор, професор кафедри російського, загального та слов'янського мовознавства Гомельського державного університету імені Франциска Скорини (Білорусія)

Крістіан Саллок – професор Інституту російської культури імені Лотмана, факультет філології, Рурський університет, м. Бохум (Німеччина)

Рекомендовано до друку та поширення через мережу Internet
Вченою радою Національного університету «Одеська юридична академія»
(протокол № 2 від 13.10.2015 р.)

Науково-практичний журнал «Одеський лінгвістичний вісник»
zareєстровано Державною реєстраційною службою України
(Свідоцтво про державну реєстрацію друкованого засобу масової інформації
серія КВ № 20331-10131 р.)

«Одеський лінгвістичний вісник» внесено до переліку наукових фахових видань України, в яких можуть публікуватися результати дисертаційних робіт на здобуття наукових ступенів доктора і кандидата наук відповідно до Наказу Міністерства освіти і науки України № 793 від 04.07.2014 р. (Додаток № 8).

Сайт видання: www.oljournal.in.ua

УДК 811.111'42

Анохіна Т. О., Швачко С. О.

СТАТУС ЛАКУНИ В ПАРАДИГМІ МЕТАЗНАКІВ КАТЕГОРІЇ НИЩО

У статті розглядається категорія лакунарності, її метазнаки на просторах номінативних і комунікативних одиниць англійського художнього дискурсу. Фокусується увага на міжмовних та внутрішньомовних культурах і лінгворемах в аспектах мови, мовлення й мовленнєвої поведінки. Не залишається осторонь проблема перспективного бачення релевантних питань.

Ключові слова: категорія, лакуна, метазнак, номінативні та комунікативні одиниці.

Анохина Т. А., Швачко С. А. Статус лакуны в парадигме метазнаков категории НИЧТО. – Стаття.

В статье исследуется категория лакунарности, ее метазнаки на просторах номинативных и коммуникативных единиц английского художественного дискурса. Фокусируется внимание на межъязыковых и внутриязыковых культурах и лингворемах в аспектах языка, речи и речевого поведения. Не остается в стороне проблема перспективного видения релевантных вопросов.

Ключевые слова: категория, лакуна, метазнак, номинативные и коммуникативные единицы.

Anokhina T. O., Shvachko S. O. The status of lacuna in the paradigm of metasigns of category NOTHING. – Article.

The article in question deals with the lacuna, its metasigns in the scientific picture of the world. Lacunar components are being sought after in the nominative and communicative units, their interlingual and intralingual domains. Attention is being focused on the language speech behavior and speech modi of relevant referents. The vistas of investigation aren't excluded either.

Key words: category, lacuna, metasign, nominative and communicative units.

У сучасному науковому житті з'явилась нова дисципліна – лакунологія, базовий метазнак якої – лакуна – є об'єктом нашого дослідження. Предметом дослідження є група метазнаків суміжної парадигми НИЩО. Актуальність теми об'єктивується її новизною, недостатньою дослідженістю, а також зростаючим інтересом учених до проблеми буття/небуття. Мета статті полягає в осмисленні категорії НИЩО та її субкатегорій: негачії, заперечення, відсутності та лакунарності. Онтологічні й гносеологічні аспекти лакунології ідентифікуються на матеріалі досягнень учених із релевантної проблеми, на аутентичних свідченнях лексикографів, а також емпіричних фактах англійського художнього й публіцистичного дискурсів.

Генетичні паралелі латинського за походженням слова *lacuna* (*lacunae*) семантизуються етимонами «space», «cavity», «hole», «lake dwelling», «missing portion», «something which is otherwise continuous», «lost», «absent». На часі актуальним є семи «missing», «lost», «absent». Активними є алоніми *blank*, *empty* та *absent*. Синоніми англ. *lacuna* є необ'ємними з огляду на їх нечасте вживання в наївній картині світу та наявність дослідницької лакуни. Звернення до лексикографічного буття матеріалізується в моделі Adjective + Noun, в англійських словосполученнях такого типу: *empty box*, *empty (uninhibited) house*, *empty (blank) place*, *empty (hungry) stomach*, *empty (idle) talk*, *empty (vain) efforts*, *empty (lame) excuse*, *empty hopes (castles in the air)*, *empty (mere) words*, *empty threats (mill the wind)*, *empty headed*, *empty handed*, *empty of the patrol*, *empty (stupid) mind*, *blank paper (document, look, silence, window, wall, lottery, ticket, dash, look, despair, verse)*.

Слова *blank*, *empty*, *absent* та їх алоніми семантизують відсутність того, що було втрачено чи знаходиться в пошуку (*lost and missing*). Порів-

няймо англ. *absence of mind*, *absence of attention*, *missing portion*.

Слова не лише називають денотати, вони розповідають, заворожують, сугестують, намічають перспективні вектори розвідок. Одиниці мови (слова й словосполучення) змінюють поверхневу та глибинну структури. Вони, як і люди, забувають деякі епізоди зі своєї біографії, унаслідок чого з'являються семантичні лакуни, білі плями в діахронічній пам'яті. Дослідження атракторів та реперелів лакун відбувається в студіях етимологів, творців слів, які досліджують «єдиного слова ради тисячі тонн словесної руди» (В.В. Маяковський). При цьому залишається чимало білих плям на просторах вербокреації, десемантизація яких нагадує про «словесне сяйво» феномена, про забуті лексико-семантичні варіанти. Забутими одиницями [7] виступають морфемі та слова в доменах девіації, архаїзмів, запозичень, автохтонної лексики. Сяйво забутих слів в етимологічних етюдах нагадує про концептуальне та категоріальне буття лакунарних явищ [4].

Антропоморфність досліджень лінгвістичних об'єктів верифікується в процесах еволюції, інволюції, адаптивності, у зсувах, про що свідчать самоорганізація та самоперебудова мовних одиниць.

Змінюються функції мовних одиниць, спрацьовують процеси лексикалізації та граматикизації. Поява порожніх місць у діахронічній пам'яті мовних знаків або семантичних лакун потребує експлікації, делакунізації й спеціального коментаря. Процес делакунізації відбувається по-різному, їх маркери екстеріоризуються як у наївних, так і в наукових картинах світу. До цього процесу залучаються образи, дефініції, мовні вислови та розповіді носіїв мови, що збагачує концептуальне бачення картин світу [4].

Дотичним до лакун є феномен табу, роль якого полягає в забороні інвективної лексики, у доброзичливому омовленні певних ситуацій, у появі прохібівів. Роздуми про минуле – це не лише навіювання ретроспекції, а й прояв когнітивного процесу осмислення лакунарних проблем майбуття, розпізнання порожніх, спустошених денотатів на міжмовних і внутрішньомовних векторах. Порожні поняття матеріалізуються в англійських мезазнаках *nothing, nobody, nowhere* та українських *ніщо, ніхто, ніде, нікуди*. Лакунарність є діючою як на поверхневій, так і на глибинній структурі номінативних та комунікативних одиниць. Феномен лакунарності, пропуску певної когнітивної ланки простежується в процесах деетимологізації, втрати минулих лексико-семантичних варіантів. Так, у російській мові слова *позор, позорище* втратили своє первісне значення *зрелище*, при цьому збереглося відлуння минулості в російських лексемах *зор, зоркий, зритель, зреть*. Деетимологізувались також російське *порох* («пиль»), українське *доктор* («учений лікар»). За народною етимологією лексема *Норвегія* мотивується семою «наверху», *Італія* (від *Удалія*) – «далеко від Росії» [6].

Суфікси – це в минулому слова, що втратили свою автономність і перетворились на будівельний матеріал словотвору. Проте, як і слова, вони зникають та з'являються. Так, в англійській мові *-ed* походить від дієслова *did, -ful* – від *full, -less* – від *less*. Мертвий суфікс *-th* (*breath, death, wealth*) утратив свою родину й продуктивність. Наприклад: *gift < give, seed < sow*. Семантична девіація слів проявляється не лише в лакунах, а й у забутих значеннях. Порівняймо застарілі значення в словах: англ. *nice* – «дурненька», *to tell* – «розрізняти, рахувати», *to write* – «пізати», *score* – «робити зарубки», *school* – «місце для відпочинку»; рос. *прелесть* – «обман, хитрость»; серб. *зной* – «піт», *любити* – «цілувати»; болг. *горе* – «ліс», *дума* – «слово». Семантичні лакуни мають діалектальні розбіжності. Так, російське «Можно ли пахать шум бредовой метлой?» у псковській говірці семантизувало *шум* – «мусор», *пахать* – «прибирати».

Стилістичні прийоми також відкриті для лакунарності, втрати буквальных вихідних значень. Порівняймо: укр. *фіолетове чорнило, зелена червона смородина, старий Новий рік, немолода молодиця, червона синька*; рос. *молодой человек (у звертаннях), старик (друг), шеф (водій)*. У російських лексемах *солнце, кольцо* забулася сема зменшуваності [4]. Таким чином, кожне слово а рїогї має свою історію, біографію та сфери білих плям. Однак шлях до пізнання починається з неопізнаних денотатів, їхніх ознак (*missing places, lacunae*) [3].

Лакунарність властива комунікативним одиницям (реченням, висловленням, текстам), що проявляється, зокрема, у наявності еліптичних

конструювань. Графічні знаки є маркерами імпліцитних ситуацій, проте лакунарне явище потребує допомоги вербальних знаків для прочитання невербалізованого. Невербальні знаки, на переконання В.І. Карасика, називаються *конвербальними*, такими, що потребують вокалізації, ословлення [2]. Лакунологія – розділ доксографів про ідеї, що маркуються інтегративно вербальними й невербальними засобами: кінесикою, окулістикою (айсивікою), соматикою, гапликою, ольфексією, проксемікою, візажистикою. Прагматичні аспекти лакунарності є досить очікуваними в живому мовленні, в ендозонах конотації, прагматики, епідигматики [3].

Лакунарність є адгерентною, дотичною до заперечення. Наприклад: *nothing* «*not everything*», *nothingness* «*being nothing*», *nobody* «*not anybody*», *none* «*no one*», *nowhere* «*to no place*», *nowise* «*in no way*». Негативність позначається гетерогенно різними частинами мови.

Семи реалізуються на різних мовних рівнях, концепт НІЩО омовлюється в номінативних і комунікативних одиницях. Лексично негатори визначаються лінгвальними й позалінгвальними факторами. До позамовних ідентифікаторів лексичного значення тяжіє інформація про реальний світ, що відображається в людській свідомості та фіксується в абстрагованому вигляді у формі структурних одиниць значення – сем. До мовних факторів тяжіє глибинна структура мовних одиниць [7].

На семантичному рівні імпліцитна негація виражається базовими (*to deny, to reject, to end, to banish, to antagonize, to abandon, to hate, to stop, to fail, to absent, to lack* etc.) та фразовими дієсловами (*to give up, to take away, to back away, to shut down, to shut up* etc.). Наприклад: *He hates not being able to remember* [8, с. 44]; *I'm too sore and it seems some of my sense of humour was taken away with my child* [8, с. 45]; *Stop apologizing* [8, с. 63]; *I refuse to open them* [8, с. 1].

Імпліцитно негація позначається іменниками типу *objection, denial, silence, refusal, dejection, reluctance, hatred, darkness* etc. Наприклад: *I listened at Mr. Edgar's door; it was all silence* [9, с. 207]; *I attempted to persuade him of the naughtiness of showing reluctance to meet his father* [9, с. 174].

Прикметники (*wrong, silent, deaf, void*) та прислівники (*hardly, scarcely, never, barely*) також вербалізують категорію заперечення. Наприклад: *And if I did, (which, however, I am far from allowing) I should not feel that I had done wrong* [9, с. 90]; *I hardly spoke a word, Ellen, and there he has gone out twice, crying* [9, с. 54]; *Never have enough time here, always trying to make our way there* [8, с. 2].

Заперечні займенники типу *nobody, no one, nothing, none* експліцитно виражають негативне значення, виступають як головними, так і друго-

рядними членами речення. Наприклад: *Nobody is healthy in London, nobody can be* [9, с. 155]; *I suppose it comes from the fact that none of us can stand other people having the same faults as ourselves* [10, с. 11].

До лексичних негаторів належать номінативні одиниці (монолексеми та полілексеми) [7]. На морфемному рівні негация виражається дериватами, які набули полярного щодо вихідної одиниці значення за допомогою словотворчих формантів.

Лексичні засоби категоризації негачії являють собою маркери з однойменною семою. Вони допомагають семантизувати комунікативну ситуацію та урізноманітнити мовлення негативними відтінками.

Метазнак *лакуна* розглядається в парадигмі адгерентних понять, має міждисциплінарний характер. У перекладацькій практиці нагальною є проблема елімінації лакун – їх осмислення, семантизації та омовлення. Дослідження неіснуючих слів, денотатів (порожніх клітин) є надзвичайно перспективним з огляду на їх теоретичну значущість для спілкування, когнітивних пошуків, дидактичних тлумачень у міжмовній і міжкультурній комунікації [2; 4].

Адгерентним феноменом є перерване мовлення, комунікативне мовчання, зумовлене емоційними чинниками (інколи – неінтендованими), дієвістю зовнішніх екстралінгвальних факторів. Погоджуємося з професором А.П. Загнітко, який стверджує: «Імплікація як категорія мовленнєвої комунікації надзвичайно ємна та її обсяги можуть бути вичерпно пізнаними за умови зіставлення з експлікованістю й елімінацією, що загалом постають корелятивними/некорелятивними у внутрішньотекстовій структурі» [1, с. 65].

Імплікатура приховує деталі діяхронічної пам'яті, навіть прийдешні зміни в мові, когнітивні витoki структур, епідигматичні модифікації. Порівняймо: англ. *how do you do, good-bye, good luck*; укр. *на добраніч, з Богом, до побачення*; акумулятивні застереження деприслівникових утворень типу англ. *after dinner sleep a while..., don't trouble trouble...*; укр. *застав дурного Богу молитися..., після дощику...*

Лакунам як одиницям із прихованим смислом, «висловленням у квадраті», інформатемам поміж рядків притаманні комплексні підходи до осмислення.

Онтологія референтів потребує відповідного гносеологічного підходу. Аналіз наукової літератури показує, що лакунарність як «категорія відсутності» позначається низкою метазнаків, серед яких виокремлюються *еліпсис, риторичне питання, згортання фрази, гендерна спустошеність, імпліцитність, ксеноніми, лакуна пам'яті, лакуна слова, етнографічна лакуна, невербаліка, умовчання, графічна інконгруентність*.

Зникають слова й мови, проте не безслідно. Вони залишають після себе «зоряне сяйво», «листопад» міфологем, роздумів та ідей. Деякі етюди минулості стають лакунами, делакунізація яких приносить насолоду шукачам осмислення віх історії, розуміння проблем сьогодення й майбутнього.

Лакуни – це не пустоти, а свідки «золотого дощу» ретроспекції. Міжмовні та внутрішньомовні лакуни виокремлюються на базі аутентичних лексикографічних джерел, з досвіду досліджень вітчизняних і зарубіжних учених, а також аналізу емпіричного матеріалу. Моделювання парадигм лакунарності, її гетерогенної поліаспектності є валоративним для оновлення діяхронічної пам'яті, ідентифікації тенденцій саморозвитку складних семіотичних систем [5].

Слова, як і люди, приходять і зникають (англ. *people come and go*). Традиції та звичаї є відкритими еволюційним процесам у культуремах, що спрацьовують у різних соціумах. За універсальної наявності культурем їх різноманітність є дієвою. Лакуни як інгерентні риси комунікації спостерігаються на синхронних та діяхронних векторах, у вербальних і невербальних представленнях. Вірування, звичаї, танці, пісні, артефакти, мистецтво передаються з покоління в покоління на параметрах аксіологічного виміру, а саме для їх збереження або анігіляції.

Наявність словників «неіснуючих слів» у царині фантастики й ірреальності, зокрема, об'єктивує існування лакун у концептосферах соціумів. Лакуни експлікуються в мові за допомогою полілексемних конструювань, компенсуючи відсутність однослівних позначень [6].

Щедрим джерелом загублених лакун є фразеологізми – сталі словосполучення, смисл яких мультиплікативно мотивується компонентами. Наприклад: *to fish in the air* («переливати із пустиго в порожнє»), *to mark with a T* («позначати злодія ініціальною буквою»), *Uncle Sam* → USA («дядько Сем»), *a fair weather friend* («ненадійний товариш»). Лексична розбіжність омовлюється діалектально: *бачі* – «батько» (угорське); *блискотека* – «дискотека зі світловими ефектами»; *буркур* – «мінеральне джерело», «мінеральна вода»; *гурка* – «ковбаса», «кров'янка», «ліверка» (угорське); *чумарка* – «шкварка»; *клепач* – «молоток»; *лаба* – «нога»; *мачка* – «кішка»; *склеп* – «крамниця»; *шатя* – «одяг»; *штат* – «держава» [6].

Про забуті слова йдеться в трактатах етимологів, в аутентичних словниках. Останні, за словами Вольтера, є «всесвітом в алфавіті». Спеціальні глосарії експлікують застарілі слова, словосполучення, їх енігматичність і загадковість. Архаїзми, варваризми, екзотизми, поетизми, діалектизми, професіоналізми та терміни коментуються у відповідних джерелах делакунізації феноменів. Елімінації лексичних труднощів слугують зба-

гаченню компетенцій адресатів у модусах мови, мовлення й мовленнєвої поведінки [3].

У теоріях про витоки та критерії лакуарності, використовуваних у науковій парадигмі, є метазнаки: *нереалізовані одиниці, незаповнені клітини, ідіоматичні різновиди, ситуативні лакуни, типи лакун, делакунізація, латентні конструкції, категорія відсутності, невербалізовані пустоти, лексикографічні лакуни, імплікації, гендерна лакунізація, композиційні лакуни, прецедентологія, інтралакуарність, інтралакуарність, лакуарна картотека, типологія міжмовних лакун, контамінація лакун, міжкультурні лакуни, лексичні лакуни, граматичні лакуни, фонетичні лакуни, делакунізаційні процеси.*

Міжкультурні та міжмовні лакуни – пріоритетний вектор дослідження контактів і взаємодії соціумів. Значну частку національної специфіки будь-якої мови, а також їх соціального, економічного, культурного, політичного буття складають лакуни, які принципово наявні в психології, традиціях, звичаях, концептосферах інших етнічних груп, а їх делакунізація потребує значних зусиль у вирішенні сучасних проблем інтралінгвального й інтерлінгвального спрямування.

Питання лакуарності та суміжних категорій (еліпсису, імплікації, комунікативного мовчання) є досить перспективними для подальшого осмислення проблем онтології та гносеології.

Література

1. Загнітко А.П. Теоретична граматики української мови: синтаксис / А.П. Загнітко. – Донецьк : ДонНУ, 2001. – 662 с.
2. Карасик В.И. Самоирония в поэтическом тексте / В.И. Карасик // Знак – свідомість – знання : зб. наук. праць / гол. ред. В.І. Теркулов. – Горлівка : ГДПШМ, 2011. – Вип. 1. – С. 31–39.
3. Лакуны в языке и речи : сб. науч. трудов / под ред. Ю.А. Сорокина, Г.В. Быковой. – Благовещенск : Изд-во БГПУ, 2003. – 257 с.
4. Пименова М.В. Концепт НАДЕЖДА и способы его объективации в русской языковой картине мира // Знак – свідомість – знання : зб. наук. праць / гол. ред. В.І. Теркулов. – Горлівка : ГДПШМ, 2011. – Вип. 1. – С. 14–31.
5. Синергетика в филологических исследованиях : [монография] / [Т.И. Домброван, С.М. Еникеева, Л.С. Пихтовникова и др.] ; под общ. ред. Л.С. Пихтовниковой. – Х. : ХНУ им. В.Н. Каразина, 2015. – 340 с.
6. Сомов В.П. Словарь русских забытых слов / В.П. Сомов. – М. : Гуманит ; Владос, 1996. – 764 с.
7. Швачко С.О. Концептуальний підхід до структурних одиниць текстів: контрастивні аспекти / С.О. Швачко, І.К. Кобякова, Т.О. Анохіна // Вісник Сумського державного університету. Серія «Філологія». – 2007. – № 2. – С. 173–179.

Джерела ілюстративного матеріалу

8. Ahern C. Thanks for the Memories / C. Ahern. – London : Harper Collins Publishers, 2008. – 489 p.
9. Bronte E. Wuthering Heights / E. Bronte. – London : Harper Collins Publishers, 2011. – 408 p.
10. Wilde O. The Picture of Dorian Gray / O. Wilde. – London : Harper Voyager, 2010. – 272 p.

УДК 811.11+81'271

Головач Т. М.

ТЕМАТИЧНА ДИФЕРЕНЦІАЦІЯ ЕКЗОТИЗМІВ У ТЕКСТАХ СУЧАСНИХ АНГЛОМОВНИХ ГАЗЕТ

У статті представлено тематичну диференціацію екзотизмів у текстах сучасних англomовних газет. Наведено відповідні кількісні дані, виявлено домінуючі тематичні групи екзотичної лексики та проаналізовано їх подальшу стратифікацію на підгрупи.

Ключові слова: екзотизм, медіатекст, газета, газетно-публіцистичний стиль, тематична група.

Головач Т. М. Тематическая дифференциация экзотизмов в текстах современных англоязычных газет. – Статья. Статья посвящена тематической дифференциации экзотизмов в текстах современных англоязычных газет. Приведены и проанализированы количественные данные, выявлены доминантные тематические группы экзотической лексики и проанализирована их последующая стратификация на подгруппы.

Ключевые слова: экзотизм, медиатекст, газета, газетно-публицистический стиль, тематическая группа.

Holovach T. M. Thematic differentiation of exotisms in the texts of present-day English newspapers. – Article. The article focuses on the thematic differentiation of exotisms used in the texts of present-day English newspapers. The appropriate quantitative data showing the dominant thematic groups of exotisms and their further stratification into subgroups are presented and analyzed.

Key words: exotism, media-text, newspaper, publicistic style, thematic group.

Відомо, що екзотизми – різновид лексичних одиниць, частотність використання яких загалом у мові, порівняно з іншими видами лексики, є невисокою. На відміну від інших видів лексики це досить специфічний пласт, головна мета якого – відбити реалії буття певних етнічних спільнот, зокрема, досвід, менталітет, культуру, особливості характеру, світобачення, традиції, стереотипи, спосіб життя. У мові-реципієнті екзотизми слугують відповідними репрезентантами етнічних цінностей, а також сприяють кращому вираженню інтенцій адресанта мовленнєвого твору. Функціонування екзотизмів дає змогу ідентифікувати домінуючі соціально-ціннісні норми певного етносу та краще пізнати національну культуру, визначити характерні особливості історичного періоду розвитку етносу, його артефакти й уподобання крізь мову-реципієнта.

Закономірно, що найчастіше екзотизми використовують у періодичних виданнях, які є сприятливим середовищем для апробації мовних інновацій. Періодичні видання зазвичай є структурованими, а отже, поділеними на тематичні рубрики: новини (місцеві й зарубіжні), спорт, культура та мистецтво, політика тощо. Рубрикація часописів не є фіксованою, залежить від типу видання (таблоїдна чи популярна періодика), його формату (паперові або електронні часописи). Багатогранне розмаїття рубрик сприяє всебічному висвітленню життя багатьох полікультурних груп.

У сучасних мас-медіа відбуваються трансформаційні процеси, а сам публіцистичний простір, на думку Г.Я. Солганика, став широкою сферою функціонування ідей, думок, положень соціального, політичного, ідеологічного, світоглядного характеру. Учений зазначає: «Публіцистика

справді змінюється із часом, проте змінюється в бік розширення її функцій, взаємодії з усе новими й новими сферами суспільного життя» [5, с. 5].

Відповідно, змінюється й медіамова. Т.Г. Добросклонська пояснює: «З одного боку, мова засобів масової інформації володіє певною єдністю, цілісністю, що зумовлюється особливістю мовленнєвого використання у сфері масової комунікації, заданістю форм, стійкою тематичною структурою, а з іншого – мова засобів масової інформації характеризується достатнім ступенем функціонально-стильової різноманітності, що відображає універсальність тематики, відкритість та рухливість тексту масової інформації» [3, с. 34].

І.К. Білодід також наголошує: «У газетно-публіцистичному стилі співіснують і борються дві протилежні тенденції: тяжіння до стабільності (відтворення готових формул, словосполучень і конструкцій) та прагнення до експресії, що породжує пошуки нових засобів впливу на читача» [1, с. 77]. Підтримуємо цю думку та вважаємо, що екзотизми сприяють увиразненню авторських інтенцій, надають медіатексту особливих конотацій.

Незважаючи на те, що екзотична лексика вже неодноразово привертала увагу дослідників (Т.К. Вереніч [2], Є.В. Марінової [4], С.А. Тіміної [6]), питання про особливості тематичного складу екзотизмів в одному з провідних дискурсів нашого часу – медійному – залишається недостатньо дослідженим. Тому метою статті є з'ясування тематичної диференціації екзотизмів, які вживаються в текстах сучасних англomовних газет. Для її досягнення необхідно визначити тематичну спрямованість екзотизмів у зазначених текстах, зібрати відповідні кількісні дані, вияви-

ти домінуючі тематичні групи та виокремити в їхніх межах підгрупи.

Дослідження проведено на матеріалі англomовних газет «The Telegraph», «The International Herald Tribune», «The Financial Times», «The Wall Street Journal (Europe)», «The Financial Times weekend», «The Daily Mail», опублікованих у 2010–2014 рр. Загальна кількість сторінок дослідженого матеріалу становить 2 700.

Тематичну диференціацію екзотизмів та її аналіз здійснено на основі залучення низки загальнонаукових і лінгвістичних методів. Для відбору екзотичних лексем із текстів англomовних газет було застосовано метод суцільної вибірки, який дозволив виокремити 324 екзотизми. Етимологічний аналіз, використаний із метою виявлення мови-джерела та шляхів проникнення екзотизмів з інших мов в англійську медіамову, показав, що лексичні одиниці сформованого корпусу походять із 27 мов. На основі тематичного аналізу та методу встановлення предметно-поняттєвих зв'язків створено 6 тематичних груп, об'єднаних загальними родовими поняттями, з подальшою стратифікацією домінуючих груп на підгрупи. Метод кількісного аналізу уможливив виявлення квантитативних параметрів тематичної диференціації екзотизмів.

Виокремлений із текстів газет масив екзотичної лексики диференційовано на такі групи: «Філософія та релігія», «Культура й мистецтво», «Суспільно-політичне життя», «Спорт», «Побут», «Кулінарія». Кількісний розподіл лексичних одиниць за групами наведено в таблиці 1.

Таблиця 1

Якісний і кількісний розподіл екзотизмів за тематичними групами в текстах англomовних газет

Тематичні групи	Періодичні видання
Філософія та релігія	28 (9%)
Культура й мистецтво	96 (30%)
Суспільно-політичне життя	70 (22%)
Спорт	5 (1%)
Побут	57 (17%)
Кулінарія	68 (21%)
Усього	324 (100%)

Як видно з таблиці 1, у масиві екзотизмів превалюють чотири тематичні групи: «Культура й мистецтво», «Суспільно-політичне життя», «Побут» та «Кулінарія». Схарактеризуємо й проілюструємо кожну із цих домінуючих тематичних груп ґрунтовніше з огляду на їхню специфіку.

Згідно з даними, наведеними в таблиці 1, у текстах газет абсолютними лідерами є екзотизми, що позначають культурні та мистецькі реалії різних народів, наприклад: *château* (фр.) –

замок, шато [8]; *ukiyo-e* (япон.) – жанр гравюри й малюнка в Японії [8]; *Hogmanay* (шотл.) – переддень Нового року [10]. Домінування тематичної групи «Культура й мистецтво» зумовлюється, безперечно, тим, що мистецтво в різних його жанрово-стильових виявах є невід'ємним елементом будь-якої етнічної культури, адже в кожного народу є свої мистецькі преференції, які слугують диференційними ознаками етносів.

Другу за кількісними показниками групу становлять разом екзотична лексика суспільно-політичного спрямування (*chastni visit* (рос.) – приватний візит [8]; *muhasasa* (араб.) – система квот [10]; *communiqué* (фр.) – комюніке, офіційне повідомлення) [8]), одиниці, що висвітлюють культурно-специфічний побут окремих спільнот (*demijohn* (фр.) – велика обплетена сулія [8], *pieds-à-terre* (фр.) – тимчасове житло [11], *souk* (араб.) – базар у мусульманських країнах [11]) та кулінарно-гастрономічна лексика, що репрезентує харчові преференції різних народів (*lait cru* (фр.) – сире молоко [8], *vins doux* (фр.) – солодке вино [8], *sushi* (япон.) – суші, традиційна японська закуска, що складається з нарізаного філе сирової риби й відвареного певним чином рису [11]).

У тематичній групі «Культура й мистецтво» виділяємо 4 чітко диференційовані підгрупи («Театр, музика й кіно», «Образотворче мистецтво», «Культуроспецифічні елементи буття етнічних спільнот», «Архітектура»), а також підгрупу «Інші» (див. табл. 2).

Кількісна стратифікація у межах цієї тематичної групи показує превалювання двох підгруп: «Театр, музика, кіно» та «Образотворче мистецтво». Утричі менше екзотичних одиниць, об'єднаних у підгрупу «Культуроспецифічні елементи буття етнічних спільнот» та «Архітектура», а найбільшу частку становлять лексеми, які віднесено до підгрупи «Інші» (53%). Серед них є різні одиниці, які можна об'єднати в одну тематичну групу, однак немає таких, що мають спільні предметно-поняттєві характеристики для утворення однієї чи декількох підгруп.

У межах групи «Суспільно-політичне життя» виокремлюємо п'ять підгруп («Посади та соціальні статуси», «Військові й мілітарні реалії», «Грошові одиниці», «Етнічні групи чи угруповання», «Історичні періоди»), які відбивають вагомі ознаки та моменти становлення й розвитку будь-якого етносу, а також підгрупу «Інші» (див. табл. 3).

Загалом ці підгрупи є невеликими за обсягом, однак кількість тематично споріднених між собою екзотизмів є достатньою для виокремлення декількох підгруп у межах однієї тематичної групи.

Таблиця 2

**Якісний та кількісний розподіл на підгрупи тематичної групи екзотизмів
«Культура й мистецтво»**

Тематична група	Підгрупа	Приклади	Кількість
Культура й мистецтво	Театр, музика, кіно	<i>cantata</i> (итал.) – кантата [11]; <i>premiere</i> (фр.) – прем'єра [11]; <i>repertoire</i> (фр.) – репертуар [11]; <i>papier maché</i> (фр.) – пап'є-маше [11]	18 (19%)
	Образотворче мистецтво	<i>cliché-verre</i> (фр.) – скляне кліше (графічна техніка, яка полягає у видряпуванні голкою фотографічної емульсії на склі) [11]; <i>raku</i> (япон.) – вид японської кераміки, який традиційно використовують у чайній церемонії [11]; <i>objet d'art</i> (фр.) – витвір мистецтва [11]	16 (17%)
	Культурно-специфічні елементи буття етнічних спільнот	<i>shalom aleichem</i> (івр.) – шолом алейхем (мир вам), форма вітання серед євреїв у всьому світі [8]; <i>sakura zensen</i> (япон.) – початок цвітіння сакури [11]; <i>hanami</i> (япон.) – японська традиція милування квітами [11]; <i>bijinga</i> (япон.) – бідзінга (загальна назва творів живопису, які зображають жіночу красу [8])	6 (6%)
	Архітектура	<i>château</i> (фр.) – замок, шато [8]; <i>décor</i> (фр.) – орнамент, декор [10]; <i>stela</i> (лат.) – стела [11]	5 (5%)
	Інші	<i>vitrine</i> (фр.) – вітрина [11]; <i>auteur</i> (фр.) – автор; <i>enfants terrible</i> (фр.) – нестерпні діти, безтактні люди; вираз вживають для характеристики когось або чогось, що спричиняє масу неприємностей [11]; <i>litterati</i> (лат.) – літератори, письменники [12]; <i>de rigueur</i> (фр.) – необхідно (відповідно до етикету, протоколу або моди) [11]	51 (53%)
Разом			96 (100%)

Таблиця 3

**Якісний та кількісний розподіл на підгрупи тематичної групи екзотизмів
«Суспільно-політичне життя»**

Тематична група	Підгрупа	Приклади	Кількість
Суспільно-політичне життя	Посади та соціальні статуси	<i>shogun</i> (япон.) – сегун (титул військових правителів) [8]; <i>tycoon</i> (япон.) – магнат [8]; <i>chekist</i> (рос.) – чекіст [8]; <i>tsar</i> (рос.) – цар [11]; <i>bolshevik</i> (рос.) – більшовик [11]	9 (13%)
	Військові й мілітарні реалії	<i>Tropa do Braço</i> (португ.) – військовий загін [7]; <i>warlordism</i> (кит.) – військово-феодальний режим [11]	6 (9%)
	Грошові одиниці	<i>ruble</i> (рос.) – рубль (національна валюта Росії) [8]; <i>zloty</i> (пол.) – злотий (національна валюта Польщі) [8]; <i>renminbi</i> (кит.) – юань (національна валюта Китаю) [8]	6 (9%)
	Етнічні групи чи угруповання	<i>Sunni</i> (араб.) – суніти [11]; <i>al-Shabaab</i> (араб.) – аль-шабааб (ісламістське угруповання Аль-Каїди) [11]; <i>yakuza</i> (япон.) – якудза (японська злочинна організація) [11]; <i>anti-balakas</i> (фр.) – анти-балака (християнські ополчення, сформовані в Центральноафриканській Республіці) [8]	4 (6%)
	Історичні періоди	<i>Holocaust</i> (лат.) – Голокост (масове вбивство євреїв під час Другої світової війни нацистською Німеччиною) [8]; <i>années folles</i> (фр.) – «буремні двадцяті» (період 1920–1929 рр., відзначений сильним економічним зростанням) [9]; <i>Kievan Rus</i> (рос.) – Київська Русь [11]	3 (4%)
	Інші	<i>communiqué</i> (фр.) – комюніке (офіційне повідомлення) [8]; <i>impasse</i> (фр.) – безвихідне становище [8]; <i>rapprochement</i> (фр.) – відновлення дружніх відносин (особливо між державами) [11]	42 (60%)
Разом			70 (100%)

Тематичну групу «Побут», крім тих екзотизмів, які належать до підгрупи «Інші» (44, або 77%), складають лише дві підгрупи: «Помешкання й допоміжні житлові приміщення» (7, або 12%) та «Заклади громадського харчування й магазини» (6, або 11%). У підгрупі «Помешкання й допоміжні житлові приміщення» помітними є екзотичні номінації різновидів помешкань, які, як відомо, у кожного етносу мають свої особливості. Наприклад: *maison d'hotels* (фр.) – гостьовий будинок, пансіон [8]; *pau-a-pique* (португ.) – мазанка [11]; *hogar* (ісп.) – дім [11]. Приклади екзотизмів підгрупи «Заклади громадського харчування й магазини» є такими: *bistronomie* (ісп.) – бістрономія (кафе з помірними цінами та високим рівнем обслуговування) [8]; *boutique* (фр.) – невеликий магазин модних дорогих товарів [10]; *pasticceria* (італ.) – кондитерська [8]. До підгрупи «Інші» тематичної групи «Побут» відносимо одяг, меблі, транспорт, кухонне приладдя, відпочинок, звичаї, традиції, наприклад: *abra* (араб.) – човен [11]; *wadi* (араб.) – долина [11]; *dishdasha* (араб.) – дишдаша (традиційна чоловіча довгопола сорочка з довгими рукавами) [8]; *yarmulke* (ідиш.) – ермолка [8]; *calèche* (фр.) – двоколісний кінний транспортний засіб [12]; *machete* (ісп.) – мачете (великий важкий ніж) [11]; *mandolin* (італ.) – «мандоліна» (терка-шатківниця зі змінними ножами) [11]; *cheminée* (фр.) – камін [11] тощо.

Тематичну групу «Кулінарія» можна поділити на 7 підгруп: «Соуси», «Випічка», «Спиртні

напої», «М'ясні страви», «Рибні страви та морепродукти», «Страви з макаронів» та «Інші». Саме ця тематична група найяскравіше демонструє особливості національних кухонь різних етносів, розкриває їхні неординарність і диференційні ознаки (див. табл. 4).

Зазначимо, що в кожній із груп, у якій нам вдалося виокремити декілька підгруп, найбільший відсоток екзотизмів становлять одиниці груп «Інші», які не вдалося об'єднати в підгрупи у зв'язку з їхнім різномірним тематичним спрямуванням.

Отже, тематичну полівекторність екзотизмів можна представити у вигляді окремих груп, у межах яких виокремлюється декілька підгруп. Така рубрикація дає змогу побачити орієнтовний медійний «портрет» типового француза, італійця, іспанця, виявити його преференції, цінності, уподобання й орієнтири у світі культури, мистецтва, кулінарії тощо, навіть не володіючи базовою загальною інформацією про те, чим та як живуть у тому чи іншому етнічному ареалі.

Тематичне розмаїття екзотичної лексики в англомовних медіатекстах можна вважати наслідком глобалізаційних процесів, інтенсифікації міжкультурної комунікації, розширення міжмовних контактів і зростання на цьому тлі інтересу до національних культур. Перспективою подальших розробок у галузі дослідження іншомовної лексики сучасної англійської медіамови вважаємо аналіз прагмастистичних функцій цих одиниць у різних типах медійних текстів.

Таблиця 4

Якісний та кількісний розподіл на підгрупи тематичної групи екзотизмів «Кулінарія»

Тематична група	Підгрупа	Приклади	Кількість
Кулінарія	Соуси	<i>ragù</i> (італ.) – соус на основі м'яса, який зазвичай подається з пастою [11]; <i>romesco</i> (катал.) – ромеско (соус на основі горіхів і червоного перцю) [11]; <i>harissa</i> (араб.) – харисса (гострий пастоподібний соус) [11]	5 (7%)
	Випічка	<i>chappati</i> (хінді) – чапати (індійський хліб із пшеничного борошна) [8]; томо (непал.) – страва з тіста з начинкою [11]	7 (11%)
	Спиртні напої	<i>campari</i> (італ.) – кампарі (гіркий лікер червоного кольору на основі ароматичних трав і фруктів) [11]; <i>glögg</i> (швед.) – глінтвейн [11]; <i>vins doux</i> (фр.) – солодке вино [8]	10 (15%)
	М'ясні страви	<i>carne cruda</i> (італ.) – рублена яловичина [11]; <i>foie gras</i> (фр.) – фуа-гра (гусяча печінка) [8]; <i>salchichón</i> (ісп.) – сальтисон [11]	7 (10%)
	Рибні страви та морепродукти	<i>gefilete fish</i> (ісп.) – фарширована риба [8]; <i>roscasses</i> (фр.) – риба [11]; <i>Frutti di Mare</i> (італ.) – морепродукти [12]	4 (6%)
	Страви з макаронів	<i>ramen</i> (япон.) – локшина швидкого приготування (зазвичай подається в м'ясному бульйоні з м'ясом та овочами) [11]; <i>tajarin</i> (італ.) – тип макаронів [11]; <i>tagliatelle</i> (італ.) – тальятелле (тип макаронів) [11]	7 (10%)
	Інші	<i>ghee</i> (хінді) – топлене масло [8]; <i>crouton</i> (фр.) – грінка (у супі чи салаті) [11]; <i>chilli</i> (ісп.) – червоний стручковий перець [11]	28 (41%)
Разом			68 (100%)

Література

1. Білодід І.К. Мова сучасної масово-політичної інформації / І.К. Білодід, М.М. Пилинський та ін. – К. : Наукова думка, 1979. – 77 с.
2. Веренич Т.К. Деэкзотизация современных заимствований в русском научно-лингвистическом и быденном языковом сознании (на материале англицизмов) : дисс. ... канд. филол. наук : спец. 10.02.01 «Русский язык» / Т.К. Веренич. – Красноярск, 2004. – 233 с.
3. Добросклонская Т.Г. Вопросы изучения медиатекстов (опыт исследования современной английской медиаречи) : [монография] / Т.Г. Добросклонская. – 2-е изд. – М. : Эдиториал УРСП, 2005. – 288 с.
4. Маринова Е.В. Экзотическая лексика как лингвистический феномен / Е.В. Маринова // Вестник Нижегородского государственного университета имени Н.И. Лобачевского – 2003. – № 1. – С. 138–142.
5. Солганик Г.Я. О структуре и важнейших параметрах публицистической речи (языка СМИ) / Г.Я. Солганик // Язык современной публицистики : сб. статей / сост. Г.Я. Солганик. – 3-е изд. – М. : Флинта ; Наука, 2008. – С. 13–31.
6. Тимина С.А. Экзотизмы в современной англоязычной прессе : дисс. ... канд. филол. наук : спец. 10.02.04 «Германские языки» / С.А. Тимина. – Киров, 2003. – 161 с.

Джерела ілюстративного матеріалу

7. The Telegraph [Електронний ресурс]. – Режим доступу : www.telegraph.co.uk.
8. The International Herald Tribune [Електронний ресурс]. – Режим доступу : www.iht.com.
9. The Financial Times [Електронний ресурс]. – Режим доступу : www.ft.com.
10. The Wall Street Journal (Europe) [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.wsj.com/europe>.
11. The Financial Times weekend [Електронний ресурс]. – Режим доступу : www.ft.com.
12. The Daily Mail [Електронний ресурс]. – Режим доступу : www.dailymail.co.uk.

УДК 81'37=811.11

Дребет В. В.

СИНЕРГЕТИКА ДЕКОДУВАННЯ ІМЕННИКІВ У СТРУКТУРІ ПРОСТОГО ТА СКЛАДНОГО РЕЧЕННЯ НІМЕЦЬКОЇ МОВИ

Статтю присвячено дослідженню активації іменникового змісту в німецькій мові. З позицій лінгвосинергетики розглядається принцип дії мінімізації зусиль у процесі декодування моносемічної та полісемічної моделі іменника залежно від структурної будови речення в німецькомовній художній прозі.

Ключові слова: декодування іменників, лінгвосинергетика, принцип докладання найменших зусиль.

Дребет В. В. Синергетика декодирования имен существительных в структуре простого и сложного предложения немецкого языка. – Статья.

Статья посвящена исследованию активаций субстантивного содержания в немецком языке. С позиций лингвосинергетики рассматривается принцип действия минимизации усилий в процессе декодирования моносемической и полисемической модели существительного в зависимости от структурного строения предложения в немецкоязычной художественной прозе.

Ключевые слова: декодирование имен существительных, лингвосинергетика, принцип приложения наименьших усилий.

Drebet V. V. Synergetic of nouns decoding in the structure of simple and complex sentences in German language. – Article.

The article deals with the investigation of the activation of substantive content in German language. In the article the principle of least efforts is analyzed from positions of the linguo-synergetic in the process of decoding polysemic and monosemic noun model depending on the sentence structure in the German-speaking fiction prose.

Key words: decoding of nouns, linguo-synergetic, principle of least efforts.

Коли йдеться про лексикалізацію в мові засвоєної екстралінгвістичної дійсності, то вчені звертають увагу на той факт, що нові або по-новому осягнуті речі та явища об'єктивної реальності розуміються носіями мови переважно як іменники, тобто слова, що називають предмет, дію, явище, ознаку. Проте недостатньо досліджувати цю частину мови як словникову даність. У центрі лінгвістичних пошуків знаходяться проблеми, що потребують комплексного підходу до виявлення системних зв'язків та особливостей вживання мовних одиниць. Під час вивчення мовних законів неодмінно постає питання про принцип їх дії, узгодження мовних і мовленнєвих факторів. Необхідно аналізувати вибудовування іменникового змісту на рівні мовлення з позицій лінгвосинергетики, яка, на нашу думку, заслуговує на вихід із периферії лінгвістичних досліджень.

Практична лексикографія постійно потребує отримання актуальних даних про синтагматичні характеристики іменника в новій мовленнєвій ситуації з новим предметно-логічним змістом, а тому зрозумілим є інтерес до вивчення семантичної природи іменника з найрізноманітніших позицій та в найрізноманітніших аспектах [2; 4; 8; 14; 15; 17; 19]. Усе більше починає усвідомлюватись необхідність вивчення функціональних особливостей іменникової лексики, інакше кажучи, її реалізації на синтагматичному рівні [12]. Однак поза увагою залишається розгляд синергетичного циклу генерування іменникового змісту залежно від структурної будови речення в німецькомовних текстах художнього та публіцистичного жанру. Такі дані повинні поглибити наші знання про частиномовні характеристики іменника та знайти використання в практичній лексикології й лексикографії німецької мови.

Об'єктом дослідження стали полісемічні та моносемічні моделі іменників, реалізовані в німецькомовних текстах художнього й публіцистичного жанру. Предметом аналізу є декодування іменників за синергетичним принципом докладання найменших зусиль у процесі вибудовування іменникового змісту за допомогою полісемічної та моносемічної моделей слова в простих і складних реченнях.

Мета статті полягає у вивченні дії синергетичного закону докладання найменших зусиль, спрямованих на декодування полісемічної та моносемічної моделей слова в контекстуальному співвіднесенні з простими й складними за структурною будовою реченнями в сучасному німецькомовному середовищі для текстів художньої прози та преси.

Матеріалом дослідження стали тексти 20 авторів німецькомовної художньої прози, а також 3 тлумачні словники німецької мови: «Duden. Deutsches Universalwörterbuch» [22], «Wahrig Deutsches Wörterbuch» [23] та «Digitales Wörterbuch der deutschen Gegenwartssprache» [21]. Шляхом суцільної вибірки було взято 20 000 іменників, реалізованих у співвіднесенні зі структурною будовою речень у німецькомовних текстах художнього жанру.

Лінгвосинергетика та синергетичний принцип докладання найменших зусиль.

Синергетика як міждисциплінарна галузь дослідження вивчає й описує комплексну систему дії суспільних і соціальних процесів. Тому цілком природно, що синергетичний підхід стає більш затребуваним також для комплексного вивчення мовних явищ [1; 5; 6; 9; 10; 13]. Одним з основних понять при цьому є поняття самоорганізації. Н. Хакен бачить завдання синергетики в тому, щоб

знайти універсальні закономірності поведінки та загальні закони самоорганізації складних динамічних систем [7, с. 361]. Очевидно, що синергетичний підхід до вивчення механізмів саморегуляції природних і суспільних явищ за допомогою точних методів дослідження можна перенести на побудову лінгвосинергетичної моделі. Так, американський лінгвіст Дж. Ціпф екстраполював універсальний принцип найменшого докладання зусиль у поведінці й діях людини на мову, унаслідок чого довів тенденцію до рівності співвідношення між семантичним обсягом слова та частотою його вживання [20, с. 255]. Принцип дії докладання найменших зусиль постулює існування двох потреб мовців, які тією чи іншою мірою може задовольнити мовна система: мінімізації необхідних затрат пам'яті та мінімізації необхідних затрат продукування [7, с. 20]. Ми характеризуємо мову як складну, динамічну систему, здатну до організації, відбору найоптимальніших і найзручніших елементів мовленнєвого інструментарію до скарбнички мовного інструментарію, що в результаті веде до створення мовного логіцизму. Мовний логіцизм передбачає, що система випрацьовує оптимальні мовні закони, які відповідали б необхідному стану певної мови на певному етапі її розвитку. Свого часу американський математик і логік Е. Пост у вигляді формалізації логічних і математичних систем розвинув клас формальних обчислень для видозміни скінченних знакових рядів [16, с. 197–215]. Так виникло поняття «формальних мов», до яких належать, наприклад, система обчислень, мова алгебри, програмування. Зі свого боку німецько-американський філософ і логік Р. Карнап почав переносити принципи формальної теорії на формальні мовні правила. Він протиставляв логіку та синтаксис: «На практиці кожен логік із часів Арістотеля під час встановлення правил тримався речень. Проте навіть ті сучасні логіки, які з нами поділяють думку, що логіка має справу з реченнями, зазвичай часто говорять, начебто в логіці йдеться про змістові відношення між реченнями, і на відміну від правил синтаксису правила логіки, мовляв, не є формальними. Однак на противагу цьому варто представляти й проводити думку про те, що логіка також має підходити до речень формально» [11, с. 1–2]. Якщо підтримати думку Р. Карнапа про те, що логіка має підходити до речення формально, то це, мабуть, суперечить принципу формулювання правил для граматичних систем конкретних мов. Універсальність граматики, очевидно, полягає в тому, що вона вибудовує правила за законами певної мови, а тому формальний підхід до речення, встановлення формальних синтаксичних правил заперечує мовний логіцизм. Мабуть, не потрібно вже так категорично й абсолютно заперечувати існування логіки в граматичній системі мови. На шляху мовного розвитку

відбираються найоптимальніші, найлогічніші та найзручніші для певного мовного періоду елементи мовленнєвого інструментарію, що веде до створення законів мови зі своєю логікою, точніше, зі сформованою синтаксичною й семантичною логікою, за якою стоїть мовне узагальнення накопиченого досвіду спільності людей певного історичного періоду. Тому вважаємо, що логіка покликана розглядати речення не формально, а як змістову побудову синтаксичних конструкцій зі слів відповідно до законів певної мови. Це наводить на думку про необхідність вивчити таку семантичну інтерпретацію в синтаксичних конструкціях, а також дослідити взаємозалежність семантики й синтаксису в реченнях.

Аналіз синтаксичних конструкцій речення та семантичних характеристик іменника доцільно проводити в аспекті вибудовування змісту тексту у взаємодії іменникової лексики як номінації предметів і явищ навколишнього світу та граматики як мистецтва висловлювати власні думки у формі тих чи інших синтаксичних категорій, що в такий спосіб утворюватиме й відобразить логіцизм німецької мови. Для Р. Келера у зв'язку із цим фундаментальним є питання про логічний зв'язок між існуванням потреби та її задоволенням за допомогою елемента чи властивості системи [7, с. 27]. Хоча термін «мовний логіцизм» при цьому не використовується, він імплікується в завдання, якими повинна займатись лінгвосинергетика. Мова як саморегулююча система вимушена реагувати й оптимально пристосовувати лексичний склад до потреб системи.

Закономірною є необхідність вивчення та пояснення зв'язку мовного й мовленнєвого значення слова з позицій синергетики. Зв'язок між ними пояснюється нами так, що контекст реалізує різні ієрархічно структуровані значення, які містяться в слові як елементі мовної системи; робота контексту зводиться до двох послідовних актів: відбору необхідного в цей момент потенційного значення та його актуалізації. Якщо в синергетичному розумінні лексичні одиниці та їх значення на мовному рівні несуть у собі закодовану інформацію, то в цьому ж руслі необхідно розглядати реалізацію слова в одному зі своїх значень на мовленнєвому рівні як декодування інформації.

Декодуювання іменників у німецькій мові в аспекті синергетичного принципу докладання найменших зусиль.

Коли йде мова про іменник, звертається особлива увага на такі аспекти, як чисельність та інформативність. Так, Г. Вейнріх характеризує іменники як найбільший клас мовних знаків, з-поміж усіх класів мовних знаків іменники є найсильнішими носіями інформативності [18, с. 317]. З огляду на універсальний характер полісемії сукупність взаємопов'язаних і взаємозалежних еле-

ментів у структурі іменника утворює ієрархічні відношення на мовному рівні між його головним та похідним значеннями. А оскільки в німецькій мові під час укладання словників визначальними для іменникового складу є гіпонімічні й гіперонімічні відношення, то розмежування іменника на головні та похідні значення є особливо важливим чинником для представлення значень слова як мовних величин. Згідно із цим полісемічний іменник як елемент *langue* (мови) охоплює структуру всіх заданих елементів значення, які на рівні *parole* (мовлення) комбінуються, і в такий спосіб відбувається реалізація слова в одному з його потенційних мовних значень на рівні мовлення. Відповідно, контекстуальні дослідження потрібно виконувати з огляду на мовний статус значення іменника, інакше кажучи, парадигматичні характеристики того значення, яке реалізується на синтагматичному рівні в процесі відбору.

З огляду на положення щодо мінімізації необхідних затрат на продукування та сприйняття пам'яттю необхідно перевірити синергетичний принцип економії зусиль під час декодування іменникової інформації в німецькій мові. Існуючі на парадигматичній осі полісемічні й моносемічні моделі іменника піддаються декодуванню на синтагматичній осі. Відповідно, якщо це стосується полісемічної моделі, то спостерігається декодування інформації та знань, які несуть у собі головне чи одне з похідних значень іменника. У нашому разі це трактуватиметься як декодування й реалізація головних та похідних номінацій полісемічної моделі. Якщо іменники мають на словниковому рівні одне значення, то їх реалізація на мовленнєвому рівні означатиме декодування інформації моносемічної моделі слова.

Отже, ми ставимо перед собою завдання дослідити декодування іменників у німецькомовних текстах художнього жанру та вибудувати синергетичні моделі ймовірної мінімізації зусиль залежно від семантичного обсягу слова (полісемічна чи моносемічна модель) і таких параметрів контексту, як проста й складна структурна будова речення. Така постановка завдання дає можливість перевірити відповідність кількості реалізацій синергетичному закону збереження зусиль, спрямованих на декодування й сприйняття пам'яттю інформації, закріпленої за іменниковою номінацією в наведених контекстуальних умовах.

Декодування іменникових номінацій у простих і складних реченнях у німецькомовних текстах художнього жанру.

З огляду на ієрархію мовних значень на рівні *langue* вивчатимемо реалізацію іменника як головних, похідних номінацій або як моносемічного іменникового потенціалу в синтаксичних конструкціях із простою й складною

структурною будовою речень у німецькомовних текстах художнього жанру, тобто на рівні *parole*. Для встановлення реалізацій багатозначного іменника як головних і похідних номінацій або для констатування реалізації моносемічного іменника як моносемічного іменникового потенціалу в простому чи складному реченні ми здійснювали компонентний аналіз значення іменника на основі згаданих трьох авторитетних тлумачних словників [22; 23; 21]. У них маємо справу зі складовими надіндивідуальними компонентами структури значення, які його тлумачать. Контекстуальні зв'язки, що подаються поряд із тлумаченням слова, допомогатимуть уникненню можливого суб'єктивізму в процесі розмежування прямих і похідних значень, полегшать встановлення актуалізації іменника як певної іменникової номінації на рівні мовлення.

У результаті дослідження встановлено, що 14 888 іменників складають реалізації в складних реченнях художньої прози, а 5 112 – у простих. Обстоюємо позицію, що в науці необхідно не лише отримати кількісні дані, а й встановити їхню статистичну достовірність і значущість. Тому отримані нами кількісні характеристики було піддано статистичній обробці. За допомогою критерію χ^2 (хі-квадрат) необхідно перевірити, чи відповідає кількість контекстуальних реалізацій синергетичному принципу мінімізації зусиль, спрямованих на декодування семантичного потенціалу, який несуть у собі номінації полісемічної чи моносемічної моделі слова в контекстуальному співвіднесенні з простими й складними за структурною будовою реченнями в німецькомовних текстах художнього жанру (про критерій хі-квадрат писав В. Левицький [3, с. 120–125]). Проаналізуємо кожену групу реалізацій окремо.

Першу групу презентують **іменники в складних реченнях художньої прози**. Складні речення прозових творів демонструють найбільшу кількість іменникових реалізацій. З метою унаочнення наведемо приклади контекстуального інтегрування іменникових номінацій у речення, які мають складну структурну будову в німецькомовних текстах художнього жанру. Для реалізованих типів номінації надаватимуться лише тлумачення, які співпали принаймні в 2/3 аналізованих словників та були прийняті в нашому дослідженні за остаточні словникові дефініції іменникових значень.

Приклад 1: *Sie hat die Angewohnheit, neue Schlüsse, zu denen sie gekommen ist, lange für sich zu behalten, um sie dann überraschend, ohne die Zusammenhänge zu erklären und rücksichtslos freizulassen, wie man einen lange eingesperrten Hund auf einmal laufen lässt* [27, с. 244].

У цьому складному реченні іменник *Angewohnheit* генерує зміст речення як моносемічний потенціал: **die Angewohnheit** – (*schlechte*) *Gewohnheit, Eigenheit* [22]; **die Angewohnheit** – *Gewohnheit* [21]. Іменник *Schlüsse* реалізується як похідна номінація: **der Schluss** – 2.a) *Folgerung, Ableitung* [22]; **der Schluss** – 5. (Logik) *Folgerung, aus einem Sachverhalt geschlossenes, abgeleitetes Urteil* [23]; **der Schluss** – 2. *Folgerung, Ableitung* [21]. Подальше розгортання інфінітивної конструкції в межах цього складного речення генерується змістом моносемічного іменника *Zusammenhänge*: **der Zusammenhang** – *zwischen Vorgängen, Sachverhalten o.Ä. bestehende innere Beziehung, Verbindung* [22]; **der Zusammenhang** – *Verbindung einzelner Teile, sinngemäße Beziehung, bes. in der Rede* [23]; **der Zusammenhang** – *wechselseitige Beziehung, Verbindung zwischen Dingen oder Sachverhalten* [21]. Іменник *Hund* демонструє реалізацію головного значення, тобто виступає як головна номінація: **der Hund** – 1. a) (*in vielen Rassen gezüchtetes*) *kleines bis mittelgroßes Säugetier, das bes. wegen seiner Wachsamkeit u. Anhänglichkeit als Haustier gehalten wird, einen gut ausgebildeten Gehör- u. Geruchssinn besitzt u. beißen u. bellen kann* [22]; **der Hund** – 1. *kleines oder mittelgroßes, zu den Raubtieren gehörendes Säugetier mit feinem Gehör und Geruchssinn, das wegen seiner Gelehrigkeit und Treue als Haustier gehalten, in unterschiedlichen Rassen gezüchtet und besonders als Wächter und bei der Jagd verwendet wird* [21]; **der Hund** – 1.1. *Angehöriger einer Familie weltweit verbreiteter, kleiner bis mittelgroßer Raubtiere mit gutausgebildetem Geruchs- u. Gehörsinn, werden in der Gefangenschaft rasch zahm: Canidae* [23].

Отже, у наведеному складному реченні іменники генерують зміст речення всіма трьома типами номінацій: два іменники реалізуються як моносемічні, один іменник – як головна номінація та один – як похідна. Тобто з позиції лінгвосинергетики при цьому домінує декодування семантичного потенціалу, який несуть у собі моносемічні моделі слова, якщо порівняти це окремо з декодуванням семантичного потенціалу, активованого головними й похідними номінаціями полісемічної моделі слова під час вираження відповідного іменникового змісту мовою художньої прози.

Приклад 2: *Erhebet ein Zwist sich, so stürzet die Menge, gebläht und geblendet, in nächtliche Tiefen* [25, с. 80].

У цьому складному реченні іменник *Zwist* представляє реалізацію моносемічного потенціалу: **der Zwist** – (geh.): *durch erhebliche Uneinigkeit hervorgerufener Zustand des Zerwürfnisses, der Feindseligkeit; durch meist langwierige, oft mit Verbissenheit geführte Streitigkeiten*

charakterisierter Konflikt [22]; **der Zwist** – *Streit, Hader, Uneinigkeit, Feindschaft* [23]; **der Zwist** – *Streit, Hader* [21]. Іменник *Menge* реалізується як похідна номінація: **die Menge** – 3. *große Zahl von dicht beieinander befindlichen Menschen; Menschenmenge* [22]; **die Menge** – 2. (*zufällige*) *große Ansammlung von Menschen, Menschenmasse* [21]. Завершує генерування іменникового змісту речення іменник *Tiefen* як похідна номінація: **die Tiefe** – 3. *große Stärke, Intensität; Intensität der Färbung* [21]; **die Tiefe** – 5. (*von Farben*) *sehr dunkle Tönung* [22]; **die Tiefe** – 4.2. *Intensität (von Farben)* [23].

Таким чином, у наведеному складному реченні іменники генерують зміст речення двома типами номінацій: один іменник реалізується як моносемічний словниковий потенціал і два іменники – як похідна номінація. Тобто спочатку розгортання складного за структурною будовою речення відбувається шляхом декодування семантичного потенціалу, який несе в собі моносемічна модель, однак у цілому з позиції лінгвосинергетики при цьому домінує декодування семантичного потенціалу, активованого похідними (проте не головними) номінаціями полісемічної моделі слова під час вираження відповідного іменникового змісту мовою художньої прози.

Зменшення вживань іменників відбувається в такому порядку: головна номінація → моно → похідна номінація. Відповідні обчислення за формулою χ^2 -квадрат та коефіцієнта взаємної спряженості або сполученості (K) показують статистично значимий зв'язок реалізацій із головною номінацією полісемічної моделі слова та з номінацією моносемічної моделі, а для похідної номінації статистично значимого зв'язку не встановлено: для 6 997 головних номінацій $\chi^2=159,35$, K=0,06; для 3 009 похідних номінацій $\chi^2=1,64$, K=0,006; для 4 882 моносемічних іменників $\chi^2=141,64$, K=0,06. Тобто синергетичний принцип демонструє системний характер мінімізації зусиль, спрямованих на декодування семантичного потенціалу, який активують моносемічна модель та головні номінації полісемічної моделі слова в контекстуальному співвіднесенні з простими й складними за структурною будовою реченнями в німецькомовних текстах художнього жанру. Оскільки показники формули χ^2 кореспондують із конструкціями синергетичних моделей, необхідно встановити, яких точок відповідності чи невідповідності закону збереження енергії й оптимальної затрати зусиль сягатимуть криві декодування іменників у співвіднесенні з такими параметрами контексту, як складна структурна будова речення в німецькомовних текстах художнього жанру. Створену на основі показників χ^2 -квадрат синергетичну модель декодування представлено на рисунку 1.

Рис. 1. Синергетична модель декодування іменників у складних реченнях німецькомовної художньої прози

Отже, синергетична модель рисунка 1 демонструє, що крива декодування головних номінацій полісемічної моделі сягнула найвищої точки 159,35 в напрямі «плюс», крива декодування моносемічної моделі іменника сягнула в напрямі «плюс» точки 141,64. У напрямі «мінус» спостерігається декодування похідних номінацій полісемічної моделі іменника (1,64). Відповідно, статично доведеним і теоретично обґрунтованим є той факт, що синергетичний цикл реалізацій іменника найоптимальніше демонструє мовний логіцизм мінімізації зусиль, спрямованих на декодування семантичного потенціалу, активованого головними номінаціями полісемічної моделі слова в складних реченнях німецькомовної художньої прози. Висота точки декодування моносемічної моделі також свідчить на користь цього синергетичного закону. Бачимо, що мінімізація зусиль, спрямованих на декодування іменникової інформації, оптимізується в порядку зростання кількості реалізацій.

Другою за кількісним складом є група **іменникових реалізацій у простих реченнях німецькомовної художньої прози**. Наведемо приклади контекстуального інтегрування іменникових номінацій у речення, які мають просту структурну будову в прозових текстах.

Приклад 3: *Die Sache müsste auch schon vor mehreren Jahren passiert sein* [26, с. 64].

У цьому простому реченні іменник *Sache* генерує іменниковий зміст як похідна номінація: **die Sache** – 2.a) *Angelegenheit, Vorgang, Vorfall, Umstand* [22]; **die Sache** – 2. *Angelegenheit, Frage, Fall* [23]; **die Sache** – 2. *bestimmte Angelegenheit* [21]. Завершує генерування іменникового змісту речення іменник *Jahren* як головна номінація: **das Jahr** – 1. *Zeitraum von zwölf Monaten (in dem während 365 Tagen die Erde die Sonne einmal umläuft)* [22]; **das Jahr** – 1. *Zeitdauer eines Umlaufs der Erde um die Sonne* [23]; **das Jahr** – 1. *Zeitraum des Umlaufs der Erde um die Sonne innerhalb von 365 Tagen* [21].

Отже, іменниковий зміст наведеного простого речення генерується двома типами номінацій однаковою мірою: один іменник реалізується як

головна номінація та один – як похідна. Тобто з позиції лінгвосинергетики розгортання простого за структурною будовою речення відбувається при цьому шляхом декодування семантичного потенціалу, який рівномірно активують головні й похідні номінації полісемічної моделі слова під час вираження відповідного іменникового змісту мовою художньої прози. Декодування семантичного потенціалу моносемічної моделі іменника в цьому складному реченні відсутнє.

Приклад 4: *Die Glocken der Altstadt bronzierten wie immer gegen acht Uhr den Himmel* [24, с. 281].

Іменниковий зміст цього простого речення спочатку розвивається іменником *Glocken* як головною номінацією: **die Glocke** – 1.a) *aus Metall bestehender, in der Form einem umgedrehten Kelch ähnlicher, nach unten offener, hohler Gegenstand, der durch einen im Innern befestigten Klöppel zum Klingen gebracht wird* [22]; **die Glocke** – 1. *kegelähnlicher, geschweiffter, unten offener u. nach außen aufgebogener Schallkörper mit einem Klöppel im Innern, dessen Anschlag an der Wandung einen Ton verursacht (in kleiner Form als Klingel)* [23]; **die Glocke** – 1. *Gegenstand aus Metall in der Form eines umgekehrten Bechers mit einem Klöppel zum Läuten* [21]. Моносемічний іменник *Altstadt* продовжує розвиток іменникового змісту речення: **die Altstadt** – *ältester Teil einer Stadt, historischer Stadtkern* [22]; **die Altstadt** – *ältester Teil einer Stadt* [23]; **die Altstadt** – *ältester Teil einer Stadt, Stadtkern* [21]. У подальшому іменниковий зміст розкривається іменником *Uhr* як похідною номінацією: **die Uhr** – 2. *bestimmte Stunde der Uhrzeit* [22]; **die Uhr** – 3. *Uhrzeit, Zeitangabe* [23]; **die Uhr** – 2. *Uhrzeit* [21]. Завершує розвиток іменникового змісту речення іменник *Himmel* як головна номінація: **der Himmel** – 1. *scheinbar über dem Horizont liegendes, halbkugelähnliches Gewölbe (an dem die Gestirne erscheinen)* [22]; **der Himmel** – 1. *scheinbare Halbkugel über der Erde mit den Gestirnen* [23]; **der Himmel** – 1. *scheinbare, hohle Halbkugel über der Erde, Himmelsgewölbe* [21].

Отже, іменниковий зміст цього простого речення генерується трьома видами номінацій: два іменники реалізуються як головна номінація, один – як похідна, один іменник реалізує свій моносемічний потенціал. Загалом із позиції лінгвосинергетики при цьому домінує декодування семантичного потенціалу, активованого головними й похідними номінаціями полісемічної моделі іменника, причому активація головних номінацій переважає над похідними. Декодування семантичного потенціалу моносемічної моделі представлено однаковою мірою з декодуванням семантичного потенціалу, активованого похідними номінаціями полісемічної моделі іменника

під час найменування відповідного іменникового змісту мовою художньої прози.

Зменшення вживань іменників відбувається в такому ж порядку, як і в складних реченнях художньої прози, а саме: головна номінація → моно → похідна номінація.

Відповідні обчислення формули χ^2 та коефіцієнта взаємної спряженості або сполученості (K) показують статистично значимий зв'язок простого за структурною будовою речення прози з усіма типами реалізованих іменникових номінацій: для 2 428 головних номінацій $\chi^2=49,65$, K=0,03; для 981 похідної номінації $\chi^2=6,61$, K=0,01; для 1 703 моносемічних іменників $\chi^2=25,87$, K=0,02. Таким чином, на відміну від групи іменникових реалізацій у складних реченнях художньої прози, у яких для похідної номінації статистично значимого зв'язку не встановлено, у простих реченнях художньої прози статистично значимий зв'язок реалізацій спостерігається з усіма типами номінацій. Тобто синергетичний принцип демонструє системний характер мінімізації зусиль, спрямованих як на декодування семантичного потенціалу, активованого головними й похідними номінаціями полісемічної моделі іменників, так і на декодування семантичного потенціалу, активованого моносемічною моделлю в німецькомовних текстах художнього жанру.

Звертаємо увагу на той факт, що в цій групі кращі кількісні показники демонструють також кращі показники відповідних статистичних обчислень. Тому констатуємо, що декодування семантичного потенціалу, активованого головними номінаціями полісемічної моделі слова, у цій групі є більш системним, ніж декодування семантичного потенціалу, активованого спочатку моносемічною моделлю, а потім і похідними номінаціями полісемічної моделі слова. Водночас розподіл реалізацій моносемічної іменникової моделі демонструє більш системний характер, ніж розподіл похідних номінацій полісемічної моделі. Що стосується похідних номінацій, то з позиції лінгвосинергетики теоретично значимий результат розподілу декодування семантичного потенціалу, активованого похідними номінаціями, демонструє дієвість синергетичного закону збереження мовної енергії за залучення обмеженої кількості полісемічних іменників із ментального лексикону людини для позначення набагато більшої кількості реалій позамовної дійсності в простих реченнях німецькомовної прози.

Створену на основі показників хі-квадрат синергетичну модель декодування іменників у співвіднесені з такими параметрами контексту, як проста структурна будова речення в німецькомовних текстах художнього жанру, представлено на рисунку 2.

Рис. 2. Синергетична модель декодування іменників у простих реченнях німецькомовної художньої прози

Отже, синергетична модель рисунка 2 демонструє, що крива декодування головних номінацій полісемічної моделі іменника сягнула найвищої точки 49,65 в напрямі «плюс», крива декодування моносемічної моделі сягнула в напрямі «плюс» точки 25,87, а крива декодування похідних номінацій сягнула в напрямі «плюс» найнижчої точки 6,61. Відповідно, статично доведеним і теоретично обґрунтованим є той факт, що синергетичний цикл реалізацій іменника найоптимальніше демонструє мовний логіцизм мінімізації зусиль, спрямованих на декодування семантичного потенціалу, активованого головними номінаціями полісемічної моделі слова в простих реченнях німецькомовної художньої прози. Криві декодування семантичного потенціалу, більш оптимально активованого спочатку моносемічними іменниками, а потім і похідними номінаціями полісемічної моделі слова, не сягають висоти декодування головних номінацій полісемічних іменників, проте їх дія в напрямі «плюс» також свідчить на користь цього синергетичного закону.

Таким чином, мінімізація зусиль, спрямованих на декодування іменникової інформації в складних реченнях німецької художньої прози, оптимізується в порядку зростання кількості реалізацій. Для головних номінацій полісемічної моделі іменника та для моносемічної моделі іменника спостерігається вплив зовнішньої енергії в напрямі прогресу, а для похідних – регресу.

Тому під впливом зовнішньої енергії й інформації синергетичний закон мінімізації зусиль на сучасному етапі робить можливим моделювати в німецькомовних текстах художнього жанру оптимальну рівновагу між генеруванням складних речень і декодуванням іменникової інформації в такій ієрархії: головна номінація → моно. Якщо під впливом флуктуацій або зовнішньої енергії кількість реалізацій похідної номінації не відповідатиме потребам оптимальних затрат зусиль на декодування семантичного потенціалу цього типу номінації, то такий синергетичний закон розвиватиме парадигму декодування іменникової інформації на користь головних номінацій полісемічної моделі слова й моносемічної моделі в німецько-

мовних художніх творах, а похідні номінації будуть відходити на задній план. Згодом такі зміни в лексичній структурі іменника, які пройшли синергетичний цикл «порядок – хаос – порядок» у німецькомовній художній прозі, відобразяться також на мовному рівні.

Мінімізація зусиль, спрямованих на декодування іменникової інформації в простих реченнях німецької художньої прози, оптимізується в порядку зростання кількості реалізацій. На відміну від складних речень художньої прози в простих реченнях спостерігається для полісемічної й моносемічної моделі іменника вплив зовнішньої енергії в напрямі прогресу. Ці моделі оптимально врівноважують потреби вибудовування простих синтаксичних конструкцій у німецькомовній художній прозі, проте, як і в складних реченнях художньої прози, кращі тенденції до мінімізації зусиль показують декодування семантичного потенціалу, активованого головними номінаціями полісемічної моделі слова.

Тому під впливом зовнішньої енергії й інформації синергетичний закон мінімізації зусиль на

сучасному етапі робить можливим моделювати в німецькомовних текстах художнього жанру оптимальну рівновагу між генеруванням простих речень і декодуванням іменникової інформації в такій ієрархії: головна номінація → моно → похідна номінація.

Звичайно, що такі висновки не є остаточними. Вони є поштовхом для продовження й поглиблення дослідження дії синергетичного принципу мінімізації зусиль, спрямованих на декодування семантичного потенціалу, яку активують моносемічні та полісемічні моделі іменника в простих і складних синтаксичних конструкціях у німецькомовних текстах не лише художнього, а й публіцистичного жанру. Це дасть можливість побачити актуальну картину вибудовування семантико-синтаксичних відношень у німецькомовному тексті, а статистичні обчислення сприятимуть об'єктивному прогнозуванню очікуваних змін у лексичній структурі іменника, які пройшли синергетичний цикл «порядок – хаос – порядок». Відповідно, такі зміни відобразяться в німецькій мові також на словниковому рівні.

Література

1. Арапов М. Квантитативная лингвистика / М. Арапов. – М. : Наука, 1988. – 186 с.
2. Генералова Л. К вопросу о структуре значений имен существительных / Л. Генералова // Сборник научных трудов Московского педагогического института. – М., 1973. – № 71. – С. 43–50.
3. Левицкий В. Семасиология / В. Левицкий. – Винница : Нова Книга, 2006. – 512 с.
4. Ольшанский И. Полисемия существительных в языке и речи / И. Ольшанский. – М. : Высшая школа, 1982. – 149 с.
5. Пиотровский Р. О лингвистической синергетике / Р. Пиотровский // Научно-техническая информация. – 1996. – № 12. – С. 1–12.
6. Тарасенко В. Фрактальная семиотика: «слепые пятна», перипетии и узнавания / В. Тарасенко. – 2-е изд. – М. : Книжный дом «ЛИБРОКОМ», 2012. – 232 с.
7. Хакен Г. Синергетика: иерархия неустойчивости в самоорганизующихся системах и устройствах / Г. Хакен. – М. : Мир, 1985. – 419 с.
8. Чернышенко Н. Факторы, влияющие на употребление падежных форм в современном немецком языке : автореф. дисс. ... канд. филол. наук : спец. 10.02.04 «Германские языки» / Н. Чернышенко. – О., 1987. – 25 с.
9. Altmann G. Prolegomena to Menzerath's Law / G. Altmann // Glottometrika. – 1980. – № 1. – S. 1–10.
10. Altmann G. Modelling diversification phenomena in language / G. Altmann // Diversification Processes in Language: Grammar. – Hagen : Margit Rottmann Medienverlag, 1991. – S. 33–46.
11. Carnap R. Logische Syntax der Sprache / R. Carnap. – Wien ; New York : Springer ; Verlag, 1968. – 274 s.
12. Hölzner M. Substantivvalenz / M. Hölzner. – Tübingen : Niemeyer, 2007. – 352 s.
13. Köhler R. Zur linguistischen Synergetik: Struktur und Dynamik der Lexik / R. Köhler. – Bochum : Studienverlag Brockmeyer, 1986. – 200 s.
14. Laddissow A. Konnotation in der nominalen Wortbildung der deutschen Gegenwartssprache / A. Laddissow // Entwicklungen der Wortbildung der deutschen Gegenwartssprache. – Berlin : Fleischer Wolfgang, 1983. – S. 21–48.
15. Mainek E. Das Substantiv in der deutschen Gegenwartssprache / E. Mainek. – Heidelberg : Universitätsverlag WINTER, 1996. – 496 s.
16. Post E. Formal Reductions of the General Combinatorial Decision Problem / E. Post // American Journal of Mathematics. – 1943. – № 65(2). – P. 197–215.
17. Schmidt W. Lexikalische und aktuelle Bedeutung / W. Schmidt. – Berlin : Akademie-Verlag, 1966. – 130 s.
18. Weinrich H. Textgrammatik der deutschen Sprache / H. Weinrich. – Mannheim ; Leipzig ; Wien ; Zürich : Dudenverlag, 1993. – 1111 s.
19. Wotjak G. Untersuchungen zur Struktur der Bedeutung / G. Wotjak. – Berlin : Max Hueber Verlag, 1971. – 343 s.
20. Zipf G. Human behaviour and the principle of least effort / G. Zipf. – Cambridge : Addison-Wesley, 1949. – 573 p.
21. Digitales Wörterbuch der Deutschen Sprache / Hrsg. Berlin-Brandenburgische Akademie der Wissenschaften. – Berlin, 2003. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.dwds.de>.
22. Duden. Das große Wörterbuch der deutschen Sprache : in 10 Bd. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://rutracker.org/forum/viewtopic.php?t=4139287>.
23. Wahrig Digital. Deutsches Wörterbuch. – Gütersloh : Wissen Media Verlag, 2007. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://rutracker.org/forum/viewtopic.php?t=1594086>.
24. Grass G. Die Blechtrommel / G. Grass. – 15. Auflage. – München : Deutsches Taschenbuch Verlag, 2005. – 779 s.
25. Jelinek E. Lust / E. Jelinek. – Reinbek bei Hamburg : Rowohlt Verlag, 1989. – 255 s.
26. Wohmann G. Das Hallenbad / G. Wohmann. – München-Zürich : Piper Verlag, 2000. – 191 s.
27. Wolf C. Kindheitsmuster / C. Wolf. – Frankfurt am Main : Luchterhand Literaturverlag GmbH, 1988. – 549 s.

УДК 81'42:82-1.09

Эйгер Г. В.

ФАСЦИНАЦИЯ И ДЕВИАНТНОСТЬ

Статья посвящена исследованию категорий фасцинации и девиантности в их взаимодействии и взаимосвязи. Функционирование этих явлений проиллюстрировано примерами из художественных текстов, текстов песен и текстов перевода. Обозначены значительные перспективы дальнейших исследований фасцинации и девиантности как частично оппозиционных и одновременно взаимосвязанных феноменов.

Ключевые слова: фасцинация, девиантность, художественный текст, перевод, фасцинация авторитетом, автор, читатель.

Эйгер Г. В. Фасцинація і девіантність. – Стаття.

Статтю присвячено дослідженню категорій фасцинації та девіантності в їх взаємодії та взаємозв'язку. Функціонування цих явищ проілюстровано прикладами з художніх текстів, текстів пісень і текстів перекладу. Окреслено значні перспективи подальших досліджень фасцинації та девіантності як частково опозиційних і водночас взаємопов'язаних феноменів.

Ключові слова: фасцинація, девіантність, художній текст, переклад, фасцинація авторитетом, автор, читач.

Eyger G. V. Fascination and deviance. – Article.

The article considers the categories of fascination and deviance in their interactions and relationships. The functioning of these phenomena is illustrated with examples from belles-lettres, lyrics and translated texts. It is marked significant perspectives for further research of fascination and deviance as partly opposite and simultaneously interrelated phenomena.

Key words: fascination, deviance, belles-lettres, translation, fascination by authority, author, reader.

Фасцинация и девиантность как два до некоторой степени полярных феномена нередко связаны, однако рассматриваются обычно порознь. Поэтому цель статьи состоит в анализе их во взаимосвязи и взаимодействии в текстах разных жанров.

Следовательно, объект исследования составляют категории «фасцинация» и «девиантность».

Предметом исследования являются особенности функционирования этих явлений в поэтических, песенных и переводных текстах разных культур.

Под фасцинацией мы понимаем такое воздействие на человека определенных факторов, которые настолько его увлекают и привлекают, что он фокусирует свое внимание именно на них, отвлекаясь от других, иногда довольно существенных параметров текста.

Под девиантностью в данном случае мы имеем в виду всякого рода отклонения от норм и принятых положений, существующих в обществе на конкретном этапе его развития, если это нарушение не является специальным художественным приемом (например, в авангардизме, модернизме и постмодернизме).

Рассмотрим, каким образом фасцинация и девиантность сосуществуют и взаимодействуют в текстах разных жанров.

I. Художественные тексты.

Например, в «Горе от ума» А. Грибоедова анализ показывает временные неувязки в длительности действия. В сценарии и фильме «Семнадцать мгновений весны» есть фактические ошибки и действия, рассматриваемые профессионалами как вряд ли возможные в данной ситуации. Много фактических ошибок в исторических романах. Мало кто из читателей, наверное, задумывался над тем, что Шерлок Холмс в принципе не мог

обладать такими энциклопедическими знаниями, извлекаемыми в нужный момент с поразительной быстротой. Отметим, что автор не претендует при этом на изображение человека со сверхъестественными способностями.

Романы А. Дюма (например, «Три мушкетера») до сих пор пользуются у многих читателей большой популярностью. Эти произведения часто переиздаются, ставятся как спектакли разного жанра; имеются даже продолжения («Дочь д'Артаньяна», 3 том романа «Граф Монте-Кристо»), однако они неудачны и быстро забываются. Между тем в «Трех мушкетерах» изображаются персонажи, фактически отнюдь не безупречные в моральном отношении: д'Артаньян – забияка, для которого жизнь, своя и чужая, немногого стоит, Атос – безжалостный муж, не щадящий собственной жены, Арамис – лицемер, Портос – олицетворение грубой силы и слабого ума. Однако все эти художественные тексты fasciniруют читателей интересным сюжетом, остроумными диалогами, рифмой и тому подобным. Поэтому отмеченные виды девиантности не замечаются вообще (как показали наши опросы) или представляются несущественными.

Особым видом фасцинации является фасцинация авторитетом: читая текст, адресаты не замечают, что часть текста либо весь текст (как правило, краткий) написан слабо по сравнению с предтекстом или другими текстами. Таким образом, авторитет автора подавляет возникающие сомнения.

М. Бахтин в одной из своих работ показывает, как в «Евгении Онегине» А. Пушкина языковые способы изображения становятся предметом изображения. Например, А. Пушкин характеризует поэзию Ленского:

*«Он пел любовь, любви послушный,
И песнь его была ясна,
Как мысли девы простодушной,
Как сон младенца, как луна».*

Эти образы нельзя понимать как непосредственные образы самого А. Пушкина, поскольку они не имеют поэтического значения. В приведенной строфе звучит голос и стиль самого Ленского, пронизанные иронично-пародийными акцентами автора. Это не первичные способы изображения, а предметы изображения. Романский образ чужого стиля как будто взят А. Пушкиным в «интонационные кавычки», а именно пародийно-иронические [3, с. 119–120].

В книге «Родная речь» П. Вайля и А. Гениса [2] собран целый ряд произведений известных писателей, которые девиантны в том или ином аспекте. Критике они в большинстве случаев не подвергались.

Фасцинация резко усиливается, когда художественные тексты исполняются профессиональными чтецами. Известны случаи, когда люди, мало интересовавшиеся поэзией, стали читать стихотворные произведения после исполнения их такими корифеями, как Е. Шварц, Д. Журавлев, С. Кочарян. Последний, чтобы показать музыку стиха, специально читал отрывок из «Давида Сасунского» на языке оригинала.

II. Тексты песен.

В песнях (особенно удачных) обычно не замечается девиантность текста, например:

*«Приходи, вечор, любимый,
Приголубь и обогрей»;
«Он не покажет виду,
А коль покажет, скажет ему мать».*

В русском языке приводимый фразеологизм имеет только отрицательную форму («не показать виду»).

*«Нет, не солгали предчувствия мне
Нет, не солгали, солгали».*

При повторе обязательно в таких случаях повторяют и отрицание.

*«Выйди, милая моя,
Мы простимся с тобой у порога
И, быть может, навсегда».*

И почти сразу далее:
*«Жаркою страстью пылает
Сердце тревожно в груди,
Кто ты? Тебя я не знаю,
Но наша любовь впереди».*

Здесь происходит нарушение логических связей: герой только простился с любимой, но уже думает о другой.

Нарушение канона мы обнаруживаем в мадригале П. Антокольского «Как соловей о розе»:

*«Как соловей о розе
Поет в ночном саду,
Я говорил Вам в прозе,
На песню переиду».*

*Вам песня посвящается,
И Вы смелей ответьте,
Ведь песнею кончается
Все лучшее на свете.*

*Звезда моя, краса моя,
С которой я обвенчан,
Ты лучшая, ты самая
Любимая из женщин.*

*Вам песня посвящается,
И Вы смелей ответьте,
Ведь песнею кончается
Все лучшее на свете».*

Судя по тексту и по той роли, которую эта песня играет в пьесе В. Шекспира, мадригал должен быть обращен не к жене, а к возлюбленной.

По-видимому, к девиантности в текстах песен следует отнести и малоизвестные реалии: «Эй, Баргузин, пошевеливай вал, плыть молодцу недалече». Как уже отмечалось в критических статьях и как показали наши опросы, многие читатели понимали «Баргузин» как принадлежность к определенному этносу (например, «грузин»), другие недоумевали по поводу значения слова «вал».

III. Тексты переводов.

Здесь сказывается «гипноз оригинала»: «Er ist gestorben» – «Эти три слова». Некоторые фразы при переводе на другой язык в лингвистическом смысле являются безупречными, однако неестественными в данной ситуации: «Вы негодяй!» – «Надеюсь, что нет, сэр».

Некоторые аспекты фасцинации могут по разным причинам не срабатывать. Так, И. Ильинский говорил, что его внук, когда ему рассказывали сказку о волке, сказал: «Дедушка, не надо делать как волк, просто рассказывай». По-видимому, ребенок хотел сам представить себе речь волка.

Как-то в центре Москвы на крышах домов появились одна за другой светящиеся красным цветом (по-видимому, для привлечения особого внимания) строки: «Храните каждую копейку в сберегательной кассе! Посещайте лучшие рестораны города Москвы!» Обычно на эти объявления не обращают внимания. Когда мы указали на это своим знакомым, они вчитались и разразились смехом. Такие неудачные тексты объявлений, сообщений, вывесок и рекламы помещаются в украинских («Перець»), российских («Крокодил») и немецких («Titanic», «Eulenspiegel») сатирических изданиях либо в конце еженедельных журналов под различными рубриками: «Страшно перо не в гусака», «Очепятки», «Нарочно не придумаешь», «Druckteufel», «Hohlspiegel» и другие.

Таким образом, оппозиционные характеристики фасцинации и девиантности проявляются в реализации их функций в текстах различных жанров. Фасцинация выполняет функцию обраще-

ния внимания адресата, увлечения его (полезная функция). Девиантность как непреднамеренное нарушение нормы, ошибка в описании реальности выполняет функцию дезориентации адресата (негативная функция). Девиантность портит впечатление от профессионализма текста, если она не погашена значительной степенью фасцинации. В этом смысле фасцинация и девиантность, на

наш взгляд, являются оппозиционными категориями текста, что подтверждается приведенными примерами.

В целом считаем, что тема фасцинации и девиантности имеет значительные перспективы, заслуживает дальнейшего изучения как в аспектном (например, прагматическом), так и в системном (синергетическом) плане.

Литература

1. Антокольский П. Как соловей о розе / П. Антокольский [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://a-pesni.org/drugije/hrennikov/kaksolovej.htm>.
2. Вайль П. Родная речь: уроки изящной словесности / П. Вайль, А. Генис. – М. : Независимая газета, 1991. – 96 с.
3. Воропай Т. В поисках себя: идентичность и дискурс / Т. Воропай. – Х. : Харьковский гос. политехнический ун-т, 1999. – 418 с.

УДК 811.111:801.67(045)

Забужанська І. Д.

ОБҐРУНТУВАННЯ КЛАСИФІКАЦІЇ АНГЛОМОВНИХ ВІРШОВАНИХ ТЕКСТІВ ПОСТМОДЕРНІЗМУ

Статтю присвячено дослідженню англомовного постмодерністського поетичного дискурсу. Надано класифікацію американських віршованих текстів постмодернізму з позицій комплексного підходу з огляду на фонетичні, структурно-семантичні, графічні й просодичні засоби ритмічної організації поетичного мовлення.

Ключові слова: віршований текст, конвергентний, дивергентний, ламінарний, синкопічний.

Zabuzhanskaya I. D. Obosnovanie klassifikatsii anglozychnykh stikhotvornykh tekstv postmodernizma. – Stat'ya. Stat'ya posvyachena issledovaniyu anglozychnogo postmodernistskogo poeticheskogo diskursa. Predložena klassifikatsiia amerikanskykh stikhotvornykh tekstv postmodernizma s pozitsii kompleksnogo podhoda, učitывая foneticheskie, strukturalno-semanticheskie, graficheskie i prosodicheskie sredstva ritmicheskoi organizatsii poeticheskoi rechi.

Ключевые слова: стихотворный текст, конвергентный, дивергентный, ламинарный, синкопический.

Zabuzhanska I. D. Justification of the classification of English post-modern poetic texts. – Article.

The given article investigates the English postmodern poetic discourse. The classification of American postmodern poetic texts from the standpoint of an integrated approach, including phonetic, structural and semantic, graphic and prosodic means of rhythmic organization of poetic speech has been built.

Key words: poetic text, convergent, divergent, laminar, syncopic.

Постановка проблеми. Під час вивчення специфіки ритмічної організації поетичного мовлення на матеріалі англомовних віршованих текстів постмодернізму виникає необхідність побудови комплексної класифікації аналізованих текстів, яка допоможе вирішити практичне питання необхідного й достатнього обсягу матеріалів експериментально-фонетичного дослідження [6, с. 225].

Аналіз останніх джерел і публікацій. Проаналізувавши здобутки вітчизняних і зарубіжних учених, доходимо висновку, що питання класифікації віршованих текстів не було позбавлене дослідницького інтересу [3; 5; 7]. Однак зауважимо, що віршовані тексти класифікували переважно в царині літературознавства, розглядаючи тематичну спрямованість поетичних творів [7] та стилістичні особливості віршованих текстів [5]. Зрозуміло, що подібної класифікації віршованих текстів недостатньо для безпосереднього використання її як теоретичного підґрунтя для проведення експериментально-фонетичного дослідження. Саме тому вважаємо за доцільне провести систематизацію й класифікацію англомовних віршованих текстів постмодернізму з позицій комплексного підходу, зорієнтованого в подальшому на виявлення лінгвокогнітивних параметрів їхньої ритмічної організації.

Мета статті полягає в побудові класифікації віршованих текстів із позицій комплексного підходу з огляду на фонетичні, структурно-семантичні, графічні й просодичні засоби ритмічної організації поетичного мовлення.

Для досягнення поставленої мети необхідно виконати такі **завдання**: 1) виокремити та систематизувати основні ознаки віршованих текстів постмодернізму; 2) побудувати вербально-гра-

фічну класифікацію англомовних віршованих текстів постмодернізму.

Виклад основного матеріалу. Розглядаючи ритмічну організацію поетичного мовлення як квазірегулярну повторюваність найчастотніших ритмічних структур, а віршований текст – як результат віршотворення, що постає у вигляді холистичної єдності, організованої семіотичної системи, для якої характерна наявність метро-ритмічного каркасу й організація на всіх рівнях мовної системи, у тому числі ідейно-композиційному, під час побудови узагальненої класифікації ми враховували насамперед чинники, які відображали фонетичні, структурно-семантичні, графічні та просодичні засоби ритмічної організації поетичного мовлення.

Саме тому на першому ієрархічному рівні класифікації (рис. 1) нами розглянуто характер версифікації як один із провідних чинників. Це пояснюється тим, що саме наявність метричної організації відрізняє поетичне мовлення від прозового. Відтак з огляду на ритмічно врегульоване чергування сильних і слабких складів у віршованому рядку **за характером версифікації** віршовані тексти поділяються на метричні та дисметричні.

Одним із фонетичних засобів посилення акустичного ритму є наявність рими. Беззаперечним є той факт, що рима в поетичному мовленні викликає відчуття звукової гармонії та смислової завершеності певних частин віршованого тексту, а також сприяє ритмічному сприйняттю рядків і строф. Отже, **наявність рими** уможливорює поділ віршованих текстів на римовані й неримовані. За відсутності рими вагомим значення набуває просодичне оформлення реалізації віршованого тексту.

Аналіз **графічного оформлення** досліджуваного матеріалу переконує у взаємовпливі вер-

бальної та невербальної складових поетичного твору, що позначиться на специфічному характері ритмічної організації поетичного мовлення під час реалізації віршованого тексту. Тому віршовані тексти поділяються на конвенційні та експериментальні. Для конвенційних текстів характерним є традиційний поділ віршованого тексту на співмірні відрізки, тоді як для експериментальних – нетрадиційна побудова строф, певні підкреслення, шрифтові виділення, позначення абзацних відступів і візуальна поезія. Фігурні вірші, як відомо, призначаються насамперед для зорового сприйняття, відсилаючи читача до предмета, який описується в тексті, на основі іконічної чи символічної асоціації. Підставою для цієї дихотомії є твердження про наявність візуального ритму [16], що є особливо характерним для рядка, строфи, а також цілого віршованого тексту. Під час реалізації тексту візуальний ритм неминуче впливатиме на акустичний ритм.

Наступним параметром класифікації (рис. 1) є наявність розділових знаків у взаємозв'язку з модуляціями голосу в мовленні. За **наявністю у віршованих текстах розділових знаків**, що слугують для позначення ритмомелодики фрази, а також відображають декламаційно-психологічне членування мовленнєвого континууму [10], досліджувані віршовані тексти поділяються на пунктуаційні та апунктуаційні. Останні допускають різні варіації в термінах їх просодичного оформлення, зокрема й ритмічної організації.

Ще одним критерієм запропонованої нами класифікації (рис. 1) є розгляд віршованих текстів в аспекті їх ритміко-синтаксичної організації. На синтаксичному рівні ритмічність проявляється в наявності різних ритміко-синтаксичних фігур. Тому, поглиблюючи уявлення про **ритміко-синтаксичний спосіб організації** віршованих текстів, як і лінгвісти нашого часу [12; 13], розрізняємо такі їх види:

1) *ламінарні віршовані тексти*, які зберігають плавний, одноманітний і монотонний ритмічний малюнок;

2) *реверсивні віршовані тексти*, для яких характерними є дотримання ізоморфізму, а також зв'язність і симетричність синтаксичних конструкцій та їхніх частин;

3) *синкопічні віршовані тексти*, в основі яких лежить принцип нестійкості, який у свою чергу спричиняє ритмічну реформованість і смислово незавершеність. Для віршованих текстів такого типу характерними є уривчастість і стакатоподібність ритмічного малюнку;

4) *комбіновані віршовані тексти*, які виокремлюються завдяки різноманітним поєднанням ламінарного, реверсивного й синкопічного способів ритміко-синтаксичного способу організації віршованих текстів.

Поетичне мовлення є завжди емоційно забарвленим, а віршовані тексти в живому мовленні передають не одне конкретне почуття, а їх комплекс [6, с. 227]. Тому в площині розгляду **емоційної тональності** віршовані тексти поділяємо на мажорні та мінорні. Традиційно мажор співвідноситься з радісними, світлими почуттями, а мінор – зі скорботою, печаллю тощо [9, с. 29]. Про доцільність розмежування досліджуваного матеріалу на підставі емоцій свідчить численна кількість лінгвістичних досліджень із цієї проблематики [4; 6; 8].

Мажорна тональність актуалізується в тексті за допомогою емотивної лексики на позначення позитивних емоцій, а також специфічного просодичного оформлення віршованого тексту. Реалізація віршованих текстів із позитивним емоційним забарвленням викликає такі позитивні емоції, як радість, задоволення, надія. Мінорними є тексти, що містять у своїй семантичній структурі сему негативних емоцій, а також мають специфічне просодичне оформлення. Тому реалізація віршованих текстів із негативним емоційним настроєм призводить до відчуття горя, страху, гніву, зневаги з відповідними їх відтінками.

Результати експериментального дослідження показали, що в процесі реалізації віршованого тексту спостерігається співпадіння або ж неспівпадіння пунктуації й ритмомелодики тексту, що уможливило подальший поділ віршованих текстів на конвергентні, дивергентні й конвергентно-дивергентні. В основі такого поділу лежить теза про конвергентність і дивергентність як **типи поетичного мислення**, що є результатом творчого мислення автора [1; 2; 14; 17]. Екстраполюючи ідеї провідних лінгвістів щодо конвергенції та дивергенції [1; 11], а також розглядаючи зазначені процеси в когнітивно-психологічному плані, схилиємось до думки, що конвергентний стиль мислення адресата характеризується логічністю й послідовністю, що зумовлює специфічний характер просодичного оформлення віршованого тексту, зокрема його ритмічної організації. Натомість дивергентне мислення є оригінальним, пізнавальним, гнучким [15].

У зв'язку із цим ми розглядаємо такі типи віршованих текстів:

1) *конвергентні*, репрезентовані скупченістю стилістичних та інтонаційних засобів, зв'язні, з поступовим розгортанням синтаксичного ритму, що досягається за умов дотримання норм просодичного й синтаксичного членування тексту;

2) *дивергентні*, для яких характерні тематична багатовекторність, розпорошеність стилістичних засобів, неспівпадіння пунктуації та ритмомелодики тексту, варіації наголосу й темпу, алогічність і деструктивність у ритмічному русі вірша;

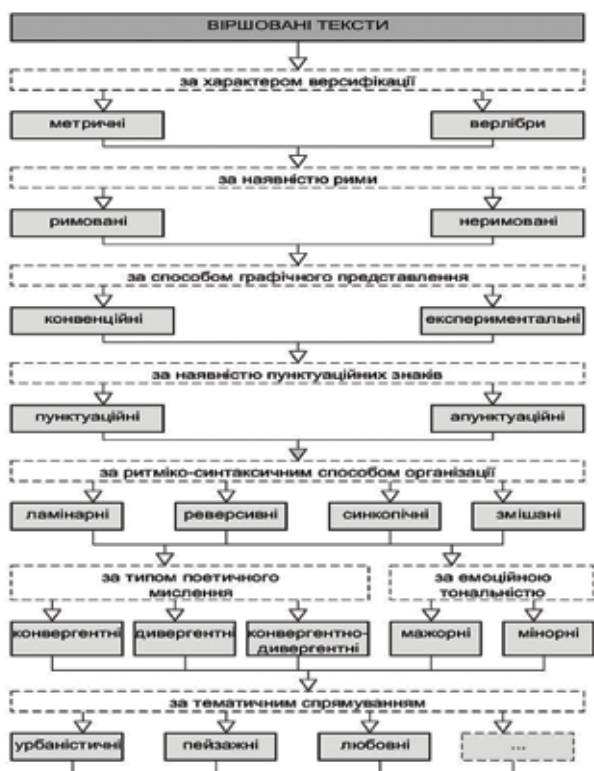

Рис. 1. Класифікація англomовних віршованих текстів постмодернізму

3) *конвергентно-дивергентні*, які характеризуються змішаним типом мислення, що знаходить своє відображення в уривчастості ритму.

Розглядаючи досліджуваний матеріал *за тематичним спрямуванням* та підтримуючи позицію І.В. Качуровського, поділяємо віршовані тексти на громадянські, інтимні, філософські, релігійні, пейзажні й сатиричні [7]. Такий укрупнений поділ спричиняється можливістю періодичності на образному та ідейно-композиційному рівнях. З огляду на потенціал віршованих текстів до складення невичерпної морфології своїх різновидів у тематичному аспекті можливість продовження цієї множини характеризується відповідними позначеннями в правій частині фрагменту зображеної класифікації (див. рис. 1).

Висновки. Таким чином, нами було реалізовано спробу узагальненої систематизації ознак англomовних віршованих текстів постмодернізму, категоріальну структуру супідрядності яких відображено на рисунку. Побудована класифікація в обсязі дослідження слугуватиме надійним методологічним інструментарієм, на ґрунті якого розроблятиметься програма й методика подальшого експериментально-фонетичного аналізу.

Література

1. Арнольд І.В. Стилистика. Современный английский язык / И.В. Арнольд. – М.: Флинта; Наука, 2002. – 384 с.
2. Белехова Л.І. Образний простір американської поезії: лінгвокогнітивний аспект: дис. ... докт. філол. наук: спец. 10.02.04 «Германські мови» / Л.І. Белехова; Київський нац. лінгвіст. ун-т. – К., 2002. – 476 с.
3. Вялікова О.О. Типологія креолізованих віршованих текстів / О.О. Вялікова // Вісник Київського національного лінгвістичного університету. Серія «Філологія». – 2014. – Т. 17. – № 1. – С. 3–38. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/j-pdf/Vknl_u_fil_2014_17_1_6.pdf.
4. Гузерчук О.О. Просодичні засоби реалізації висловлювань підбадьорювання в сучасному англomовному діалогічному дискурсі (експериментально-фонетичне дослідження): автореф. дис. ... канд. філол. наук: спец. 10.02.04 «Германські мови» / О.О. Гузерчук; Київський нац. лінгвіст. ун-т. – К., 2015. – 21 с.
5. Дук П.О. Лінгвостилістична характеристика німецьких гумористичних віршів: дис. ... канд. філол. наук: спец. 10.02.04 «Германські мови» / П.О. Дук; Харківський нац. ун-т ім. В.Н. Каразіна. – Х., 2007. – 200 с.
6. Калига А.А. Фонетичні засоби актуалізації смислу англійського емоційного висловлювання: [монографія] / А.А. Калига. – К.: ВЦ КДУ, 2001. – 351 с.
7. Качуровський І.В. Генерика і архітектоніка: в 2 кн. / І.В. Качуровський. – К.: ВД «Києво-Могилянська академія», 2005–2008. – Кн. 2. – 2008. – 376 с.
8. Красовська І.В. Лінгвокогнітивні особливості просодичного оформлення англійських висловлень на позначення позитивних емоцій (експериментально-фонетичне дослідження): автореф. дис. ... канд. філол. наук: спец. 10.02.04 / І.В. Красовська; Київський нац. лінгвіст. ун-т. – К., 2009. – 20 с.
9. Панасенко Н.І. Интонационные средства выражения субъективной модальности в английском монологе-рассуждении (экспериментально-фонетическое исследование): дис. ... канд. филол. наук: спец. 10.02.04 «Германские языки» / Н.І. Панасенко; Киевский гос. пед. ин-т иностр. языков. – К., 1985. – 191 с.
10. Пешковский А.М. Школьная и научная грамматика / А.М. Пешковский [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://books.google.com.ua>.
11. Риффатер М. Критерии стилистического анализа / М. Риффатер // Новое в зарубежной лингвистике. – Вып. IX: Лингвостилістика. – М.: Прогресс, 1980. – С. 69–96.
12. Стрільчук А.В. Синтаксична організація текстів сучасної американської поезії: когнітивно-семіотичний та синергетичний аспекти: автореф. дис. ... канд. філол. наук: спец. 10.02.04 «Германські мови» / А.В. Стрільчук. – К., 2009. – 20 с.
13. Шевельова-Гаркуша Н.В. Ритміко-синтаксична організація віршованого мовлення: лінгвостилістичний та лінгвосинергетичний аспекти (на матеріалі американських поетичних текстів XX – XXI ст.): автореф. дис. ... канд. філол. наук: спец. 10.02.04 «Германські мови» / Н.В. Шевельова-Гаркуша. – Херсон, 2013. – 20 с.
14. Givon T. Mind, Code and Context: Essays in Pragmatics / T. Givon. – Hillsdale: Erlbaum, 1989. – 456 p.
15. Guilford J.P. The Nature of Human Intelligence / J.P. Guilford. – New York: Mc Graw Hill Book Co, 1967. – 358 p.
16. Lilja E. Towards a Theory of Aesthetic Rhythm / E. Lilja [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.gu.se>.
17. Tsur R. Playing by Ear and the Tip of the Tongue: Precategorical information in poetry (Linguistic Approaches to Literature) / R. Tsur. – Philadelphia: John Benjamins Publishing Company, 2012. – 322 p.

УДК 811.133.1'367

Кіркowska І. С.

КОГНІТИВНА МОДЕЛЬ КАТЕГОРІЇ ФУТУРАЛЬНОСТІ НА МАТЕРІАЛІ ФРАНЦУЗЬКОЇ МОВИ

Статтю присвячено аналізу когнітивного рівня репрезентації категорії футуральності в сучасній французькій мові. Спроектовано когнітивну модель граматичної категорії футуральності. Описано процеси сприйняття, мислення та представлення проспективності у франкомовній спільноті.

Ключові слова: футуральність, концепт ЧАС, інтегративна когнітивна модель, онтологічний рівень, соціально уніфікований рівень, категоризація, проспективність.

Кирковская И. С. Когнитивная модель категории футуральности на материале французского языка. – Статья.

Статья посвящена анализу когнитивного уровня репрезентации категории футуральности в современном французском языке. Проектируется когнитивная модель грамматической категории футуральности. Описываются процессы восприятия, мышления и представления проспективности в франкоязычном сообществе.

Ключевые слова: футуральность, концепт ВРЕМЯ, интегративная когнитивная модель, онтологический уровень, социально унифицированный уровень, категоризация, концептуализация, проспективность.

Kirkovska I. S. The cognitive model of futurity category on the basis of the French language. – Article.

The article is devoted to the analysis of cognitive level of futurity representation in the modern French language. The work constructs the cognitive model of futurity as a grammatical category, describes the processes of acquisition, cogitation and presentation of prospectivity in the French-speaking society.

Key words: futurity, concept of TIME, integrative cognitive model, ontologic level, socially unified level, categorization, conceptualization, prospectivity.

На сучасному етапі розвитку лінгвістичної науки питання про структуру мовної свідомості перейшло з площини системно-структурного аналізу в площину концептуально-категоріального. Актуальність запропонованої теми дослідження пояснюється тим, що вивчення закономірностей людського спілкування з урахуванням усієї сукупності психічних, психолінгвістичних, етнокультурних та інших характеристик мови дозволило розглядати мову не як абстракцію, а як актуалізований феномен тієї чи іншої лінгвосоціокультурної спільноти.

Метою цієї розвідки є аналіз інтегративної моделі концепту ЧАС у сучасній французькій мові та відтворення граматичної когнітивної моделі категорії футуральності в сучасній французькій мові.

Поставлена **мета** передбачає виконання таких завдань:

- проаналізувати концепт ЧАС як універсальне ментальне утворення;
- дослідити й обґрунтувати виділення онтологічного та соціально-уніфікованого рівнів концепту ЧАС;
- визначити принципи організації інтегративної когнітивної моделі концепту ЧАС;
- з'ясувати зміст і структуру граматичного категорії футуральності в сучасній французькій мові;
- відтворити структуру фреймової моделі концепту футуральності в сучасній французькій мові.

Сучасний стан лінгвістичної науки підготував сприятливу основу для інтеграції знань про концепт ЧАС. Концепт ЧАС є точкою перетину різних типів знань: *базового* – універсального для

всієї культури людства; *стереотипного* – звичного, повсякденного сприймання; *особистого*, яке пов'язане з індивідуальним осмисленням часу як такого, визначення відношення до цього феномена. У світлі такого підходу концепт ЧАС – це лінгвокогнітивний конструкт, що інкорпорує різні іпостасі.

Концепт ЧАС відноситься до категорій, які беруть безпосередню участь у структуруванні й модулюванні світу. «Темпоральний досвід», «темпоральна когніція» (у термінології В. Еванса) людини є полівимірними феноменами. Вони реалізуються в різних одиницях, поняттях, однак усі темпоральні явища визначає, означає й синхронізує людина за посередництвом абстрагуючої діяльності [7]. Це вкотре доводить, що час – це складно структурований феномен, у якому органічно поєднуються буттєве (фізичне) начало й інтелектуальний складовий елемент. Усі аспекти взаємодії людини й часу знаходять своє відображення в мові.

Концепт ЧАС, маючи фізично-філософську природу й мовне «обличчя», не зводиться до фізико-філософського праобразу як визначальної та структуроутворюючої основи. Мовне уявлення про час має об'єктивно-суб'єктивний характер і відповідає як незалежним від людини природним явищам (зміна пір року, доби), так і історичності та всьому тому, що пов'язане з реєстрацією фактів. Людському суспільству притаманні певні категорії й норми поведінки, які складаються на основі усталеного розуміння часу. Вміння людини орієнтуватися в довколишньому світі, зокрема адекватно сприймати його темпоральний рівень, експліцитно маніфестовано в мові.

Науковці розрізняють два види впливу людини на мову: феномен первинної антропологізації мови (вплив психофізіологічних та інших особливостей людини на конститутивні якості мови) та феномен вторинної антропологізації (вплив на мову різних картин світу людини – релігійно-міфологічної, філософської, наукової, художньої) [6, с. 47]. *Первинна концептуалізація* передбачає вплив фізичних властивостей часу як одного з вимірів навколишньої дійсності на конститутивні якості темпоральних елементів мови. Отже, ідеться про лінійність і циклічність часу як основні, первинні характеристики його сприйняття. *Вторинна концептуалізація* – це вплив на мову різних процесів у життєдіяльності людини й суспільства, тобто особливості бачення людиною тих чи інших темпоральних процесів і їх віднесення до певних суспільно-узгоджених моделей.

Під час дослідження концепту ЧАС, зважаючи на його когнітивну природу й постулюючи два рівні його концептуалізації, виділяють два його рівні: *онтологічний* (буттєвий) та *соціально-уніфікований* (суспільний). Ці рівні співіснують у свідомості людини й перебувають не в опозиційних, а в комплементарних відносинах, що постає з основних властивостей чи аспектів часу, які визначаються як послідовність, тривалість, одночасність, часовий порядок і реєстрація (співставлення спостережень зі шкалою часу та їх фіксація). Побудова інтегративної когнітивної моделі концепту ЧАС базується на реконструкції онтологічного й соціально-уніфікованого рівнів, модельованих через їх інтеграцію.

Онтологічний рівень концепту ЧАС як вияв первинного рівня концептуалізації представлений двома когнітивними моделями: лінійності й циклічності. Мовний матеріал дає підстави виокремлювати ці моделі та постулювати їх взаємодіювання у свідомості людини [1, с. 60].

Універсальними є властивості часу, зокрема послідовність, яка відображається в темпоральних відносинах, визначених словами *раніше* та *пізніше*. З іншого боку, структура концепту ЧАС вміщує відносини одночасності та тривалості. Тому доцільно розглядати концепт ЧАС через когнітивну модель лінійності, яка конститується модусами *минулого* – *теперішнього* – *майбутнього*, та когнітивну модель циклічності, що визначається параметрами *повторюваності* й *точковості*.

Соціально-уніфікований рівень концепту ЧАС використовується людьми для регламентації життєдіяльності, впорядкування й кореляції подій. Він представлений двома когнітивними моделями: астрономічною й антропоорієнтованою. Астрономічна когнітивна модель є способом впорядкування дійсності, а її схематичність допомагає людям співвіднести перебіг подій. Календар є

найоптимальнішим засобом рахунку часу, він забезпечує необхідну логічність у формуванні людиною уяви про хід подій. Ця модель дає яскраве уявлення про кількісно-якісне співвідношення якостей концепту ЧАС. Хронолексеми, крім певних метричних характеристик, вказують на особливості національного бачення часу як вагомого чинника людського існування. До лексичних одиниць астрономічної когнітивної моделі належать групи назв днів тижнів, назв місяців, назв пів року, назв календарних свят і святкових дат та група квантативного часу (дати, годинниковий час). Антропоорієнтована когнітивна модель є наказовою в сенсі взаємодії позалінгвальних і мовних фактів та є прямим свідченням взаємозв'язку концепту ЧАС з іншими концептами. Цю модель конституують дві групи назв: назви періодів життя людини (дитинство, молодість, зрілість, старість) та назви періодів, пов'язаних із діяльністю людини (суспільна організація часу, назви вільного часу й назви прийомів їжі)). Оскільки здавна людина бачила час як циклічно, так і лінійно й на різних етапах еволюційного розвитку домінувало те чи інше бачення, лінгвісти доходять висновку, що уявлення про час у мовній свідомості людини завжди буде і циклічним, і лінійним.

Відповідно до позиції А.А. Хасанова типологічною властивістю часу є його спрямованість уперед, тобто час є односпрямованим. Оскільки потік часу у свідомості людини є спрямованим, його закономірно характеризує векторність [1, с. 61].

На думку Н.С. Гошилик, зважаючи на синкретичну єдність у свідомості людини лінійного й циклічного часу, а також враховуючи те, що соціально-уніфікований рівень концепту ЧАС передбачає лінійність спрямованого часового руху й циклічність визначених людиною на основі природних явищ відрізків, просторово-геометрична спрямованість концепту ЧАС має *спіралевидну векторність*.

Імплікуючи основні когнітивні підходи до вивчення концепту ЧАС, що були представлені вище, пропонуємо власну модель категорії футуральності, яка передбачає розкриття механізмів формування й осмислення сприйняття категорії футуральності на матеріалі французької мови, а також побудову й інтерпретацію інтегративної когнітивної моделі та часткових когнітивних моделей цього концепту.

Отже, категорія футуральності розглядається на онтологічному рівні первинної актуалізації й відповідає когнітивній моделі лінійності на шкалі модусів *минуле* – *теперішнє* – *майбутнє* (категорія футуральності). З точки зору лінгвістичного трактування феномена категорії футуральності в застосуванні до романських мов видається доцільним вести мову про конструювання *понят-*

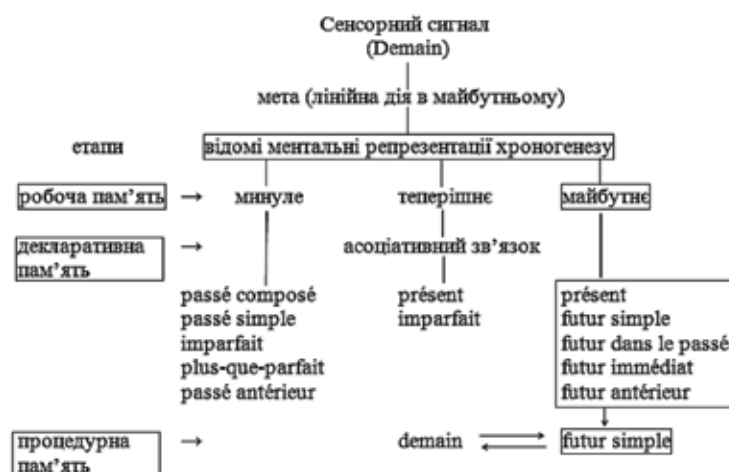

Рис. 1. Етапи обробки інформації

тєвої шкали майбутнього часу. Така методологія дозволить, з одного боку, встановити конвенціональний стан майбутнього часу як послідовності конкурентних інтервалів тривалості з певної точки або моменту часу, що фіксуються в мові внаслідок процесу граматикалізації, а з іншого – упорядкувати уявлення, які відображені в семантиці темпоральних номінацій і структуруються ієрархічно у вигляді часткових когнітивних моделей усередині категорій аспектуальності, темпоральності й модальності, а отже, фіксуються на рівні процесу концептуалізації [6, с. 75].

Перш ніж представити концептуальну модель категорії футуральності, необхідно з'ясувати граматичну модель побудови майбутнього часу у французькій мові, оскільки дослідження концептуального часового простору обумовлює необхідність опису абстрактної ментальної моделі граматичного часу у французькій мовній спільноті.

Складність виконання такого завдання полягає в тому, що об'єкт дослідження не доступний безпосередньому спостереженню. Тому особливого значення набуває змістовий аналіз нейропсихічних механізмів пізнання, які є універсальними для схематичної побудови знань про граматичний час [2, с. 578; 3].

Характерною ознакою сучасної моделі адаптивного контролю раціонального мислення є наявність базового механізму мислення – умовивід за аналогією [6, с. 149]. Згідно із цією теорією когнітивна модель граматичного концепту ЧАС у французькій мові буде формуватися в ментальне утворення, яке складається з трьох універсальних репрезентацій хронологічного часу, яким відповідають три «дзеркальні» темпоральні моделі граматичного часу: минуле (*passé*), теперішнє (*présent*) та майбутнє (*futur*), а також кількох лінгвокультурних темпоральних моделей граматичного часу, орієнтованих на зсув осей орієнтації – минуле й

майбутнє в минулому (*plus-que-parfait* та *future dans le passé*). Кодування сенсорних сигналів оточуючої дійсності на «мову мозку» відбувається в три етапи.

На першому етапі робоча пам'ять, згідно із завданням метою, опрацьовує інформацію, яка поступає із зовнішнього світу у вигляді сенсорних сигналів, зіставляючи її з відомими ментальними репрезентаціями хронологічного часу. На другому етапі робоча пам'ять розподіляє опрацьовану таким чином інформацію каналами асоціативного зв'язку до потрібного вузла декларативної пам'яті, який містить знання про факти навколишньої дійсності. На третьому етапі на основі цих даних із процедурної пам'яті записується «сценарій», аналогічний вирішенню завдання, що було поставлено в робочій пам'яті [2, с. 579].

Розглянемо такий приклад: *Demain j'irai au travail / Завтра я піду на роботу* (рис. 1).

Схематично організація цього процесу дуже схожа на ефект віяла. Тобто мета, яка була задана сенсорним сигналом *завтра/demain*, поступила в робочу пам'ять, була опрацьована й співвіднеслася з однією з хронологічних репрезентацій універсального часу, що зберігається в ній, зокрема з майбутнім. Потім шляхом асоціативного зв'язку в декларативній пам'яті лексема майбутнього наклалася на граматичні часи, що передають відношення проспективності; зрештою, запит на стереотипний сценарій був здійснений на етапі процедурної пам'яті, який дав результат – *futur simple*. Такий вибір був зроблений з огляду на універсальний засіб, який існує в граматичній системі французької мови для позначення нейтральної проспективної дії.

Не викликає сумніву той факт, що умовиводи за аналогією, а також логічні ланцюги, які допомагають привести у відповідність мету й засіб, є базовими механізмами пізнання, проте не сприйняття. Дійсно, «граматичне бачення часу» в різних мовах настільки відрізняється, наскільки відрізняються самі етноси. Лінгвокультурна особливість французького граматичного концепту ЧАС/TEMPS, на відміну від українського, обумовлена унікальним перцептивним розумінням так званого «моменту мовлення», який, з одного боку, може бути точкою відліку, а з іншого боку, ця точка відліку не співпадає з моментом мовлення. Вона може дистанціюватися від моменту мовлення, переміщуватися за часовою віссю та перетворюватися в умовний момент, щодо якого існує «минуле в минулому та майбутнє в минулому».

Грамматичний фрейм сприйняття майбутнього часу викликає найбільший інтерес. Відчуття майбутнього часу дуже розвинене у французькій етнокulturі. Воно розглядається з позиції тепе-

рішнього часу (Présent) та минулого часу (Passé Composé). Майбутній час градується різним ступенем близькості/віддаленості від моменту мовлення, різним ступенем наміру щодо виконання дії (Futur Immédiat), різним ступенем модальності (Présent), умовності (Conditionnel) або керування (Futur Antérieur). Така практика граматичного майбутнього дещо суперечить перцептивній природі пізнання хроногенезу, що міститься в робочій пам'яті. Отже, на конвенційному рівні французької граматичної системи (глотогенез) записано те, що лежить за межею часової реальності. Саме тому проспективний намір мовця співпадає з мовним фреймом теперішнього часу (J'espère un jour. Je parle français). Відчутний бік події, яка запланована, може передаватися й описувати прогнозовані плани людини на майбутнє (Futur Immédiat). Площина майбутнього часу представлена також «зсувом вісі» плану минулого у вигляді Futur-immédiat-dans-le-passé. Саме наявність таких ком-

бінаторних варіантів часового простору для мовного позначення категорії футуральності свідчить про те, що люди сприймають світ по-різному, а мова фіксує й визначає систему кодів до пізнання самої себе.

У результаті дослідження когнітивного рівня репрезентації футуральної семантики ми виокремили набір фреймів футуральних ситуацій, що являють собою динамічну модель стереотипної ситуації діяльності в навколишньому середовищі, яка має на меті вираження судження щодо проспективного розвитку подій та участі в них певного кола осіб. Серед існуючих когнітивних моделей майбутнього часу варто виокремити так звану «структуру фреймової моделі майбутнього часу», яка була запропонована Т.А. Сухомліною. Особливістю цієї моделі є те, що майбутній час вивчається на матеріалі текстових фрагментів, а отже, для його інтерпретації застосовується контекстологічний аналіз уривків текстів.

Таблиця 1

Компоненти рівнів мовної репрезентації категорії футуральності

Концептуальний рівень	Рівень мовної змістової категоризації	Приклад	Час
Ф1	побажання	Un jour je t'offrirai du vin délicieux / Колись я пригощу тебе гарним вином.	Futur simple
Ф2	згода	D'accord je ferrai quelque chose d'utile pour ces gens-là / Добре, я зроблю щось корисне для цих людей.	
Ф3	оцінка ступеня вірогідності здійснення дії	J'espère que tu refuseras cette proposition / Я сподіваюсь, що ти відмовишся від цієї пропозиції.	
Ф4	змушеність виконання дії суб'єктом	Je vous donnerai trois jours de stage mais si les résultats ne me satisfont pas vous serais obligé de nos quitter / Я дам вам три тижні випробувального терміну, але якщо результати мене не задовольнять, ви змушені будете піти.	
Ф5	закономірність здійснення дії / виникнення ситуації	1) J'étais sûr que tu viendrais / Я був упевнений, що ти прийдеш; 2) Ils sont (étaient) irrités par le comportement des ceux que les entouraient et ne pouvaient pas rester ! C'est pourquoi sont (ils étaient obligés) de partir / Вони були дуже роздратовані поведінкою оточуючих та не могли залишатися, тому змушені були піти.	1) Futur dans le passé 2) Présent/ Imparfait
Ф6	нейтральна проспективність, позбавлена модального забарвлення	J'expliquerai tout demain / Я все поясню завтра	Futur simple
Ф7	аспектуальна проспективність, що виражає намір, готовність, рух, близькість, невідворотність тощо	J'aspire/aspirais à faire beaucoup / Я прагну зробити багато.	1) Futur dans le passé 2) Présent/ Imparfait
Ф8	імператив	Vas plus loin et tu verras la lumière / Йди якомога далі і ти побачиш світло.	Présent
Ф9	умова	S'il fait beau nous allons nous promener / Якщо буде сонячно, ми підемо на прогулянку. S'il faisait beau nous irions nous promener / Якби було сонячно, ми б пішли на прогулянку.	Conditionnel présent
Ф10	мізерний часовий інтервал виконання дії	1) Un seconde et j'ai fini / Це хвилина – і я закінчив. 2) Un seconde et je finis / Хвилина – і я закінчу.	1) Passé composé 2) Présent

Т.А. Сухомліна виділяє шість фреймів: побажання, згоду, оцінку ступеню вірогідності, здійснення дії, змушеність виконання дії, закономірність здійснення дії та нейтральну проспективність. Ми доповнили модель, запропоновану Т. А. Сухомліною, та виокремили у свою чергу десять фреймів, які утворюють когнітивну царину футуруму, доповнивши її чотирма іншими: аспектуальною проспективністю, імперативом, умовою й мізерним часовим інтервалом виконання дії. Таке «переформатування» існуючої схеми пояснюється тим, що метою нашого дослідження було інтегральне відтворення як когнітивної, так і конвенціональної моделі категорії футуральності на матеріалі французької мови. Компоненти різних рівнів мовної репрезентації категорії футуральності наведені у таблиці 1.

Кожен із фреймів розкриває певну грань, що лежить всередині концепту футуральності, а їх зіставлення дає уяву про набір реальних ситуацій мовленнєвої взаємодії, які вибудовуються навколо загальної ідеї вираження майбутнього, а також про їх параметри. Необхідно також відзначити, що кількість запропонованих нами фреймів не є кінцевою, що обумовлюється багатогранністю категорії футуральності та, як наслідок, складністю виявлення всіх її аспектів і механізмів їх репрезентації як в уривках текстів з урахуванням контексту останнього, так і на рівні первинної концептуалізації. Більшість цих фреймів є модально забарвленими, оскільки вони завжди є результатом ставлення суб'єкта мовлення до ситуації спілкування, а не констатацією факту в майбутньому [5].

У структурі компонентів фреймів можливим є розмежування фонових і змінних компонентів. До фонових компонентів належить футуральна орієнтація з позиції мовця, а до змінних компонентів відноситься модальна складова моделі, яка репрезентує ставлення мовця до подій, що описуються, і така, що утворює комунікативний фокус висловлювання. Суттєвим є той факт, що під час реалізації в конкретних мовленнєвих актах ті чи

інші компоненти фреймів «активуються», виходячи на передній план. Наприклад:

(Ф3) J'espère que tu refuseras cette proposition.

У наведеному прикладі під час дискурсивної реалізації Ф3 суб'єкт мовлення (далі – X) не бажає здійснення події (далі – F), що залежить від об'єкта його мовлення (далі – Z), де X – це адресат висловлювання, F – ймовірна подія або подія, про яку йдеться, а Z – адресант, від якого залежить результат. На передній план тут виходить пасивний характер побажання мовця (X) щодо розвитку подій (F), що залежить від виконавця (Z), це обумовлюється тим, що в реальних умовах мовленнєвої взаємодії він позбавлений можливості вплинути на стан справ або розвиток ситуації. Схематично такі відносини можуть бути представлені таким чином: $X \rightarrow Z \rightarrow F$ = результат невідомий, проте кваліфікується як «оцінка ступеня вірогідності здійснення дії» (Ф3).

Висновки. Підводячи підсумки когнітивного моделювання представлення категорії футуральності в сучасній французькій мові, можна стверджувати, що граматичному майбутньому часу в плані хроногенезу відповідає багатомірний концептуальний простір категорії футуральності, який віддзеркалюється на рівні конвенційної мовної системи за допомогою граматичного коду.

Французька граматична система володіє багатомірною системою засобів у плані глотогенезу для вираження майбутнього часу щодо моменту мовлення, модальності й умови виконання чи невиконання дії в майбутньому, що повністю відповідає розумінню цієї перцептивності природи майбутнього часу у французькій мові, яка відображає граматичний час як особливу форму пізнання світу, що поєднує в собі особливості реального, перцептивного й суб'єктного часу. Архітектура цієї моделі фіксує лінгвокультурні особливості граматичного концепту ЧАС у французькій мові, які виявляють себе в «зсуві» представлення реального часу з його граматичною презентацією в мові. Перспективним залишається порівняльний аналіз запропонованої когнітивної моделі концепту футуральності на матеріалі інших романських мов.

Література

1. Гошилик Н.С. Интегративна когнітивна модель концепту ЧАС / Н.С. Гошилик // Семантика мови і тексту : матеріали X Міжнародної наукової конференції. – Івано-Франківськ : ВДВ ЦІТ, 2009. – С. 60–62.
2. Разорёнов Д.А. Когнитивная модель представления грамматического времени в современном английском языке / Д.А. Разорёнов // Известия ТулГУ. Серия «Гуманитарные науки». – Тула : Изд-во ТулГУ, 2011. Вып. 1. – С. 578–587.
3. Разорёнов Д.А. Содержание и структура грамматического концепта «Время» в английском языке / Д.А. Разорёнов // Известия ТулГУ. Серия «Гуманитарные науки». – Тула : Изд-во ТулГУ, 2011. – Вып. 1. – С. 587–595.
4. Роль человеческого фактора в языке: язык и картина мира / Б.А. Серебренников, Е.С. Кубрякова, В.И. Постовалова и др. – М. : Наука, 1988. – 216 с.
5. Сухомлина Т.А. Структура фреймовой модели будущего времени / Т.А. Сухомлина // Вестник ВУиТ. – 2009. – № 2. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://cyberleninka.ru/article/n/struktura-freymovoy-modeli-buduschego-vremeni>.
6. Anderson J.R. Arguments concerning representation for mental imagery / J.R. Anderson. – New York : Psychological Review, 1985. – 197 p.
7. Evans V. How We Conceptualize Time: Language, Meaning and Temporal Cognition / V. Evans [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.vyvevans.net/EAStime.pdf>.

УДК 811.161.1'37

Клименко Т. А.

ЛЕКСИЧЕСКОЕ НАПОЛНЕНИЕ СОВРЕМЕННОЙ ЛИРИКИ (НА МАТЕРИАЛЕ СТИХОТВОРЕНИЙ Ю. СОЛОМОНОВОЙ)

В статье исследуется фрагмент русской языковой картины мира, нашедшей воплощение в произведениях современной поэтессы Ю. Соломоновой. Лексический материал включает стилистически окрашенную лексику, образные средства.

Ключевые слова: картина мира, поэтическая картина мира, слово, образные средства языка.

Клименко Т. А. Лексичне наповнення сучасної лірики (за матеріалами віршів Ю. Соломонової). – Стаття.

У статті досліджено фрагмент мовної картини світу, яка втілюється у творах сучасної поетеси Ю. Соломонової. Лексичний матеріал складає стилістично забарвлена лексика, образні засоби мови.

Ключові слова: картина світу, поетична картина світу, слово, образні засоби мови.

Klimenko T. A. The lexical content of the contemporary poetry (based on materials of J. Solomonova). – Article.

This paper deals with the fragment of Russian language picture of the world, representing in the works of contemporary poetess J. Solomonova. The material is considered in linguistic and stylistic aspects, affecting grammatical and lexical levels of the language. It is considered figurative means.

Key words: picture of the world, poetic picture of the world, word, figurative means of languages.

В статье рассматривается фрагмент русской языковой картины мира, представленной в произведениях современной поэтессы Ю. Соломоновой (псевдоним Сола Монова). Материалы рассматриваются в лингвостилистическом аспекте, затрагивая лексический и грамматический уровни языка; анализируются образные средства. Над исследованиями языковой и поэтической картин мира работают такие современные исследователи, как Е. Шурыгина, А. Томчаковский, Д. Бердникова, К. Кочнова, В. Маслова, Ю. Апресян, В. Касевич, С. Васильев, Г. Колшанский, Н. Сукаленко, В. Лаврухина, Н. Болотнова, Ж. Маслова и др.

Целью статьи является описание лексического наполнения лирических произведений современной поэтессы, что является актуальным, поскольку язык лирики Ю. Соломоновой не исследовался ранее; в стихотворениях отражаются как современные реалии, так и классические. Популярность поэтессы обусловлена тематикой произведений и особым мировосприятием, что проявляется в индивидуальном стиле и ритмике. Материалом статьи послужили 50 стихотворений различной тематики.

Многогранность реального мира невозможно полностью охватить и структурировать, поэтому ученые различных сфер науки прибегают к понятию картины мира. Множественность данного понятия приводит к существованию ряда терминов: философская картина мира, наивная картина мира, языковая картина мира, когнитивная картина мира, научная картина мира (частнонаучная картина мира, общенаучная картина мира), поэтическая картина мира, национальная картина мира, культурная картина мира, ценностная картина мира и др.

Для нашего исследования важны понятия «языковая картина мира» и «поэтическая картина мира»: они имеют системный, творческий, об-

разный характер, зависящий от личности автора, особенностей его мышления, мировосприятия, лексикона, прагматических элементов. В поэтической картине мира структура объекта и структура субъекта нераздельны. Языковая личность эстетически выражает себя в поэтической картине мира, поэтому для нее характерен антропоцентризм.

Исследователь В. Карасик подчеркивает роль субъекта и в языковой картине мира: «Языковая картина мира объективно отражает восприятие мира носителями данной культуры, но человеческое отражение не является механическим, оно носит творческий (и поэтому в известной мере субъективный) характер» [3, с. 75].

Слово является основным инструментом литературы. По определению О. Ахмановой, слово – это «...предельная составляющая предложения, способная непосредственно соотноситься с предметом мысли как обобщенным отражением данного «участка» («кусочка») действительности и направляться (указывать) на последнюю; вследствие этого слово приобретает определенные лексические свойства <...> слово – также потенциальный минимум предложения, рассматриваемый только в синтаксическом плане [5, с. 422]. В «Базовом словаре лингвистических терминов» слово определяется как «...основная номинативная и когнитивная (познавательная) единица языка, которая служит для именованья и сообщения знаний о предметах, признаках, процессах и отношениях реальной действительности, имеет определенную морфологическую оформленность и способна занимать определенную синтаксическую позицию (знаменательные слова) либо включаться в синтаксическую позицию другого слова или быть вне предложения (служебные слова)» [6, с. 120].

Слово является основным показателем присутствия концепта в контексте, оно получает статус имени концепта, когда значение выходит за рамки

обычной номинации. По мнению С. Воркачева, концепт соотносим не с одним словом, а с планом выражения лексико-семантической парадигмы [1].

Авторское слово носит отпечаток индивидуальности. Выбор слов определяет тематику произведений. Для Ю. Соломоновой ее составляет любовная, интимная, философская, хулиганская лирика.

В произведениях Ю. Соломоновой широко используются фамилии классиков русской литературы: Пушкин, Булгаков, Достоевский, Некрасов, Бунин, Толстой, Есенин, Блок и др. Например: «А любовь – самый крутой университет, из него выпускались **Пушкин, Булгаков и Достоевский**» [7]. В высказывании «О таких крутых писал еще **Некрасов**» имя собственное Некрасов в контексте приобретает значение «как давно это было», таким образом, является авторской метафорой.

Иногда в лирических произведениях слово выходит за свои границы, оно становится сопоставимо с именем концепта и несет номинативную и содержательную нагрузку, является «медиумом, при помощи которого концепты выражаются – абстрактное, обобщенное и конкретно-чувственное, индивидуальное слово» [2, с. 12]. Такую нагрузку несут имена собственные, к которым относятся топонимы – названия стран, городов и рек (Петербург, Венеция, Китай, Палестина, Иордан и др.): «Нашей собственной законной **Палестины** исцеляющий священный **Иордан**» [7], а также слова, называющие исторические реалии (Античность, Инквизиция и др.): «Мы пройдем его по глади и по дну, Сквозь Царей и сквозь распятую **Античность**» [7].

Широко представлены имена людей (Надя, Люба, Вера, Алексей, Светлана и др.) и их производные с уменьшительно-ласкательными суффиксами (Наденька, Любушка, Верочка), а также с суффиксами, придающими именам оттенок просторечия (Светка, Алька, Сашка), имена, образованные посредством усечения основы (Алефтина – Аля). В качестве имени используется также название профессии, например Бармен: «Хороший **Бармен** владеет всеми видами шифра...» [7].

В произведениях много стилистически маркированной лексики: от устаревшей лексики, которая в современности используется только в художественной литературе, до сниженной разговорной лексики. Например, устаревшие слова и выражения: «грежу сном», «красна девица», «окропила слезами» [7].

К особенностям стиля автора можно отнести просторечные слова и выражения: девки, губёхи, пофиг, три-четыре ходки, Питер, пойло, сволота, тётка (в значении «женщина»), депресняк, фанатея, дуры, запойно.

Некоторые из таких слов являются неологизмами – заимствованными словами, перенесенными в русский язык способом транскрипции

или транслитерации с добавлением префиксов и суффиксов, характерных для русского языка, такие слова чаще всего используются в разговорной речи, например: шопит (делает покупки). В современном мире высокую значимость имеет Интернет, поэтому тематика стихотворений Ю. Соломоновой затрагивает и виртуальную часть жизни людей. Отсюда – широкое использование неологизмов – названий интернет-реалий заселфиться (сфотографироваться на камеру телефона), фотошопит (обрабатывать изображения при помощи программы «Фотошоп»), лайкать (отмечать понравившуюся в социальной сети фотографию), мыло (от английского tail), названия социальных сетей (ВКонтакте, Фейсбук, Вотс-Ап): «Давайте любить с размахом, Без ссылок на «что потом». Как любят «ванильки» угги, скинуть шедевры в личку **ВКонтакте**, в **Фейсбуке**, в **Вотс-Ап** или на «мыло»...» [7].

Используются также разговорно-сниженные формы, например что – чо: «Так что ты заходи, если **чо**...» [7].

Авторская интонация лирических произведений создается при помощи ударения и слов, имеющих случайное фонетическое сходство, Ш. Балли называл такие слова псевдоомонимами: у доски – шутовски, классная – согласные, в облаках – на каблуках, капли – цапли: «Школьницей застыла у доски, смотрит недовольно дама **классная**. Буковки смеются шутовски – замолчите, глупые **согласные**»; «Солнышко запуталось в облаках, сплонуло на крышу подъезда **капли**. Я сегодня вышла на каблуках бешеной походкой хохлатой **цапли**» [7].

Прослеживается нехарактерное изменение ударения посредством графического изменения слова или его части (цивилизованнО, ни-ко-му-не-ко-бе'ль-ная, нОсты, постЫ): «Как блоггеры любят нОсты, Как любят постЫ монахи, Стегая себя кнутом» [7].

В произведениях присутствуют иноязычные вкрапления, представленные словами и фразами английского языка (like, follow me, come on): «Так не трендово, без «**like**», без «**follow me**», Без воинственных победных репортажей. Будем счастливы, но никому не скажем, Безгранично будем счастливы. Аминь!» [7]. В качестве примеров мы не будем приводить табуированные слова, но отметим, что такие тоже есть как на английском языке, так и на русском.

Встречаются слова, называющие различные религиозные реалии (конфессия, молиться, рай, ад, Бог и др.): «Но поступим глубоко аполитично, Не смущая из **конфессий** ни одну» [7]. Центральное понятие в религии – Бог, и синоним, характерный для христианской религии, – Господь.

Синтагматические отношения слов характеризуются использованием тавтологии – выражения,

в котором рядом находятся однокоренные слова: «искусственно искусство», «через час начнет светать, И вперёд – по Свету» [7].

Повсеместно используются фразеологизмы. Им присущи такие категориальные признаки, как лексическое значение, компонентный состав и наличие грамматических категорий, а также «... семантико-структурные признаки: устойчивость, воспроизводимость, целостность значения, не выводимая из суммы значений, составляющих их компонентов, и их метафоричность, раздельнооформленность, экспрессивно-эмоциональная окраска» [4, с. 32]: «А дождь на ломаном английском стучит на нас...», «жизнь кипит», «искрящиеся глаза», «рубить на мясо», «светлое начало», «дорога кочевая», «печальные клены», «быть истёртой в порошок», «молчание стоит дорого», «мыть друг другу кости», «от «А до Я»...», «Знаю, в такие дни в небе висит коса», «парад уродов» [7] и др. Использовано также трансформированное название произведения Дж. Остен «Гордость и предубеждение»: «И гордость... и предубежденье...» [7].

Многообразии языковой личности автора, а также его особый стиль проявляется в выборе изобразительно-выразительных средств языка, таких как метафора, метонимия, сравнение. В зависимости от истории возникновения различают языковые и художественные метафоры. Языковая метафора отличается воспроизводимостью: у нее нет автора. Художественная метафора – это индивидуально авторское виденье и именование объектов реальности. В поэтических произведениях метафора часто наделена когнитивной функцией, так как язык лирики ограничен стихотворными размерами, а метафорические значения заполняют собой пустующие лакуны, используя небольшой по объему словарный состав, можно создавать большое количество метафорических значений, номинирующих реалии и передающих различные проявления человеческих чувств.

Мы не будем подробно останавливаться на общезыковой метафоре, отметим только, что в лирике Ю. Соломоновой она встречается. Например, глагол *обрезать* используется в значении «не поместить в кадр»: «Но Альке **обрезал** прическу, а Светке – руку, А мне он **обрезал** голову – я повыше» [7].

Художественная метафора – это одно из средств проявления авторского стиля в произведениях. В лирике Ю. Соломоновой метафора представлена различными частями речи:

– именами существительными: «Нынче небо покрыто **спразами**» «Каждый третий сейчас в голове с **войной**» [7];

– глаголами: «Мило **шепчутся** плюшки с твоим рогом», «Если ты **живешь** в кофейнях, Значит просто одиноко», «ветер **поёт**», «**поцеловать** печальным взглядом», «Когда не носишь **серьги** две

недели, То надеваешь снова через кровь. Прокол души ведет себя как «в теле» – Ни на секунду не **снимай** любовь», «**мерзнет** внутри душа» и др. [7];

– именами прилагательными «**титанический** подбородок»;

– метафорическими конструкциями. Иногда метафорический образ создается целой конструкцией, в которой все составляющие, подстраиваясь друг под друга, приобретают метафорическое значение. В стихотворениях Ю. Соломоновой мы видим генитивные конструкции, где дается характеристика объекта по одному признаку, родительный падеж существительного здесь сопоставим в функциональном отношении с прилагательными, например: «И каждый **станцует танец в объятиях куража**», «**скрыть за занавесками ресниц**» [7].

Под олицетворением (прозопопеей) понимается художественный прием, состоящий в ассоциативном перенесении внешних признаков и внутренних характеристик человека на предметы, явления, животный и растительный мир, а также в приписывании им антропоморфных свойств. В современной науке олицетворение является тропом, ни лингвистический, ни литературоведческий статус которого однозначно не определен. Исследователи Е. Гучинская, В. Ковалев, Е. Некрасова относят олицетворение к частному случаю метафоры с переносом свойств предметов или явлений одушевленного мира на предметы или явления неодушевленного мира: «Город **готов совершить** угон, Город **женат на мне**», «**сердце спряталось**», «**дежурили птицы на высоте**» «**две разновеликие чайники сливались в благородном поединке**» [7].

Метафора и сравнение находятся по отношению друг к другу в системной связи, различие между ними заключается в формальных и семантических показателях механизмов их создания. Сравнение указывает на подобие одного объекта другому по какому-либо признаку, который в зависимости от речевой ситуации может быть различным. Конструкция сравнения двучленна, в ней выделяется субъект и объект сравнения, каждый член конструкции используется в прямом значении. Субъектом сравнения является какое-либо качество, свойство или действие определяемого слова, которое сравнивается с каким-либо качеством, свойством или действием объекта сравнения. Средствами грамматического оформления сравнения служат компаративные связки, выраженные союзами *как, точно, словно, будто, как будто*, сравнительная степень прилагательных или наречий, форма творительного падежа, а также сравнительные придаточные предложения, вводимые различными союзами. Например: «Звезды были как **большие астры**», «**скучай** по мне, хоть капельку **скучай**, как по разбитой чашке из Китая», «**Давайте любить друг друга, И каждому станет легче! Как любят сердца хирурги,**

Как любит траву кузнечик, Как любит траву афганец, А Наркоконтроль – сажать» [7]. Сравнения с формой творительного падежа: «*Стою Гул-ливершей в сообществе лилипутов», «не гляди с аватарки сычом»* [7].

Некоторые исследователи относят к сравнениям сопоставления слов при помощи предикативных связок *подобен, сходен, похож, напоминает*, например: «*Но оказалось – у Светки проблемы с носом. На Светкиных селфи он выглядит аккуратно, А рядом с моим напоминает трактор»* [7].

Метонимия называет вместо части целое: *дрожит пламя свечи – «Дрожит свеча...»* [7].

Мы рассмотрели лексическое наполнение современной лирики на материалах произведений Ю. Соломоновой. Индивидуальный стиль автора характеризуется использованием неологизмов, называющих интернет-реалии; жаргонных и устаревших слов; иноязычных вкраплений, в том числе табуированных слов на русском и на английском языках; авторской метафоры и метонимии; имен собственных; слов, относящихся к тематическому полю «религия»; сравнений.

Дальнейшее развитие нашей работы мы видим в когнитивном исследовании современных лирических произведений.

Литература

1. Воркачев С. Культурный концепт и значение / С. Воркачев // Труды Кубанского государственного технологического университета. Серия «Гуманитарные науки». – Краснодар, 2003. – Т. 17. – Вып. 2. – С. 268–276. – [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://kubstu.ru/docs/lingvoconcept/meaning.htm>.
2. Даниленко В. Лингвистическая (идеографическая) картина мира / В. Даниленко // Основы духовной культуры в картинах мира [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://www.islu.ru/danilenko/kartiny/kartin.htm>.
3. Карасик В. Языковой круг: личность, концепты, дискурс / В. Карасик. – Волгоград : Перемена, 2002. – 477 с.
4. Максимов В. Фразеологизмы и сопредельные с ними конструкции / В. Максимов // Русская речь. – 2003. – № 7–8. – С. 31–38.
5. Новосельцева В. Концепт как объект анализа в процессе изучения авторской картины мира / В. Новосельцева // Текст в системе высшего профессионального образования : материалы 1-й международной научно-практической конференции (г. Таганрог, 15–17 сентября 2003 г.). – Таганрог, 2003. – С. 9–17.
6. Потебня А. Мысль и знак / А. Потебня // Слово и миф. – М. : Правда, 1989. – С. 17–200.
7. Сола Монова. Стихи / Сола Монова [Электронный ресурс]. – Режим доступа : http://www.stihi.ru/avtor/sola_monova.

ГРАФІЧНІ ЗАСОБИ ПУНКТУАЦІЇ В СИСТЕМІ ПАРАГРАФЕМНИХ ЗАСОБІВ СТИЛІСТИКИ СУЧАСНОГО АНГЛОМОВНОГО ХУДОЖНЬОГО ДИСКУРСУ ЯК ЕКСПЛІКАТОРИ ІНТОНАЦІЇ МОВЛЕННЯ

Статтю присвячено висвітленню пунктуації в розрізі параграфемних засобів стилістичної комбінаторики сучасного англомовного художнього дискурсу як ефективних засобів трансляції інтонації усного мовлення в площину письмового художнього тексту. У статті окреслено прагматичний потенціал різних пунктуаційних знаків і їх можливості в контексті параграфеміки сучасного англомовного художнього дискурсу.

Ключові слова: пунктуаційні засоби, параграфемні засоби, інтонація, англомовний художній дискурс, стилістична виразність.

Ковалевская Т. И. Графические средства пунктуации как экспликатеры интонации речи в системе параграфемных средств современного англоязычного художественного дискурса. – Статья.

Статья освещает пунктуацию в разрезе параграфических средств стилистической комбинаторики современного англоязычного художественного дискурса как эффективных средств трансляции интонации устной речи в плоскость письменного художественного текста. В статье очерчен прагматический потенциал разных знаков пунктуации, а также их возможности в контексте параграфемики современного англоязычного художественного дискурса.

Ключевые слова: пунктуационные средства, средства параграфемики, интонация, англоязычный художественный дискурс, стилистическая выразительность.

Kovalevska T. I. Graphic means of punctuation as speech intonation explicators within the system of modern English fictional discourse paragraphemic means. – Article.

The article highlights punctuation in frames of modern English fictional discourse stylistic paragraphemic means as effective means of translating intonation of speech into a written fictional text. The pragmatic potential of various punctuation marks as well as their possibilities in the context of modern English fictional discourse paragraphemics are discussed in the article.

Key words: means of punctuation, paragraphemic means, intonation, English fictional discourse, stylistic expressiveness.

Особливе місце серед графічних засобів стилістики належить пунктуації, оскільки разом із функцією членування речення на складові частини, членуванням тексту на окремі речення та вказівкою загальної комунікативної направленості речення (питальне, розповідне, окличне) пунктуація (так само, як її відсутність) маркує важливі емоційно-експресивні елементи та передає просодичні характеристики висловлення в письмовому тексті (С. Петт, Г. Вайт, А.Н. Баранов, П.Б. Паршин, М.П. Брандес, Е.В. Брусниціна, Л.В. Самуйлова). Проте зростаюча кількість дослідників демонструють тенденцію до розгляду пунктуації в межах параграфемних засобів стилістики, вважаючи останній термін ширшим (Е.Р. Андерсон, Дж. Каллер, К. Джехендери, Т.Д. Ройс, В. Ваучер, Дж.Д. Джохансен, Е.В. Дзякович, К.В. Фокина, Н.Л. Шубина).

Відтак метою цієї розвідки є окреслення функцій та інструментарію пунктуаційних знаків у розрізі новітніх студій вітчизняних і зарубіжних учених, а також аналіз потенціалу пунктуації в системі параграфемних засобів стилістичної комбінаторики сучасного англомовного художнього дискурсу.

Пунктуація є системою графічних неалфавітних знаків, що є основними засобами письмової мови; головна функція пунктуації – членування та графічна організація письмового друкованого тексту [18, с. 12]. Пунктуація трактується як правила розташування розділових знаків.

Розділові знаки визначають як графічні знаки, що використовуються в письмовому мовленні з

метою вказівки на його декламаційно-психологічне членування, а також для передачі таких особливостей його синтактико-сміслового читання, які не можуть бути виражені морфологічними засобами чи порядком слів [7, с. 87].

Окрім вираження ритміко-мелодійної будови мовлення, пунктуація відіграє важливу роль у передачі ставлення автора до висловленого, передачі імпліцитної (підтекстової) інформації, індукції бажаної емоційної реакції в читача. М.П. Брандес стверджує, що пунктуація сучасної англійської мови не є суворо нормованою, тому з однією стилістичною метою можуть використовуватись різні графічні знаки [4, с. 331]. Так, емоційні паузи можуть маркуватися комами, тире, крапками. Вибір графічного інструменту певною мірою залежить від особистих вподобань і звичок автора та його комунікативно-прагматичних потреб. Таким чином, стилістична виразність різних пунктуаційних знаків неоднакова [5, с. 40].

Увесь спектр стилістичних можливостей пунктуаційних знаків ще недостатньо досліджений, тому ми розглянемо найтипівіші.

На особливу увагу заслуговують знаки оклику та питання. Насиченість тексту зазначеними знаками сама по собі свідчить про його емоційність. Знак оклику в реченні, що не є окличним, може виражати обурення, подив або іронію. Часто зустрічається подвоєння цих знаків або їх поєднання, що свідчить про навмисну інтенсифікацію експресії.

Тире позначає різні за тривалістю й функціями паузи, готує читача до чогось неочікуваного. Тире

наділене майже необмеженими можливостями нюансування мовлення, які з ентузіазмом експлуатуються авторами художніх текстів.

Тире та багатокрапку використовують для виділення емоційної паузи (паузи хезитації), психологічного стану персонажу (нерішучості, знервованості, збентеження, невпевненості). Тире та багатокрапка вказують на затягнуту паузу перед важливим текстовим елементом із метою привернення до нього уваги.

Багатокрапку використовують здебільшого як стилістичний розділовий знак, щоб створити ефект перервності, змінності картин, ситуації.

Крапка як пунктуаційний знак маркує кінець розповідного речення для вираження закінченої думки. Цей знак може фасцилізувати дискрептиви динамічної зміни подій: членуючи текст на короткі речення, створювати враження єдності й динаміки цілого.

Кома є знаком паузи та має значний стилістичний потенціал. У художньому тексті кома часто використовується як засіб підкресленого членування речення, виокремлення певних його частин, графічного позначення парцеляції, творення динаміки оповіді, ефекту «стаккато».

Двокрапка використовується як сигнал напруження, що вказує на різноманітні доповнення (пряму мову, перерахування, пояснення, узагальнення), виділення важливого елемента висловлення, посилення очікування. Двокрапка дає читачеві установку сфокусувати увагу та передбачає подальшу деталізацію інформації повідомлення.

Відсутність знаків пунктуації досить популярний нині засіб графічного оформлення тексту, який називають «фірмовим знаком» автора чи літературної течії [6, с. 123]. Численним є використання знаків пунктуації як самостійних сигналів оцінного змісту, що заміщують цілі репліки. У такому випадку вони слугують знаками мовної економії.

Варто відзначити тенденцію сучасних авторів до вільної інтерпретації та використання пунктуаційних норм англійської мови художнього дискурсу, що лише збільшує інтерес дослідників до пунктуації сучасного художнього тексту.

Характерним для сучасних полікодових текстів є зміщення акцентів у функційній ієрархії пунктуації: вторинна функція позначення емоцій і збільшення персуазивності семіотики виходить на передній план щодо історично первинної синтаксичної функції графічних знаків [14, с. 83].

Пунктуаційні знаки із часом змінюють функції, відбувається перегрупування в системі знаків: один і той самий знак може входити одночасно до різних груп знаків. У межах системи пунктуаційних знаків відбувається своєрідна міграція знаків залежно від комунікативних потреб. Знаки пунктуації, членуючи текстові блоки на складові, імплікують емоційний стан, підтекст, ритміку мов-

лення. Омонімія графічних знаків є очевидною з огляду на однакову представленість вихідних і похідних форм, із одного боку, та первинних і вторинних функцій, з іншого боку.

Сучасні стилістичні розвідки оперують поняттям параграфемних засобів стилістики, що поєднують пунктуацію, сегментацію тексту, його просторове розташування й будь-які немовні знаки, включені в структуру тексту (малюнки, емотикони, ідіограми) [6, с. 140]. Параграфемні засоби функціонують у письмовому тексті, принциповою особливістю якого, порівняно з усною комунікацією, є перетворення ланцюжка спілкування, що розгортається в часі, у ланцюжок, що розгортається в просторі. Такий перетворений графічний простір включає одиниці трьох рівнів: рівень слова, рівень речення й рівень тексту.

Усна комунікація різнопланова й багатомірною, що виявляється в численних уточненнях, перепитуваннях, репліках, коментарях. Письмове мовлення використовує для передачі цієї різноплановості й багатомірності особливу семіотичну систему засобів, яка значною мірою сприяє формуванню й упорядкуванню графіко-звукової послідовності мовних знаків в особливим чином організований план вираження тексту [10, с. 184].

Виділяють три групи параграфемних засобів залежно від механізмів їх творення: синграфемні засоби (варіювання пунктуаційних знаків), супраграфемні засоби (шрифтове варіювання) топографемні засоби (площинне варіювання тексту) [9, с. 148].

Визначені дослідниками й найсуттєвіші функції параграфемних засобів стилістики в тексті: інтегративна (функція поєднання), актуалізація (функція виділення), делімітативна (функція розділення) [1, с. 44].

Параграфемні одиниці розглядаються як засоби розмежування й актуалізації смислу, що слугують для привернення уваги читача [15, с. 135]. У межах параграфеміки послугуються терміном «метаграфеміка», що позначає узуальне вживання графічних засобів. До складу метаграфемних знаків входять невербальні засоби, що беруть участь в організації тексту лише разом із вербальними засобами. Серед метаграфемних засобів розрізняють синграфемні, або механізми художньо-стилістичного варіювання пунктуаційних знаків, супраграфемні, або механізми шрифтового виділення, та топографемні, або засоби графічного просторового ранжування тексту [1, с. 58].

Параграфемні засоби посідають особливе місце в системі текстотвірних елементів англійського постмодерністського тексту, стаючи джерелом творення позамовного контексту [17, с. 89]. Оскільки сприйняття тексту відбувається через зоровий канал, графічне (візуальне) оформлення є важливою умовою його адекватного сприйняття й розуміння. У художньому тексті періоду постмо-

дерну параграфемні засоби, з одного боку, постають як маркери інтонації, а з іншого – як засоби спрощення його візуального сприйняття.

Скорочення текстового простору сучасних текстів досягається шляхом включення в текстове полотно додаткових семіотичних знаків і засобів, які виконують функції організації та формування смислу, слугують засобами впливу на читача та нерідко містять більше інформації, ніж вербальні засоби, використані в тексті [19, с. 12].

І.А. Бехта постулює, що художній текст складається з текстових знаків, які маніфестують зміст, не передбачений мовою-системою [3, с. 32]. Ефективне поєднання вербальних і невербальних засобів забезпечує вірну інтерпретацію тексту. Зростає роль зображень не лише як засобу передачі інформації в художньому тексті, а й як засобу спілкування постмодерного тексту. Очевидно, іконічна інформація запам'ятовується краще. Проте невербальні (інакше кажучи, параграфемні засоби) відіграють суттєву роль також у плануванні й організації тексту, його комунікативно-прагматичному спрямуванні [16, с. 202]. Активне введення параграфемних засобів у структуру й семантику тексту позначається також на його розумінні.

Г. Уайт твердить, що метаграфеміка як додатковий семіотичний код бере безпосередню участь у реалізації авторських завдань у межах його комунікативно-цільової програми як відправника, завдань реципієнта в межах його комунікативно-пізнавальної програми як реципієнта та завдань «посередника» між автором, текстом і реципієнтом – інтерпретатора в межах його комунікативно-цільової програми [21, с. 86].

Збільшення кількості невербальних елементів у тексті й розширення їх функцій в організації інформаційного континууму тексту обумовлене творчими пошуками автором нових засобів вирішення комунікативно-прагматичних завдань [10, с. 185]. Під впливом усного аналога письмовий текст стає одиницею нелінійного сприйняття та розуміння інформації. Друкований (електронний) текст стає головним у комунікативній діяльності адресата й адресанта [9, с. 59]. Автори сучасного художнього тексту використовують різноманітні технічні засоби для створення оригінального тексту, що значною мірою впливає на процес створення тексту на внутрішньому й зовнішньому рівнях. Зміна ціннісних, когнітивних і технічних факторів позначається на мовних та ментальних процесах, соціальній і мовленнєвій поведінці носіїв мови [8, с. 57].

Аналіз різноманітності й частоти появи метаграфемних (параграфемних) засобів у сучасних друкованих (електронних) текстах свідчить про суттєві зміни в механізмах передачі й організації інформації.

Принципову роль в організації інформаційного поля тексту відіграють комунікативні фокуси, які

маркуються за допомогою параграфемних засобів, таких як вертикальний і горизонтальний пробіли, розрядка, використання дужок різного типу, шрифтові варіанти формування рядку, символіка, надрядкові знаки, малюнки, графіки, схеми, фотографії та інші [2, с. 115]. Підвищена увага до параграфемних засобів зумовлена активним розвитком у них нових функційних значень у друкованих текстах.

Прагматичний потенціал параграфемних засобів сприяє розширенню їх функцій, що зумовлює зближення й перетин сфер їх прагматичного змісту та функціонування та свідчить про інтегрований характер системи параграфемних засобів сучасного англomовного художнього дискурсу [11, с. 28].

Призначення параграфемних елементів у тексті – зробити його виразним, тісніше пов'язати його зовнішню форму й смисл; компенсувати недостачу інтонаційних та екстралінгвальних засобів оформлення висловлення й передачі смислу, які використовуються в усному мовленні; надати тексту більш привабливого та структурованого вигляду; сприяти зрозумілості й доступності його смислу.

Адекватне сприйняття й інтерпретація друкованого (електронного) тексту передбачає наявність в адресата так званої візуальної грамотності, тобто здатності до прочитання образотворчих, графічних і типографічних конфігурацій та розпізнавання функцій знаків і засобів, що використовуються в тексті [12, с. 121].

Контакт між текстом і читачем відбувається за умови, якщо текст якісно прочитаний адресатом. Таке «якісне» прочитання тексту перегукується з поняттям естетично досконалого тексту, якому притаманні такі характеристики: гармонізація діалектичної єдності між порядком і новизною, інакше кажучи, між правилом та інновацією, або між нормою та девіацією; ця діалектика повинна бути сприйнята споживачем, який має звернути увагу не лише на зміст повідомлення, а й на спосіб, яким передається це повідомлення [8, с. 164].

У такий портрет досконалого тексту гарно вписується мультимодальний текст. Знаки різних кодових систем (вербальні й невербальні) у таких текстах доповнюють один одного, уточнюють повідомлення, емоційно забарвлюють нарацію, додаючи їй переконливості та експресивності.

Резюмуючи наведене вище, робимо такі **висновки:**

– пунктуація є унікальною невербальною семіотичною системою, знаки якої здатні індукувати та транслювати комунікативно-прагматичні значення й просодико-інтонаційні нюанси в письмовому тексті;

– стилістична виразність різних пунктуаційних знаків неоднакова, оскільки вона передусім зумовлена комунікативними потребами автора;

– сучасні стилістичні розвідки розглядають пунктуаційні знаки в системі параграфемних засобів стилістики, що поєднують пунктуацію, сегментацію тексту, його просторове розташування та будь-які немовні знаки, включені в структуру тексту.

Перспективними вбачаються подальші до-

слідження в площині деталізації функцій різних пунктуаційних знаків у сучасному англомовному художньому дискурсі, вивчення семантики та прагматики інструментарію параграфемних засобів стилістичної комбінаторики сучасних англомовних художніх текстів.

Література

1. Баранов А.Н. Воздействующий потенциал варьирования в сфере метаграфематики / А.Н. Баранов, П.Б. Паршин // Проблемы эффективности речевой коммуникации. – М. : ИНИОН, 1989. – С. 41–115.
2. Бацевич Ф.С. Нариси з комунікативної лінгвістики / Ф.С. Бацевич. – Львів : Видавничий центр ЛНУ ім. І. Франка, 2003. – 280 с.
3. Бехта І.А. Авторське експериментаторство в англомовній прозі ХХ ст. : [монографія] / І.А. Бехта. – Львів : ПАІС, 2013. – 268 с.
4. Брандес М.П. Стилистика текста. Теоретический курс / М.П. Брандес. – 3-е изд., перераб. и доп. – М. : Прогресс-Традиция ; ИНФРА, 2004. – 416 с.
5. Брусницына Е.В. Нерегламентированная пунктуация в аспекте актуальных синтаксических процессов / Е.В. Брусницына // Вестник Челябинского государственного университета. Серия «Филология». – 2010. – Вып. 40. – С. 38–42.
6. Дзякович Е.В. Особенности использования средств параграфематики в современной печатной рекламе / Е.В. Дзякович // Вопросы стилистики. – 1998. – № 27. – С. 140–145.
7. Самуйлова Л.В. Художественная пунктуация как индикатор «устности» / Л.В. Самуйлова // Вестник Тверского гос. ун-та. – 2006 – № 2. – С. 80–98.
8. Еко У. Роль читача: дослідження з семиотики текстів / У. Еко ; пер. з англ. М. Гірняк. – Львів : Літопис, 2004. – 384 с.
9. Фокина К.В. О функциональности параграфемных средств в письменном канале коммуникации / К.В. Фокина // Вестник Челябинского государственного университета. Серия «Филология». – 2010. – Вып. 43. – С. 146–152.
10. Шубина Н.Л. Невербальная семиотика печатного текста как область лингвистического знания / Н.Л. Шубина // Известия Российского государственного педагогического университета имени А.И. Герцена. – СПб., 2009. – № 96. – С. 184–191.
11. Anderson E.R. A Grammar of Iconism / E.R. Anderson. – Madison : Fairleigh Dickinson University Press, 1998. – 399 p.
12. Cohan S. Telling Stories: A Theoretical Analysis of Narrative Fiction / S. Cohan, L.M. Shires. – London : Routledge, 2002. – 208 p.
13. Culler J. Structuralist Poetics: Structuralism, Linguistics and the Study of Literature / J. Culler. – 2nd edition. – London ; NY : Routledge, 2002. – 368 p.
14. Esser J. Presentation in Language: Rethinking Speech and Writing / J. Esser. – Tübingen : Gunter Narr Verlag, 2006. – 155 p.
15. Jahandarie K. Spoken and Written Discourse: A Multi-disciplinary Perspective / K. Jahandarie. – Westport : Greenwood Publishing Group, 1999. – 446 p.
16. Johansen J.D. Literary Discourse: A Semiotic-pragmatic Approach to Literature / J.D. Johansen. – Toronto : University of Toronto Press, 2002. – 489 p.
17. Royce T.D. New Directions in the Analysis of Multimodal Discourse / T.D. Royce, W. Bowcher. – London ; NY : Routledge, 2013. – 416 p.
18. Patt S. Punctuation / S. Patt. – Stoughton : Books on Demand, 2013. – 316 p.
19. Todorov Tz. Genres in Discourse / Tz. Todorov. – Cambridge : CUP, 1991. – 121 p.
20. Wårnsby A. Decoding Modality / A. Wårnsby. – Lund : Department of English, 2006. – 238 p.
21. White G. Reading the Graphic Surface: The Presense of the Book in Prose Fiction / G. White. – Manchester: Manchester University Press, 2005. – 216 p.

УДК 81'374.822

Коваль А. В.

СПОСОБИ ВІДТВОРЕННЯ КОГНІТИВНИХ І ПРАГМАТИЧНИХ ОЗНАК СЛІВ У ПЕРЕКЛАДНОМУ СЛОВНИКУ (НА МАТЕРІАЛІ ПОНЯТЬ ПОЛІТИЧНОЇ СФЕРИ ДІЯЛЬНОСТІ)

У статті виявлено сутність когнітивних і прагматичних ознак у семантиці слів та запропоновано способи їх відтворення в лексикографічних творах нового покоління, орієнтованих на політичну сферу діяльності.

Ключові слова: когнітивні ознаки, прагматична адаптація, глобалізація понять.

Коваль А. В. Способы репрезентации когнитивных и прагматических признаков слов в переводном словаре (на материале понятий политической сферы деятельности). – Статья.

В статье выявлена сущность когнитивных и прагматических признаков в семантике слов, предложены способы их репрезентации в лексикографических произведениях нового поколения, ориентированных на политическую сферу деятельности.

Ключевые слова: когнитивные признаки, прагматическая адаптация, глобализация понятий.

Koval A. V. Ways of reproduction of cognitive and pragmatic features of words in the bilingual dictionary (based on the political sphere notions). – Article.

The article defines the essence of cognitive and pragmatic features in the word semantics and brings forward certain ways of their reproduction in new generation dictionaries containing political notions.

Key words: cognitive features, pragmatic adaptation, globalization of notions.

Бурхливий розвиток когнітивної та прагматичної лінгвістики на перетині ХХ – ХХІ ст. призвів до того, що будь-яке явище в мовознавстві, будь-яка проблема, яка постає перед сучасним науковцем, не можуть аналізуватися без урахування когнітивного й прагматичного аспектів. Надбання вчених у цих напрямках знайшли своє втілення в багатьох галузях мовознавства. Однак на сьогодні залишилася низка питань, які потребують проєкції результатів когнітивних і прагматичних студій на практичні проблеми лексикографії. Дослідження проблем лексикографії під кутом зору новітніх лінгвістичних теорій важливе для створення словників нового покоління, які більшою мірою звернені до користувача, його потреб, когнітивного досвіду й дискурсивних практик. Отже, актуальність теми статті зумовлена відповідністю сучасним напрямкам лінгвістичних студій, а також необхідністю вдосконалення лексикографічних описів мовних одиниць на когнітивно-семантичному та прагматичному підґрунті.

Звертаючись до питання про ступінь вивченості заявленої проблеми, маємо констатувати відсутність вичерпних уявлень за наявності всіх передумов для подальших студій. Введено до наукового обігу й витлумачено поняття лексикографічного портрету; обґрунтовано принципи укладання перекладних словників; доведено необхідність подачі когнітивної та прагматичної інформації в словниках. Проте простежується недостатність конкретних праць, присвячених укладанню словників нового типу, адресованих користувачам певних галузей діяльності.

Мета дослідження – виявити способи відтворення когнітивних і прагматичних ознак слів у лексикографічних творах нового покоління, орієнтованих на політичну сферу діяльності.

Матеріалом для дослідження слугували тлумачні словники англійської та української мов.

Об'єкт дослідження – когнітивні і прагматичні ознаки слів політичної сфери діяльності.

Предмет дослідження – способи репрезентації когнітивних і прагматичних ознак слів політичної сфери діяльності в перекладних лексикографічних творах нового покоління.

Нові підходи до осмислення слова та його значення можуть допомогти в розв'язанні багатьох проблем, у тому числі лексикографічних. Так, виокремлення когнітивних ознак є необхідним для запобігання небажаним непорозумінням щодо певних понять, уявлення про які може мати розбіжності в представників різних комунікативних культур. Під когнітивною ознакою, як правило, розуміють «... окрему ознаку об'єкта, відображену в структурі досліджуваного концепту» [1, с. 273]. А.П. Мартинюк зазначає: «Когнітивні ознаки відображають усі стереотипізовані знання, уявлення, вірування, образи, оцінки, припущення, упередження, очікування тощо, асоційовані з феноменом, репрезентованим концептом у певній лінгвокультурі» [6, с. 102]. Виявлення прагматичних ознак у семантиці слова дозволить виокремити види дискурсивних практик у відповідній галузі діяльності, їх мету, інтенції, комунікативні стратегії й тактики, що допоможе у створенні професійно цінних лексикографічних описів. І когнітивні, і прагматичні ознаки мають братися до уваги в укладанні перекладних словників і довідників, оскільки саме вони відображають розбіжності в сприйнятті й вербалізації явищ реального світу та вказують на мовні одиниці, що потребують прагматичної адаптації.

Передусім звернемося до інтерпретації поняття прагматичної адаптації мовних одиниць, яке

детально досліджене в працях Є.В. Бреуса [2]. Учений інтерпретує це поняття як «...внесення певних поправок щодо соціально-культурних, психологічних та інших відмінностей між реципієнтами оригінального тексту й тексту перекладу» [2, с. 106]. Розглядаючи приклади прагматичної адаптації тексту на матеріалі реалій, Є.В. Бреус відзначає, що насправді коло явищ, які охоплює названий процес, є набагато ширшим [2]. Якщо виходити з положення про те, що словникові статті двомовного тлумачного словника також є текстом, то необхідність прагматичної адаптації одиниць словника стає очевидною, хоча саме поняття прагматичної адаптації набуває при цьому більш широкого смислу. Способи адаптації зумовлюються специфікою тексту словникової статті, який є конденсованим, проте має свого адресата – користувача, носія іншої мови. Якщо звичайний текст містить коментарі до тих явищ, що потребують пояснення, то текст словникової статті має містити лаконічні описи лексичних одиниць, які репрезентують усі відмінності в когнітивних і прагматичних характеристиках слів двох мов. Це стосується не тільки національно специфічної лексики. Так, у комунікативній сфері загалом (або більш спеціалізованих: політичній, правоохоронній тощо) існує безліч понять, які представники різних культур тлумачать і сприймають по-різному. Недостатнє взаєморозуміння, неоднозначність висловлювань, мовна роз'єднаність можуть призвести до виникнення небажаних непорозумінь.

У пошуках відповіді на питання про те, яким же чином має здійснюватися прагматична адаптація одиниць словникових статей, звернемося до дослідження коментарів С.Г. Тер-Мінасової [9]. У результаті порівняльного аналізу дослідник виявила, що авторам коментарів недостатньо обмежуватися популярно-енциклопедичними відомостями. Коментарі (як і лексикографічні описи) мають бути дослідницькими та творчими, мати лінгвокраїнознавчий і контекстуально-орієнтований характер. Останнє в словникових статтях може виражатися у вигляді довідок про те, у якій ситуації (у якому дискурсі) та чи інша лексична одиниця найчастіше вживається, яким є її прагматичний потенціал, яким комунікативним намірам мовця вона відповідає.

З огляду на специфіку лексикографічного твору, концепцію якого ми обґрунтуємо, і поєднання в ньому елементів власне перекладного словника й енциклопедичного підтримуємо пропозицію, запропоновану в науковій літературі, щодо такої назви жанру, як перекладний довідник [8]. У довіднику політичних термінів треба подати необхідну інформацію стисло й повно, спираючись на основні принципи, розроблені Л.М. Пелепейченко [8]. Структура довідника повинна відтворювати зазначені принципи: у ньому доцільно подати три роз-

діли. У першому розділі, оскільки довідник перекладний, мають пропонуватися варіанти перекладу та тлумачення значення аналізованої одиниці. Другий розділ міститиме когнітивну інформацію, яка буде різнитися для різних суб'єктів комунікації. Для успішності й ефективності міжнародних операцій усім учасниками важливо мати когнітивну інформацію, що характеризує всі комунікативні культури, які взаємодіють, у тому числі сторону протистояння. Пояснимо цю думку. Картина світу суб'єктів діяльності сторони протистояння, їхня когнітивна діяльність багато в чому зумовлюють тактику поведінки, яку бажано передбачити, щоб адекватно та вчасно відреагувати [8]. У третьому розділі подамо прагматичну інформацію, яка допоможе правильно використовувати лексичний матеріал та обирати комунікативні стратегії.

Зауважимо, що такі розділи не є обов'язковими для кожної словникової статті. Якщо слово однозначне й не має суттєвих розбіжностей у мові перекладу та мові оригіналу, достатнім може бути його переклад. Якщо поняття має певні когнітивні відмінності, які треба враховувати перекладачеві, у нагоді може стати його тлумачення, оскільки когнітивна інформація часто репрезентується саме в дефініціях.

У випадку якщо аналізована одиниця має цільний синонімічний ряд, врахування всіх аспектів допоможе користувачеві обрати вірний відповідник перекладу. Стосовно подавання в лексикографічному творі синонімічного ряду ми розширюємо поняття прагматичної адаптації й відносимо до нього коментарі щодо дискурсивного використання компонентів синонімічного ряду. Пояснення такого типу реалізують принцип спрямованості довідника на фактор адресата, на який, власне, спрямована будь-яка прагматична адаптація мовних одиниць у перекладі.

Оскільки довідник має бути зручним у використанні, не перевантаженим великою кількістю інформації, доцільно використовувати систему позначок. Такі позначки завжди використовувалися з позиції стилістичних особливостей. У пропонованій нами лексикографічній розробці їх систему можна розширити та вдосконалити з позиції когнітивно-прагматичного підходу. Важливу роль також відіграє порядок подавання синонімів. У теоретичних працях неодноразово наголошувалося на необхідності починати з найчастотнішого слова. Сучасні перекладні словники (особливо електронні), на жаль, не починають словникову статтю з найуживанішого слова, що часто призводить до вибору невірної відповідника перекладу. Такий дисонанс можна простежити навіть на прикладі словосполучення *сідати на коня*. Двомовні словники пропонують перекладати його двома способами *to mount a horse* або *to get on a horse*, причому першим варіантом завжди

подають *to mount a horse*. Американці, любителі фразових дієслів (саме в англійському мовознавстві й з'явився цей термін *phrasal verb*), оберуть другий варіант, а щодо першого навіть здивуються, почувши, адже таке словосполучення можна зустріти лише в класичній художній літературі, а не в усному мовленні. Отже, крім зміни порядку варіантів перекладу, до варіанту *to mount a horse* треба додати позначку *книжн.*, тобто характерний для літературно-писемного викладу.

Частими є випадки, коли на перший погляд інтернаціональні слова викликають зовсім різні асоціації в представників різних культур. Розглянемо деякі поняття, що найчастіше звучать на політичній арені сьогодення. Тут простежується певна роз'єднаність у тлумаченнях начебто інтернаціональних слів. Термін *фашизм* було вперше введено в Італії щодо тоталітарного режиму Б. Муссоліні. «Великий тлумачний словник сучасної української мови» [3] пропонує таке визначення: «...ідеологія культу сильної особистості, агресивного шовінізму й расизму; нацизм». Оксфордський словник [11] містить інше: «...an authoritarian and nationalistic right – wing system of government and social organization» (авторитарна й націоналістична система правління й соціальна організація правих політичних сил). Що цікаво, майже у всіх англійських словниках є вказівка щодо *правих політичних сил*, яка відсутня в українських. Це свідчить про те, що у свідомості англійців фашизм асоціюється з правими політичними силами.

Певні розбіжності простежуються в словникових статтях стосовно поняття *націоналізм*. Оксфордський словник [11] починає зі значення «patriotic feeling, principles, or efforts» (патріотичні почуття, принципи, зусилля), яке нижче розкривається у двох напрямках: «1) an extreme form of patriotism marked by a feeling of superiority over other countries; 2) advocacy of political independence for a particular country» (1) екстремальна форма патріотизму, викликана почуттям зверхності над іншими країнами; 2) відстоювання політичної незалежності певної країни). «Collins English Dictionary» [10] взагалі не включає негативну конотацію аналізованої одиниці: «Nationalism is the desire for political independence of people who feel they are historically or culturally a separate group within a country» (Націоналізм – це бажання політичної незалежності людей, які в межах певної країни вважають себе відокремленою групою в історичному й культурному сенсі). Сучасний політичний націоналізм у свідомості англійців базується на творах італійського націоналіста Дж. Мадзіні. Англійці націоналізм пов'язують із лібералізмом, хоча його негативні наслідки вони вбачають у поєднанні з консерватизмом, соціалізмом, комунізмом, фашизмом і релігійним фундаменталізмом.

На сьогодні очевидними є зміни у свідомості українців, які не сприймають націоналізм насамперед як зверхність національних інтересів, панування однієї нації за рахунок пригнічення іншої. Проте український словник [3] ще зберігає залишки радянських часів і першим значенням подає негативне: «1) ідеологія й політика, яка проповідує зверхність національних інтересів над загальнолюдськими, панування однієї нації за рахунок пригнічення іншої, розпалює національну ворожнечу». Лише другим і третім подаються більш сучасні значення: «2) рух, спрямований на боротьбу за незалежність нації, народу проти іноземних гнобителів; 3) рух за збереження і розвиток національних традицій, культури, мови, літератури, мистецтва і т. ін.; патріотизм».

Одним із засобів когнітивно-прагматичної адаптації словникових статей вважаємо глобалізацію понять. У науковій літературі неодноразово доводилася необхідність глобалізації понять політичної сфери, обґрунтовувалася модель дослідження глобалізації понять і виявлялися її види: глобалізація з уніфікацією значень, глобалізація з генералізацією, глобалізація з конкретизацією, глобалізація з фіксуванням відмінних особливостей, глобалізація з випущенням несуттєвої інформації, глобалізація з додаванням інформації [5].

Розглянемо зазначене питання на матеріалі термінів концепту «тероризм», які належать до глобальних понять політичної та правоохоронної сфер діяльності. Терміни названих сфер діяльності повинні однаково тлумачитися різними соціумами, оскільки різна інтерпретація може стати перешкодою в міжнародній боротьбі із цим явищем. У статті Є.К. Павлової знаходимо яскравий приклад того, як відмінність у тезаурусах Ізраїлю та Палестини стосовно слова *тероризм* лише загострює конфліктну ситуацію, адже ізраїльтянин однозначно асоціює тероризм «із палестинськими смертниками, що підриває автобуси з мирними громадянами його країни», а палестинець вбачає в ньому «політику Ізраїлю щодо палестинського народу, вбивство борців за свободу Палестини, руйнування їхніх будівель» [7].

Якщо для глобалізації поняття *тероризм* обрати спосіб уніфікації, що полягає в поєднанні інформації, поданої в різних визначеннях або в зміні форми вираження думки, можна отримати прийнятні результати. В «Оксфордському тлумачному словнику» [11] тероризм визначається як незаконне застосування чи погроза незаконного використання сили або насильства проти осіб чи майна для шантажу або залякування уряду або суспільства з метою досягнення політичних, релігійних чи ідеологічних цілей. Закон України про боротьбу з тероризмом [4] подає таке визначення: тероризм – це суспільно небезпечна діяльність, яка полягає у свідомому, цілеспрямованому засто-

суванні насильства шляхом захоплення заручників, підпалів, убивств, тортур, залякування населення й органів влади, вчинення інших посягань на життя чи здоров'я ні в чому не винних людей або погрози вчинення злочинних дій із метою досягнення злочинних цілей. Уніфікація дозволила запропонувати глобальну дефініцію: тероризм – це суспільно небезпечна діяльність, яка полягає у свідомому цілеспрямованому незаконному застосуванні насильства шляхом захоплення заручників, підпалів, знищення майна, убивств, тортур, залякування населення й органів влади, вчинення інших посягань на життя чи здоров'я ні в чому не винних людей або погрози вчинення злочинних дій із метою досягнення політичних, релігійних чи ідеологічних цілей.

Проаналізуємо інший термін репрезентованого концепту – *терор*. Коли Дж. Буш у 2001 р. оголосив «війну терору», він увів новий емоційно забарвлений синонім *тероризму*. До цього року слово *терор* використовувалося лише в значенні «страх, жах» (також *the Terror* – період французької революції, «якобінський терор»). На сьогодні в значенні, пов'язаному з тероризмом, воно використовується лише як означення *terror attack* (*терористична атака*), *terror suspect* (*той, що підозрюється в терористичній діяльності*) та, як правило, в усталених словосполученнях. Із 2009 р. термін *терор* утратив свою розповсюдженість, коли Міністерство оборони США офіційно змінило назву операції «*Global War on Terror*» («*Глобальна війна з терором*») на «*Overseas Contingency Operation*» («*Заморські військові та дипломатичні операції*»). Отже, у словниковій статті щодо слова

терор треба вказати, що англійське слово *terror* в аналізованому значенні не вживається для номінації аналізованого поняття, а лише як означення до іменника, що номінує певні дії. Як альтернативу за умови укладання довідника глобалізованих понять політичної сфери можна запропонувати дефініцію українського словника: «...найгостріша форма боротьби проти політичних і класових супротивників із застосуванням насильства аж до фізичного знищення».

Узагальнюючи викладені думки, назвемо запропоновані способи відтворення когнітивних і прагматичних ознак слів політичної сфери діяльності в перекладних лексикографічних творах нового покоління:

– виявлення розбіжностей в інтерпретації різними мовними спільнотами вербалізованих відповідним словом понять із наступною прагматичною адаптацією;

– визначення особливостей використання відповідних слів у різних соціумах;

– встановлення когнітивної та прагматичної специфіки у використанні компонентів синонімічного ряду й подавання коментарів до лексикографічного портрету синонімів;

– прагматичну адаптацію розглядаємо як спосіб відображення когнітивно-прагматичних ознак і відносимо до неї глобалізацію понять та створення лексикографічного портрету компонентів синонімічного ряду.

Перспективою подальших розвідок вважаємо питання про репрезентацію когнітивних і прагматичних ознак більш широкого спектру мовних одиниць політичної сфери та інших галузей діяльності.

Література

1. Адонина Л.В. Методика концептуального аналізу (на прикладі концепта ЖЕНЩИНА) / Л.В. Адонина // Ученые записки Таврического национального университета имени В.И. Вернадского. – 2007. – № 1. – С. 272–282.
2. Бреус. Е.В. Основы теории и практики перевода с русского языка на английский : [учебное пособие] / Е.В. Бреус. – 3-е изд., испр. и доп. – М. : Узд-во УРАО, 2002. – 208 с.
3. Великий тлумачний словник сучасної української мови / уклад. і голов. ред. В.Т. Бусел. – К. ; Ірпінь : Перун, 2005. – 1728 с.
4. Про боротьбу з тероризмом : Закон України від 20 березня 2003 р. № 638-IV [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon.nau.ua/doc/?uid=1088.182.0>.
5. Коваль А.В. Глобалізація понять правоохоронної сфери діяльності як засіб формування професійної і мовної компетенції курсантів вищих військових навчальних закладів / А.В. Коваль // Викладання мов у вищих навчальних закладах освіти на сучасному етапі : збірник наукових праць. – Х. : ХНУ ім. В.Н. Каразіна, 2012. – Вип. 21. – С. 59–65.
6. Мартинюк А.П. Когнітивно-дискурсивний напрям дослідження концептів у сучасній лінгвістиці / А.П. Мартинюк // Проблеми романо-германської філології: Зб. наук. пр. – Ужгород, 2006. – С. 92 – 107.
7. Павлова. Е.К. Лексические проблемы глобального политического дискурса / Е.К. Павлова // Вестник Московского университета. Серия 19 «Лингвистика и межкультурная коммуникация». – М., 2005. – С. 98–111.
8. Пеллепейченко Л.М. Принципи укладання перекладного словника для міжнародного співробітництва сил охорони правопорядку / Л.М. Пеллепейченко // Вісник Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна. Серія «Романо-германська філологія. Методика викладання іноземних мов». – Х., 2010. – № 896. – С. 161–168.
9. Тер-Минасова С.Г. Язык и межкультурная коммуникация : [учебное пособие] / С.Г. Тер-Минасова. – М. : Слово, 2000. – 624 с.
10. Collins English Dictionary [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.collinsdictionary.com>.
11. Oxford Advanced Learner's Dictionary online [Електронний ресурс]. – Режим доступу : www.oxfordadvancedlearnersdictionary.com.

УДК 811.112.2'04'36

Козловський В. В.

ЛІНГВОПРАГМАТИЧНИЙ ТА ЛІНГВОКУЛЬТУРНИЙ АСПЕКТИ ІНТЕРПРЕТАЦІЇ НІМЕЦЬКОГО КОН'ЮНКТИВА

Статтю присвячено дослідженню речень із присудком у формі кон'юнктива (Konjunktiv) у сучасній німецькій мові. Значення кон'юнктивів «Irrealität», «Negativität», «Neutralität»/«Distanzierung», «Höflichkeit» аналізуються в аспектах лінгвістичної прагматики та лінгвокультурології.

Ключові слова: лінгвопрагматика, лінгвокультурологія, кон'юнктив, «ірреальність», «негативність», «дистанційність», «ввічливість».

Козловский В. В. Лингвопрагматический и лингвокультурный аспекты интерпретации немецкого конъюнктива. – Статья.

Статья посвящена исследованию предложений со сказуемым в форме конъюнктива (Konjunktiv) в современном немецком языке. Значения конъюнктивов «Irrealität», «Negativität», «Neutralität»/«Distanzierung», «Höflichkeit» анализируются в аспектах лингвистической прагматики и лингвокультурологии.

Ключевые слова: лингвопрагматика, лингвокультурология, конъюнктив, «ирреальность», «негативность», «дистанцированность», «вежливость».

Kozłowski V. V. Linguopragmatic and linguocultural aspects of interpretation of German conjunctive. – Article.

The given article is devoted to the studies of the sentences with a predicate expressed by conjunctive forms in modern German. The meanings of conjunctive “Irrealität”, “Negativität”, “Neutralität”/“Distanzierung”, “Höflichkeit” are analyzed in the aspects of linguistic pragmatics and linguistic culturology.

Key words: linguistic pragmatic, linguistic culturology, conjunctive, “unreality”, “negativity”, “neutrality”, “politeness”.

Постановка проблеми. Комунікативно-прагматичний та когнітивний напрями інтерпретації мови є актуальними в сучасній лінгвістиці. Мова досліджується як засіб вираження різноаспектних зв'язків у межах речення й тексту (дискурсу), як інструмент впливу на людину в суспільстві. Мова сприяє встановленню алгоритму розумових операцій, дозволяє зрозуміти мовленнєві прийоми, пріоритети у взаємодії: вміння правильно оформлювати думку, вміння слухати, бути толерантним, ввічливим, відкритим до співробітництва. Дослідники спрямовують увагу на пізнання мовленнєвої поведінки людини, виявлення факторів, що зумовлюють ефективність комунікативного акту, визначення рис характеру його учасників як представників етносу.

Проблематика статті, що пропонується, перебуває в руслі зазначених аспектів дослідження мови та мовлення. Об'єктом аналізу виступають речення-висловлення, присудок яких виражений формою претеритального кон'юнктива, а предметом – окремі лінгвопрагматичні й лінгвокультурні характеристики цих речень.

Стан дослідження. Праці, присвячені дослідженню німецького кон'юнктива, свідчать про актуальність цього питання, зацікавленість лінгвістів у встановленні й описі сфер вживання речень із кон'юнктивом та особливостей їх функціонування [7; 8; 11; 15; 17]. У монографіях і посібниках із граматики німецької мови [1; 10; 12; 13; 14; 16; 18; 19] речення з присудком у кон'юнктиві розглядаються переважно в аспектах синтаксису та семантики. Автори розвідок порівнюють кон'юнктивні речення з аналогічними за побудовою та змістом індикативними реченнями (наприклад: *Er möchte sie*

<...> fragen – Er will sie <...> fragen; Sie hätte hier bleiben können – Sie konnte hier bleiben / Sie hatte hier bleiben können; Es wäre alles – Es ist alles), підкреслюють, що кон'юнктив та індикатив беруть участь у творенні різних структурно-семантичних типів речень. Ідеї структурно-семантичного моделювання речень із присудком у кон'юнктиві та подальше встановлення окремих складових прагматики речення [2, с. 39–84; 3; 4; 5; 6] виявили нові можливості вивчення форм кон'юнктива: в аспектах лінгвістичної прагматики та лінгвокультурології.

Мета статті – вивчити роль кон'юнктива в організації прагматики речення та відображенні його лінгвокультурної значимості. Для досягнення поставленої мети необхідно виконати такі завдання: 1) інтерпретувати зв'язки між кон'юнктивом і значеннями «ірреальність», «ввічливість», між кон'юнктивом та оцінними значеннями «негативність», «нейтральність» у реченнях непрямої мови; 2) визначити прагматичні та лінгвокультурні відношення між формою кон'юнктива й названими модальними значеннями.

Виклад основного матеріалу. Кон'юнктив німецької мови характеризується широким діапазоном вживання [18, с. 123–141], синонімією презентних і претеритальних форм у вираженні часових та оцінних модальних значень [19, с. 84–99]. Специфічним для німецької мови є вживання граматичних форм кон'юнктива як засобу вираження дії, що є нереальною з точки зору мовця, оцінна функція кон'юнктива в реченнях непрямої мови [20; 21; 22], застосування формул ввічливості, у складі яких фігурують претеритальні форми кон'юнктива [7; 4].

Головне граматичне значення кон'юнктива «ірреальність» (*Irrealität*) в аспекті прагматики може бути інтерпретовано з метою розуміння міжособистісних відношень між партнерами комунікації. Нереальні з точки зору адресанта та/або адресата бажання, можливість, умова, ціль, обставини часу, простору тощо в межах ситуації спілкування відбивають водночас суб'єктивну оцінку мовцем подій, предметів, його особисте ставлення до них, дають можливість виходу на розуміння стратегій і тактик поведінки учасників взаємодії як представників етносу й певного соціального прошарку в суспільстві.

Встановлення складових мовленнєвого акту з ірреальним бажанням (ірреальною можливістю, ірреальною умовою тощо) здійснюється на основі поєднання семантики речення-висловлювання, ситуативних даних та екстралінгвістичної інформації. Кон'юнктив як загальний компонент семантики ірреального речення надає висловлюванню структурну й семантичну індивідуальність. Речення з кон'юнктивом на фоні індикативних не мають розглядатись як простий «перехід» частини висловлювання в межах мовленнєвої дії від одного модального плану до іншого («реальність» → «ірреальність»). Наведемо фрагмент діалогу між фрау Цише та Вернером Гольтом – персонажами роману Д. Ноля «Пригоди Вернера Гольта» («*Die Abenteuer des Werner Holt*»). Фрау Цише після роздумів відповідає В. Гольту на його пропозицію провести разом декілька днів:

Sie (фрау Цише – В. К.) *hörte Holts Urlaubspläne an und überlegte lange. «Es wäre schön», sagte sie. «Ich kenne einen Ort im Byarischen Wald <...> Nein <...> Es geht nicht! Du hast Urlaub, fährst nicht nach Hause, und gleichzeitig verreise ich, Ziel unbekannt <...> Das muß ja auffallen!»*

Er war enttäuscht. «Überleg dir doch Ausreden!» Sie schüttelte den Kopf. «Ich kann das nicht riskieren. Es wäre herrlich, aber es geht nicht.» Nach einer Weile setzte sie hinzu: «Wenn Günter Zische nicht wäre!» – «Wenn, wenn!» sagte er. Alles verdirbt er mir <...> – «Sei friedlich», meinte sie [25, с. 266].

Лінгвопрагматична інтерпретація ситуації дозволяє стверджувати, що в реченні з кон'юнктивом зосереджується важливий смисл слів фрау Цише: оцінюючи пропозицію В. Гольта поїхати в гори, вона висловлює *побоювання*, а далі – *відмову* (*Ich kann das nicht riskieren. Es wäre herrlich, aber es geht nicht*). Вона є обережною: її відсутність вдома зрозуміє Гюнтер Цише – син її чоловіка. Жінка шукає слова, щоб «пом'якшити» свою відмову. Речення «*Wenn Günter Zische nicht wäre!*» та відповідна форма вираження – *ірреальне речення бажання* – мають, на думку фрау Цише, знайти розуміння з боку Вернера. На тлі індикативних речень кон'юнктив слугує сигналом, який зосереджує увагу В. Гольта. Зміст і форма речення сприяє

прийому інформації в бажаному для мовця (фрау Цише) вербально-модальному ключі. «Зсув» способу («переключення» частини висловлювання в інший модальний план) можна інтерпретувати як засіб акцентування, що використовується з метою впливу на слухача.

Оскільки одним із центральних питань прагмасинтаксису є інтерпретація змісту граматичної форми, який вона виражає, крім «чистої» семантики, варто простежити, у чому конкретно виражається зв'язок між кон'юнктивом, значенням «ірреальності» та тим, що може пояснити інтенцію мовця. У процесі аналізу прикладів аналогічного типу було встановлено, що «ірреальність» певною мірою бере участь в організації та вираженні компонентів інтенції. Кожний випадок співвідноситься з конкретною ситуацією. У наведеному прикладі співвіднесення двох дій ілюструє подібні логіко-граматичні зв'язки: реалізація однієї дії можлива лише за *умови* реалізації попередньої дії. Однак те, що вона заздалегідь є нереальною, являє собою ситуацію, яка не може не викликати увагу з боку партнера в комунікації. Логіко-граматичні й семантико-прагматичні зв'язки «ірреальність» ↔ «*акт акцентування*» + «*акт впливу*» відбивають факт співвідношення *бажання* мовця (фрау Цише) з *реальним* станом справ: зміст слів фрау Цише «*Wenn Günter Zische nicht wäre!*» («*Якщо б не було Гюнтера Цише!*») та те, що може статись («*Гюнтер про все дізнається <...> Через це – небезпека <...> Іхати не можна <...>*»), настільки не вписується в межі дійсних (і можливих) зв'язків, що обумовлює *негативну* реакцію В. Гольта, він є прикро враженим: «*Wenn, wenn!*» sagte er. *Alles verdirbt er mir <...>*». Інтерпретація інтенції мовця з огляду на дані загального контексту сприяє розумінню тактики фрау Цише: вона намагається вплинути на В. Гольта, щоб він проаналізував наслідки пропозиції та, можливо, відмовився від неї. Син чоловіка фрау Цише Гюнтер Цише є бойовим товаришем В. Гольта. Слова фрау Цише є непрямим актом *попередження*: Гюнтер легко міг би зрозуміти, чому вдома немає мачухи, а в казармі – його товариша.

Акти оцінки ситуації з боку фрау Цише (*побоювання*, «*пом'якшена*» *відмова*, *пояснення відмови*) разом із даними загального контексту свідчать про такі риси характеру фрау Цише, як поміркованість, обережність, уміння вплинути на співрозмовника, щоб той дав критичну оцінку своїм діям, став союзником у реалізації спільних планів.

Підкреслимо, що заміна форми претерита кон'юнктива на форму індикатива в структурному плані є можливою: «*Wenn Günter Zische nicht wäre!*» → *Wenn Günter Zische nicht ist / war / sein wird*». Проте індикативне речення в цьому випадку потребує для себе іншого мовного й ситуативного оточення. У семантичному аспекті, однак, оче-

видною є відсутність семи «іреальність». В оригіналі *іреальний характер бажання* (семантика речення), що трансформується в *іреальну умову* (прагматика речення), слугує основою зародження мовленнєвої дії – *пояснення відмови*. Отже, заміна однієї форми способу іншою (кон'юнктива індикативом) підкреслює комунікативно-прагматичну значимість кон'юнктива.

У реченнях *непрямої мови* (*indirekte Rede*) кон'юнктив репрезентує оцінне ставлення мовця як до змісту переданого, так і до особи, слова якої відтворюються. Оцінне ставлення мовця (негативне, нейтральне чи позитивне) може бути інтерпретовано як певну позицію мовця (наприклад, критичне ставлення до конкретних подій), як показник рівня знань, культури, риси характеру людини, національного менталітету [2, с. 205–249].

Результати спостережень лінгвістів над вживанням кон'юнктива в реченнях непрямої мови [9; 17; 20; 21] дозволяють стверджувати, що кон'юнктив, беручи участь разом з іншими мовними елементами в побудові речення непрямої мови, виявляє себе значно частіше, що обумовлює його як провідну в квантитативному вимірі ознаку непрямої мови. У семантико-прагматичному аспекті форми кон'юнктива є ефективними засобами вираження оцінного ставлення мовця. Кожна група форм у межах певного контексту виявляє *свій* діапазон функціонування, хоч і не без взаємодії та взаємопроникнення. Форми претеритального кон'юнктива (*Präterit, Plusquamperfekt, Konditional I, Konditional II*) можуть бути використані для вираження значень негативного діапазону, презентний (*Präsens, Perfekt Futur I, Futur II*) – нейтрального [1, с. 196–197]. Водночас контекст може вказувати на синонімію форм кон'юнктива. Оцінні значення мають синтактико-семантичну основу, при цьому виявляють значиме прагматичне спрямування. Цей фактор підкреслює квалітативну значущість кон'юнктива в непрямої мові.

На сам факт *оцінки* вказують ситуативний контекст і форми кон'юнктива. Подальшу інтерпретацію ситуації взаємодії щодо визначення ролі кон'юнктива у вираженні оцінного значення має бути проведено в комунікативно-прагматичному аспекті [2, с. 158–197, 332–352]. Такий підхід враховує як пряму семантику мовленнєвої дії, так і екстралінгвістичні чинники, серед яких належне місце посідають територіальний, рольовий, соціальний, віковий, психологічний, фаховий тощо.

Проаналізуємо фрагмент статті з газети «Deutschland»:

Sämtlichen rechtsextremistischen Gruppen ist gemeinsam, daß sie alle Berichte über den Massenmord an den Juden im Dritten Reich als Gräuelpromaganda bezeichnen. Sie behaupten, der Holocaust hätte nicht stattgefunden und in den Konzentrationslagern hätte es keine Gaskammern gegeben. Vor diesem Hinter-

grund ist Steven Spielbergs Film über Oskar Schindler; der 1200 Juden vor der Deportation in die Vernichtungslager bewahrte, zu beurteilen [24, с. 64].

Речення непрямої мови є прикладом вживання форми кон'юнктива плюсквамперфект як засобу вираження *негативного* оцінного ставлення мовця до змісту передаваного. *Негативна* реакція журналіста, його *незгода/непогодження* (семантика претеритального кон'юнктива) щодо твердження (*behaupten*) екстремістів викликається його наміром *звинуватити* їх у брехні й цинізмі (прагматика вислову). Така оцінна позиція автора свідчить про високий рівень його професійності, громадянський обов'язок. Зміна форми кон'юнктива на індикатив повністю змінює семантику оцінного значення висловлення, а разом із нею – його прагматику («*Sie behaupten, der Holocaust hatte nicht stattgefunden und in den Konzentrationslagern hatte es keine Gaskammern gegeben*»). В індикативному реченні непрямої мови відсутні мовні елементи, які могли б підкреслити *негативне* ставлення автора до змісту чужих слів.

Проаналізуємо ще один приклад. Його наводить А. Айрен у праці «Über den Konjunktiv». Барон N. не бажає бачити людину, яка прийшла в його дім, і не хоче з нею розмовляти. Він викликає слугу та говорить йому про це. Слуга має передати гостю те, що почув. Він звертається до нього зі словами: «*Herr Baron lässt Ihnen sagen, er sei für Sie nicht zu sprechen*» [23, с. 8].

А. Айрен коментує приклад: якби замість *sei* було вжито форму *ist* (*er ist nicht zu sprechen*), то вона означала б, що ставлення слуги до гостя таке ж, як і в його хазяїна. Кон'юнктив у цій ситуації (відтворення чужих слів) виступає засобом «дистанційності» (*Distanzierung*) посередника від слів безпосереднього автора висловлювання (*тільки передаю, без власної оцінки*). Індикатив свідчив би, що слуга в цей момент не лише є неввічливим, а взагалі є невихованою людиною [23, с. 8–9]. Інтерпретація таких прикладів підкреслює лінгво-соціокультурний аспект кон'юнктива: його форми виступають регулятором людських відносин, наприклад, ставлення мовця до свого співрозмовника. При цьому відношення між комунікантами регулюються правилами соціальної взаємодії, а мова відображає ці відношення.

Наші спостереження над мовою преси, радіо, телебачення дозволяють зазначити, що вживання кон'юнктива під час відтворення чужих слів – це ознака професіоналізму, а саме вміння дистанціюватись від чужої думки, *негативно, нейтрально* чи *позитивно* поставитись до неї або, навпаки, висловити свою солідарність. Вживання форм кон'юнктива для вираження чужих слів свідчить про рівень освіти людини. Невипадково кон'юнктив називають «престижною» формою (*Prestigeform*).

Специфіка німецького кон'юнктива полягає також у вираженні значення **ввічливості** («*der diplomatische Konjunktiv*») [1, с. 194; 8, с. 90]. Це значення супроводжує найчастіше акти *прохання, вибачення, подяки, пропозиції, твердження*: «*Ich hätte gern <...>*»; «*Würden Sie bitte sagen <...>*»; «*Wie wäre es mit <...>*»; «*Ich wäre Ihnen sehr dankbar sein <...>*»; «*Könnten Sie mir den Gefallen tun <...>*»; «*Womit könnte ich Ihnen dienen? Es wäre alles*».

Формули ввічливості вживаються людьми в різних ситуаціях взаємодії незалежно від їхнього соціального положення, роду занять, віку. Соціально-культурною базою цього стали значне якісне зростання матеріального рівня німців, збільшення контактів у різних сферах життя, інтенсивний розвиток духовних потреб. Соціологи зазначають, що з кінця 1980-х рр. у Німеччині спостерігається інтенсивний перехід до нових, прогресивних стосунків між людьми. Одним із проявів таких стосунків стала ввічливість. Вона визначає стратегію поведінки людей: між продавцем і покупцем, чиновником державної установи та відвідувачем, студентом і викладачем тощо. Фактор соціального статусу комунікантів, присутній у структурі ситуації спілкування, зведено до мінімуму. Ввічлива мовленнєва поведінка – це також тактика: поступовий крок до зближення, контактів; крок, щоб тебе зрозуміли, викликати довіру. Свого часу приємним і значимим щодо взаєморозуміння між людьми, які належать до різних народів, був напис у Центрі міжнародних зв'язків Лейпцігського університету: «*Wir wären ohne Ausländer ärmer*» («*Без іноземців ми були б бідними*»). Правильною (у плані побудови належної формули спілкування) є фраза продавця «*Ich möchte eine Melone*», яку він адресує студенту-іноземцю, коли той під час звертання вжив імперативне речення «*Geben Sie mir eine Melone!*» Конвенційними стали фрази з кон'юнктивом із боку покупців: «*Ich hätte gern 300 Gramm Schinkenwurst; Ich würde mir gern dieses Kleid anprobieren*». Покупець бажає бачити в особі продавця доброзичливого помічника, радника. З іншого боку, продавець адекватно реагує на ввічливі кроки клієнта в магазині. Спостерігається ситуація «крок назустріч», яка часто обумовлює ефективність мовленнєвого акту та результативність мовленнєвої взаємодії. По-різному можна сприймати деякі написи, наприклад, у салоні трамвая щодо людей, які їдуть без білета, не маючи на це право: «*Könnten Sie sich vorstellen, wieviel Euro*

Ihre Ausrede kosten würde?»; «*Mit ruhiger Fahrt hätten Sie Ihre Freude*». Це є ввічливим нагадуванням про те, що поїздка без білета коштуватиме немалих грошей, і водночас – ввічливим проханням оплачувати проїзд. У вагоні поїзда можна прочитати: «*Würden Sie bitte den Raum so verlassen, wie Sie ihn vorgefunden haben*». Цією фразою пасажирів у ввічливій формі нагадують, що місця загального користування необхідно залишати такими ж чистими, якими вони їх знайшли. У супермаркеті у ввічливій формі попереджають клієнта, що за обрані товари бажано не забути заплатити: «*Würden Sie bitte nicht vergessen, die gewählten Waren an unserer Kasse zu bezahlen*». Наші спостереження дозволяють стверджувати, що застосування «формули ввічливості» є цілеспрямованою акцією. Вона ініціюється структурами влади й громадськими організаціями, підтримується засобами масової інформації. Мета цієї акції – сприяти ефективному формуванню толерантних і ввічливих стосунків у суспільстві. У цьому сенсі формули ввічливості з кон'юнктивом можуть розглядатись як специфічні соціально-культурні реалії німецької мови, які дозволяють встановити певні особливості етапів її життя.

Висновки. Лінгвопрагматична інтерпретація висловлювання ґрунтується на семантиці речення та ситуації взаємодії. Провідна роль при цьому належить кон'юнктиву: у контексті його форми виражають модальні значення «ірреальність», «негативність», «дистанційність», «ввічливість». Інтерпретація значень дозволяє з'ясувати інтенцію мовця й види мовленнєвої дії.

Зміст прагматичних компонентів слугує також основою визначення лінгвокультурної інформації в реченні. Ідеться про типові тактики поведінки, риси характеру, мовленнєві формули, які в цілому складають образ представника певного етносу.

Роль кон'юнктива як головного структурно-семантичного й семантико-прагматичного компонента речення визначається фактом заміни його індикативом. Така трансформація граматичного способу нейтралізує в реченні первісне модальне значення, призводить до порушення логіко-граматичних та/або смислових зв'язків у межах висловлювання.

Перспектива дослідження цього питання може пов'язуватись зі встановленням сфер застосування речень із кон'юнктивом, визначенням мовленнєвих формул (моделей), які характеризуватимуть культуру взаємодії сучасних німців.

Література

1. Адмони В. Строй современного немецкого языка / В. Адмони. – Л. : Просвещение, 1972. – 312 с.
2. Козловский В. Предложения с конъюнктивом (структура, семантика, прагматика) : [монография] / В. Козловский. – Черновцы : Рута, 1997. – 281 с.
3. Лопатюк О. Конструкції зі значенням ірреальної умови в сучасній німецькій мові: структура, семантика, прагматика : автореф. дис. ... канд. філол. наук : спец. 10.02.04 «Германські мови» / О. Лопатюк. – К., 2008. – 21 с.

4. Марунько О. Усталені конструкції з кон'юнктивом у сучасній німецькій мові : автореф. дис. ... канд. філол. наук : спец. 10.02.04 «Германські мови» / О. Марунько. – К., 2009. – 20 с.
5. Осовська І. Висловлювання-відмова: структурно-семантичний та комунікативно-прагматичний аспекти (на матеріалі сучасної німецької мови) : автореф. дис. ... канд. філол. наук : спец. 10.02.04 «Германські мови» / І. Осовська. – К., 2003. – 20 с.
6. Панчишина Т. Репрезентація ірреального бажання в синтаксичних конструкціях з кон'юнктивом у сучасній німецькій мові : автореф. дис. ... канд. філол. наук : спец. 10.02.04 «Германські мови» / Т. Панчишина. – К., 2001. – 21 с.
7. Adler D. Ich würde sagen – oder: Herr Konjunktiv / D. Adler // Gedenkschrift für Jost Trier / hrsg. H. Beckers und H. Schwarz. – Köln ; Wien : Böhlau Verlag, 1975. – S. 286–297.
8. Bausch K.-H. Modalität und Konjunktivgebrauch in der gesprochenen deutschen Standardsprache / K.-H. Bausch. – München : Hueber Verlag, 1979. – 272 s.
9. Becker M. Der Konjunktiv der indirekten Wiedergabe. Eine linguistische Analyse der “Skizze eines Verunglückten” von Uwe Johnson / M. Becker. – Zürich : Georg Olms Verlag, 1989. – 211 s.
10. Brinkmann H. Die deutsche Sprache: Gestalt und Leistung / H. Brinkmann. – Düsseldorf : Pädagogischer Verlag Schwann, 1971. – 939 s.
11. Buscha J. Der Konjunktiv / J. Buscha, I. Zoch. – München : Langenscheidt Verlag, 1992. – 95 s.
12. Charitonowa I. Theoretische Grammatik der deutschen Sprache. Syntax / I. Charitinowa. – Kiew : Wyssaja Skola, 1976. – 176 s.
13. Duden. Grammatik der deutschen Gegenwartssprache. – 5., völlig neu bearbeitete und erweiterte Auflage. – Band 4. – Mannheim I Leipzig ; Wien ; Zürich : Dudenverlag, 1995. – 864 s.
14. Eisenberg P. Grundriß der deutschen Grammatik / P. Eisenberg. – 3., Überarbeitete Auflage. – Stuttgart ; Weimar : Verlag J.B. Metzler, 1994. – 581 s.
15. Flämig W. Zum Konjunktiv in der deutschen Sprache der Gegenwart / W. Flämig. – Berlin, 1959. – 188 s.
16. Götze L. Grammatik der deutschen Sprache. Sprachsystem und Sprachgebrauch / L. Götze, E. Hess-Lüttig. – Gütersloh : Bertelsmann Lexikon Verlag, 1993. – 624 s.
17. Jäger S. Der Konjunktiv in der deutschen Sprache der Gegenwart : [Untersuchungen an ausgew.] / S. Jäger. – München : Max Hueber Verlag, 1971. – 436 s.
18. Moskalskaja O. Grammatik der deutschen Gegenwartssprache / O. Moskalskaja. – Moskau : Hochschule, 1971. – 384 s.
19. Schendels E. Deutsche Grammatik / E. Schendels. – Moskau : Hochschule, 1979. – 397 s.
20. Sommerfeldt K.-E. Zum Modusgebrauch in der indirekten Rede. Regel und Realität / K.-E. Sommerfeldt // Deutsch als Fremdsprache. – 1990. – № 6.
21. Starke G. Zum Modusgebrauch bei der Redewiedergabe in der Presse / G. Starke // Sprachpflege. – 1985. – № 11. – S. 163–165.
22. Weider E. Konjunktiv und indirekte Rede / E. Weider ; hrsg. U. Müller u.a. – Verlag Göppingen, 1992. – 370 s.

Джерела ілюстративного матеріалу

23. Ayren A. Über den Konjunktiv / A. Ayren. – Eggingen : Edition Klaus Isele, 1992.
24. Leiser E. En Film über das Wahre: Schindlers Liste / E. Leiser // Zeitschrift “Deutschland”. – 1994. – № 2. – S. 64–66.
25. Noll D. Die Abenteuer des Werner Holt / D. Noll. – Berlin ; Weimar, 1972.

УДК 81'27:272:811.111

Лади́ка О. В.

МЕТОДОЛОГІЯ ДОСЛІДЖЕННЯ ЛІНГВОКУЛЬТУРНОГО КОНЦЕПТУ *AMERICAN DREAM*

У статті на прикладі концепту *AMERICAN DREAM* представлено методи дослідження лінгвокультурного концепту, визначено послідовність етапів дослідження семантичної структури лінгвокультурного концепту. Зроблено висновок про те, що запропонований комплексний аналіз дає змогу отримати відносно достовірне уявлення про сутність досліджуваного концепту.

Ключові слова: лінгвокультурний концепт, метод дослідження, концептуальний аналіз, компонентний аналіз, семантична структура.

Лади́ка О. В. Методология исследования лингвокультурного концепта *AMERICAN DREAM*. – Стаття.

В статье на примере концепта *AMERICAN DREAM* описываются методы исследования лингвокультурного концепта, определяется последовательность этапов исследования семантической структуры лингвокультурного концепта. Делается вывод о том, что представленный комплексный анализ дает возможность получить относительно достоверное представление о сущности исследуемого концепта.

Ключевые слова: лингвокультурный концепт, метод исследования, концептуальный анализ, компонентный анализ, семантическая структура.

Ladyka O. V. Methodology of investigation of linguocultural concept *AMERICAN DREAM*. – Article.

The article deals with the methods of investigation of linguocultural concepts. The sequence of stages of the investigation of the semantic structure of a linguocultural concept is defined on the basis of the analysis of the concept *AMERICAN DREAM*. Conclusion is made, that complex analysis gives the possibility of having a relatively reliable idea about the essence underlying the concept under study.

Key words: linguocultural concept, method of investigation, conceptual analysis, component analysis, semantic structure.

Статтю присвячено методології дослідження лінгвокультурного концепту *AMERICAN DREAM*.

Актуальність дослідження зумовлена теоретичною та практичною значимістю цього питання. Протягом останніх десятиліть чимало науковців (Н.Ф. Венжинович, С.Г. Воркачов, В.І. Карасик, В.В. Козловський, Н.А. Красавський, С.Х. Ляпін, Г.Г. Слишкін, Ю.С. Степанов) досліджували природу, будову, функціонування лінгвокультурного концепту як одиниці, що виражає зв'язок мови, культури й мовної особистості. Разом із тим, як зазначають лінгвісти, унаслідок складності явища існує ще багато нерозв'язаних завдань [1; 3; 6; 9; 10; 11; 14; 16; 17], одним із яких є питання методології опису семантичної структури концепту.

Мета статті – представити методологію дослідження лінгвокультурного концепту *AMERICAN DREAM* як багатовимірного ментального утворення, відміченого національно-культурною специфікою. Завдання статті полягає у визначенні: 1) методів дослідження лінгвокультурного концепту як такого; 2) алгоритму опису лінгвальних і лінгвокультурних ознак концепту *AMERICAN DREAM*; 3) інтерпретації його структурної організації.

Методика вивчення лінгвокультурного концепту передбачає врахування декількох факторів: по-перше, цілі й завдання, які ставить перед собою дослідник; по-друге, матеріал, який береться до уваги дослідником; по-третє, чи досліджується концепт лише в межах мовної картини світу одного етносу чи в порівняльному аспекті, коли до дослідження залучаються мовні картини світу двох чи трьох етносів.

У сучасних дослідженнях концептів застосовуються такі підходи: структурно-семантичний, що передбачає використання компонентного аналізу (С.В. Мастерских, Т.В. Бойко); структурно-семантичний з інтеграцією методу компонентного аналізу й польового методу для опису певного концепту чи концептосфери (Т.П. Вільчинська, В.Д. Гольдберг, О.Ю. Качмар, М.В. Томенчук); вивчення концептів за допомогою когнітивних метафор (М.Г. Лебедько, Г.А. Огаркова, Л.О. Сандига); методи кластерного аналізу (І.С. Сінкевич), фреймового моделювання (О.В. Малікова), прототипного моделювання (Л.В. Гайдученко) та інші [2; 4; 7; 8; 13; 14; 18].

Найпоширенішими методами дослідження лінгвокультурного концепту, за нашими спостереженнями, є *аналіз словникових дефініцій* для вивчення смислових ознак концептів, що вербалізуються мовними одиницями; *етимологічний аналіз* ключового слова-імені концепту; *побудова лексико-фразеологічного поля* ключового слова. Застосування *аналізу синонімічних одиниць* ключового слова допомагає виявити низку одиниць, які можуть бути близькими за значенням до досліджуваної лексеми. Часто дослідники у своїх наукових розвідках використовують метод *контекстуального аналізу*, у якому поряд з індивідуальними ознаками предметів чи явищ враховуються ознаки контекстів, до яких вони належать. Особливо вживаною є одна з методик концептуального аналізу – аналіз сполучуваності лексем-вербалізаторів концепту. Популярністю користується також *аналіз когнітивних метафор* як змістових компонентів структури концепту. Під час дослідження

лінгвокультурного концепту *аналіз репрезентації слова-імені концепту в пареміях, афоризмах, індивідуально-авторських конотаціях* сприяє розширенню переліку мовних засобів вираження концепту. Дослідниками також застосовуються такі методи, як встановлення *семіотичного й асоціативного поля* концепту, *кількісний аналіз* та інші. Для виявлення змісту концепту лінгвісти часто вдаються до *лінгвістичного експерименту*, наприклад *асоціативного експерименту, соціологічного опитування у вигляді анкет*. Теоретичне підґрунтя для проведення лінгвістичних експериментів, а також їхні практичні здобутки висвітлено в працях Т.В. Бісовецької, О.І. Горошко, О.О. Залевської, З.Д. Попової та Й.А. Стерніна, О.Я. Сурмач та інших. Особливе місце в лінгвоконцептології займають контрастивні та зіставні дослідження.

Перегляд чинних методик концептуального аналізу [1; 3; 6; 9; 11; 14–17] дав змогу зробити узагальнення: попри їхні розбіжності всі вони спираються на однакові дослідницькі процедури, зокрема етимологічний аналіз, компонентний аналіз і контекстуальний аналіз, тому, застосовуючи інтегративний підхід, під час аналізу лінгвокультурного концепту пропонуємо використовувати комплексну методику, спрямовану на висвітлення різних аспектів концепту. Зауважимо, що в нашому дослідженні концепт AMERICAN DREAM розглядається саме як лінгвокультурний концепт, оскільки його культурна цінність є очевидною. AMERICAN DREAM як лінгвокультурний концепт – це насамперед ментальна сутність, у якій відображається дух народу, що й визначає його антропоцентричність – орієнтованість на духовність, суб'єктивність та особистісну сферу носіїв американської етносвідомості. Зважаючи на те, що лінгвокультурний концепт є варіативним і багаторівневим структурованим семантичним утворенням, його дослідження вимагає опису як лінгвальних, так і лінгвокультурних ознак.

Аналіз вербального вираження концепту спрямовує дослідження від імені концепту до сукупності позначуваних ним значень. Пояснення вимагає той факт, що концепт може виражатись декількома мовними знаками, їхньою сукупністю, а може й не мати репрезентації в системі мови. Коли концепт отримує вербальне вираження, то ті засоби, які використовуються для цього, виступають як засоби мовної об'єктивації, вербалізації, мовної репрезентації концепту. Серед найбільш поширених засобів вербалізації концепту більшість учених називають поруч зі словом фразеологізм. Н.Ф. Алефиренко основними засобами вербалізації (об'єктивації) концепту називає слово, фразеологізм, словосполучення, структурну схему речення й навіть текст, «якщо в ньому розкривається сутність якогось концепту» [1, с. 8]. Отже, під об'єктивацією (мовною об'єктивацією,

мовною репрезентацією) розуміється механізм регулярного відтворення концепту за допомогою мовних явищ.

Для опису лінгвальних ознак лінгвокультурного концепту AMERICAN DREAM залучаємо методи, описані нижче.

Етимологічний аналіз. На відміну від традиційного аналізу лінгвокультурних концептів, під час яких із точки зору етимології розглядається тільки ключове слово – ім'я концепту, дослідження особливостей вербалізації концепту AMERICAN DREAM передбачає укладання етимологічного портрету його базових елементів. Спершу здійснена базова вибірка лексичних одиниць для дослідження етимологічної будови концепту. Лексемами, які співвідносяться з поняттям «американська мрія» визначені такі: іменники *freedom, opportunity, equality, success* та прикметники *happy, prosperous, material*. Зазначені вище лексеми слугували основою нашого дослідження, оскільки самі поняття, що позначаються ними, знайшли своє лексикалізоване відображення в більшості випадків об'єктивації концепту AMERICAN DREAM. *Етимологічний аналіз* вказаних лексем проведений із метою фіксації в них сем, які актуалізуються в концепті AMERICAN DREAM.

1. *Аналіз семантики імені концепту.* Для дослідження значення, зафіксованого в мовному знаку, залучаємо *аналіз словникових дефініцій* із виокремленням сем різного типу для вивчення смислових ознак концепту із залученням 31 лексикографічного джерела.

2. *Встановлення синонімічних одиниць* імені концепту на основі аналізу лексикографічного матеріалу.

3. *Аналіз і систематизація форм мовної експлікації концепту*, до яких відносимо: 1) лексеми; 2) різноманітні фразеологічні утворення (ідіоми, паремії, прислів'я, приказки, афоризми тощо); 3) у цілому тексти.

4. *Визначення частотності вживання* мовних засобів у фактичному матеріалі для встановлення аспекту актуальності.

Для опису лінгвокультурних ознак концепту AMERICAN DREAM застосовуємо поєднання низки методів і прийомів.

Для системного дослідження впливу культури на процес концептуалізації поняття *American dream* та встановлення його етнокультурних характеристик використовуємо *описовий метод, метод лінгвістичного спостереження та метод лінгвокультурологічного аналізу*, що полягає в комплексному аналізі й інтерпретації емпіричного матеріалу з урахуванням культурного контексту певної історичної епохи. Це стає можливим завдяки залученню тих даних, які були отримані з історичних і культурологічних джерел. Такий підхід дозволяє поєднати лінгвістичний матеріал

з історико-культурним тлом, яке визначало світогляд мовця тогочасної епохи, та розглядати його у світлі лінгвокультурології. Наприклад, номінація *equality* (рівність) в американській лінгвокультурі тісно пов'язана з проблемою свободи й расової дискримінації, яка стала гострішою в другій половині XIX ст., що висвітлено у вірші У. Уйтмена «Over the Carnage»: *The dauntless and rude shall touch face to face lightly; / The dependence of Liberty shall be lovers, / The continuance of Equality shall be comrades*. Словосполучення *continuance of Equality* свідчить про рівність усіх громадян, що є засадничим принципом формування суспільного устрою.

Для визначення культурної цінності концепту AMERICAN DREAM у картині світу США досліджується ієрархія цінностей, типова для американської національної культури, вивчається характер відображення ціннісних пріоритетів у мові. Ціннісні прояви концепту, зафіксовані в мові, насамперед у її лексиці та фразеології, аналізуються за допомогою методу контекстуального аналізу.

Культурна обумовленість концепту AMERICAN DREAM і його місце в мовній картині світу США встановлюються також шляхом аналізу образів та асоціацій, які формуються на підставі індивідуального досвіду й колективного знання.

Наступним кроком дослідження лінгвокультурного концепту є моделювання його структури. Значна кількість лінгвістів, зокрема С.Г. Воркачов, В.Б. Гольдберг, В.І. Карасік, О.Ю. Качмар, В.В. Колесов, А.М. Приходько та інші, описують семантичну структуру концепту за допомогою компонентного аналізу, виокремлюючи в концепті ціннісну, образну й поняттєву сторони [6, с. 129; 8]; поняттєву, образну та значеннєву складові [3, с. 80]; поняттєвий субстрат, перцептивно-образний адстрат і ціннісний (валоративний) епістрат [16, с. 55–64]; первинну форму-концептус, чуттєво-зоровий образ, логічне поняття, символ [10, с. 36–38]. Відмінності в підходах до семантичної структури лінгвокультурного концепту досить умовні. Усі вони спрямовані на виокремлення в концепті якісно відмінних складових, які можливо описати за допомогою аналізу мовних знаків із різних позицій (лексичне значення, денотативність і конотативність, сполучуваність, асоціативність, образність, національно-культурна специфічність тощо).

Беручи до уваги розглянуті підходи й зазначені вище ознаки лінгвокультурного концепту, визначаємо, що його семантична структура включає поняттєвий, образний, ціннісний, символічний, національно-культурний та ідейний компоненти. Для опису структурних компонентів лінгвокультурного концепту AMERICAN DREAM залучаються згадані вище методи та прийоми дослідження для того, щоб максимально повно вивчити, як відбу-

вається взаємодія мови, свідомості й культури в межах концепту національної концептосфери.

Для виявлення поняттєвого компоненту концепту AMERICAN DREAM ми використовуємо *аналіз словникових дефініцій* для виділення тих семантичних доміант імені концепту, які не змінюються із часом (мрія, надія (*dream, hope*), свобода (*liberty, freedom*), рівність (*equality*), достаток (*prosperity*), успіх (*success*), демократія (*democracy*), відкриті можливості (*open possibilities*), радість (*joy*), щастя (*happiness*), пошук (*search, quest*), процес (*process*), діяльність (*action, activity*), розбагатіти (*get rich*), можливий (*real*), здатність (*ability*), хороше життя (*good living*), краще життя (*better life*), приватна власність (*private property, homeownership*).

Під час аналізу образного компонента лінгвокультурного концепту AMERICAN DREAM використовувався *аналіз метафоричних засобів вираження концепту* в мовній свідомості. Наприклад, концептуальна метафора «American dream – двері» полягає в тому, що «американську мрію» пов'язуються із зоною входу в певне приміщення, а саме двері, що є частиною будівлі чи огорожі. Ідейно-художній образ *золотих дверей* зустрічаємо в Е. Лазарус: *I lift my lamp beside the golden door!* («The New Colossus»). Цей образ емоційно забарвлений і символізує надії та мрії, які є дуже дорогими серцю емігрантів і які можуть здійснитися на новій, демократичній землі. Аналіз концептуальних метафор був проведений згідно із запропонованим Дж. Лакоффом та М. Джонсоном поділом на онтологічний, структурний та просторовий типи [19, с. 35–49].

Основним методом вивчення *ціннісної* складової концепту є *інтерпретативний аналіз*, за допомогою якого дослідник може визначити національно-ціннісні конотації, які розкриваються в тлумаченні, у тексті. Ціннісний компонент розглядається через переносні значення та фразеологічні звороти, що дозволяють визначити асоціативні ознаки лінгвокультурного концепту. Задля опису ціннісного змісту концепту залучаємо також метод компонентного аналізу для встановлення поняттєвого та поняттєво-мовної оцінки для виявлення специфіки ціннісного компонента.

Дослідження символічного компонента концепту базувалося на використанні методу *контекстуального аналізу*, оскільки символічна складова лінгвокультурного концепту є прихованою частиною, межею концепту, яка незмінно присутня в його структурі як елемент, який привнесений культурою й реалізується в певних ситуаціях спілкування, у мовленні. Критерієм виділення й визначення символу вважаємо його функціональну значимість, оскільки він призначений не для називання, а для заміщення більш важливих і культурно значимих об'єктів або моделей пове-

дінки. Наприклад, символ *green light* у контексті роману «Великий Гетсбі» уособлює надію, гроші та заздрість. У центрі мрії головного героя – надія, проте заздрість і спокуса грошей забруднюють її. Гетсбі – шляхетна людина, однак «американська мрія» заплутує його життєві орієнтири.

Для дослідження національно-культурного компонента лінгвокультурного концепту AMERICAN DREAM було застосовано аналіз взаємозв'язку між національним менталітетом, американським національним характером і засобами їх мовної об'єктивації, що демонструють певні культурологічні конотації. Наприклад, було встановлено, що сприйняття Америки як країни мрій, можливостей і щасливого життя міцно закріпилося в американському національному менталітеті. Тому часто США називають країною з необмеженими можливостями (*land of opportunity* (Дж. Вашингтон, А. Лінкольн, Б. Обама, В. Роджерс, А. Девіс, Р. Данко та інші); *the land of promise* (П. Нефи, М.Л. Кинг, Б.Б. Смит, Дж.Р. Холланд та інші); *the new world* (Ф.І. Карпентер); *a place for people to have that opportunity* (Б. Морган), саме тому тут бажають жити люди з усіх кутків земної кулі, з різних культур.

З метою більш повного представлення структури лінгвокультурного концепту AMERICAN DREAM в американській етносвідомості застосовуємо *польовий метод опису концепту*. Визнаючи польову структуру концепту, погоджуємось із З.Д. Поповою та Й.А. Стерніним, які зазначають, що «польовий опис робиться з опорою на дані про яскравість, актуальність тих чи інших когнітивних

(концептуальних) ознак у структурі концепту» [15, с. 21]. Концептуальною ознакою вважаємо найменшу одиницю концепту. Виділяємо в структурі концепту ядро, ближню й дальню периферію. У ядерну зону концепту входить поняттєва складова, репрезентована узагальненою інформацією про об'єкт. Щодо зони ближньої периферії, то вона складається із суттєвих, проте не основних уявлень, а елементи дальньої периферії становлять власне зміст інших концептів [12, с. 53]. До периферії належать смислові елементи образної, ціннісної, національно-культурної, символічної й ідейної складових концепту.

Таким чином, сучасні дослідники одноставні в тому, що лінгвокультурний концепт, який увібрав у себе особливості менталітету етносу, віддзеркалює культурний розвиток нації, виражається мовними засобами конкретної мови й характеризується досить складною змістовою організацією та структурою. Поєднання різних методів під час вивчення лінгвокультурного концепту зумовлене кінцевою метою лінгвокультурного дослідження, зокрема моделюванням структури лінгвокультурного концепту як мисленнєвої одиниці колективної свідомості через мовні (та позамовні) дані, що дає змогу розкрити його зміст і лінгвокультурологічну специфіку.

Перспективним є дослідження лінгвокультурних концептів як у мовній картині світу певної нації, так і в порівняльному аспекті у двох чи більше лінгвокультурах. Потребує обґрунтування побудова певної моделі дослідження лінгвокультурного концепту, зважаючи на його специфіку.

Література

1. Алефиренко Н.Ф. Проблемы вербализации концепта. Теоретическое исследование / Н.Ф. Алефиренко. – Волгоград : Перемена, 2003. – 95 с.
2. Бойко Т.В. Лінгвокультурний концепт MINNE/КОХАННЯ в німецькій поезії мінезангу XII – XIV століть: структурний та семантичний аспекти : дис. ... канд. філол. наук : спец. 10.02.04 / Т.В. Бойко. – К., 2011. – 212 с.
3. Воркачев С.Г. Концепт счастья в русском языковом сознании: опыт лингвокультурологического анализа : [монография] / С.Г. Воркачев. – Краснодар : Изд-во Ку-бан. гос. техн. ун-та, 2002. – 142 с.
4. Гольдберг В.Б. Структурные связи в лексико-семантическом поле языка: на материале русского и английского лексико-фразеологического поля «биологическое существование человека» : [монография] / В.Б. Гольдберг. – Тамбов : Изд-во ТГУ, 2000. – 232 с.
5. Горошко Е.И. Интегративная модель свободного ассоциативного эксперимента / Е.И. Горошко. – Х. : Изд. группа «РА – Каравелла», 2001. – 320 с.
6. Карасик В.И. Языковой круг: личность, концепты, дискурс / В.И. Карасик. – Волгоград : Перемена, 2002. – 477 с.
7. Карпова К.С. Вербалізація національно-специфічних концептів американського суспільства XX – початку XXI ст. : дис. ... канд. філол. наук : спец. 10.02.04 / К.С. Карпова. – К., 2008. – 259 с.
8. Качмар О.Ю. Мовна актуалізація концепту MANAGEMENT в управлінському дискурсі США : автореф. дис. ... канд. філол. наук : спец. 10.02.04 / О.Ю. Качмар. – Львів, 2014. – 20 с.
9. Козловський В.В. До питання методології дослідження лінгвокультурного концепту / В.В. Козловський // Іноземна філологія. – Л., 2008. – Вип. 120. – С. 3–8.
10. Колесов В.В. Язык и ментальность / В.В. Колесов. – СПб. : Петербургское востоковедение, 2004. – 240 с.
11. Красных В.В. Этнопсихолінгвістика и лінгвокультурология : [курс лекцій] / В.В. Красных. – М. : ИТДГК «Гнозис», 2002. – 284 с.
12. Моспанова Н.Ю. Добро и зло / Ю.Н. Моспанова // Антология концептов : у 5 т. / под ред. В.И. Карасика, И.А. Стернина. – Волгоград, 2005–2008. – Т. 3. – 2007. – С. 53–67.
13. Огаркова Г.А. Вербалізація концепту кохання в сучасній англійській мові: когнітивний та дискурсивний аспекти : автореф. дис. ... канд. філол. наук / Г.А. Огаркова. – К., 2005. – 20 с.
14. Полюжин М.М. Про синкретичні теорії концепту / М.М. Полюжин // Проблеми романо-германської філології : зб. наук. пр. – Ужгород : Ліра, 2006. – С. 5–22.

15. Попова З.Д. К методологии лингво-когнитивного анализа / З.Д. Попова, И.А. Стернин // Филология и культура : материалы III международной научной конференции / отв. ред. Н.Н. Болдырев : в 3 ч. – Тамбов : Изд-во ТГУ им. Г.Р. Державина, 2001. – Ч. 2. – С. 19–22.
16. Приходько А.М. Концепти і концептосистеми в когнітивно-дискурсивній парадигмі лінгвістики / А.М. Приходько. – Запоріжжя : Прем'єр, 2008. – 332 с.
17. Степанов Ю.С. Константы. Словарь русской культуры: опыт исследования / Ю.С. Степанов. – М. : Школа «Языки русской культуры», 1997. – 824 с.
18. Томенчук М.В. Варіантно зумовлена концептуалізація дійсності у сучасній англійській мові : дис. ... канд. філол. наук : спец. 10.02.04 / М.В. Томенчук. – Ужгород., 2008. – 229 с.
19. Lakoff G. *Metaphors We Live By* / G. Lakoff, M. Johnson. – Chicago : University of Chicago Press, 1980. – 280 p.

УДК 811.112.2'367.624 (436)

Лазебна О. А.

ПРИСЛІВНИКИ ТА ДІЄПРИСЛІВНИКИ ОЦІНКИ В СПОЛУЧЕННІ З ЛЕКСИКО-СЕМАНТИЧНОЮ ГРУПОЮ ДІЄСЛІВ ЗОРОВОГО СПРИЙНЯТТЯ В СУЧАСНІЙ НІМЕЦЬКІЙ МОВІ НІМЕЧЧИНИ ТА АВСТРІЇ

У статті розглянуто лексичні склади прислівників та дієприслівників оцінки, вживаних носіями німецького й австрійського лінгвосоціумів у діалогічному та авторському мовленні, у сполученні з дієсловами зорового сприйняття. Виявлено відмінності в семантичній наповненості лексичних складів оцінних (діє)прислівників у сполученні з дієсловами зорового сприйняття в німецькій мові Німеччини й Австрії.

Ключові слова: німецька мова Німеччини, німецька мова Австрії, прислівник оцінки, оцінка, оцінне судження.

Лазебная Е. А. Наречия и деепричастия оценки в сочетании с лексико-семантической группой глаголов зрительного восприятия в современном немецком языке Германии и Австрии. – Статья.

В статье рассматриваются лексические составы наречий та деепричастий оценки, употребляемых носителями немецкого и австрийского лингвосоциумов в диалогической и авторской речи, сочетающихся с глаголами зрительного восприятия. Выявлены различия в семантической наполненности лексических составов указанных оценочных единиц в сочетании с глаголами зрительного восприятия в современном немецком языке Германии и Австрии.

Ключевые слова: немецкий язык Германии, немецкий язык Австрии, наречие оценки, оценка, оценочное суждение.

Lazebna O. A. Adverbs and participles of evaluation used with a lexical-semantic group of verbs of visual perception in modern German Standard German and Austrian German. – Article.

The article considers the lexical syllables of evaluative adverbs and participles combined with a lexical-semantic group of verbs of visual perception in modern German Standard German and Austrian German. The differences in the semantic filling of lexical syllables of evaluative adverbs / evaluative participles in combinations with verbs of visual perception in German Standard German and Austrian German have been revealed.

Key words: German Standard German, Austrian German, evaluative adverb, evaluation, evaluative estimation.

Актуальність теми визначається відсутністю спеціальних праць з аналізу мовних актів позитивної/негативної оцінки, вираженої придієслівними прислівниками та дієприслівниками оцінки в сполученні з лексико-семантичною групою дієслів зорового сприйняття, на матеріалі німецької мови Німеччини та Австрії.

Об'єктом дослідження є прислівники та дієприслівники оцінки сучасної німецької мови Німеччини та Австрії, а **предметом** – соціолінгвістичні характеристики й оцінний потенціал висловлень із прислівниками оцінки (далі – ПО) та дієприслівниками оцінки (далі – ДО) у сполученні зі згаданими дієсловами. У виборі предмета дослідження керуємося необхідністю систематизації й інвентаризації ПО/ДО в сполученні з вказаними дієсловами за оцінною шкалою.

Матеріалом дослідження слугувала суцільна вибірка ПО/ДО з художніх творів письменників Німеччини (Х. Бюль, Б. Шлінк, З. Ленц, Г. Лінд, Ш. Лінк, Г. Люстігер, А. Майер, К. Майер, В. Роггенкамп) та Австрії (І. Бахманн, Е. Єлінек, А. Гайгер, Т. Главінік, М. Грубер, В. Хаас, М. Хаусгофер, Г. Йонке, М. Кьольмайер, Д. Кнехт), а також із текстів інтерв'ю, опублікованих у німецьких («Der Spiegel», «Brigitte», «Nido») та австрійських періодичних журналах («Hallo. Das Magazin der österreichischen Gewerkschaftsjugend», «Österreich Journal. Das Magazin für Österreicher in aller Welt»).

Прислівники та дієприслівники оцінки в роботі об'єднано в одну групу умовно на підставі оцінної категоризації в придієслівній позиції різних

ознак діяльності, поведінки людини, її фізичного та психоемоційного стану.

У межах дослідження аналізуватимуться оцінні одиниці, вживані з такими суб'єктивними дієсловами зорового сприйняття: (*sich*) *ansehen*, (*sich*) *anschauen*, *betrachten*.

Виклад основного матеріалу. Сприйняття є основою взаємодії людини із зовнішнім середовищем, із зовнішнім світом. Під час первинного сприйняття йде пасивне пізнання навколишнього середовища, далі воно переходить у взаємодію, тобто будь-яка сторона того, хто сприймає, викликає ту чи іншу відповідну реакцію. Процес зорового сприйняття, незважаючи на всю можливу парадигму інтерпретацій, завжди є дією. У мові дія передбачає наявність певних суб'єктивних і/або об'єктивних відношень [1, с. 9].

Як зазначає Г.С. Крейдлін у своїй роботі, присвяченій невербальній семіотиці, «очі являють собою настільки важливий у фізіологічному, психологічному, соціальному, релігійному, сексуальному та багатьох інших відношеннях орган, що кожна культура й кожний народ виробляють типові моделі очної, чи візуальної поведінки та стереотипні мовні способи говорити про них» [2, с. 51].

Зауважимо, що відбір дієслів-конституентів прислівників позитивної оцінки (далі – ППО) / дієприслівників позитивної оцінки (далі – ДПО) та прислівників негативної оцінки (далі – ПНО) / дієприслівників негативної оцінки (далі – ДНО) проводився з урахуванням критерію частотності виявлених у текстовому матеріалі оцінних одиниць. Отже, лексико-семантична група дієслів

зорового сприйняття через вкрай низьку семантичну наповненість лексичних складів оцінних одиниць не представлена об'єктними дієслівними одиницями, що репрезентують значення «мати здатність сприймати зором».

У роботі соціальний статус мовця розглядаємо за соціометричним підходом на основі критеріїв «професійний ценз» і «віковий ценз», які значним чином впливають на адекватний вибір засобів вираження оцінки. Згідно із соціометричним планом статусу на основі проаналізованих нами прозових творів шкалювання мовців-суб'єктів оцінки (з точки зору яких продукувалася оцінка, вжита у вигляді прислівників оцінки в сполученні з дієсловом *finden*) на основі вищезазначених критеріїв виглядає таким чином: це інтелігенція, державні службовці/керівники різних рівнів, офісні працівники, працівники сфери торгівлі й послуг, робітники/ремісники, безробітні/домогосподарки; за віковим цензом суб'єктами оцінки є діти/підлітки (учні шкіл), студенти ВНЗ та люди літнього віку (пенсіонери).

Лексичний склад ПО/ДО, вживаних із дієсловом (*sich ansehen*), сигніфікативним значенням

якого є «мати здатність сприймати зором, спрямовувати погляд на когось, що-небудь», нараховує 34 одиниці, виявлені на матеріалі німецької художньої прози й періодики в діалогічному мовленні: *ärgerlich, auffordernd, aufmunternd, bedauernd, belustigt, bewundernd, demonstrativ, deutlich, entsetzt, erleichtert, ernst, forschend, grüblerisch, haßerfüllt, hell, hilfeschend, irritiert, kalt, klar, kritisch, lachend, mitleidig, neidisch, prüfend, schuldbewußt, schwarz, theatralisch, tief, überrascht, un schlüssig, unverwandt, verblüfft, verschmitzt, verwundert*. Загальна кількість прикладів вживання ПО/ДО із зазначеним дієсловом, виявлених нами в аналізованих текстах на матеріалі сучасної НМН, дорівнює 43 (див. табл. 1).

Зауважимо, що під час аналізу фактичного матеріалу зустрічались оцінні судження, у яких один і той самий (діє)прислівник вживався декілька разів представниками однієї соціальної групи (у таблиці цей факт відмічений дужками).

Варто відмітити домінування лексичних одиниць у зоні негативної оцінної шкали (див. табл. 1).

Під час реалізації свого оцінного ставлення до явищ дійсності представники різних соціальних

Таблиця 1

**Градування ПО/ДО в сполученні з дієсловом *sich ansehen*
(на матеріалі німецької художньої прози й періодики)**

СОЦІАЛЬНИЙ СТАТУС	ШКАЛА ОЦІНКИ		
	Позитивна оцінка	Негативна оцінка	
ПРОФЕСІЙНИЙ ЦЕНЗ			
1.	Інтелігенція	–	neidisch
2.	Державні службовці / керівники різних рівнів	bedauernd	–
3.	Офісні працівники	deutlich hell klar verschmitzt	ärgerlich irritiert (2) mitleidig prüfend schwarz
4.	Працівники сфери торгівлі та послуг	–	ernst (3) un schlüssig
5.	Робітники/ремісники	–	–
6.	Безробітні/домогосподарки	–	demonstrativ theatralisch tief
ВІКОВИЙ ЦЕНЗ			
7.	Діти/підлітки (учні шкіл)	auffordernd aufmunternd belustigt bewundernd (2) erleichtert grüblerisch lachend verwundert	entsetzt forschend hilfesuchend (2) kalt so erblüfft (3) überrascht unverwandt (3)
8.	Студенти	–	haßerfüllt kritisch schuldbewußt
9.	Люди літнього віку (пенсіонери)	–	–
	Усього:	13	21

груп німецького лінгвосоціуму використовують у своєму діалогічному мовленні різне семантичне наповнення лексичного складу (діє)прислівників позитивно/негативної оцінної конотації.

Представники соціальної групи «Діти/підлітки (учні шкіл)» характеризуються активним вживанням у діалогічній формі мовлення оцінних одиниць з аналізованим дієсловом, на відміну від представників інших соціальних груп (див. табл. 1).

Так, дієприслівником *unverwandt* повідомляється інформація не тільки про відчуту 18-річним учнем гімназії атмосферу, яка панувала протягом поїздки всередині учнівського колективу, а й про те, що з точки зору суб'єкта оцінки це «погано», у зв'язку із чим він використовує у своєму вокабулярі зазначений дієприслівник негативно-оцінної конотативної забарвленості.

Während der Fahrt sahen wir uns unverwandt an, wir sprachen nicht, machten auch keinen Versuch zu sprechen, einer der Männer telefonierte mit der Aufnahme des Krankenhauses und kündigte uns an [6, с. 142].

Наступні висловлення, дібрані з новели З. Ленца «Schweigeminute», ілюструють вживання ДПО представником соціальної групи «Діти/підлітки (учні шкіл)»:

Sonja saß neben ihr und sah sie bewundernd an und befingerte Stellas goldenes Handkettchen [6, с. 58].

Du wolltest nicht, daß ich dein Arbeitszimmer verließ, als das Telefon läutete, du sahst mich an,

während du sprachst, belustigt, auch erleichtert, es war der Anruf, den du erwartet hattest [6, с. 87].

Варто додати, що під час аналізу фактичного матеріалу зустрічалися приклади, у яких семантично близькі (діє)прислівники (на кшталт *verwundert, erstaunt, überrascht*) вживалися з різним оцінним значенням, а отже, належали до різних зон (позитивної/негативної) оцінної шкали. Знак у таких випадках визначався висловленням у цілому, тобто місцем відповідної ситуації в ціннісній картині світу, з огляду на контекст.

У наступному висловленні автор із метою донести до адресата негативне емотивно-оцінне відношення, недовірливе ставлення лікаря до відвідувача лікарні використовує лексеми негативно-оцінної конотації *erstaunt* та *befremdet*. У поданому нижче реченні ДО *erstaunt* належить до зони негативно-оцінки, оскільки далі слідує ДНО *befremdet*.

Der Doktor schaute ihn erstaunt und ein wenig befremdet an [9, с. 205].

Актуалізацію інтенції «схвалення» демонструє висловлення, що містить ДПО *verwundert*. Знак «+» виводиться завдяки вживанню суб'єктом оцінки інтенсифікатора *angenehm*:

Er sah sie angenehm verwundert an. Auf nichts freute sie sich im Augenblick so wie auf seinen Ausdruck von Befriedigung im Gesicht [7, с. 65].

У романі І. Бахманн «Malina» відмічаємо вживання лексеми *überrascht*, віднесеної нами з огля-

Таблиця 2

**Градування ПО/ДО в сполученні з дієсловом *sich ansehen*
(на матеріалі австрійської художньої прози й періодики)**

СОЦІАЛЬНИЙ СТАТУС		ШКАЛА ОЦІНКИ	
		Позитивна оцінка	Негативна оцінка
ПРОФЕСІЙНИЙ ЦЕНЗ			
1.	Інтелігенція	liebenswürdig sanft (2) verliebt	befehlend kopfschüttelnd (2) listig scharf (2) unsicher
2.	Державні службовці / керівники різних рівнів	sehr schön	enttäuscht mißtrauisch (3)
3.	Офісні працівники	bewußt	–
4.	Працівники сфери торгівлі та послуг	–	so abgezehrt mitgenommen zu pessimistisch so ratlos
5.	Робітники/ремісники	dankbar (2)	–
6.	Безробітні / домогосподарки	aufmerksam (2) geduldig interessiert lange	bekümmert besorgt (2) gequält mürrisch neiderfüllt
ВІКОВИЙ ЦЕНЗ			
7.	Діти/підлітки (учні шкіл)	konzentriert	betroffen
8.	Студенти	–	vorwurfsvoll
9.	Люди літнього віку (пенсіонери)	–	–
Усього:		12	18

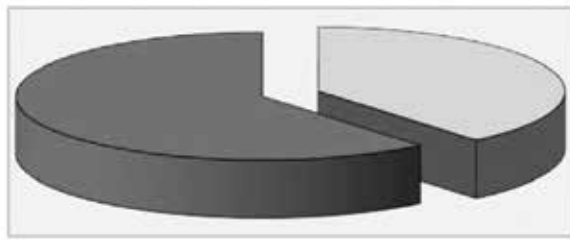

Рис. 1. «Об'єм лексичних складів, зафіксованих на матеріалі австрійської художньої прози та періодики»

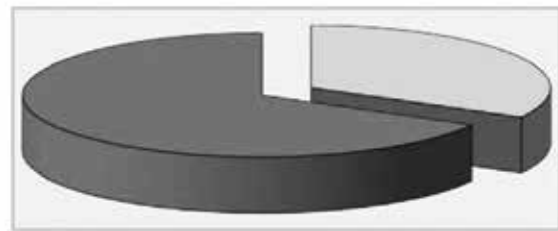

Рис. 2. «Об'єм лексичних складів, зафіксованих на матеріалі німецької художньої прози та періодики»

ду на контекстну ситуацію до складу зони негативної оцінки в структурі оцінної шкали:

Malina ist schon im Aufbruch, die Leute schauen ihn nur überrascht an, weil sie nicht wissen, aus welchem Grund er geht, denn er sagt nicht verlegen, warum, wohin, weshalb gerade jetzt [4, с. 299].

Порівняльний аналіз об'ємів лексичних складів ПО/ДО в сполученні зі згаданим дієсловом, зафіксованих на матеріалі німецької мови Німеччини та Австрії, виявив подібність (приблизно однаковою є кількість одиниць, вживаних із зазначеним дієсловом: 34:30) між нечисленними складами вказаних одиниць, виявлених у діалогічному мовленні представників різних соціальних груп (див. табл. 1 та табл. 2). Варто зазначити, що інтенція «схвалення/несхвалення» суб'єктом оцінки актуалізується різними оцінними одиницями, відібраними мовцями Німеччини та Австрії з нейтрального пласту номінативного інвентарю мови задля повідомлення про емотивно-оцінне ставлення до позначуваного, зокрема про несхвалення, зневагу, нехтування чи іронію або ж, навпаки, про захоплення.

Наведемо приклад вживання в діалогічному мовленні суб'єктом оцінки (письменницею за професійним цензом) прислівників позитивної/негативної конотації *listig*, *befehlend* та *sanft*:

Malina sieht mich so listig an, dann lacht er, ich lache auch [4, с. 270].

Mein Vater sieht befehlend den alten Mann an, der Totengräber wendet sich furchtbar, nach diesem Blick meines Vaters, zu mir [4, с. 174].

Ich sagte eine Weile nichts, er sah mich sanft an und sprach noch einmal: Sie dürfen es ruhig glauben! [4, с. 281].

На матеріалі німецької мови Австрії з дієсловом *sich ansehen* виявлено вживання в діалогічному мовленні 30 різних за семантичним змістом оцінних (діє)прислівників, серед яких спостерігаємо домінування лексичних одиниць негативно-оцінної конотації (18:12).

Так, у романі «Das Leben der Wünsche» австрійський письменник Т. Главінік описує прислівником *leer* атмосферу непорозуміння між колишніми коханцями:

Er sah sie leer an und versuchte zu erraten, was sie meinte [5, с. 18].

Висловлення німецьких письменників як суб'єктів оцінки, що містять оцінний компонент, досить різноманітні та характеризуються дещо меншим кількісним складом, на відміну від кількості (діє)прислівників, вжитих представниками соціальних груп безпосередньо в діалогічному мовленні (34:22). Як і в діалогічному мовленні (13:21), у лексичному складі авторських оцінних одиниць спостерігається домінування негативного суб'єктивно-об'єктивного емотивного спектру (3:19).

Наведемо декілька прикладів використання ПНО/ДНО німецькою письменницею Ш. Лінк у романі «Der fremde Gast»:

Sie sah ihn an, gereizt, weil sie wusste, sie hatte einen großen Fehler gemacht [8, с. 36].

Sie sah ihn spöttisch an [8, с. 104].

Підкреслимо, що негативна семантика оцінної одиниці, поданої в наведеному нижче висловленні, створюється за допомогою префікса *miss-*, що додає кореневій морфемі негативне значення:

Die Alte sah sie missgelaunt an [8, с. 473].

Процентні співвідношення ППО/ДПО та ПНО/ДНО в ролі актантів дієслова (*sich*) *ansehen* (за вибірками з австрійської та німецької художньої прози та періодики (діалогічне мовлення)) відображені на рис. 1 та рис. 2:

Результати проведеного аналізу лексичних складів ПО/ДО в сполученні з іншими дієсловами зорового сприйняття, тобто з (*sich*) *anschauen* та *betrachten*, на матеріалі діалогічного й авторського мовлення сучасної німецької мови Німеччини й Австрії дозволяють зробити такі висновки: 1) на рівні вживання оцінних одиниць спостерігається різна мовна реалізація категорії оцінки у сфері комунікації; 2) у сполученні з дієсловом (*sich*)

anschauen в авторському мовленні зафіксовано вживання австріцизму позитивної оцінки *dulliäh*, значення якого трактувалося згідно з даними словника Й. Ебнера [3, с. 58].

Принципові подібності німецької мови Німеччини та німецької мови Австрії простежуються в домінуючому вживанні ПНО/ДНО всіма пред-

ставниками соціальних груп, усіма німецькими й австрійськими авторами досліджуваних художніх творів. Виявлено суттєві відмінності в семантичній наповненості складів (діє)прислівників у сполученні зі згаданими дієсловами в мовах цих колективних відносин полягають в актуалізації різних оцінних одиниць, вживаних з одним і тим самим дієсловом.

Література

1. Козюра Т.Н. Возвратность в семантико-функциональном поле залоговости (на материале предложений с глаголами зрительного восприятия в русском и французском языках) : автореф. дис. ... канд. филол. наук : спец. 10.02.19 «Теория языка» / Т.Н. Козюра. – Воронеж : ВГУ, 2007 – 22 с.
2. Крейдлин Г.Е. Невербальная семиотика в ее соотношении с вербальной : автореф. дис. ... докт. филол. наук : спец. 10.02.19 «Общее языкознание, социолінгвістика, психолінгвістика» / Г. Е. Крейдлин ; МГУ им. М. В. Ломоносова. – М., 2000. – 68 с.
3. Ebner J. Duden. Wie sagt man in Österreich? Wörterbuch d. österr. Besonderheiten / J. Ebner. – 2., vollst. überarb. Aufl. – Mannheim, Wien, Zürich : Bibliographisches Institut, 1980. – 252 S.
4. Bachmann I. Werke. Dritter Band: Todesarten: Malina und unvollendete Romane / I. Bachmann ; Hrsg. Ch. von Koschel, I. von Weidenbaum, C. Münster. – 4. Aufl. – Zürich : Piper München, 1993. – 564 S.
5. Glavinic T. Das Leben der Wünsche : [roman] / T. Glavinic. – München : Carl Hanser Verlag, 2009. – 319 S.
6. Lenz S. Schweigeminute : [novella] / S. Lenz. – München : Deutscher Taschenbuch Verlag GmbH&Co. KG., 2011. – 174 S.
7. Lind H. Der Mann, der wirklich liebte : [roman] / H. Lind. – 8. Aufl. – München : Diana Verlag, 2010. – 367 S.
8. Link Ch. Der fremde Gast : [roman] / Ch. Link. – München : Wilhelm Goldmann Verlag, 2005. – 480 S.
9. Maier A. Kirillow : [roman] / A. Maier. – Frankfurt am Main : Suhrkamp Verlag, 2005. – 349 S.

УДК 811.111'371

Лут К. А.

ГІПЕРБОЛА ЯК ЗАСІБ ПРАГМАТИЧНОГО ВПЛИВУ В АНГЛОМОВНОМУ ЕКОНОМІЧНОМУ ДИСКУРСІ

Статтю присвячено дослідженню особливостей функціонування гіперболи в сучасному англomовному економічному дискурсі. Окреслено способи актуалізації гіперболи в економічному дискурсі. Виявлено прагматичні функції цього стилістичного прийому.

Ключові слова: економічний дискурс, гіпербола, прагматичні функції.

Лут Е. А. Гипербола как средство прагматического воздействия в англоязычном экономическом дискурсе. – Статья. Статья посвящена исследованию особенностей функционирования гиперболы в современном англоязычном экономическом дискурсе. Очерчиваются способы актуализации гиперболы в экономическом дискурсе. Определяются прагматические функции этого стилистического приема.

Ключевые слова: экономический дискурс, гипербола, прагматические функции.

Lut K. A. Hyperbole as a means of pragmatic impact in English economic discourse. – Article.

The article studies the functions of hyperbole in modern English economic discourse. The paper investigates how hyperbole is actualized in economic discourse and determines its pragmatic impact on recipients.

Key words: economic discourse, hyperbole, pragmatic functions.

Гіпербола є одним із найдавніших і найефективніших лексико-семантичних стилістичних прийомів, який широко використовується в художній літературі, публіцистиці та в повсякденному спілкуванні. Численні вирази з гіперболічним компонентом (прислів'я, ідіоми тощо) закріплюються в словниках різних мов, що свідчить про універсальність цього прийому.

Дослідженням гіперболи вчені займалися ще з давніх часів (Арістотель [1], Деметрій [2]). На сучасному етапі розвитку лінгвістичної науки вчені вивчають функціонування гіперболи в різних типах текстів і дискурсів: у рекламних текстах (Т.О. Дорогова [3]), розмовному мовленні (Л.П. Крисін [4]), діловому дискурсі (Д.С. Храменко [7]) тощо. Учені зосереджуються на виявленні особливостей гіперболи в градуальному аспекті (С.О. Тихомиров [6]), з'ясовують способи актуалізації гіперболи в тексті (І.С. Курахтанова [5]) тощо. Однак прагматичний аспект функціонування кількісного та якісного перебільшення в економічному дискурсі залишається недостатньо вивченим питанням, що зумовлює актуальність нашого дослідження. Метою статті є виявлення прагматичних функцій гіперболи в англomовному економічному дискурсі. Задля досягнення цієї мети необхідно розв'язати такі завдання: 1) окреслити способи актуалізації гіперболи в економічному дискурсі; 2) виявити прагматичні функції цього стилістичного прийому.

Досліджуючи різні аспекти функціонування гіперболи, учені дотримуються спільної думки щодо визначення цього поняття. Гіпербола розглядається як стилістичний прийом, спрямований на навмисне перебільшення або інтенсифікацію ознаки предмета, явища чи дії, що базується на контрастному протиставленні реальної та неральної утрированої кількісної або якісної характеристики. Цей прийом є контекстуально-зумов-

леним і може бути зрозумілим тільки тоді, коли автор і реципієнт поділяють спільні фонові або контекстуальні знання [8, с. 10]. Інакше кажучи, висловлювання сприймається як гіперболізоване, коли адресант розуміє, якою є реальна ознака денотата, і може зіставити її з тією перебільшеною й суб'єктивною, що використовується автором у конкретному контексті. Таке контрастне зіставлення реальної та гіперболічної міри ознаки спричинює руйнування реальних взаємозв'язків явищ дійсності та призводить до переосмислення зв'язків та оцінок, зафіксованих у свідомості носіїв мови. На основі цього можливого стає здійснення або ж посилення прагматичного впливу.

Основним об'єктом гіперболізації, на думку Л.П. Крисіна [4, с. 250], є світ людини, тому гіперболічні висловлювання концентруються у сфері оцінок людини, людської діяльності та подій у зовнішньому світі, які певним чином стосуються інтересів людини. В економічному дискурсі об'єктами гіперболізації виступають економічні явища й події: темпи економічного розвитку, рівень цін, економічний стан, ефективність економічних заходів, кризові ситуації, функціонування компаній тощо.

Найбільш уживаними засобами гіперболізації в економічному дискурсі виступають, як правило, прикметники та прислівники, у лексичному значенні яких наявні такі гіперболічні компоненти, як *very*, *especially*, *extremely* тощо (наприклад, *grave* – *very serious and important*; *giving you reasons to worry*; *severe* – *extremely bad or serious*; *enormous* – *unusually large in size, extent, or degree*; *huge* – *extremely large in size, amount, or scope*). Гіперболізація також може відбуватися за допомогою ступенів порівняння або інтенсифікаторів (*particularly*, *highly*, *heavily* та ін.), рідше – дієслів (*to soar*; *to sink*), числівників (*millions*, *thousands*) та іменників (*myriad*, *sea*, *tsunami*), що стають

гіперболічними в контексті, а також ідіоматичних виразів (*the last resort*). Характерними для текстів економічної тематики є й гіперболи, виражені мовними одиницями кількісної семантики (*plethora, plenty of, dozens of*):

The best example is Google, the biggest online search company by far, which now offers a plethora of web-based applications such as word-processing or online spreadsheets (The Economist, Oct. 23, 2008).

The complex patterns of cross-border commerce, with myriad stages of production spread over so many countries, would be enormously costly to pull apart (The Economist, Dec. 18, 2008).

В економічному дискурсі гіпербола здатна слугувати засобом привертання уваги реципієнтів через те, що іноді надає неочікувану, перебільшену характеристику певному явищу, події або людині:

That lobbying, plus the then-enormous sum of \$ 100,000 that Jay Cooke poured into Chase's political coffers, induced Chase to return the favor by granting Cooke, newly set up as an investment banker, an enormously lucrative monopoly in underwriting the entire federal debt [15, с. 2].

Використання гіперболи в наведеному прикладі привертає увагу читачів до того, що лобіювання інтересів приносить значну вигоду всім, хто має до цього відношення.

За допомогою гіперболи автор економічного повідомлення може надавати перебільшену оцінку економічним явищам і поняттям: *There are countless types of transactions that can occur, and each and every transaction can be described in terms of its impact on assets, liabilities, and equity* [16, с. 6]. У цьому реченні описується складність і різноманітність завдань, які має виконувати бухгалтер.

У наступному прикладі автор висловлює своє негативне ставлення до події, що відбулась: *Within the rich world, risk premiums have risen dramatically for already-indebted governments such as those of Greece and Italy* (The Economist, Jan. 29, 2009). Гіпербола *dramatically* підкреслює вражаючу неймовірність того, наскільки виросла ризикова премія (надбавка) для багатих у таких складних економічних умовах.

Використання гіпербол поживляє опис економічних подій і явищ та одночасно сприяє формуванню певного ставлення до економічної проблеми:

Keynes's theoretical analysis in 'The General Theory' and his emphasis on monetary and fiscal policies made his work extremely valuable as a theoretical structure suitable for quantitative analysis of those problems [12, с. 24].

Without that intrinsic knowledge, the data input decisions will quickly go astray, and the output of the computerized accounting system will become hopelessly trashed [16, с. 23].

The tsunami of new wines from South America and Eastern Europe will ebb as the market overflows (BusinessWeek, Jan. 7, 2010).

Гіпербола, перебільшуючи певну ознаку, сприяє її акцентуації: *But the injection of bank credit adds another crucial and disruptive element* [14, с. 21]. У цьому реченні автор за допомогою гіперболи *crucial* (*extremely important because it has a major effect on the result of something*) акцентує на тому факті, що надання банківського кредиту має суттєвий недолік. Така заява змушує читача уважніше сприймати подальшу інформацію, щоб зрозуміти сутність проблеми.

Варто зауважити, що гіперболи можуть використовуватися навіть у довідкових виданнях з економіки: *Heavy spending on advertising may also create a barrier to entry, as a firm entering the market would have to spend a lot on advertising too* [10, с. 17].

...they can also produce huge losses if the market goes against the trader [11, с. 50].

This change dramatically reduced customer lead-time, improved quality, and improved process visibility [13, с. 21].

Zero-base budgeting is no panacea and it has often failed because companies have introduced over-elaborate procedures which have sunk almost without trace in a sea of paperwork [9, с. 334].

Додаткового емотивного забарвлення висловлюванню надає контактне розміщені гіпербол: *A moment arrives when business firms, previously highly astute entrepreneurs in their ability to make profits and avoid losses, suddenly and dismayingly find themselves, almost all of them, suffering severe and unaccountable losses* [14, с. 18].

Скупчення гіпербол часто використовується в науково-популярних економічних текстах: *Zero-base budgeting is no panacea and it has often failed because companies have introduced over-elaborate procedures which have sunk almost without trace in a sea of paperwork* [9, с. 334]. Інколи вони посилюють ознаку предмета, виражену за допомогою контактено розміщених епітетів: *Many speculative-grade companies became overly burdened with debt when credit terms were abnormally lax and the cost of debt was extraordinarily low* (Bloomberg Businessweek, Aug. 19, 2009). Зосередження засобів виразності на невеликих за розміром уривках пояснюється підвищеною емотивністю науково-популярних текстів.

Забезпечуючи реалізацію естетичної функції, гіпербола здатна набувати синкретичності, тобто поєднуватися з іншими стилістичними проймами та виражальними засобами. Так, у наступному прикладі конвергенція гіперболи та іронії в риторичному запитанні створює гумористичний ефект, підсилюючи експресивність висловлювання: *How is it that, periodically, in times of the onset of recessions and especially in steep depressions, the*

business world suddenly experiences a massive cluster of severe losses? [14, с. 17].

Інокли епітети можуть мати гіперболічний компонент у своїй семантичній структурі, що сприяє підкресленню важливості економічного явища або події: *Mises developed hints of his solution to the vital problem of the business cycle in his monumental «Theory of Money and Credit», published in 1912, and still, nearly 60 years later, the best book on the theory of money and banking* [14, с. 29]. *Vital – necessary or essential for sth to succeed or exist; monumental – very important and having a great influence.* Семантичні інваріанти обох лексем включають перебільшене підкреслення значущості того, що описується.

Заголовок статті в журналі «*The Economist*» від 19 вересня 2015 року *Recession's sharp bite* відразу привертає увагу читачів своєю незвичністю. У цьому прикладі спостерігаємо поєднання гіперболи *sharp* із персоніфікацією (олюдноється спад економіки *recession*, що підтверджується використанням маркеру присвійного відмінка) та метафорою (наслідки кризи зображуються як укуси).

У наступному реченні, взятому з науково-популярної книги М. Армстронга, спеціаліста з менеджменту, «*A Handbook of Management*» [9] також спостерігається конвергенція стилістичних засобів: *Zero-base budgeting is no panacea and it has often failed because companies have introduced over-elaborate procedures which have sunk almost without trace in a sea of paperwork* [9, с. 334].

Автор використовує як лексико-семантичні, так і контекстуально-зумовлені засоби виразності, що сприяє інтенсифікації ілюкативної сили висловлювання й економії лексичних засобів. Так, метонімія *companies* (метонімічний перенесення «частина – ціле») імплікує керівників компаній, їхніх замісників і радників, які продумували можливі способи виходу з кризи й перелічення яких не є важливим для змісту наведеного речення. Медична метафора *panacea*, апелюючи до фонових знань реципієнтів (*a remedy for all diseases or ills*), формує уявлення про важкий стан компаній і складність виходу з такої ситуації. Гіперболи, виражені прикметником *over-elaborate* й іменником *sea* яскраво описують невдалий вибір заходів для покращення економічної ситуації й переконують у цьому реципієнтів. Фразеологізм *have sunk almost without trace* також додає інтенсивності висловлюванню, оскільки несе в собі ознаки гіперболічності, проте автор пом'якшує категоричність висловлювання за допо-

могою лексеми *almost*. Таким чином, він знімає із себе відповідальність на випадок, якщо цей метод бюджетування з нуля проявить себе з позитивного боку. Отже, як бачимо, у цьому реченні гіпербола разом з іншими засобами виразності сприяє досягненню мети, поставленої автором економічного повідомлення, – яскраво, наочно, проте водночас стисло описати стан компаній і їхню безпорадність у ситуації, що склалася.

Для науково-академічного типу економічного дискурсу також характерне використання гіпербол. Учені-економісти надають оцінку суб'єктам та об'єктам економічної діяльності, що робить оповідь більш переконливою: *This boundary dispute had been raging for forty years, but Venezuela shrewdly attracted American interest by granting concessions to Americans in gold field in the disputed area* [15, с. 6]. Автор книги схвалює вчинок керівництва Венесуели (*shrewdly – розумно, розсудливо*) у складні часи, які описуються за допомогою гіперболи (*had been raging – лютувати*). Використання метонімії (*Venezuela* та *American*) скорочує оповідь, відкидаючи незначні деталі й концентруючи увагу на тому, що є дійсно важливим.

Проведене дослідження показало, що гіпербола органічно вписується в тексти економічної тематики, взаємодіючи з іншими виражальними засобами та стилістичними прийомами. Функціонуючи як перебільшена характеристика предмета, особи, явища чи події, цей засіб уможлиблює реалізацію різноманітних прагматичних настанов авторів економічних повідомлень. Гіпербола здатна виконувати такі функції: творення гумористичного ефекту; перебільшення оцінки (підкреслення серйозності ситуації й необхідності термінових змін); критика опонентів і вихвалання прибічників; створення позитивної комунікативної ситуації (наприклад, у дидактичному дискурсі); привертання уваги; переконання.

Отже, гіпербола може виступати не тільки як засіб фіксації думки, а й як відображення емотивно-експресивних конотацій. У ній тісно переплітаються раціональний і чуттєвий аспекти в оцінці певних явищ, подій і ситуацій, що робить цей прийом ефективним засобом впливу на реципієнтів.

Виявлені особливості та закономірності реалізації й функціонування гіперболи в економічному дискурсі розкривають подальші перспективи більш детального аналізу цього прийому на прикладі інших типів дискурсу.

Література

1. Аристотель. Риторика / Аристотель // Античные риторика: собрание текстов, статьи, комментарии / под общ. ред. А.А. Тахо-Годи. – М. : Изд-во МГУ, 1978. – С. 15–167.
2. Деметрий. О стиле / Деметрий // Античные риторика: собрание текстов, статьи, комментарии / под общ. ред. А.А. Тахо-Годи. – М. : Изд-во МГУ, 1978. – С. 237–287.
3. Дорогова Т.А. Функция гиперболы в немецкоязычной рекламе / Т.А. Дорогова // Вестник КГУ имени Н.А. Некрасова. – 2011. – № 3. – С. 136–140.

4. Крысин Л.П. Гипербола в разговорной речи / Л.П. Крысин // Русское слово, свое и чужое: исследования по современному русскому языку и социолингвистике. – М., 2004. – С. 244–261.
5. Курахтанова И.С. Языковая природа и функциональная характеристика стилистического приема гиперболы: на материале английского языка : дисс. ... канд. филол. наук : спец. 10.02.04 / И.С. Курахтанова. – М., 1978. – 210 с.
6. Тихомиров С.А. Гипербола в градуальном аспекте : дисс. ... канд. филол. наук : спец. 10.02.01 / С.А. Тихомиров. – М., 2006. – 241 с.
7. Храменко Д.С. Гипербола как нелинейный оператор прагматической модификации английского делового дискурса / Д.С. Храменко // Филологические науки. Вопросы теории и практики. – Тамбов : Грамота, 2013. – № 9(27). – Ч. II. – С. 206–208.
8. Claridge C. Hyperbole in English: A corpus-based study of exaggeration / C. Claridge. – Cambridge : Cambridge University Press, 2011. – 302 p.

Джерела ілюстративного матеріалу

9. Armstrong M. A Handbook of Management / M. Armstrong. – London : Kogan Page Ltd ; New Jersey : Nichols Publishing Company, 1993. – 618 p.
10. Bishop M. Essential Economics: An A to Z Guide / M. Bishop. – Publisher John Wiley & Sons. – Vol. 22 of The Economist, Ed. 2. – 339 p.
11. Collin P.H. Dictionary of Economics / P.H. Collin. – London : A & C Black, 2006. – 225 p.
12. Garrone G. The Appropriate Style of Economic Discourse. Keynes on Economics and Econometrics / G. Garrone, R. Marchionatti. – Università di Torino, 2007. – 39 p.
13. Hill A.V. The Encyclopedia of Operations Management: A Field Manual and Glossary of Operations Management Terms and Concepts / A.V. Hill. – New Jersey : Pearson Education, Inc., 2012. – 402 p.
14. Rothbard M.N. Economic Depressions: Their Cause and Cure / M.N. Rothbard. – Auburn, Alabama : Ludwig von Mises Institute, 2009. – 52 p.
15. Rothbard M.N. Wall Street, Banks, and American Foreign Policy / M.N. Rothbard. – Auburn, Alabama : Ludwig von Mises Institute, 2011. – 107 p.
16. Walther L.M. The Principles of Accounting / L.M. Walther. – 2001. – 376 p. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу : www.principlesofaccounting.com.

УДК 811.161.2'367.322

Мала Ю. В.

ФУНКЦІЙНО-СТИЛІСТИЧНІ ТИПИ ПИТАЛЬНИХ РЕЧЕНЬ У СУЧАСНИХ ПОЛІТИЧНИХ ТЕКСТАХ

Статтю присвячено опису питальних речень у сучасних політичних текстах, виокремленню їхніх функційно-стилістичних типів. Аналізований матеріал розподілено на дві групи відповідно до виконуваної питальними реченнями функції. Схарактеризовано особливості функціонування в політичному тексті вторинних питальних речень. З'ясовано роль експресивно забарвлених питальних речень у діалогізації політичного тексту.

Ключові слова: питальне речення, вторинне питальне речення, експресивний синтаксис, діалогізація.

Мала Ю. В. Функционально-стилистические типы вопросительных предложений в современных политических текстах. – Статья.

Статья посвящена описанию вопросительных предложений в современных политических текстах, выделению их функционально-стилистических типов. Рассматриваемый материал разделен на две группы в соответствии с выполняемой вопросительными предложениями функцией. Охарактеризованы особенности функционирования в политическом тексте вторичных вопросительных предложений. Описана роль экспрессивно окрашенных вопросительных предложений в диалогизации политического текста.

Ключевые слова: вопросительное предложение, вторичное вопросительное предложение, экспрессивный синтаксис, диалогизация.

Mala J. V. Functional and stylistic types of interrogative sentences in modern political texts. – Article.

This article is dedicated to the description of the interrogative sentences in the modern political texts and to the singling of their stylistic types. This analyzed material is divided into two groups according to the function of the interrogative sentences. The peculiarities of functioning of secondary interrogative sentences in the political text are described here. The role of expressive colored interrogative sentences in dialogization of political text is clarified.

Key words: interrogative sentence, secondary interrogative sentence, expressive syntax dialogization.

Постановка проблеми. Особливістю сучасного публічного мовленнєвого спілкування є його діалогізованість: на передній план висунуто різні форми діалогу (суперечки, дискусії, теледебати, інтерв'ю тощо), нерідко опосередкованого засобами масової інформації. Діалог теле- чи радіоведучого та його гостя/гостей зазвичай передбачає наявність і третьої сторони – глядача/слухача. Це зумовлює певні особливості побудови тексту. Так, політичні опоненти під час суперечки в засобах масової інформації висловлюються передусім для аудиторії, завойовуючи прихильність потенційних виборців.

Діалогізованість спілкування можна простежити й у монологічній формі мовлення. Для більшої ефективності монолог політичного діяча (виступ на мітингу, доповідь або промова) повинен містити прийоми діалогізації: звертання, запитання, вставні слова та інші засоби, які дозволяють установлювати контакт з аудиторією, викликати й підтримувати її увагу до мовлення.

Політичний текст належить до найпопулярніших останнім часом предметів дослідження в сучасній лінгвістиці. Посилення уваги до створення політично спрямованого тексту, а також зацікавлення визначенням експресивних і комунікативно-прагматичних особливостей побудови ефективного тексту зумовлюють актуальність запропонованого дослідження.

Питання вивчення діалогічності на матеріалі текстів різних типів постало з розвитком комунікативно-функціонального напрямку в мовознавстві, а також застосуванням прагматичного

підходу в дослідженнях. Способи мовного вираження діалогічності розглянуто в працях М.М. Кожині, Л.В. Славогородської, Т.В. Милевської, Н.А. Ільїної та інших. Існує низка праць, у яких описано аспекти функціонування категорії діалогічності в газетно-публіцистичних текстах [3; 5; 8]. В україністиці розробкою проблеми діалогізації займалися такі дослідники, як С.Я. Єрмоленко [4], Л.Р. Безугла [1], З.О. Гетьман [2] та інші.

У більшості політичних текстів із метою підвищення ефективності спілкування авторами використано різні засоби створення експресії на рівні синтаксису: еліптичні й питальні речення, синтаксичні повтори, парцельовані конструкції тощо. Важливу роль у побудові тексту політичного спрямування відіграють, зокрема, доречно вжиті питальні речення. Найчастіше такі конструкції трапляються в текстах великого обсягу.

Відомо, що питальні речення вживають не лише для вираження питання, а й для спонування до дії, емоційного ствердження, погрожування тощо [6]. Тому в лінгвістичній науці прийнято розрізняти функційно-стилістичні типи питальних речень відповідно до їхніх первинних і вторинних функцій.

Метою статті обрано дослідження функційно-стилістичних типів питальних речень. Для досягнення мети було поставлено низку завдань: 1) поділити матеріал для аналізу на групи відповідно до функцій питальних речень; 2) проаналізувати особливості функціонування вторинних питальних речень; 3) здійснити класифікування вторинних функцій питальних речень; 4) з'ясува-

ти роль експресивно забарвлених питальних речень у діалогізації політичного тексту.

Об'єктом дослідження є особливості питальних речень у сучасному політичному тексті.

Предмет – комунікативні ситуації, у яких використовують питальні речення вторинної функції.

Матеріалом дослідження слугували тексти політичного спрямування початку XXI століття.

Ефективність комунікації враховує той факт, що слухач або читач, тобто адресат, не лише сприймає інформацію від адресанта, а й відповідає на неї адекватно комунікативному наміру та комунікативним і прагматичним цілям його висловлення. На це звертали увагу Т.В. Матвєєва, Г.К. Михальська, Є.В. Ширяєв та інші дослідники. Оптимальність комунікації актуалізує момент сприятливої взаємодії мовця та слухача. Оптимальне спілкування передбачає гармонізацію результату відповідно до очікування адресата.

Політичний текст є формою передачі інформації, спрямованої на вплив адресанта на адресата. Тому його рисами є динамічність, певна напруженість і діалогічність. Саме діалогічне мовлення з усіх видів мовленнєвої діяльності є найприроднішим, генетично первинним, поширеним на всі сфери життя суспільства та рівні відносин між людьми.

Діалогічність постає у формі мовленнєвої реалізації комунікативності як орієнтованість на адресата, відображена в мовних особливостях висловлення. Діалогізація монологічного мовлення являє собою процес уведення до монологічного мовлення питальних конструкцій, семантика яких відбиває адресованість, звернення мовлення (думок) до іншого суб'єкта.

Функція впливу є однією з характерних для політичного дискурсу. Нею продиктовано необхідність вживання питань як засобів діалогізації авторського мовлення. Застосування діалогізованих утворень у політичному тексті пов'язано зі створенням враження відкритості авторської позиції, з орієнтацією мовлення на максимально активне сприйняття, розуміння й реакцію адресата, особливо емоційну передачу смислових позицій, оцінкою всіх викладених поглядів.

Уведення до тексту політичного спрямування запитань сприяє привертанню уваги адресата до певної інформації, посиленню виразності й акцентуванню на особливо важливих компонентах повідомлення. Майже кожне питальне речення в політичному тексті використовують із цією метою, проте їхнє функційне призначення різне.

Первинною функцією питання є пошук інформації й отримання відповіді. Вторинною функцією запитань можна назвати не пошук інформації, а її передачу, безпосереднє повідомлення про щось. Із-поміж вторинних функцій питальних утворень доцільно виокремити п'ять основних типів:

- 1) експресивно забарвлене твердження;
- 2) експресивно забарвлене заперечення;
- 3) питальне речення зі значенням посилення експресивних відтінків;
- 4) спонукання до дії;
- 5) активізація уваги співрозмовника.

Вживання питальних речень у їхній вторинній функції ускладнено додатковим значенням. Вони лишаються питаннями тільки формально. Так, питальні речення першого типу, які виконують функцію експресивно забарвленого твердження, роблять акцент на категоричності, тобто однозначності твердження, на можливості чи закономірності дії, на звичності чи випадковості явища дійсності: *Хіба затриманих не відпустили? Не заведено ніяких кримінальних справ* [13]. У наведеному прикладі питання нашоухує адресата на відповідь: *«Так, затриманих відпустили»*. Або: *Скажіть, будь ласка, чому в Україні пенсіонери поділені на сорти – в одних пенсія 1,35% за рік роботи, в інших 90% заробітку без врахування стажу. І таких категорій вісімнадцять. Мені здавалося, що в правовій державі закон має бути однаковим для всіх. Це що, є проблема, що для всіх закон має бути однаковим?* [15]. У наведеному прикладі очікуваною є відповідь, причому експресивно забарвлена: *«Так, закон має бути однаковим для всіх»*.

Другу групу питальних речень вторинної функції утворюють конструкції, які репрезентують емоційно забарвлене заперечення. Такі утворення маркують неприпустимість або неможливість дій, недоцільність їх. Зазвичай у таких запитаннях імпліцитно виражено негативну відповідь: *Ви вважаєте, що ви профпридатні після таких речей, коли ви елементарні, першокурсні речі не знаєте?* [12]. Прогнозованою є відповідь: *«Ні, я профнепридатна»*.

Так само на негативну відповідь нашоухують питання: *Ну як можна було в умовах, коли економіка падає, збільшити видатки на 54%?* Прогнозованою є відповідь: *«Не можна було в таких умовах збільшувати видатки на 54%»*.

Близькою за прагматичними характеристиками є така мовленнєва ситуація: *Яке я маю право отримувати дотації з бюджету? А я їх отримую, бо я плачу за газ. Ми купуємо в Росії газ по 305 доларів, а я оплачую по 100 доларів. Ми цього не бачимо, бо це через ціну відбувається. І мені дотують кожного року споживання газу. Не тільки мені, я ж не один у такій ситуації. Підтримка бідних називається? Це підтримка людей, які самі здатні платити, бо в них доходи вищі, у них система споживання краща* [15]. Логічними здаються такі відповіді: *«Ви не маєте жодних прав на дотації з бюджету»* та *«Ні, це не є підтримкою бідних»*.

Або, наприклад: *А хтось розмовляв із суспільством про проблеми?* [15]. Репліка-питання ніби

підказує очевидну відповідь щодо того, що із суспільством ніхто про такі проблеми не говорив, хоча це й необхідно.

До третьої групи належать питальні речення, які мають значення посилення. Структурно вони містять повтори попередніх реплік і можуть маркувати найрізноманітніші експресивні відтінки (невдоволення, страх, занепокоєння, здивування тощо). Наприклад: *Всередині кожного з нас є дуже важливі риси як східної, так і західної цивілізаційної ідентичності. Тут уже лунало... Ми не хочемо бути кріпаками, і це означає, що ми хочемо бути вільними людьми? Ні, це ще не означає цього. Якщо ми хочемо бути також панами над кимось, ось тільки тоді це означає, що ми хочемо бути дійсно вільною людиною* [14];

Ми хочемо, щоб нас не обманювали, щоб до нас зверталися тільки з правдою. А чи ми завжди з правдою звертаємося до інших? Ми хочемо, щоб до нас були справедливими. А чи ми самі завжди справедливі до інших? Ми не хочемо бути ні від кого залежними. А чи ми не потребуємо, щоб від нас були люди залежні? [14].

Четверту групу утворюють вторинні питальні речення, що виконують функцію спонукання до дії. Зазвичай такі конструкції в контексті мають значення риторичного спонукання: *А можна московському гостю повідомити, що в Україні Прем'єр-міністр Микола Азаров не володіє українською мовою?* [11]. *Наведене речення лише формально є питальним, передаючи спонукальне значення «повідомте московському гостю, що Микола Азаров не володіє українською мовою». Або: Уже тут згадувалося про моральний кодекс будівника комунізму. Чому ми маємо боятися?* [14]. У наведеному реченні імпліцитно виражено заклик не боятися, бути сміливими.

До п'ятої групи зараховано питальні речення, що виконують функцію активізації уваги співрозмовника: *А боязнь зробити рішучі реформи, як у газовому секторі, так і в інших секторах економіки, включаючи банківський сектор, який потребував перезавантаження ще з 2008 року, призвела до цього жахливого фіналу. Але в нас у всіх сьогодні постає основне питання: чи відійшли ми від*

краю цієї прірви? Перший крок, навіть болючий, ми вже зробили. У квітні минулого року урядом та Національним банком було прийнято цілком обґрунтоване рішення: перейти до гнучкого курсу, валютного курсу [12]; *На першому зібранні тут, посеред цього столу, було приблизно двадцять телекамер. Сьогодні вже п'ять. Я боюся, що на наступному вже не буде жодної. Чому було двадцять телекамер першого разу? Тому що дійсно був великий запит у суспільства, щоб моральні авторитети суспільства, як ми себе називаємо, щось сказали, показали дороговказ, якимось змінили ситуацію* [14]. В обох випадках питання до аудиторії вжито з метою привернення уваги, активізації розумової діяльності. Вони також надають монологу діалогічності.

Отже, первинні функції питальних речень полягають у бажанні мовця отримати відповідь або інформацію. Розглянувши питальні речення в їхніх вторинних функціях, можна дійти висновку, що вони спрямовані не на отримання, а на передачу інформації, причому експресивно забарвленої, емоційно неоднорідної.

Діалогізація авторського монологічного мовлення завдяки введенню до числа його складників питальних речень вторинної функції є органічним елементом політичних текстів і сприяє активізації уваги аудиторії. Такі конструкції дають можливість експресивно, «рельєфно» передати основні моменти промови чи імітувати суперечку автора з уявним опонентом. У монологічному мовленні, ускладненому засобами діалогізації, адресантом і адресатом у своєрідному діалозі є одна й та сама особа. У такий спосіб можна досягнути актуалізованого сприйняття інформації реальним адресатом.

Таким чином, питальні речення вторинної функції спрямовані на встановлення контакту з аудиторією. Діалогізація тексту створює в адресата відчуття першого враження, ілюзії того, що до відповіді на запитання він дійшов самостійно, та активізує увагу загалом. Перспективним є дослідження засобів діалогізації політичного тексту в комплексі з подальшим створенням їх детальної класифікації.

Література

1. Безугла Л.Р. Вербалізація імпліцитних смислів у німецькомовному діалогічному дискурсі / Л.Р. Безугла. – Х. : ХНУ імені В. Н. Каразіна, 2007. – 332 с.
2. Гетьман З.О. Інтенсифікатори як засоби діалогізації / З.О. Гетьман // Мовні і концептуальні картини світу : збірник наукових праць. – К. : Видавничий Дім Дмитра Бураго, 2005. – Вип. 18. – Кн. 1. – С. 94–97.
3. Дускаева Л. Р. Диалогичность газетных текстов 1980–90 гг. : автореф. дис. ... канд. филол. наук / Л. Р. Дускаева. – Пермь, 1995. – 15 с.
4. Єрмоленко С.Я. Діалогізація поетичного мововираження Тараса Шевченка / С.Я. Єрмоленко // Наукові записки Ніжинського державного університету імені Миколи Гоголя. Серія «Філологічні науки». – 2014. – Кн. 4. – С. 26–30.
5. Кожина М.Н. О диалогической письменной научной речи / М.Н. Кожина // Русский язык за рубежом. – 1981. – № 6. – С. 77–82.
6. Конрад Р. Вопросительные предложения как косвенные речевые акты / Р. Конрад // Новое в зарубежной лингвистике. – М. : Прогресс, 1985. – Вип. 16 : Лингвистическая прагматика. – С. 349–383.

7. Милевская Т.В. Средства выражения речевого контакта в русском языке (вопросно-ответный комплекс в научно-популярном произведении) : автореф. дис. ... канд. филол. наук / Т.В. Милевская – Л., 1985. – 20 с.
8. Сахарова Н.Ю. О несобственно-прямой речи / Н.Ю. Сахарова // Вопросы лексики и стилистики французского языка. – Л. : Наука, 1958. – С. 125–139.
9. Славогородская Л.В. О диалогизации научной прозы / Л.В. Славогородская // Стиль научной речи. – М. : Наука, 1978. – С. 106–117.
10. Стельмашук А.П. Диалогизация в научном и научно-популярном стилях современного русского литературного языка и место в ней вопросно-ответного комплекса / А.П. Стельмашук. – Белосток : Изд-во БМА, 1991. – 211 с.

Джерела ілюстративного матеріалу

11. Велика політика // Інтер. – 2010. – 8 жовтня. – 23:00.
12. Економічна правда: усеукраїнська газета [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.epravda.com.ua/publications/2015/01/16/522059>.
13. Сегодня: всеукраинская газета [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.segodnya.ua>.
14. Політичний аспект [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://1-12.org.ua>.
15. Шустер-LIVE // ТРК «Україна». – 2010. – 12 березня. – 23:00.

УДК 811.12.25

Матузкова Е. П.

КУЛЬТУРА КАК КЛЮЧЕВОЕ ПОНЯТИЕ ЛИНГВОКУЛЬТУРОЛОГИИ XXI СТОЛЕТИЯ

В статье рассматриваются сущностные характеристики понятия «культура», релевантные для современной лингвокультурологии. Ключевые понятия этой науки, включая термин «культура», находятся на стадии уточнения содержательных аспектов, что обуславливает актуальность предлагаемой работы.

Ключевые слова: актуальность, ключевое понятие, культура, лингвокультурология, сущностные характеристики.

Матузкова Е. П. Культура як ключове поняття лінгвокультурології XXI століття. – Стаття.

У статті розглянуто сутнісні характеристики поняття «культура», що є релевантними для сучасної лінгвокультурології. Ключові поняття цієї науки, включаючи термін «культура», перебувають на стадії уточнення змістовних аспектів, що обумовлює актуальність запропонованої роботи.

Ключові слова: актуальність, ключове поняття, культура, лінгвокультурологія, сутнісні характеристики.

Matuzkova E. P. Culture as a key notion of XXI century linguoculturology. – Article.

The article deals with the essential characteristics of culture that are relevant for the current linguoculturology. Key notions of this humanitarian discipline are still being specified and defined in their meaning, which justifies the importance of the suggested work.

Key words: culture, essential characteristics, importance, key notion, linguoculturology.

Лингвокультурология, зародившаяся в русле коммуникативно-функциональной научной парадигмы, сегодня становится одной из наиболее интенсивно развивающихся гуманитарных наук. Можно смело утверждать, что эта область языкознания интеграционного характера находится на завершающей стадии самоопределения в качестве самостоятельной лингвистической дисциплины, изучающей язык как феномен культуры и культуру как феномен, создаваемый языком, в их тесной и паритетной взаимосвязи с индивидуальным и коллективным сознанием.

Понятийный аппарат, базовые термины лингвокультурологии находятся на стадии уточнения содержательных аспектов, релевантных именно для этой науки. Это касается в первую очередь ключевых понятий: *культура, язык, сознание*, которые, в свою очередь, продуцируют множество остальных (культурное пространство, культурная общность, лингвокультура, культурные ценности, культурная идентичность, языковое сознание, языковая картина мира, лингвокультурная идентичность, лингвокультурный код, лингвокультурный концепт и другие). О сути этих базовых понятий и особенностях их взаимосвязи написано и сказано немало. Конечно же, в рамках нашей статьи невозможно детально описать историю данной проблематики и даже её современное состояние. Поэтому остановимся на описании значимых характеристик понятия «культура», актуализируемых в аспекте лингвокультурологии.

Количество определений и подходов к изучению культуры огромно и измеряется сегодня многозначными числами. Представления исследователей, принадлежащих к различным научным направлениям, о том, что такое культура, были и до сих пор остаются достаточно разнообразными и труднообозримыми. Многоликость культуры

объясняется прежде всего тем, что «культура выражает глубину и неизмеримость человеческого бытия» [4, с. 18]. Неисчерпаемость и непостижимость человека обуславливает многогранность и многоаспектность культуры и её понимания.

Действительно, определения культуры «всеохватны» и варьируются от понимания культуры как сверхбиологической (Л.Э. Уайт), сверхорганической целостности (Г. Спенсер, А.Л. Крёбер), научаемого поведения (Р. Бенедикт, К. Гирц, Д.Х. Стюард, Э. Девис и др.), совокупности идей и информации (К. Уисслер, Дж. Форд, У. Тейлор и др.), феномена исключительно человеческого существования (В. Оствальд, К. Гирц, К. Дойч, Ю. Ким, А. Кэконен) и социального наследия (Б.К. Малиновский, Э. Сепир, Р. Линтон и др.), имеющего символический (знаково-символический) характер (Ю. Лотман, К. Гирц, А. Вежбицка), и представляющего собой нецентрированный текст, фиксируемый в языковых/дискурсивных практиках (В.Л. Абушенко), до вариантов, в которых культура является некой неуловимой абстракцией (А. Крёбер, К. Клакхон, Р. Билз и Г. Хойджер, А.Р. Радклифф-Браун, М.Д. Херсковиц, Р. Линтон и др.) либо глобальной сущностью (сравним: «Культура – это всё: от простейших навыков поведения, предписаний и запретов до сложных способов мышления и деятельности, нравственных норм, идеалов красоты, всей системы общения с миром; это совокупность всех форм деятельности субъекта в мире» [12, с. 162])¹.

Множественность трактовок культуры² объясняется еще и тем, что ученые, совершенно обосновано и правомерно выделяя в исследовательских целях те или иные основополагающие характеристики или составляющие этого «всеобъемлющего» феномена, рассматривают их как целостно-автономные явления, отождествляя их с культурой в целом [13, с. 2007].

Поэтому прежде чем обратиться к сущностным характеристикам культуры, актуализируемым в аспекте лингвокультурологии и нашего изучения идентичности, приведем определение культуры, которое, по нашему мнению, представляет культуру как целостное и системное явление высшего уровня абстрагирования. Отметим, что оно базируется на воззрениях В. Оствальда и в большей степени Л.Э. Уайта, чьи представления о культуре как системе легли в основу зарождения культурологии как отдельной науки.

Итак, **культура** – это сложная динамическая гомеостатическая («квазиживая») система небиологической природы, содержащая совокупный опыт видového существования человека и обеспечивающая накопление, воспроизводство, развитие и использование этого опыта (параллельно с воспроизводством видových признаков самого человека) [14; 13].

Исходя из этого определения, одной из главных задач культуры является «...построение системы выживания <...> социума как целостной системы на основании принятой в нем модели мира, построенной в головах людей (курсив – Е.М.)» [15]. Отсюда следует фундаментальная связь культуры и сознания (знания), вернее, необходимость одновременного существования культуры в двух её формах: объективной и субъективной. На этом положении строятся многие современные концепции культуры как «макроуровневого социопсихологического конструкта» (Д. Мацумото), «коллективного программирования сознания» (Дж. Хофстеде), «формы организации и интерпретации человеческого существования (В.Х. Гуденаф), «постоянно развивающегося восприятия мира» (А. Какконэн), «работы самоизменения» (М.М. Бахтин, В.С. Библер) и т.п.

Такое специфическое «устройство» системы культуры в свою очередь обеспечивает процессы её самовоспроизводства и *самоидентификации* с целью сохранения устойчивости и адаптивности (основные интегральные свойства культуры как системы). Многие устные культуры, по наблюдениям ученых, основаны на интуитивном умопостижении мира, из которого рождаются действия, обеспечивающие сплоченность группы и дающие способы идентификации. Это и есть обря-

ды, ритуалы, традиции и т. д. В них сохраняются важные сведения о народной духовной культуре [12, с. 236].

Особенности двух форм существования культуры исследуются учеными давно и весьма плодотворно. При этом подчеркивается, что обозначение форм культуры терминами «объективная» и «субъективная» носит условный характер, поскольку речь не идет о чем-то истинном (объективном) и субъективно интерпретированном (субъективном). Речь идет о «субъективном преломлении в психике отдельного человека объективного (поскольку объективно обеспечивает сохранение человека и его видových свойств) для каждой культуры коллективного опыта ориентаций и поведения» [13, с. 608].

Субъективная форма культуры – это «слепок» образа мира в сознании конкретного человека, комплекс осознанных и неосознанных представлений о том, как ему следует (и не следует) жить в этом мире. **Объективная** форма культуры – это одобренный человеческим обществом в качестве социально приемлемого опыт восприятия и понимания системной организации мира, зафиксированный как в физически существующих «материальных носителях» (орудия труда, знания, технические устройства, объекты искусства, книги и т. д.), так и в «устойчивых явлениях коллективного сознания» (обычаи, традиции, общественное мнение, общественный вкус, социальные привычки, особенности национального характера и др.) [13, с. 48, 481, 608].

Культура способна существовать и функционировать *только во взаимодействии* обеих её форм, в которых она представлена. Картина мира и представления об адекватных ей образцах поведения, зафиксированные в коллективном сознании социума, объектах и артефактах культуры, представляют собой объективную форму культуры, а в качестве принадлежности сознанию конкретного индивида – субъективную [13, 609]. Хотя некоторые исследователи делают акцент на определяющей роли той или иной формы существования культуры³, мы склонны принять точку зрения ученых, согласно которой культура существует одновременно как форма общественного бытия людей и как форма присвоения личностью

¹ Исходя из такой широкой трактовки, в какой-то степени отражающей распространенное определение культуры как всего того, что произведено человеком, в отличие от созданного природой, возникает вопрос о том, следует ли отнести к ней мусор, который человек производит, и другие человеческие отходы. Один из вариантов ответа дается Ю.В. Осокиным в рамках культурологического подхода: «Мусор, являясь отходами жизнедеятельности человека, не является частью опыта его видového выживания, в то время как выработка представлений о последствиях его беспечного накопления, как и развитие технологии избавления от него, частью этого опыта, безусловно, являются» [13, с. 1047].

² Обзор и классификацию определений культуры можно найти в работах В.А. Маслова, Д.С. Гудкова, В.П. Большакова, С.Я. Левита, Н.Ф. Алефиренко [11, с. 12; 3; 9; 8; 1].

³ Так, для Р. Мерелмэна, Э. Дюркгейма и некоторых представителей так называемой символической антропологии культура творится не индивидуумом, а общественным сознанием в целом, точнее, бытующими в нем коллективными представлениями, в том числе и об индивидуальном. Ю.М. Лотман также отмечает, что «...прежде всего культура – понятие коллективное...» [10, с. 6].

коллективного опыта (Д.С. Гудков; В.С. Библер; С.Н. Иконникова; К. Баркер и др.).

Форму существования культуры в сознании её носителей принято обозначать в лингвокультурологии термином *культурное пространство* [3, с. 90; 11, с. 48; 7]. Формируется оно феноменами культуры, вернее, представлениями о них, существующими в сознании. Культурное пространство соотносится с когнитивным пространством (индивидуальным и коллективным), поскольку оно формируется совокупностью индивидуальных и коллективных пространств всех представителей данной *культурно-национальной общности*.

Определив культуру как сложную динамическую целостность высшего уровня абстракции и выделив формы её существования в сознании, перейдем к следующему этапу наших рассуждений о культуре. Понятно, что такое широкое определение должно быть уточнено рамками предметной области и проблемного поля лингвокультурологии. Из множества существующих сегодня научных трактовок культуры для лингвокультурологии особенно важны и актуальны те, в которых культура представляется как *система духовных ценностей* (М. Хайдеггер, М. Вебер, Г. Францев, Н. Чавчавадзе), *совокупность установок и норм* (В.Н. Сагаговский, Ю.М. Лотман, Б.А. Успенский, К. Уислер, Т. Карвер, У. Томас), *«диалог культур»* (В.С. Библер, С.С. Аверинцев, Б.А. Успенский и др.), *система знаков, в которой зашифрована социальная информация* (Ю.М. Лотман, Т.Г. Стефаненко,), *знание/информация, закрепленные в сознании людей* (В.Х. Гуденаф, В.С. Степин). Таким образом, выделяются основные *свойства* культуры, релевантные для лингвокультурологии: её системность, кумулятивность (культура как «память» (Ю.М. Лотман), «архив» (М. Фуко), «библиотека» (У. Эко)), знаковосимволический характер, коммуникативность, диалогичность и антиномичность. Все эти и другие многочисленные определения культуры объединяют в группы (описательные, исторические, нормативные, психологические, структурные, генетические [1, с. 47–50]) или подходы (описательный, ценностный, деятельностный, функционалистский, герменевтический, нормативный, духовный, диалогический, информационный, символический, типологический [11, с. 13–15]).

Позволим себе тезисно выделить из этих определений зарубежных и отечественных ученых квинтэссенцию культуры, релевантную для лингвокультурологии и нашего исследования идентичности.

Культура не природна, но сущностно *духовна*. Главным ее объектом и субъектом выступает человек. Культура представляет собой духовный опыт человека, человеческих сообществ и всего человечества в целом. Содержание такого опыта, пере-

даваемого из поколения в поколение, составляют *ценностные* смыслы вещей, процессов, явлений, норм и идеалов, отношений и действий, идей и мыслей, выраженные в специфических *знаках и знаковых системах* (языках культуры). Культуры «вообще» не бывает, так как каждая культура как «совместно используемая *информация*, носителем которой является *социальная группа*» [1, с. 55], как «набор способов социальной практики, хранимых в *социальной памяти коллектива*» [11, с. 17], *конкретна, специфична* и неповторима.

Переход к определению культуры как «*информационной* структуре» [1, с. 55], «социально значимой *информации*, регулирующей деятельность, поведение и общение людей» [цит. по: 5, с. 60], в определенной степени характеризует смещение системного подхода к изучению культуры в сторону рассмотрения её как *синергетического явления*.

Начиная с последней трети XX столетия в науке, как известно, начинает формироваться новое «постнеклассическое» научное направление – *синергетика*, благодаря которому происходит обновление социогуманитарного знания в целом и формирование новых мировоззренческих установок. Сегодня «экспликация *синергетической парадигмы* как нового методологического и мировоззренческого основания социогуманитарного знания» [2, с. 471] приняла устойчивый характер, несмотря на все-таки неоднозначную оценку её результатов. Тем не менее «мощный эвристический потенциал диалогово-коммуникативной стратегии самоорганизации» [2], лежащий в основе синергетической парадигмы, охватывает всё большую область междисциплинарных научных исследований, в том числе в культурологии и языкознании.

Исходя из признания синергетики как нового научного знания о строении и функционировании сложных и сверхсложных систем в их развитии формируется особый *системно-синергетический подход* к изучению культуры (М.С. Каган, А.П. Назаретян, Т.П. Григорьева, О.Н. Астафьева, Б.Н. Пойзнер и др.), зарождается новая *лингвосинергетическая парадигма*, цель которой – представить язык во взаимной детерминации разных суперсистем: культуры, бытия, этноса, социума и т. д. (Н.В. Бардина, Р.С. Пиотровский, Я.И. Свирский, В.И. Аршинов, Г. Москальчук, Н.Ф. Алефиренко, Е.А. Селиванова, Л. Пихтовникова и др.).

В синергетике (рефлексии современной культурологической мысли) культуры при всех множественных трактованиях можно выделить главное – необходимость учитывать в различных формах существования культуры *процесс становления*. Культура предстает как «особая форма *реальности перехода*, существования между границами» [6, с. 438]. М.М. Бахтин отмечает: «Внутренней территории у культурной области нет: она вся рас-

положена на границах, границы проходят повсюду, через каждый момент её» [2]. Культура в таком понимании характеризуется как сверхсложная, интегративная, неустойчивая система, в которой происходят постоянные флуктуации (колебания, отклонения), в ходе которых в культуре и языке происходит расшатывание прежде сформировавшегося смысла. В точках бифуркации (ветвления путем развития системы) запускаются процессы, разрушающие прежнюю систему и создающие новую (В.Г. Зинченко, И.С. Пригожин, П.С. Гуревич, Ю.М. Лотман, М.С. Каган, В.С. Библер и др.).

Системно-синергетический подход к культуре позволяет, по мнению ученых, не просто подводить под понятие культуры те сферы человеческой жизни, которые системно представляют собой *результат, процесс, деятельность, отношения, норму или способ жизни*, но и «пропускать» их через понятие идеи или информации (Н.Ф. Алефиренко, Д. Мацумото, Ю.И. Лотман, В.Г. Борботько, В.С. Степин и др.).

Тогда все определения культуры, по мнению Н.Ф. Алефиренко, можно свести к четырем основным типам: 1) культура как идеи, 2) культура как идеи и поведение, 3) культура как идеи и материальные артефакты, 4) **культура как информация**. Последний тип определений, по существу, включает все предыдущие. Взгляд на культуру как информацию позволяет включить в это понятие оперативные знания и представления, стереотипы поведения, материальные артефакты, выявить

особенности как малых, так и больших социальных групп [1, с. 53–56].

Соглашаясь с таким подходом и используя его основные положения в наших дальнейших рассуждениях, тем не менее сделаем одну важную для нас оговорку. Говоря о культуре как об информации, мы, конечно же, не ведем речь об их полном отождествлении (тенденция, наблюдаемая в некоторых культурологических и лингвокультурологических исследованиях). Культура действительно представляет собой информацию, «поскольку культурный опыт – не что иное, как информация» [13, с. 1047], но не может быть полностью сведена к ней, поскольку «информация используется системой культуры в своих собственных целях, не определяемых этой информацией, а наоборот, определяющих её характер» [13]. Понятие «культура» – это понятие более высокого уровня абстракции (о чем мы уже писали), представляющее культуру как сверхсложную, интегративную, неустойчивую, целостную систему, в определенной своей сущности представляющую в виде информационной структуры.

Такое понимание, по нашему мнению, задает новые и перспективные ориентиры изучения не только самого феномена культуры, но и его особой взаимосвязи с языком в свете когнитивно-дискурсивной и лингвосинергетической парадигм, определяет соответствующий потенциал развития лингвокультурологии и формирует креативное поле научных описаний идентичности как междисциплинарной категории.

Литература

1. Алефиренко Н.Ф. Лингвокультурология: ценностно-смысловое пространство языка : [учебное пособие] / Н.Ф. Алефиренко. – 2-е изд. – М. : Флинта; Наука, 2012. – 288 с.
2. Бахтин М.М. Вопросы литературы и эстетики. Исследования разных лет / М.М. Бахтин. – М., 1975. – 504 с.
3. Гудков Д.С. Теория и практика межкультурной коммуникации / Д.С. Гудков. – М. : ИТДГК «Гнозис», 2003. – 288 с.
4. Гуревич П.С. Культурология / П.С. Гуревич. – 3-е изд. – М. : Омега, 2012. – 427 с.
5. Зинченко В.Г. Словарь по межкультурной коммуникации: понятие и персоналии / В.Г. Зинченко, В.Г. Зусман, З.И. Кирнозе, Г.П. Рябов. – М. : Флинта ; Наука, 2010. – 136 с.
6. Кнященко Л.П. Синергетика языков культуры / Л.П. Кнященко // Культурология. XX век : [энциклопедия] : в 2 т. – СПб. : Издательство Фонда поддержки науки и образования «Университетская книга». – 1998– . – Т. II. – 1998. – С. 476–479.
7. Красных В.В. Этнопсихоллингвистика и лингвокультурология : [курс лекций] / В.В. Красных. – М. : ИТДГК «Гнозис», 2002. – 284 с.
8. Культурология : [энциклопедия] : в 2 т. / гл. ред. и автор проекта С.Я. Левит. – М. : Российская политическая энциклопедия, 2007.
9. Культурология : [учебник] / [В.П. Большаков, Е.П. Борзова, С.Н. Иконникова и др.] ; науч. ред. С.Н. Иконникова, В.П. Большаков. – М. : Проспект, 2011. – 528 с.
10. Лотман Ю.М. Беседы о русской культуре / Ю.М. Лотман. – СПб., 1994. – 758 с.
11. Маслова В.А. Лингвокультурология : [учебное пособие] / В.А. Маслова. – М. : Изд. центр «Академия», 2004. – 208 с.
12. Маслова В.А. Homo lingualis в культуре : [монография] / В.А. Маслова. – М. : Гнозис, 2007. – 320 с.
13. Осокин Ю.В. Система культуры / Ю.В. Осокин // Культурология : [энциклопедия] : в 2 т. / гл. ред. и автор проекта С.Я. Левит. – М. : Российская политическая энциклопедия, 2007– . – Т. II. – 2007. – С. 479–483.
14. Уайт Л.А. Наука Культуры / Л.А. Уайт // Антология исследований культуры : в 2 т. – СПб. : Университетская книга, 1997– . – Т. I. – 1997. – С. 141–156.
15. Черносвитов П.Ю. Эволюция картины мира как адаптационный процесс / П.Ю. Черносвитов. – М., 2002. – 463 с.

УДК 811.161.2'373.2:821

Немировська О. Ф.

ЕКСПЛІЦИТНІ ФУНКЦІЇ ЗАГОЛОВКА ЯК ЦЕНТРУ ХУДОЖНЬОГО КОНТЕКСТУ

У статті на матеріалі творчості О.Ю. Кобилянської досліджено функції заголовків. Проаналізовано особливості вживання заголовних лексем у текстах творів. Визначено їхню роль у побудові сюжету, характеристики персонажів.

Ключові слова: заголовок, експліцитна функція, власне ім'я, художній контекст.

Немировская А. Ф. Эксплицитные функции заглавия как центра художественного контекста. – Статья.

В статье на материале творчества О.Ю. Кобылянской рассматриваются функции заглавий. Проанализированы особенности употребления заглавных лексем в текстах произведений. Определена их роль в построении сюжета, характеристике персонажей.

Ключевые слова: заглавие, эксплицитная функция, имя собственное, художественный контекст.

Nemirovskaja A. F. The function explicate of the title in the belle-letter context. – Article.

In this article deals with the peculiarity explicit functioning of the heading in the prose of O.Yu. Kobylianska. The author show the peculiarity of the adding of the title lexems in the context taking into account all the components of the artistry.

Key words: heading, explicit functioning, proper names, belle-letter context.

Онімна лексична парадигма художнього контексту є складною розгалуженою системою, яка містить у собі власні назви (далі – ВН) усіх розрядів і класів. Особливе місце в цій системі займають заголовки, що несуть особливе експресивне й семантико-стилістичне навантаження, відіграють роль лаконічних лексичних епіцентрів, що ґрунтовно й образно передають смисл усього твору.

Сьогодні у зв'язку зі зростанням інтересу до літературно-художньої ономастики посилюється також інтерес до заголовків, наслідком чого є численні дослідження на матеріалі творів російської й західноєвропейської літератури (І.Ю. Адріанов, Л.Б. Бойко, Ю.О. Карпенко, Н.О. Кожина, І.Г. Кошова, В.А. Кухаренко, Т.І. Пермінова та ін.). Проте на матеріалі української літератури цей аспект майже не розроблявся. Зокрема, досі недослідженими залишаються текстоутворююча функція заголовка та його функція як засобу розкриття авторської концепції. Отже, тематикою статті – дослідження заголовків як центру художнього контексту на матеріалі «малої» прози О.Ю. Кобилянської – є цікавою й актуальною. Об'єктом дослідження є специфіка художнього мовлення О.Ю. Кобилянської [7], предметом – заголовок як перший і ключовий знак художнього твору. У процесі роботи ми поставили за мету визначення особливостей функціонування заголовних лексем (далі – ЗЛ) у малій прозі письменниці, їх семантико-стилістичної ролі й експліцитних зв'язків із художнім цілим.

Ю.О. Карпенко так визначає заголовок: «У художньому творі <...> зазвичай є присутнім один особливий тип власних імен – заголовок. Заголовки творів, їх частин, розділів – це власні імена, оскільки вони називають одиничні об'єкти <...> проте <...> з усієї маси власних імен тільки заголовки є матеріально однорідними з означуваними об'єктами: і об'єкт, і його ім'я утворені зі слів. Ця особливість заголовків і робить їх, так сказати,

надзвичайно значущими <...> для творів художників» [3, с. 218].

Специфіка заголовка як структури, що передуює тексту [5, с. 59], зумовлює його досить важливе значення для художнього контексту. Він стає як першим знаком твору, так і першим елементом онімного простору й виступає своєрідною тезою корпусу тексту, зміст якого завершено щодо змісту заголовка [2, с. 25], імпліцитно чи експліцитно «виражає основний задум, ідею, концепт творця» [2, с. 133], «окреслює ту доміную, яка становить «прагматичний фокус» усього твору» [1, с. 204]. Пронизуючи твір, заголовок об'єднує художній текст, стає ключем до його інтерпретації.

Форми вираження зв'язків між заголовком і текстом можуть бути різними. Найбільш характерними є експліцитні й імпліцитні зв'язки [4, с. 169]. Під час експліцитного вираження заголовка спостерігається найбільш тісний зв'язок: основний засіб його вираження – дистантний повтор заголовних лексем (далі – ЗЛ). Особливо виразно це спостерігається саме в малій прозі, де на ЗЛ звертається особлива вага. Цей вид відношень спостерігається в таких творах О.Ю. Кобилянської: «Природа», «У св. Івана», «Він і вона», «Impromptu phantasie», «Мати божа», «Час», «Банк рустикальний», «Битва», «Поети», «Valse mélancolique», «Покора», «На полях», «Там зірки пробивались», «Смутно колишуться сосни», «Самітно мені на Русі», «Балаканка про руську жінку», «Сліпець», «Через море», «За готар», «Хрест», «Старі батьки», «Місяць», «Назустріч долі», «Вовчиха», «Але Господь мовчить...». Однократні повтори зустрічаються в творах «Жебрачка», «Аристократка», «Мужик», «Що я любив», «Під голим небом», «В долях», «Ідеї», «Юда», «Огривай, сонце...», «Зійшов з розуму». Отже, ЗЛ, уживаючись один або декілька разів, завдяки повторам акцентують увагу читача у відповідному напрямі.

Так, новела «*Природа*» – уособлення життя гуцулів, що живуть у з'єднанні з природою, рідним краєм. Безіменна *дівчина*, героїня новели, «*над усе любила природу*» [7, с. 375]. *Природа*, за її переконаннями, «*є справді нездавимою*» [7, с. 377], у смутних хвилинах життя вона «*зверталася до природи*» [7, с. 378]. Її товариш, *молодий гуцул*, є також дитям *природи*, живе серед неї, кожного дня бачить її красу [7, с. 393]. Новела є гімном *природі*, що вигартовує мужність і відвагу.

Оповідання «*У св. Івана*» описує паломництво люду до монастиря св. Івана в Сучаві. ЗЛ уживається 7 разів у різних варіаціях: *монастир св. Івана в Сучаві на Буковині, день св. чудотворного Івана, св. Іван, святий (2), тіло святого, голова св. Івана* [7, с. 400–401]. Останнє словосполучення вживається під час опису ченців, для яких *день відпусту* є днем надходження значних прибутків: «*При голові св. Івана сидів на понсовім оксамитнім кріслі, в золотім фелоні, бородатий чернець і держав на колінах срібну тацю*» [7, с. 400]. Отже, еклезионім *монастир св. Івана в Сучаві на Буковині* та інші ВН, пов'язані із заголовком, набувають у контексті своєрідних конотацій: символ Монастиря, що є місцем усамітнення, смутку, роздумів і покути [6, с. 311–315], утворює контрастну опозицію із жадобою ченців, їхньою пристрасстю до наживи.

У гуморесці «*Він і вона*» ЗЛ уживаються лише в ремарках, оскільки твір написаний у формі діалогу-сперечання двох закоханих. Протиставлення простежується на різних рівнях: у заголовку, в антропонімах (*Ернест Рімтер – Софія Добрянкович*), у топонімі *Швейцарія*, куди *Ернест* не хоче відпускати *Софію*, фонімічних онімах (*Гете, Ніцше – Шевченко, Толстой*) та ін.

Нарис «*Impromptu phantasie*» – уособлення поетичної й емоційної натури маленької героїні, якій запов у душу «*Impromptu phantasie*» Ф. Шопена [7, с. 429]. Заголовок уживається двічі: у діалозі з *майстром*, коли *дівчина* почула чарівну музику, і наприкінці твору в спогадах: «*Я ніколи, ніколи не могла «Impromptu phantasie» сама грати! Але коли чую її, як другі грають, то душа моя наповнюється слізьми*» [7, с. 430].

Оповідання «*Мати божжа*» символізує життя бідняків, для яких *пречиста діва Марія, матір божжа з маленьким Ісусом* є останньою надією [7, с. 432–437].

Оповідання «*Час*» – життєва сповідь *старої гуцулки*, її розмірковування про сенс життя, його впорядкованість, про те, що *все має свій час* [7, с. 439–440].

«*Банк рустикальний*» – опис трагедії селянина, який заборгував банку своє майно. Заголовне словосполучення й ЗЛ *банк* уживаються 5 разів у сполученні з лексемами *довг, земля, проценти, капітал* і стають уособленням трагедії народу, відданого на пограбування банкам [7, с. 443–445].

В оповіданні «*Битва*» О.Ю. Кобилянська створює трагічну картину *битви* хижаків-наймитів із природою, предковичніми буковинськими лісами, що зазнали нищівного вирублення. ЗЛ *битва* вживається 3 рази, її варіанти й синоніми *бій, напад* – по 1 разу, лексема *побіда* – 1 раз. Це сприяє розгортанню оповіді, що закінчується описом спустошених гір, скаліченої природи: «*Одного хмарного ранку почалася битва*»; «*Почався напад*»; «*Так прибирались вони до бою із столітніми*»; «*З так скованими пнями гнався поїзд у низину, розтинаючи від часу до часу воздух проникливим свистом побіди*»; «*Було по битві*» [7, с. 451–463].

Фантазія «*Поети*» побудована на діалозі-спілкуванні героя з душами *поетів, артистів*. Короткий твір містить лексеми та словосполучення *поети (9), поети й артисти (4), душі поетів (1)*. У кінці *поети* порівнюються із *жебракками*, вносячи в захоплюючу, підвищену тональність оповіді дисонанс, повертаючи читача до реального життя.

У фрагменті «*Valse mélancolique*» заголовок стає своєрідним епіцентром, що відображає настрої, характер, поетичну натуру *Софії Дорошенко* й почуття її подруг. Лексеми та словосполучення, що є синонімами заголовка, відкривають твір: «*Не можу слухати меланхолійної музики. А вже найменше такої, що <...> лється лиш одною широкою струєю смутку*» [7, с. 503]. Через 20 сторінок тексту авторка ненав'язливо, стиснено, опосередковано підводить читача до сприймання суті заголовка: «*Се вальс, Софіє? – спитала несміливо. – Вальс. – Гарний... – Так! Се «Valse mélancolique». – Чия композиція? – Моя*» [7, с. 525].

Заголовне словосполучення створює штрих до характеру *Софії*. Ціла її душа – це «*Valse mélancolique*». Її душа «*немов складалася з тонів і була сама олицетворена музика*» [7, с. 503]. Подальше уживання ЗЛ відтіняє характери героїнь, що теж прагнуть гармонії та спокою душі: «*Я <...> попросила тихим голосом, щоб мені заграла «Valse mélancolique»* [7, с. 529]; «*А що говорить «Valse mélancolique»? За чим шукає <...> Гармонії шукає, хоче гармонійно вижитися вповні*» [7, с. 530].

Останнє уживання заголовка-словосполучення та ЗЛ із присвійним займенником *свій вальс* відображає наростання експресії, зловісних відтінків, що передують трагедії: «*Грала свій вальс, але так, як ніколи. Мабуть, ніколи не заслуговував він більше назву «Valse mélancolique», як тепер...*» [7, с. 534]. Наприкінці твору в спогадах *Марти* вживаються лексеми *музика, та музика, меланхолія*, що створюють контраст зі згубними обставинами життя *Софії*, яку саме *музика* позбавила життя [7, с. 536]. Узагалі фрагмент увесь проникнутий красою гармонії, яку створює *музика*, що протистоїть трагічній дійсності.

Оповідання «**Покора**» уособлює вікову покірність циган-жебраків, що ходять від однієї двері до іншої. ЗЛ протягом 3 сторінок уживається 7 разів, у тому числі дієслова *склонилися*, *клонитися*, які набувають відповідної конотації: *склонилися покірно до землі; повернулася покора; вона оставила <...> щось із своєї покори; зложила руки навхрест і склонилася; буде клонитися* [7, с. 538–539].

Нарис «**На полях**», що передував написанню повісті «Земля», насичений ЗЛ і лексемою-синонімом *земля*; у різних варіаціях вони зустрічаються 8 разів. За цими варіаціями можна простежити авторську концепцію твору, його тему й головну ідею: 1) *кілька моргів поля; поля родили б без помочі його молодій сили лише слабкий хліб; кусень поля; поле; широкі поля* [7, с. 541–543]; 2) *сніг зійшов із землі; бог допоміг нам до землі; доки буде земля – будуть і мужики; йому була земля байдужа; кусник землі; було се одної сльотної, зимної днини в жовтні, як Василь покинув своїх батьків і свою землю; земля лежала сумна* [7, с. 540–546]. Два останні уживання лексеми *земля* створюють кульмінацію оповіді, відображають трагедію селян, разом із якими сумує й *земля*.

Двічі вживається заголовок-словосполучення в поезії в прозі «**Там звізди пробивались**», перший раз відтворюючи тугу персоніфікованого *дубового лісу*, що крізь нього *не пробиваються звізди*, а другий раз протиставляючи *лісову ріку* з блискучою поверхнею, де *звізди пробиваються*. Це маленький опис персоніфікованої природи, майстром якого, як відомо, була Ольга Кобилянська.

Фантазія «**Смутно колишуться сосни**» побудована на основі старовинної легенди про *лісового царя*, що, засумувавши за улюбленою русалкою, нівечить *золоту чудотворну арфу*, сам стаючи при цьому *орлом*. Лексеми заголовка-речення двічі вживаються наприкінці твору в сумній тональності, показуючи страждання оповідача над знівченою арфою, що навіки занімала: «*Вмісто арфи зашуміли здавленим шумом сосни, а коли він із напруженням вслухався в шум смерек, щоб дослухатися прецінь раз звуків чудової арфи, розібрав лиш жалний шум сосен <...> лісом колисався шум вічно засумованих сосен, і так колишеться він аж по нинішній день, де б і не виростили сосни і смереки*» [8, с. 532].

У роздумі «**Самітно мені на Русі**» заголовок-речення двічі дистантно повторюється в тексті, створюючи своєрідний рефрен. О.Ю. Кобилянська вдається до алегорії, порівнянь-асоціацій із *білим ведмедем*, який бачить тільки *мави* і *шимпанзе*, і *ліричним героєм*, якому *самітно на Русі* та якого, замість справжніх людей теж оточують *мави* і *шимпанзе* [8, с. 533].

В оповіданні «**Балаканка про руську жінку**» йдеться про становище жінки в суспільстві.

Словосполучення *руська жінка* вживається 1 раз [8, с. 535], *наша жінка* – 2 рази [8, с. 535, 543]. Заголовок експліцитно пов'язаний із текстом, де створює асоціації-паралелі та протиставлення *руської жінки* зі всесвітньо відомими жінками Магомета *Хадізою* й *Айшею* [8, с. 538].

Нарис «**Сліпець**» – сумна сповідь скаліченої людини. ЗЛ у складі словосполучення *голос сліпця* вживається 1 раз у зверненні героя до *сонця*, коли він доходить трагічного висновку: *сліпим воно ніколи не світить* [8, с. 546], завдяки чому створюється своєрідна опозиція *сонце-сліпець*.

Нарис «**Через море**» побудований на опозиції-протиставленні двох мев (чайок), що вирішили летіти *через море* до пожаданої скелі на протилежному березі. Старша меча переконує молоду не летіти з нею, страхаючи труднощами, і ЗЛ у сполученні з іншими мовними засобами підсилюють експресію: *через море; море синє; тут на морі; на другому березі моря; оце страшне море; політ через море; гра понад морем* [8, с. 547], *низько понад морем; море – широке, безмежне, пусте; змінюється в своїм руху і море; море все погідне і веселе; море <...> стало шалити; вдалині кипіло море* [8, с. 549]. Протягом оповіді *море* набуває персоніфікації, переосмислення, а *другий берег моря*, до якого нарешті долітають меві, стає символом кращого життя, жаданої мрії.

Заголовок нариса із сільського життя «**За готар**» уживається 10 разів і створює різноманітні внутрішньо текстові зв'язки, що відіграють значну роль у побудові сюжету. Це наказ *сільського священика* затягнути хворого знасиленого мандрівника *за готар*; це *чорна Магдалена*, хата якої знаходиться *на готарі* та яка одна допомагає вмираючому, а потім справляє йому похорон; це подорожні люди, що йдуть із ярмарку мимо *готаря* та старанно обминають хату *Магдалени*, яка мусить знов справляти похорон доньки. Заключний контекст містить ЗЛ, що вживається двічі зі знаком оклику, завдяки чому виникають певні конотації: усе, що є зайвим і непотрібним мешканцям села – «*За готар!.. За готар!..*» [8, с. 561]. *Готар* стає своєрідним символом людських страждань, байдужості, егоїзму.

Страдницький, хресний шлях поета, митця уособлює ЗЛ нариса «**Хрест**». ЗЛ уживається 2 рази в сполученні з присвійним і вказівним займенниками *мій хрест, той хрест* [8, с. 588]. Лише *хрест* залишено померлому, ніхто навіть не торкнувся його, усе інше забрано з хати.

В оповіданні «**Старі батьки**» заголовок у повному вигляді в тексті не вживається, проте зустрічаються його окремі компоненти й синоніми-замінники лексеми *батьки*: *батько, твій батько, батько твій, старий батько, білоголовий батько, тато, твій тато, старий тато, добрий татко, старі люди*. Оповідання присвячено старій

легенді про жорстокого пана, що наказав знищити всіх старих людей, однак один син ослушався наказу й таємно переховував старого батька, за що був нагороджений: той урятував його та ціле село від голоду в роки неврожаю.

Новела «*Місяць*» – зразок семантичної багатоплановості й різноманітних експліцитних зв'язків ЗЛ із контекстом. *Місяць* у творі персоніфіковано, він бере активну участь у побудові сюжету, є єдиним свідком страшного злочину, він же й карає убійника, позбавляючи його спокою. Наприкінці твору *Георгі* зізнається дітям: «*Місяць розлучив нас*» [8, с. 633]. Навіть кількісне уживання свідчить про значні конотації – ЗЛ уживається 25 разів у невеликому творі обсягом 25 сторінок, без урахування численних варіантів і словосполучень, що створюють своєрідне семантичне поле: *місяць повний* [8, с. 621], *великан-місяць* [8, с. 625], *місячна ніч*, *місячне сяйво* [8, с. 626], *місяць-свідок*, *місячне світло* [8, с. 627, 628, 629], *місяць уповні* [8, с. 628, 633], *місяць його зрадить, видасть місяць* [8, с. 628], *місячні ночі* [8, с. 629], *сріблясте сяйво місяця*, *усі місячні ночі* [8, с. 631], *місяць розлучив нас* [8, с. 633].

Лексема *місяць* уживається ще у двох оповіданнях зі схожим сюжетом – «*Огривай, сонце...*» та «*Але Господь мовчить...*», де виконує ідентичні функції: місяць є свідком кривавих злочинів.

В оповіданні «*Назустріч долі*» заголовок-словосполучення повторюється 4 рази, поступово збільшуючи емоційно-експресивне забарвлення. *Назустріч долі* спішать австрійські й російські солдати [9, с. 437]; причому повтори ЗЛ у цьому випадку сприяють змалюванню людської трагедії, жорстокості й безглуздості війни; так само *назустріч долі* йде рятувальник *малої Настки* – *Федір Михайлович* [9, с. 437], своїй долі назустріч йде зростаюча *Настка* [9, с. 430]. В останньому уживанні ЗЛ створюють урочистий заключний акорд за допомогою інверсії: «*Вона росте і йде своїй долі назустріч*».

Назва новели «*Вовчиха*» наприкінці твору стає прізвиськом головного персонажа *Зої Жмут*. ЗЛ та її варіант *вовчиця*, починаючи з 24 сторінки твору, повторюються 4 рази через певні відрізки тексту та створюють своєрідні асоціації-штрихи до характеристики *Зої*.

Оповідання «*Огривай, сонце...*» має заголовок – спонукальне речення, яке повністю, зі знаком оклику, уживається 1 раз наприкінці твору; варіація «*сонце не огривало й не висушувало землі*» [9, с. 531] – 1 раз, лексема *сонце* – 5 разів; *сонечко* – 2 рази. Усі вони створюють контрасти й паралелі з сюжетом твору, в основі якого – страшна трагедія *жінки*, що вбиває *чолока-п'яницю*. На початку твору автор створює цікаву опозицію із заголовком за допомогою лексеми *місяць*, що є антонімом до лексеми *сонце*, частки *не* та протиставного спо-

лучника *але*: «*Місяць глядів на землю, купав її в магичнім сяйві, але не огривав її*» [9, с. 519].

Новела «*Але Господь мовчить...*» є прикладом змішаного типу зв'язків між заголовком і текстом. Лексема *Господь* у різних варіаціях і різному лексичному оточенні вживається 7 разів: *нехай їм Господь того не пам'ятає* [9, с. 533]; *лиш один Господь і мати небесна знає* [9, с. 534]; *коби Господь допоміг* [9, с. 535]; *Господь допоможе* [9, с. 538]; *Господи! Але Господь не обзивався* (2 рази) [9, с. 539]. Останні два уживання ЗЛ із повтором створюють своєрідний фоновий рефрен, що розкриває смисл заголовка. Хоча заголовне речення в контексті твору не зустрічається, його варіант у минулому часі й повтори лексеми *Господь* створюють насичене семантичне ядро в невеликому оповіданні. *Господь* є німим свідком злочину, він *мовчить*, не обзивається на благання переляканої жінки, що водночас втратила і невістку, і племінника.

За однократних повторів ЗЛ їхня стилістична функція набуває особливої ваги; заголовки перетворюються в контексті на місткі, виразні експресивні, які лаконічно й економно передають смисл твору. Так, в оповіданні «*Жебрачка*» ЗЛ уживається 1 раз і тричі – заміник *нещаслива* [9, с. 398], що уособлює упокорення сліпої героїні, яка сподівається лише на ласку людей і Бога.

У новелі «*Аристократка*» ЗЛ уживається 1 раз, утворюючи завдяки порівняльному звороту паралель з оповіданням «*Жебрачка*». Героїня, що прожила 50 років в убогій селі, зберегла свою гідність до останньої хвили життя: «*Лежала межі чотирма стінами, мов жебрачка! Сильного духу, аристократка <...> скінчила життя в найбільших злиднях!*» [9, с. 405].

Цікаво обігрується ЗЛ в оповіданні «*Музик*», де йдеться про селян, які змушені марнувати кращі роки життя в австрійській армії. ЗЛ уживається лише в останньому реченні твору, причому польською мовою – *chłop*. Попередній контекст висвітлює значення заголовка за допомогою синонімічних лексем, які розкривають ставлення польських аристократок до головного героя та змученого солдата-селянина: «*Цілий образ споганює <...> хромаючий хам! <...> То chłop, Jadwigo...*» [7, с. 447–448].

В оповіданні «*Що я любив*» заголовок-речення уживається 1 раз із відокремленим зворотом, відбиваючи захоплення артиста тонкими ніжними жіночими руками, що змушені виконувати тяжку роботу: «*Я був би їх убирав у найтонші рукавички <...> щоб не стратили того, що я, син музи, любив наді все...*» [7, с. 467].

У нарисі «*Під голим небом*» ЗЛ *небо* з означеннями *глибоке*, *безкрає* уживається 1 раз наприкінці твору в описі спокійної, ясної ночі після бурі [7, с. 556], утворюючи різкий контраст із сюжетом нарису.

Оповідання «*Ідеї*» – дискусія з приводу ролі жінки в житті чоловіків, талановитих особистостей. ЗЛ уживається 1 раз у мові *господині дому* з означенням *глибокі, благородні* в контексті, де йдеться про «наймиліші істоти» – чоловіка або жінку [8, с. 574].

Оповідання «*В долах*» – метафоризоване зображення трагедії талановитої, неординарної особистості. В образі *сосни й орла*, що на високій скелі згадує улюблене дерево, *пишну жертву, що в долах упала* [8, с. 591], втілюється краса високого польоту, вічної молодості, які протиставляються сірості, буденності. Це протиставлення підсилюється мовними засобами, що знаходяться в різних відношеннях із заголовком: *висока скеля в долах; низини; погорда до низин*.

В оповіданні «*Юда*» ЗЛ із малої літери вживається 1 раз у мові безіменного *селянина*, що ненавмисне зрадив своїх земляків і власного сина, як самохарактеристика. Пізніше авторка використовує цю ЗЛ в оповідання «Вовчиха» як характеристику *Юзька* в мові *Зої*.

У нарисі «*Зійшов з розуму*» заголовне словосполучення вживається в останньому абзаці в мові *візника* й контрастує з пориванням тяжко поране-

ного *борця* за волю України, його сподіваннями на її майбутнє воскресіння [9, с. 464].

Отже, для «малої» прози О.Ю. Кобилянської характерним є експліцитний зв'язок між заголовком і текстом. Прийом дистанційного повтору, що є основним засобом вираження цього типу зв'язку, є вагомим чинником побудови смислової й композиційної структури тексту; повтори виокремлюють найбільш важливі моменти оповіди. Також не менш значущими для структури твору є одиничні повтори, які здебільшого реалізуються наприкінці твору.

Таким чином, моделюючи заголовки «малої» прози, письменниця вибудовує їхню функцію – сприйняття наступного тексту, розуміння авторської ідеї, що закладена в творі. ЗЛ характеризуються лаконізмом, метафоричністю, кодуванням письменницького задуму, у контексті вони створюють різноманітні конотації, беруть участь у створенні характерів, побудові сюжету, висвітлюють тему й ідею твору. Будучи першим елементом художнього тексту, потрапляючи на очі читачеві ще до знайомства з твором, заголовок спонукає до співтворчості, глибинного прочитання й розкриття ідейного змісту твору.

Література

1. Выготский Л.С. Психология искусства / Л.С. Выготский. – М. : Наука, 1968. – 578 с.
2. Гальперин И.Р. Текст как объект лингвистического исследования / И.Р. Гальперин. – М. : Наука, 1981. – 138 с.
3. Карпенко Ю.О. Літературна ономастика / Ю.О. Карпенко. – О. : Астропринт, 2008. – 328 с.
4. Кожина Н.А. Заглавие художественного произведения: онтология, функции, параметры типологии / Н.А. Кожина // Проблемы структурной лингвистики : сб. науч. труд. – М. : Наука, 1988. – С. 167–183.
5. Кочан І.М. Лінгвістичний аналіз тексту : [навчальний посібник] / І.М. Кочан. – 2-ге вид., перероб. і доп. – К. : Знання, 2008. – 423 с.
6. Лотман Ю.М. Пушкин / Ю.М. Лотман. – СПб. : Академия, 1995. – 426 с.
7. Кобилянська О.Ю. Твори : у 3 т. / О.Ю. Кобилянська. – К. : Держлітвидав, 1956–1958. – Т. 1. – 1956. – 590 с.
8. Кобилянська О.Ю. Твори : у 3 т. / О.Ю. Кобилянська. – К. : Держлітвидав, 1956–1958. – Т. 2. – 1957. – 486 с.
9. Кобилянська О.Ю. Твори : у 3 т. / О.Ю. Кобилянська. – К. : Держлітвидав, 1956–1958. – Т. 2. – 1957. – 637 с.

УДК 811.111'4

Новаковська О. М.

ПОНЯТТЯ «КРОВНІ УЗИ» В СТРУКТУРІ АНГЛОМОВНОГО КОНЦЕПТУ *BLOOD*

Статтю присвячено дослідженню поняття «кровні узи» як складника англomовного концепту BLOOD. Проаналізовано лексичні одиниці, що вербалізують цей феномен, та виявлено його лінгвокультурну специфіку.

Ключові слова: лексична одиниця, фразеологічна одиниця, концепт.

Новаковская О. Н. Понятие «кровные узы» в структуре англоязычного концепта BLOOD. – Статья.

Статья посвящена исследованию понятия «кровные узы» как составной части англоязычного концепта BLOOD. Проанализированы лексические единицы, вербализующие данный феномен, и выявлена его лингвокультурная специфика.

Ключевые слова: лексическая единица, фразеологическая единица, концепт.

Novakovskaya O. N. The notion “blood bonds” in the structure of the English concept BLOOD. – Article.

The given article deals with the investigation of the notion “blood bonds” as a part of the English concept BLOOD. Lexical units that verbalize the given phenomenon have been analyzed in the article and the disclosure of the linguacultural specifics of this notion has been established.

Key words: lexical unit, phraseological unit, concept.

Однією з домінуючих наукових парадигм сучасного поліпарадигмального стану лінгвістики стає когнітивна наукова парадигма. У межах такого підходу до вивчення мови значний інтерес приділяється вивченню процесів концептуалізації й категоризації дійсності масовою свідомістю. Концептуалізацію О.С. Кубрякова називає «одним із найважливіших процесів пізнавальної діяльності людини, що полягає в осмисленні надходжуваної до неї інформації та приводить до утворення концептів, концептуальних структур і всієї концептуальної системи в мозку (психіці) людини» [9, с. 93]. Ми погоджуємося з визначенням О.О. Селівановою терміна «категоризація»: «...це механізм виведення в структурах мислення, який передбачає об'єднання предметів і явищ у відповідні класи як рубрики досвіду, сформовані шляхом пізнавальної діяльності людини» [5, 377]. Ці процеси пізнавальної діяльності є базовими поняттями для когнітивної лінгвістики сьогодення. Загальноприйнятим вважається визначення когнітивізму В.А. Маслової: «Когнітивізм – напрям у науці, об'єктом вивчення якого є людський розум, мислення й ті ментальні процеси та стани, які з ними пов'язані. Це наука про знання й пізнання, про сприйняття світу в процесі діяльності людей» [4, с. 6]. Не суперечить цьому визначенню думка О.О. Селіванової, яка стверджує, що «когнітивна лінгвістика розглядає мову як пізнавальне знаряддя кодування та трансформації знань», та наголошує на тому, що «мова є не лише внутрішньою здатністю людини, а й надана людині ззовні та створена незалежно від конкретного індивіда, нав'язуючи йому під час засвоєння свій спосіб категоризації й концептуалізації світу та внутрішнього рефлексивного досвіду етносу» [5, с. 32]. Саме тому в сучасній лінгвістиці людина розглядається як така, що володіє лінгвокультурною свідомістю, тобто є людиною національного масштабу.

Такої думки дотримуються більшість науковців сьогодення. Зокрема, В.Н. Телія стверджує, що «дух народу <...> відображений у мові як у культурній пам'яті цього народу» [7, с. 235]. Сучасна дослідниця В.В. Красних зазначає: «...не випадково сьогодні основним об'єктом дослідження є не просто людина як представник «роду людського», а як представник своєї культури» [3, с. 79].

Отже, мова накладає певний відбиток на спосіб мислення людини. Тому результатом концептуалізації й категоризації певним мовним колективом інформації, яка надходить ззовні, є формування у свідомості цього колективу етноспецифічних уявлень про навколишнє середовище – культурно важливих концептів. У лінгвістиці сьогодення класичними вважаються тлумачення цього терміна О.С. Кубряковою, Ю.С. Степановим і С.Г. Воркачевим.

Так, О.С. Кубрякова визначає концепт як «оперативну змістовну одиницю пам'яті, ментального лексикону, концептуальної системи й мови мозку (lingua mentalis), усієї картини світу, відображеної в людській психіці» [9, с. 90].

Ю.С. Степанов визначає поняття «концепт» таким чином: «Концепт – ідея, що включає абстрактні, конкретно-асоціативні й емоційно-оцінні ознаки, а також спресовану історію поняття» [6, с. 41–42]. Дослідник називає концепт «згустком культури у свідомості людини» та зазначає, що в такому вигляді культура входить у її ментальний світ [6, с. 43].

У дослідженні ми спираємося на визначення поняття «концепт», запропоноване С.Г. Воркачевим: «Концепт – це культурно зазначений вербалізований сенс, представлений у плані вираження низкою своїх реалізацій, які організують відповідну лексико-семантичну парадигму; одиниця колективного знання, що має мовне вираження й відзначена етнокультурною специфікою» [1, с. 47–48]. Таке розуміння цього термінопоняття ми вва-

жаємо доречним для нашої роботи. Воно не суперечить вищенаведеним тлумаченням, проте суттєвим чином відрізняється, на нашу думку, повнотою переліку важливих ознак концепту, а саме можливістю його вербалізації, колективністю й етнокультурною специфікою.

Мета статті полягає у виявленні й детальному аналізі лексичних одиниць, що представляють когнітивну ознаку «кровні узи», яка є важливим складником концепту BLOOD, та виявленні етнокультурної специфіки розуміння цього феномена англомовним соціумом.

Кров здавна наділялася сакральною-магічною функцією. Згідно з багатьма стародавніми віруваннями душа людини тече в його крові. Д.Б. Гудков стверджує, що «стародавні архетипічні уявлення визначили кров як носія життєвої сили, енергії життя» [2, с. 48]. Спостереження як основне джерело отримання знання та як наслідок причинно-наслідкове тлумачення подій створили саме таке уявлення: поранені, що втратили багато крові на полі бою, втрачали життя разом із кров'ю, а отже, у крові, на думку давніх людей, містилася людська душа.

Значна кількість обрядів включала в себе кров як основний компонент ритуалу. Саме цим уявленням про кров як рідину, що містить у собі душу, пояснюється безліч магічних обрядів встановлення кровного побратимства між людьми, які змішували свою кров, а потім пили її, вважаючи, що таким чином вони обмінювалися душами та встановлювали кровну, а отже, і духовну спорідненість.

Етимологічний аналіз цієї лексичної одиниці вказує на те, що уявлення про кров як носія спадковості й родинних стосунків було зафіксовано в її семантиці ще в XIII столітті. У XIV столітті виникає більш специфіковане значення – представник сім'ї, племені, родини. Таким чином, родинні стосунки здавна визначаються поняттям *blood* в англійській мові, займають важливе місце в його семантичній структурі та є актуальними для англомовної спільноти. Лексема *blood* налічує декілька *лексико-семантичних варіантів* (далі – ЛСВ), які безпосередньо пов'язані з поняттям «кровні узи». Відповідні ЛСВ у свою чергу мають розгалужену синонімію:

1) походження, рід, родина: *lineage, line, line of descent, descent, bloodline, ancestry, origin, parentage, stemma, stock, family, family line, folk, kinfolk, kinsfolk, sept, phratry* та ін.;

2) родинні стосунки, кровні узи: *kinship, consanguinity, blood ties, blood bonds, blood relation*;

3) представники одного роду, племені, раси: *kindred, kinsman, kinswoman, kin, next of kin, ancestor, relative, parent, father, mother* та ін.;

4) високе, аристократичне походження: *royal*

blood, high blood, noble blood, pure blood, blue blood та ін.;

5) чистопородне походження (про тварин): *pedigree, pure blood, purebred stock, full blood* та ін.

Суспільно й біологічно важливою для людини як ланки соціуму споконвіків була репродуктивність. Здавна людина розуміла, що залишити потомство після себе – продовжити свій рід. Кров у такому випадку відігравала велике значення у формуванні уявлення про єдність роду. Вона розумілася давніми як носій квітучого, динамічного життя. Так, *лексична одиниця* (далі – ЛО) *blood* утворена від праіндоевропейського *bhlo-to* – *that which bursts out* (те, що б'є ключем) та за припущенням деяких науковців, зокрема В. Скита, пов'язана з коренем *blow* (цвісти, розквітати) [19, с. 64]. Оскільки згідно зі стародавніми уявленнями в крові міститься життя, то й поява нового життя пов'язувалася із цим поняттям. Тобто кров у вузькому сенсі розуміється як життя, що можливо передати своєму нащадку. Так, ЛО першої групи є збірними назвами для поняття роду, походження. Вони об'єднані інтегральною ознакою в семантичній структурі, а саме наявністю одного спільного предка, від якого йде лінія споріднення. ЛО другої групи об'єднані характеристикою «родинна спорідненість» і вказують на можливість належності до одного роду, клану, сім'ї через спільного предка. Номінації представників одного роду, родини утворюють третю групу ЛО.

Згодом думка про єдність роду одного й відмінність його від іншого визначили поняття родинних стосунків як передачу того спільного, що могло б визначати певний рід і відділити його від іншого. Д.Б. Гудков зазначає: «Кров виступає як носій генетично успадкованих якостей людини, об'єднуючи людей однієї раси, нації, роду. Якість крові визначає також інші якості людини» [2, с. 42]. Так, згідно зі стародавніми віруваннями кров батьків передавалася їхнім дітям й далі, передаючи певні якості, особливості характеру. В англійській мові також є ЛО, що відображають і соціальний аспект походження, а саме «генетичну» аристократичність. Так, народження в знатній сім'ї визначало дитину як представника знаті, тобто поважне місце в суспільній ієрархії було задано передусім фактом народження в аристократичній родині. Аристократія як культурологічно важливий суспільний феномен для Британії, звичайно, знайшла своє відображення в уявленні про рід, про що свідчать ЛО четвертої групи.

Етимологічний аналіз виявив, що з XVI століття уявлення про кров як ідентифікатор роду стає об'ємнішим, адже включає в себе ще й параметр чистопородного походження тварин. Такі ЛО утворюють п'яту виділену нами групу мовних одиниць.

Феномен «кровні узи» добре відображено в англійській фразеології, що дозволяє детальніше його дослідити з урахуванням важливих культурних ознак, притаманних цьому явищу.

Ідіоматичний фонд поняття «кровні узи» в англійській мові визначається такими ФО:

- 1) *blood is thicker than water* – кров не вода;
- 2) *blood will tell* – кров себе проявить;
- 3) *blue blood* – блакитна кров, тобто аристократичне походження;
- 4) *full blood* – чистокровний (кінь);
- 5) *half blood* – людина, змішаної раси, метис, мулат;
- 6) *mixed bloods* – метис, мулат;
- 7) *of (the) blood (royal)* – високого (королівського) походження;
- 8) *of high blood* – високого походження;
- 9) *(own) flesh and blood* – рідна плоть і кров, тобто біологічний родич;
- 10) *pure blood* – чистопородна тварина;
- 11) *royal blood* – королівська кров, тобто генетична належність до королівської родини;
- 12) *run / be in one's blood* – в крові, тобто властивий кому-небудь;
- 13) *whole blood* – походження від одних і тих же батьків.

Як було зазначено, здавна вірили, що кров визначалася як ознака спадковості. Генетичну, кровну спорідненість між дітьми й батьками розуміли як єдність душ у межах сім'ї, роду. Лексема *blood* в одному зі своїх лексико-семантичних варіантів має такі дефініційні ознаки: *lineage* (походження), *descent* (походження), *family* (сім'я). На основі семантичного аналізу другого ступеня семени «*lineage*» визначаємо її як *direct descent from an ancestor; ancestry or pedigree*. Отже, вважалося, що безпосереднє пряме походження від предків визначало спорідненість, а кров при цьому слугувала ідентифікатором сімейних уз, носієм спадкової інформації, що передавалася наступним поколінням від предків.

У ФО «*whole blood*» (досл. незмішана, повна кров) акцентовано на принципі «цілісності» крові серед родичів. На основі цієї ЛО виникли словосполучення *whole brother* і *whole sister* – рідний брат, сестра, тобто ті брат і сестра, у яких одні й ті ж батьки, а значить, вони мають «спільну» кров. Якщо ж брати й сестри мали одну матір, проте різних батьків або навпаки, то їх кров уявлялася лиш наполовину однакою. Це відображено в словосполученнях *half brother*, *half sister* – зведений брат, сестра, які визначають спорідненість лише наполовину: за батьком/матір'ю.

У ФО *blood is thicker than water* зіставляються дві речовини, обидві є символами життя. Однак вода визнається тут як субстанція менш значуща: досл. «кров густіше, ніж вода», а отже, у рідкій субстанції «кров», на відмінну від рідкої субстан-

ції «вода», є щось, що робить її більш густою, а значить більш важливою. Це «щось» і є душа роду. Однак таке бачення цієї фразеологічної одиниці абсолютно протилежне її оригінальному значенню. Вважалося, що узи, укладені між людьми, що проливали пліч-о-пліч кров ворогів на полі бою сильніше за узи між людьми, які ділили утробу матері (*a bond or covenant I've made with someone I've shed or shared blood with (sometimes literally) is stronger than one I have with someone I've shared the womb with*) [20]. ФЕ *run / be in one's blood* відображають ідею того, що кров – носій душі роду, сім'ї. Тобто в крові людини знаходяться найважливіші особливості, що об'єднують його з іншими представниками цього роду, а крім того, ці особливості неодмінно проявляться в людині: *blood will tell*, тобто виявляється походження людини.

Як вже зазначалося, кров розумілася не лише як носій життя, а й вмістилище душі. Тобто з народженням дитини, за стародавніми віруваннями, їй передавалася душа її роду. У ФО *own flesh and blood* (рідна плоть і кров) акцентується схожість генетична, зовнішня. Тут дитина мислиться як продукт материнської плоти, а не тільки як носій душі своєї сім'ї.

Поняття «кров» стосується кровних уз і в більш специфічному розумінні роду. ФО *blue blood*, *high blood* свідчать про генетичну належність людини до аристократії. Передача крові від батьків до дитини визначала також її соціальне становище в суспільстві. Так, ФО *blue blood* виникла в середні віки, коли аристократам належало мати блідий колір шкіри, тоді як у простолюдинів шкіра зазвичай була засмаглою. Блакитні вени були помітні на світлій незагубілій шкірі, що й дало поштовх до появи такої ФО. Як стверджують А.М. Мелерович і В.М. Мокієнко, «спочатку цей зворот характеризував аристократичні сім'ї іспанської провінції Кастилії, які пишалися «чистотою» своєї раси, тобто не уклали змішаних шлюбів із маврами й іншими людьми зі смаглявою шкірою; у білошкірих людей вени видно виразніше; тому їх кров здавалася блакитною» [цит. за: 2, с. 43]. Як стверджує Д.Б. Гудков, цей фразеологізм етимологічно є калькою з іспанської мови *la sangre azul*.

Отже, ФО *blue blood* у більш специфічному сенсі визначає поняття роду: походження від одного родича є фактором другорядним, водночас належність до аристократії є домінантною ознакою.

High blood (висока кров) відображає ту ж концепцію генетичної ієрархії. Зазвичай на соціальній верхівці знаходилися аристократи. Їхня кров вважалася «високою», оскільки вже була носієм не лише генної інформації, а й положення в суспільстві. Отже, тут акцент зміщується зі спільності духу на єдність соціального статусу сім'ї «високої крові». Феномен монаршої влади й монаршої родини для Британії має надзвичайно

важливе історичне та лінгвокультурологічне значення, оскільки ця держава завжди була монархічною. У результаті ФО *of (the) blood (royal), royal blood*, вказуючи на генетичну належність до королівської сім'ї, мають етнокультурну специфіку.

В англomовній фразеологічній картині світу параметри чистоти кровного споріднення не вичерпуються характеристикою людини як носія крові. ФО *full blood, pure blood* використовуються для позначення чистопородної тварини. Параметри чистокровності акцентує факт незмішання крові тварин різних порід, що дали потомство. У такого потомства кров вважається «повною», «цілою», «чистою», а це служить сигналом доброї породи тварини, особливо коня. Можемо зробити висновок, що це пов'язано з тим фактом, що образ коня завжди посідав важливе місце в англomовній лінгвокультурі та є принципово важливим для англomовного соціуму.

У словосполученнях *mixed bloods* і *half blood* доміантним знову стає принцип чистоти крові.

«Змішання» крові в людини в такому випадку означає, що його батьки належать до різних рас. Таким чином поняття «кровні узи» розширюється до масштабу глобального, позначаючи расову спорідненість.

Отримані нами результати свідчать про важливість поняття «кровні узи» як складника концепту BLOOD. Уявлення про кров як носія життя та спадкової інформації, що передавалася через покоління, існувало в англomовному соціумі багато віків. ЛЮ, що вербалізують цю ознаку, ґрунтуються на цьому принципі й мають інтегральну ознаку – спільного предка, що є ідентифікатором роду. Ідіоматичний фонд вербалізації цього поняття відображає різноманітність народних уявлень про єдність роду в межах концепту BLOOD. Його лінгвокультурна специфіка показана на прикладі фразеології. Найбільш суттєво вона проявляється через феномен аристократії, що є важливим для монархічної Британії.

Література

1. Воркачев С.Г. Концепт счастье: понятийный и образный компоненты / С.Г. Воркачев // Известия Академии наук СССР. Серия «Литература и язык». – 2001. – Т. 60. – № 6. – С. 40–48.
2. Гудков Д.Б. Единицы кодов культуры: проблемы семантики / Д.Б. Гудков // Язык. Познание. Коммуникация : сборник статей / отв. ред. В.В. Красных, А.И. Изотов. – М. : МАКС Пресс, 2004. – Вып. 26. – С. 39–51.
3. Красных В.В. Воспроизводимость как феномен лингвокультуры / В.В. Красных // Языковое сознание: парадигмы исследования : сборник статей / под ред. Н.В. Уфимцевой, Т.Н. Ушаковой. – М. ; Калуга : Эйдос, 2007. – 348 с.
4. Маслова В.А. Когнитивная лингвистика : [учебное пособие] / В.А. Маслова. – М. : ТетраСистемс, 2008. – 272 с.
5. Селіванова О.О. Сучасна лінгвістика : напрями та проблеми : [підручник] / О.О. Селіванова. – Полтава : Довкілля-К, 2008. – 712 с.
6. Степанов Ю.С. Константы. Словарь русской культуры / Ю.С. Степанов. – М. : Школа «Языки русской культуры», 1997. – 824 с.
7. Телия В.Н. Русская фразеология. Семантический, прагматический и лингвокультурологический аспекты / В.Н. Телия. – М. : Школа «Языки русской культуры», 1996. – 288 с.
8. Англо-русский словарь / под ред. В.К. Мюллер. – М. : Советская энциклопедия, 1971. – 912 с.
9. Краткий словарь когнитивных терминов / ред.-сост. Е.С. Кубрякова. – М. : МГУ им. М. В. Ломоносова, 1997. – 245 с.
10. Новый большой англо-русский словарь : в 3 т. / [Ю.Д. Апресян, Э.М. Медникова, А.В. Петрова и др.] ; под общ. рук. Ю.Д. Апресяна и Э.М. Медниковой. – 8-е изд., стереотип. – М. : Русский язык, 2003. – 832 с.
11. Collins English Thesaurus [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.collinsdictionary.com>.
12. Longman dictionary (active study) / direct. by D. Summers. –Edinburg : Pearson Education limited., 1998. – 799 p.
13. Longman dictionary of contemporary English. – Edinburg ; Harlow : Longman, 2003. – 1949 p.
14. Longman dictionary of English language and culture / A. Wesley. – Harlow, 1998. – 1568 p.
15. Merriam-Webster: Dictionary and Thesaurus [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.merriam-webster.com>.
16. Merriam-Webster's Learner's Dictionary [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.learnersdictionary.com>.
17. Online Etymology Dictionary [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.etymonline.com>.
18. Oxford dictionaries. Language Matters [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.oxforddictionaries.com>.
19. Skeat W.W. An Etymological Dictionary of the English Language / W.W. Skeat. – Mineola ; N.Y. : Dover Publications, 2005. – 662 p.
20. Today I found out [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.todayifoundout.com>.
21. Webster's dictionary of the English language. – Paris : Librairie Larousse, 1993. – 1248 p.

УДК 811.161

Панченко Е. И.

О ПОНЯТИИ ЛИНГВИСТИЧЕСКОЙ КОМПРЕССИИ НА НАЧАЛЬНОМ УРОВНЕ ГОВОРЕНИЯ

В статье анализируется понятие лингвистической компрессии. Внимание фокусируется на необходимости компенсации речи начинающего говорить человека. Раскрыты средства создания явления компрессии.

Ключевые слова: компрессия, речь, уровни, усечение, стяжение, компрессированный текст.

Панченко Є. І. Про поняття лінгвістичної компресії на початковому рівні мовлення. – Стаття.

У статті аналізується поняття лінгвістичної компресії. Увага фокусується на необхідності компенсування мовлення людини, яка починає розмовляти. Висвітлено засоби створення явища компресії.

Ключові слова: компресія, мовлення, рівні, скорочення, стяжіння, компресоване мовлення.

Panchenko E. I. On the notion of linguistic compression at the beginner's level. – Article.

The article analyzes the concept of linguistic compression. Attention focused on the need to compensate for the human voice begins to speak. Discloses a means of creating the phenomenon of compression.

Key words: compression, speech, levels, clipping, blending, compressed speech.

В статье в общем виде ставится проблема построения и развития компрессированной речи. Эта проблема находится в русле актуальных исследований, поскольку на современном этапе развития коммуникации наблюдается огромный объем существующей информации, который нужно ограничивать и сжимать для оптимальной организации общения.

Компрессия отражает прежде всего регулирование языкового поведения принципом наименьшего усилия, или принципом экономии. Проблемы компрессии рассматриваются значительным количеством ученых. Принцип наименьшего усилия в лингвистике был выделен Б. де Куртене, а также тщательно изучался Е.Д. Поливановым, А. Сеше и Н.С. Трубецким. А. Мартине разработал идею стремления человека свести к минимуму свою умственную и физическую деятельность на обширном языковом материале. При этом А. Мартине подчеркивает: «Термин «экономия» включает все: и ликвидацию бесполезных различий, и появление новых различий, и сохранение существующего положения. Лингвистическая экономия – это синтез действующих сил» [4, с. 1]. Языковая компрессия отражает правила коммуникативного поведения, сформулированные Г.П. Грайсом и призывающие избегать лишней информационной нагрузки, в то же время рекомендуя включение объема информации, необходимого для выполнения текущих целей диалога [3].

Явление языковой компрессии как объект лингвистического исследования всегда привлекало внимание лингвистов. Благодаря этому изучены многие стороны данного явления, а именно: виды сокращений, эллипсис, сокращение избыточности, причины краткости и развернутости высказывания и так далее. В результате появления новых средств связи активно исследуются лингвистические особенности компрессии интернет- и смс-коммуникации. Постоянное развитие данной

тенденции речи, несущее неизбежные изменения в выражении компрессированных единиц, особенностях их функционирования и причинах возникновения, в том числе появление новых скрытых интенций компрессированных сообщений, объясняет неугасающий интерес к рассматриваемому явлению.

Несмотря на значительное количество работ, посвященных проблемам компрессии, остается нерешенной задача изучения появления компрессии на начальном этапе овладения языком. Поэтому целью статьи является анализ тех уровней языка, на которых возникает компрессия.

Термин «компрессия», как отмечается в лингвистической литературе, пришел в лингвистику из теории связи, где он использовался для обозначения процесса сокращения речевого сигнала, имеющего определенное количество информации; при этом сжатие исходного сигнала не оказывает влияние на объем той информации, которая была первоначально в нем заложена. Вопрос о том, на каких уровнях проявляется компрессия, исследуется почти во всех работах, которые так или иначе касаются указанного феномена, и решается различными лингвистами по-разному.

Большинство исследователей, которые занимаются изучением лингвистической компрессии, придерживаются того мнения, что ее результаты можно проследить на многих уровнях языка. Э.Я. Алянская, подчеркивая существование различных способов компрессии (лексических, грамматических), пишет, что этот феномен наблюдается на всех уровнях языка [1, с. 17]. Однако необходимо отметить, что лингвисты, соглашаясь с фактом проявления компрессии на многих языковых уровнях, называют различное количество этих уровней и приводят различные примеры функционирования обсуждаемого явления. Наиболее убедительное решение вопроса об особенностях проявления компрессии на различных языковых

уровнях представлено в работе А.П. Василевского и Ю.М. Эмдиной [2], которые освещают ее функционирование на шести уровнях:

1) фонологическом, или графемном: пропуск фонем или графем, а также такие проявления языковой экономии, как редукция гласных, формирование новых гласных и дифтонгов;

2) морфологическом: образование различных видов сокращенных слов;

3) синтаксическом: использование менее развернутых конструкций в простых и сложных предложениях;

4) лексическом: пропуск слов в тексте, а также выбор более кратких синонимов;

5) синтактико-лексическом: происходит пропуск служебных и вспомогательных слов;

6) семантическом: пропуск менее существенной части информации, если это не препятствует пониманию сообщения.

Л.Н. Мурзин и А.С. Штерн [5] выделяют такие разновидности компрессии:

– внешнюю компрессию, при которой семантически тождественные знаки принадлежат разным предложениям текста и которая имеет место в рамках связного произведения;

– внутреннюю компрессию, если семантически тождественные знаки сосредоточены в одном и том же предложении текста. Примером внутренней компрессии может служить замена предложения «я пишу», где основной частью является глагольный компонент, более кратким вариантом, где все предложение сводится к одной глагольной форме «пишу».

При этом следует иметь в виду, что внешней компрессии могут подвергаться без утраты информации только тематические, но не рематические компоненты предложения. Во втором случае происходят сокращения в формулах выражаемого смысла. Этот вид компрессии в языке проявляется в ненормативной комбинаторике лексических значений – в форме переподчинений и семантических конструкций. При этом доля смысла, приходящаяся на единицу выражения, является увеличенной против нормы, а сочетания – гиперсемантизированными. Сама по себе структура с семантической конструкцией имеет референцированную неопределенность, которую можно снять, лишь пометив ее как часть определенной ситуации и спроецировав на нее логические экспликации этой ситуации. Примером такого вида компрессии может служить афоризм «Особенно мы нуждаемся во всем».

Компрессия может осуществляться либо с уменьшением содержащейся в тексте информации, либо с ее сохранением в полном объеме. Первый вид сжатия осуществляется поэтапно. На первом этапе происходит опущение тех подробностей, которые не являются абсолютно необхо-

димыми для понимания текста; на втором этапе происходит обобщение оставшейся части с помощью различных способов сжатия.

Рассмотрим далее, как возникает компрессия в тех случаях, когда говорящий только начинает овладевать речью. Это возможно в двух случаях: когда начинает говорить ребенок или когда студент-иностранец начинает овладение языком. В последнем случае речь идет о репродуктивной речи, так как для нее нужен такой текст, который можно сократить, подвергнуть компрессии, а в начале таких текстов нет, их нельзя сократить, к тому же учащиеся владеют ограниченным объемом лексики, в их запасе практически нет синонимических средств.

Можно предположить, что речь человека изначально должна была быть компрессированной, ведь первобытный человек только учился разговаривать, естественно, он не мог ни вести долгие беседы, ни писать тексты. В XX веке была предложена гипотеза, в соответствии с которой первобытные люди формировали язык так же, как дети. Эту идею высказали специалист по первобытному обществу В.К. Никольский и лингвист Н.Ф. Яковлев.

Наши исследования развития речи у ребенка свидетельствуют о том, что на самом раннем этапе появления речи можно наблюдать широкий спектр использования способов компрессии на всех уровнях языка. Укажем, какие способы компрессии использует ребенок, который только начинает говорить.

Фонетический уровень: в соответствии с законом наименьшего усилия произносятся звуки с наиболее простой схемой. В частности, первыми звуками являются губно-губные (*па, ма*) и заднеязычные (*агу*).

Наблюдается сокращение фонетической формы слова: сохранение только ударного слога при потере остальных слогов (*па – палка, памперс; ка – качели, камень* и так далее).

Происходит унификация ударений: в подавляющем большинстве ударение ставится на последнем слоге, что помогает также экономить усилия, не задумываясь над местом ударения.

Заменяются одни звуки другими для сохранения их уменьшенной номенклатуры, что также минимизирует физические усилия при произнесении (*х* вместо *с* – *хабака, хама*).

Морфологический уровень: наиболее заметным и всеобъемлющим способом компрессии на этом уровне является нейтрализация грамматических категорий – преобладание повелительного наклонения, отсутствие времен и падежей, усечение любых окончаний.

Наблюдается слияние значения слов одной лексико-семантической группы, например, наречий: слово *туда* используется также в значении *там* (как *there* в английском языке).

Особо важную роль играют междометия и звукоподражательные слова, их переход в другие части речи (*динь-динь* – звук, ассоциируемый с трамваем, отсюда же это слово обозначает сам трамвай; звук голубя *гу-гу* обозначает и саму птицу). В данном аспекте также можно проследить взаимодействие морфологического и фонетического уровней, поскольку междометия, обозначающие побуждение к действию или запрет действия, выражаются сочетанием звуков, которое не может быть воспроизведено в письменной форме (приблизительно *и-и-сь* и тому подобное).

Синтаксический уровень дает возможность добиться компрессии за счет сокращенной структуры предложения: отсутствие определений, наличие обращений и так далее (*Баба, соти!* (Баба, смотри!), *Дядя, ходи туда!*).

Лексический уровень дает яркий пример упрощения и стяжения единиц – многозначность слов, точнее, слогов (*ма* – мама, мяч, малина; *лю* – лужа, лук, люк, на руки).

Интересным явлением компрессии является внедрение в речь вымышленных гиперонимов (*макапака* означает все объекты, связанные с техническими средствами связи: телефон, компьютер, планшет и тому подобное).

Компрессия **на семантическом уровне** проявляется в обобщении и переносе значения: *До* (Дора, имя домашней большой собаки) – любая большая собака, *Но* (Нора – маленькая собачка во дворе) – любая маленькая собака.

Можно также добавить на основе речи ребенка, что компрессия происходит и на межъязыковом уровне, легко входит в речь иноязычных слов при условии их большей краткости (англ. *ка* (car) – машина, *куки* (cookie) – печенье, *ни* (knee) – колено и так далее).

Роль визуальных элементов, мимики и жеста также является чрезвычайно важной, поскольку для понимания отдельных слов, выраженных омонимичными слогами, ключевым является указание на предмет.

Таким образом, естественное стремление человека к лингвистической компрессии ярко проявляется в детской речи и функционирует на всех уровнях языка. Это является подтверждением раннего исторического появления лингвистической компрессии и ключом к пониманию наиболее распространенных способов ее достижения.

Перспективу дальнейшего исследования мы видим в исследовании способов достижения компрессии в речи студентов-иностранцев, начинающих изучать русский язык.

Литература

1. Алянская Э.А. Свертки и терминологические субституты многокомпонентных определительных терминологических словосочетаний (к проблеме связности и компрессии английского технического текста) : автореф. дисс. ... канд. филол. наук : спец. 10.02.04 / Э.А. Алянская. – Л., 1977. – 20 с.
2. Василевский А.П. О компрессии речи на разных уровнях / А.П. Василевский, Ю.М. Эмдина // Уровни языка и их взаимодействие. – М., 1967. – С. 37–38.
3. Грайс Г.П. Логика и речевое общение / Г.П. Грайс // Новое в зарубежной лингвистике. – М. : Прогресс, 1985. – Вып. 16. – С. 222–229.
4. Мартине А. Основы общей лингвистики / А. Мартине // Новое в лингвистике. – М. : Прогресс, 1963. – Вып. 3. – С. 366–566.
5. Мурзин Л.Д. Текст и его восприятие / Л.Д. Мурзин, А.С. Штерн. – Пермь, 1990. – 267 с.

УДК 811.111+81'42

Пільгуй Н. М.

СТИЛЬОВІ РИСИ АНГЛОМОВНОГО НАУКОВОГО АГРОТЕХНІЧНОГО ДИСКУРСУ

Статтю присвячено дослідженню стильових рис англomовного наукового агротехнічного дискурсу. Узагальнено попередні результати досліджень, наведено розширений перелік стильових рис, до якого додано шаблонність, дискусійність і діалогічність. Надано порядок експлікації стильових рис на мовних рівнях дослідженого професійного дискурсу.

Ключові слова: стильова риса, шаблонність, дискусійність, діалогічність, науковий дискурс.

Пильгуй Н. Н. Стилистические черты англоязычного научного агротехнического дискурса. – Статья.

Статья посвящена исследованию стилистических черт англоязычного научного агротехнического дискурса. Систематизированы предыдущие результаты исследований, приведен расширенный перечень стилистических черт, к которому добавлены шаблонность, дискуссионность и диалогичность. Описан порядок экспликации стилистических черт на языковых уровнях исследованного профессионального дискурса.

Ключевые слова: стилистическая черта, шаблонность, дискуссионность, диалогичность, научный дискурс.

Pilguy N. M. Stylistic features of the English scientific agrotechnical discourse. – Article.

The article is dedicated to the stylistic features research of the English scientific agrotechnical discourse. It systematizes the previous results, gives the enhanced list of the stylistic features, having added stereotypeness, debatability and dialogueness. The author describes the order of stylistic feature explication at each linguistic level of the investigated professional discourse.

Key words: stylistic feature, stereotypeness, debatability, dialogueness, scientific discourse.

Стильові риси не можна назвати власне лінгвістичними категоріями. Вони займають проміжне положення між категоріями стилістики та логіки, психології, естетики. У формуванні стилю певного тексту, жанру, функціонального стилю стильові риси є проміжною ланкою між екстралінгвістичними чинниками та власне мовними явищами [8, с. 10].

Мета статті – ідентифікувати й систематизувати стильові риси англomовного наукового агротехнічного дискурсу. Для цього необхідними є узагальнення результатів попередніх досліджень; ідентифікація стильових рис, розширення переліку, наведення аргументів; формулювання висновків і перспектив подальшого дослідження.

Предмет статті складають стильові риси англomовного наукового агротехнічного дискурсу, а об'єкт – англomовний науковий агротехнічний дискурс ХХ – ХХІ ст.

Конструктивні аспекти текстотвірної функції стилю відбиваються в теорії стильових рис і композиційних рівнів [1, с. 96–103; 7, с. 49–69]. Загалом метод аналізу за стильовими рисами було розроблено в германістиці Е.Г. Різелъ та її послідовниками для дослідження функціональних стилів мовлення [1; 3; 8; 10]. Ідея виокремлення стильових рис та вивчення механізму й реалізації на різних мовних рівнях виявилась досить плідною, прийнятною для дослідження конкретних жанрів [2; 7; 6]. Цей метод аналізу, розроблений у вказаних працях для лінгвостилістичної інтерпретації текстів на рівні композиції, синтаксису, лексики, морфології й фонетики, застосовано нами до аналізу англomовних текстів наукового агротехнічного дискурсу.

Кожний функціональний стиль характеризується набором специфічних стильових рис, які створюються і певними мовними одиницями, і

специфічною мовною системністю певного стилю [3, с. 144].

У сучасній стилістиці під стильовими рисами розуміють характеристики тексту, що виражають специфіку й стильову своєрідність відповідного функціонального стилю завдяки реалізації функцій останнього, що зумовлюються його екстралінгвістичними факторами [9, с. 403]; це якісний принцип організації мовлення (тексту), зумовлений сферою спілкування, функцією, умовами та змістом мовлення [8, с. 79].

Стильові риси структуруються у вигляді функціональних семантико-стилістичних категорій, які розуміються як система різнорівневих мовних засобів (у тому числі текстових), об'єднаних функціонально-семантично та стилістично на текстовій площині, тобто реалізують ту чи іншу категоріальну ознаку певного тексту як представника відповідного функціонального стилю [9, с. 573].

Таким чином, стильові риси є якісними ознаками як функціонального стилю в цілому, так і конкретного тексту певної функціонально-стильової й жанрової належності. Отже, стильові риси являють собою узагальнені, не завжди структуровані характеристики певного стилю.

Концепція стильових рис дає можливість виокремити особливості стилю текстів англomовного наукового агротехнічного дискурсу на всіх рівнях: фонетичному, морфологічному, лексичному, синтаксичному, композиційному, текстовому та на рівні дискурсу.

Загальні стильові риси англomовного наукового агротехнічного дискурсу збігаються з набором загальних стильових рис наукового дискурсу, таких як ясність (зрозумілість), предметність, тлумачення, логічність, інформативність, узагальненість, об'єктивність та аналітичність, точність і лаконіч-

ність, аргументованість, переконливість, ґрунтовність. У ході дослідження цей перелік розширено такими стильовими рисами, як логічна експресивність та інтертекстуальність [6].

Дослідження стильових рис англомовного наукового агротехнічного дискурсу дає підстави додати до цього переліку шаблонність, дискусійність і діалогічність.

Шаблонність як стильова риса експлікується на композиційному, текстовому рівнях та на рівні дискурсу в мовленнєвих жанрах одного типу повідомлення. Це відображається в стандартизованих формах відповідних текстів.

Загалом стандартна композиція типового наукового тексту демонструє послідовність тверджень наукового дослідження: усвідомлення проблеми (питання, завдання) і постановка мети – «вступ»; пошук способів розв'язання проблеми, вибір можливих варіантів, доказ ідеї, наведення аргументів – «основна (розрахункова) частина»; вирішення дослідницького питання, отримання відповіді – «висновок». В англомовному науковому агротехнічному дискурсі в основній (розрахунковій) частині завжди наводяться теоретичні розрахунки та зіставлення їх із досвідними даними, оскільки дискурс характеризується прикладною спрямованістю.

Шаблонність композиції текстів англомовного наукового агротехнічного дискурсу також зумовлюється поступовим просуванням від тези до аргументів (розрахунків, кількісних і досвідних даних) та далі до заключної частини. Проте композиційні особливості по-різному проявляються в мовленнєвих жанрах наукового агротехнічного дискурсу. У монографії, дисертації використовується логічне послідовне просування від опису ситуації до формулювання тези, наведення аргументів і висновків. Існує чіткий поділ на теоретичну й розрахункову частини як числове обґрунтування ефективності та раціональності дослідження. Стаття передбачає формулювання тези на самому початку. Реферат будується на стислому описі аргументів і висновків; анотація – на визначенні основних, ключових понять роботи; тези – на фрагментарному описі ключових аргументів, що дозволяють зробити висновок. Патент має загальноприйнятну чітку структуру.

Шаблонність англомовного наукового агротехнічного дискурсу проявляється також у чіткій композиційній побудові – послідовному поділі на розділи, частини, пункти, підпункти, параграфи, абзаци із цифровою чи літерною нумерацією. Прикладом такої композиційної структури тексту англомовного наукового агротехнічного дискурсу слугує наведений далі фрагмент:

Manifolds

1. *Because of the low pressure differentials allowable in drip system design, manifolds must be designed to produce minimal pressure drop due to friction.*

2. *Manifolds can be buried or laid on the surface. Surface systems may be cheaper but are more subject to potential mechanical damage. Manifolds can be constructed of PVC, PE or fiber reinforced materials known as Layflat.*

3. *Systems can be fed from one end, split in the middle or fed from both ends (looped). Dual feed systems are often designed with dual valves allowing the operator to use one end as a flush line during routine maintenance. Split systems may allow for better uniformity by shortening run lengths but can restrict cultivation practices that might damage the line; for example, ripping (Successful Row Crop Drip Irrigation Systems, 2004, p. 4).*

Уся інформація буклета «*Successful Row Crop Drip Irrigation Systems*» (2004) для точності викладу й кращого засвоєння інформації є чітко структурованою та поділеною на пункти, підпункти, абзаци. Це сприяє сприйняттю поданої інформації не лише через текст, а й через зорову пам'ять.

Дискусійність як стильова риса експлікується на текстово-дискурсивному рівні англомовного наукового агротехнічного дискурсу.

Зазначимо, що дискусія є обговоренням певної важливої проблеми або окремого питання. Для дискусії головним є пошук істини шляхом вдалої постановки й зіставлення аргументів і контраргументів для знаходження істини, компромісу, консенсусу, угоди, злагоди. Тема дискусії формулюється заздалегідь або до початку дискусії. Її учасники почергово висловлюють свої положення, думки, спростування, у результаті чого дискусія набуває логічного, зв'язного характеру. Мовні засоби дискутування мають бути прийнятними для всіх учасників дискусії, толерантними [5, с. 217].

Дискусійність англомовного наукового агротехнічного дискурсу завжди спрямовується на практичне застосування ідей у певному регіоні. За спрямованістю з боку мовця англомовний науковий агротехнічний дискурс можна розподілити за такою проблематикою:

- рекламування й надання інструкції з експлуатації нового обладнання, технологій (у тому числі нанотехнологій), машин, агрегатів, запасних частин, причепів тощо;
- роз'яснення принципів і засад польових робіт, землекористування, основ ергономіки;
- надання інформації щодо сільськогосподарських культур, зокрема, практичного досвіду роботи їх використання в певному регіоні;
- наведення аргументів, причин та правил застосування органічних і мінеральних добрив;
- обговорення способів та принципів ведення тваринництва;
- рекомендації щодо методів зберігання сільськогосподарської продукції, а також ознайомлення з новим обладнанням, призначеним для зберігання цієї продукції.

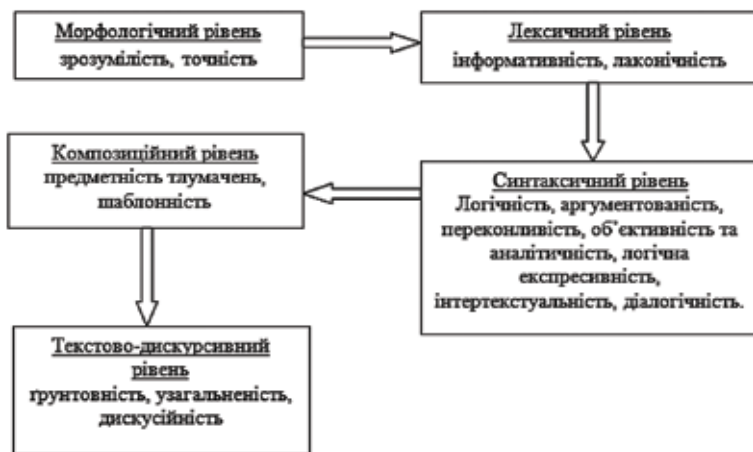

Рис. 1. Експлікація стильових рис на мовних рівнях англомовного наукового агротехнічного дискурсу

Інтенції автора тексту із зазначеної проблематики охоплюють не лише акумулювання та передачу знань, а й їх практичне застосування адресатом. Така емпірична спрямованість англомовного наукового агротехнічного дискурсу зумовлює використання та наведення кількісних чи експериментальних даних.

Дискусійність дослідженого дискурсу реалізується за рахунок аналітичної й синтезуючої діяльності з боку мовця та пізнавальної діяльності з боку реципієнта. Як зауважує М.П. Котюрова, аналітико-синтезуюча діяльність у таких типах текстів реалізується завдяки виокремленню в об'єкті дослідження більш дрібних частин та детальному їх розгляду [4, с. 39]. Тобто автор акцентує увагу читача не на теоретично-гіпотетичних знаннях, а на конкретній інформації, яку можна застосувати для практичного досягнення результату в аграрній сфері.

Дискусійність також проявляється у відносній істинності й специфіці знань англомовного наукового агротехнічного дискурсу: інформація, прийнятна для одного регіону в певній кліматичній зоні зі своїми особливостями ґрунту, принципами вирощування сільськогосподарських культур та агропромисловою політикою, може бути зовсім або частково недоцільною для іншого регіону.

Дискусійність тісно пов'язується з діалогічністю англомовного наукового агротехнічного дискурсу, оскільки проаналізовані фахові тексти належать до письмової наукової прози, у якій автор повідомлення імпліцитно веде діалог із читачем.

Діалогічність є ознакою мовленнєвого спілкування, проте в письмовому науковому мовленні має свою стильову своєрідність [3, с. 306]. Дослідженим маркером діалогічності відповідного дискурсу є риторичні питання [6] та відповіді на них, які надаються в тексті. У таких «питально-відповідних комплексах» експлікується розсуд, хід наукового мислення [3, с. 306], залучається увага читача до роздумів автора.

Прикладами маркерів діалогічності англомовного наукового агротехнічного дискурсу є мовленнєві засоби, пов'язані з формами роботи наукової думки (аналізом, доказом, розсудом). Наприклад: *When you plan to deficit irrigate during crop ripening to increase soluble solids, it is essential to have a drip irrigation system that will help protect against root intrusion* (Thompson, *The Tomato Vine*, 2000, p. 20); *Please realize that wider spacing will require closer dripper spacing and possibly higher dripper flow rates which may exceed the infiltration rate of heavier soils* (Manual for Alfalfa Production, 2009, p. 7).

У наведених прикладах автор звертається до уявного співрозмовця, тим самим залучаючи адресата до міркування, розсуду, акцентуючи увагу, зупиняючись на важливих моментах інформаційної тканини тексту.

В англомовному науковому агротехнічному дискурсі спостерігаємо комплекс мовленнєвих засобів і способів вираження діалогічності: питальні речення та відповіді на них, безпосереднє звернення до читача, синтаксичні конструкції припущення, вставні слова тощо.

Загальні стильові риси англомовного наукового агротехнічного дискурсу проявляються за умови реалізації стильових рис на нижчих рівнях, натомість експлікувати їх можна лише на текстовому рівні та на рівні дискурсу. Вважаємо за доцільне систематизувати виокремлені стильові риси за експлікацією їх на мовних рівнях:

- 1) фонетичний рівень: жодна стильова риса не експлікується в повному обсязі;
- 2) морфологічний рівень: словотвір спеціальної лексики дає підстави експлікувати такі стильові риси, як ясність (зрозумілість) і точність;
- 3) лексичний рівень: шляхом ретельно підбраної автором спеціальної лексики експлікуються такі стильові риси, як ясність (зрозумілість), точність та інформативність, а за рахунок використання скорочень експлікується також лаконічність;
- 4) синтаксичний рівень: використання певних граматичних і синтаксичних конструкцій впливає на реалізацію, пізніше – експлікацію таких стильових рис, як логічність, інформативність, точність і лаконічність, аргументованість, переконливість, об'єктивність та аналітичність, логічна експресивність, інтертекстуальність, діалогічність;
- 5) композиційний рівень: предметність тлумачень, шаблонність;
- 6) текстово-дискурсивний рівень: ґрунтовність, узагальненість, дискусійність.

Систематизацію стильових рис англомовного наукового агротехнічного дискурсу за їх експлікацією на мовних рівнях зображено на рисунку 1.

До перспективних напрямів подальшого дослідження англомовного наукового агротехнічного дискурсу відносимо вивчення жанрової специ-

фіки текстів відповідної сфери та аналіз концептосфери англомовного наукового агротехнічного дискурсу.

Література

1. Аврасин В.М. Характеристика текста и система стиливых черт / В.М. Аврасин // Сборник научных трудов Московского государственного педагогического института иностранных языков имени Мориса Тореза. – 1973. – Вып. 73. – С. 101–108.
2. Карпусенко Н.В. Німецькомовний науково-лінгвістичний текст і дискурс: лінгвостилістичний та прагматичний аспекти : дис. ... канд. філол. наук : спец. 10.02.04 «Германські мови» / Н.В. Карпусенко ; Харківський нац. ун-т ім. В.Н. Каразіна. – Х., 2011. – 272 с.
3. Кожина М.Н. Стилистика русского языка : [учебник] / М.Н. Кожина, Л.Р. Дускаева, В.А. Салимовский. – М. : Флинта ; Наука, 2008. – 464 с.
4. Котюрова М.П. Стилистика научного текста : [учеб. пособие для студ. учреждений высш. проф. образований] / М.П. Котюрова. – М. : ИЦ «Академия», 2010. – 240 с.
5. Мацько Л.І. Риторика : [навч. посібник] / Л.І. Мацько, О.М. Мацько. – К. : Вища школа, 2006. – 311 с.
6. Пільгуй Н.М. Англомовний науковий агротехнічний дискурс: лінгвостилістичний та прагматичний аспекти : дис. ... канд. філол. наук : спец. 10.02.04 «Германські мови» / Н.М. Пільгуй; Запорізький нац. ун-т. – Запоріжжя, 2014. – 238 с.
7. Пихтовникова Л.С. Композиционно-стилистические особенности стихотворной басни (на материале немецких стихотворных басен 18 в.) : дисс. ... канд. филол. наук : спец. 10.02.04 «Германские языки» / Л.С. Пихтовникова. – К., 1992. – 338 с.
8. Ризель Э.Г. Полярные стиливые черты и их языковое воплощение / Э.Г. Ризель // Иностранные языки в школе. – 1961. – № 3. – С. 96–103.
9. Стилистический энциклопедический словарь русского языка / под ред. М.Н. Кожинной. – 2-е изд., испр. и доп. – М. : Флинта ; Наука, 2006. – 696 с.
10. Riesel E. Theorie und Praxis der linguostilistischen Textinterpretation / E. Riesel. – М. : Высшая школа, 1974. – 184 с.

УДК 811.111:81'373.612.2

Присяннікова Я. М.

СПЕЦИФІКАЦІЯ СПІВВІДНОШЕННЯ ПОРІВНЯННЯ ТА МЕТАФОРИ В АНГЛІЙСЬКІЙ МОВІ

Статтю присвячено вивченню особливостей співвідношення метафори й порівняння. Проаналізовано найбільш відомі погляди на співвідношення порівняння та метафори, виявлено спільні й відмінні риси вказаних стилістичних засобів. Особливу увагу приділено висвітленню питання про когнітивні та семантичні механізми створення метафори й порівняння.
Ключові слова: метафора, порівняння, когнітивна операція порівняння, глибинна структура, поверхнева структура.

Присяннікова Я. М. Спецификация соотношения сравнения и метафоры в английском языке. – Стаття.

Статья посвящена изучению особенностей соотношения метафоры и сравнения. Проанализированы наиболее известные взгляды на соотношение метафоры и сравнения, выявлены точки соприкосновения и отличия. Особое внимание уделено освещению вопроса о когнитивных и семантических механизмах создания метафоры и сравнения.

Ключевые слова: метафора, сравнение, когнитивная операция сравнения, глубинная структура, поверхностная структура.

Prosiannikova Ya. M. Specification of simile and metaphor correlation in the English language. – Article.

The article is focused on peculiarities of correlation of metaphors and similes. The most distinguished ideas concerning correlation of metaphors and similes were analyzed, common features and differences of these two notions were elicited. Special attention was focused on the issue concerning cognitive and semantic mechanisms of metaphor and simile formation.

Key words: metaphor, simile, cognitive operation of comparison, deep structure, surface structure.

Питання про статус художнього порівняння серед інших стилістичних засобів обов'язково веде до вивчення його співвідношення з близькими поняттями, одним із яких є метафора. Поняття метафори й порівняння є беззаперечно близькими, проте не тотожними. Психологічні процеси, на основі яких виникає як метафора, так і порівняння, формують той спільний фундамент, що об'єднує зазначені стилістичні засоби [15, с. 34; 10, с. 222, 232]. Інтуїтивне відчуття схожості предметів, явищ, подій у навколишньому світі відіграє важливу роль у практичному мисленні людини, яке знаходить своє матеріальне відбиття в мовленні [3, с. 8], зокрема й поетичному. Людська свідомість здатна не лише ідентифікувати розрізнені в просторі й часі предмети, встановлювати відношення схожості між представниками одного чи різних класів, а й бачити спільні риси між абстрактними та конкретними сутностями, переносити онтологічні ознаки з одних на інші [3, с. 8].

Послуговуючись твердженням про близькість понять «метафора» й «порівняння», маємо на меті проаналізувати їх когнітивну та вербальну природу, щоб інвентаризувати їхні спільні й відмінні ознаки, встановити характер співвідношення обох понять.

З метою вивчення кореляції метафори та порівняння насамперед варто встановити стилістичний статус самого художнього порівняння. Складність цього питання об'єктивується в процесі вивчення словникових визначень поняття «порівняння». За словниковою дефініцією порівняння – це «стилістичний прийом, який полягає у використанні слова (словосполучення, речення) у непрямому, переносному значенні» (курсив наш – Я. П.) [12, с. 559], «троп, який полягає в упо-

дібненні одного предмета до іншого на підставі спільної для них ознаки» [11, с. 459]. Під тропом необхідно розуміти мовленнєву конструкцію, у якій «слово або вислів було використано у переносному значенні з метою досягнення більшої художньої образності» (курсив наш – Я. П.) [11, с. 496]. Погоджуємось із тією частиною словникової дефініції, у якій йдеться про уподібнення двох (чи більше) предметів на основі їх спільної ознаки, а також що результатом використання порівняння є збільшення рівня художньої образності. Однак викликає запитання «переносне значення» художнього порівняння, оскільки словесні знаки, які озвнищують суб'єкт та об'єкт порівняння, постають окремо у своєму прямому значенні та не створюють новий неподільний інформаційний об'єкт [15, с. 34]. Художнє порівняння спонукає читача подивитись на суб'єкт порівняння під незвичним для нього, проте заздалегідь визначеним автором поетичного повідомлення кутом зору.

Тлумачення метафори як використання слова в переносному значенні на основі схожості, яка проявляється в будь-якому відношенні між двома предметами чи об'єктами [11, с. 176], узгоджується із загальноприйнятим визначенням тропів як лексичних зображально-виразових засобів, у яких слово чи словосполучення вживаються в перетвореному значенні [2, с. 82].

Ми визначаємо художнє порівняння як стилістичний прийом, заснований на схожості порівнюваних сутностей. Стилiстичний ефект досягається шляхом експлікації часткової подібності суб'єкта та об'єкта порівняння, що уможливило нове бачення предмета (суб'єкта порівняння) [12, с. 183].

Під стилістичним прийомом ми, як і О.М. Мороховський, розуміємо способи комбінації мовленнєвих одиниць низького рівня в межах одиниці більш високого рівня, стилістичне значення яких виникає в певному мовленнєвому контексті, оскільки обумовлюється синтагматичними відношеннями між мовними одиницями в текстовій тканині поетичного твору [12, с. 44]. Отже, художнє порівняння являє собою стилістичний прийом, у якому суб'єкт, об'єкт порівняння, покажчик порівняльного зв'язку, основа порівняння (представлена факультативно) взаємодіють між собою в синтагматичній послідовності поетичного рядка та на парадигматичній осі поетичного тексту в цілому.

Що ж стосується специфіки співвідношення метафори й порівняння як стилістичних засобів, то ще в античні часи це питання привертало увагу мислителів. З глибини століть бере початок теорія, згідно з якою метафора трактується як скорочене порівняння з огляду на відсутність покажчика порівняльного зв'язку «ЯК» [1, с. 180]. Порівняймо судження Деметрія про метафору й порівняння, згідно з якими метафора розуміється як скорочене порівняння з тією різницею, що за порівняння наявні суб'єкт порівняння, який ми описуємо, та об'єкт порівняння, ознаки якого доповнюють ознаковий простір суб'єкта, а метафора «замінює назву самого предмета» [1, с. 219]. Окремо філософ зазначає: «Порівняння – це розширена метафора. Якщо додати слово «як», отримаємо порівняння, і зворот стає менш сміливим; без цього слова він буде метафорою та більш ризикованим» [1, с. 219]). Подібну позицію підтримує Цицерон у своєму трактаті «Про оратора III»: «Метафора – це порівняння, скорочене до одного слова» [1, с. 216].

Варто зазначити, що й нині ця теорія має своїх прихильників, наприклад, Д. Девідсон стверджує: «Образне значення метафори – це буквально значення відповідного порівняння». Проте цей погляд на метафору має суттєвий недолік, оскільки являє собою глибинне, неявне значення метафори в доступному й очевидному вигляді [6, с. 181]. Як бачимо, фокус уваги зосереджується на поверхневій структурі стилістичних засобів, повністю оминаються їхні когнітивні та семантичні особливості.

Семантичний механізм створення художнього порівняння й метафори полягає в транспонуванні на суб'єкта певних ознак, які здатні його охарактеризувати, однак для художнього порівняння не характерні «семантичний вибух», «миттєве осяяння», воно «спокійніше», «стриманіше» й логічніше, ніж метафора [5, с. 155]. На відміну від метафори художнє порівняння «говорить» відкрито про те, на що метафора завуальовано натякає читачеві [6, с. 181]. Це твердження, на

нашу думку, вимагає пояснення. Художнє порівняння відкрито говорить про той факт, що між порівнюваними сутностями є певна схожість, проте основу цієї схожості може не бути експліковано в синтагматичному ряді. І в цьому разі можуть виникати апперцептивні труднощі під час декодування художнього порівняння, як і під час інтерпретації змістової сторони метафори.

Проілюструємо це положення прикладом. У художньому порівнянні *Their black words more like knives* з поетичного тексту Дж. Брюса «The Crows» ознака, яка становить основу порівняння, не зазначається. За першої спроби інтерпретувати порівняльну пару «акустичний феномен (слово) – матеріальний артефакт (ніж)» не вдається знайти ознаки, які були б спільними для зазначених порівнюваних сутностей. Однак за умови звернення до загального фонду екстралінгвістичних знань національної свідомості результат інтерпретації успішно вибудовується. Так, пригадавши прислів'я типу *Words cut more than swords*, *Words are as sharp as a razor*, у яких об'єктивується основа для порівняння в словесних знаках *cut*, *sharp*, читач усвідомлює, що основою порівняння виступають фізичні властивості ножа. Ніж є гострим зряддям, яке в побуті використовують для нарізання будь-чого, а в інших життєвих ситуаціях здатність до розділення поверхневого покриву може завдавати фізичної шкоди. Саме здатність гострої поверхні ножа завдавати болю всьому живому, у тому числі й людині, порівнюється з потенціалом слів завдавати образи та спричиняти психологічний біль. У такий спосіб читач вибудовує концептуальний базис художнього порівняння «слова здатні наносити психологічний біль, як ножі – фізичний», «слова й ножі подібні у своїй здатності завдавати болю».

Художнє порівняння спрямовує увагу адресата на схожість порівнюваних сутностей, причому природа схожості має різний характер. Ознака, за якою встановлюється схожість між порівнюваними сутностями, може бути онтологічно притаманною об'єкту порівняння або приписаною, постійною чи змінною [3, с. 27]. Схожість може бути уявною, яка створюється автором поетичного тексту в певному ментальному стані [8, с. 252], у такий спосіб художнє порівняння надає адресату поетичного повідомлення можливість пройти когнітивними лабіринтами автора. Сміслові специфіка метафори полягає у фіксації тотожності порівнюваних предметів чи явищ на основі постійної ознаки, яка розкриває їхню сутність [3, с. 27]. Інакше кажучи, художнє порівняння є суб'єктивним, оскільки ґрунтується на емоційному уявленні адресанта про світ. Метафора має більшою мірою об'єктивний характер, оскільки створюється з огляду на «істинну сутність предмета» [3, с. 28].

Ключовим компонентом, який доповнює семантичний «пазл» взаємовідношень метафори й художнього порівняння та в якому коріняться відмінність між ними, є їхня глибинна структура. А. Вежицька вважає, що глибинна структура художнього порівняння може бути представлена як «можна сказати, що це могло б бути <...>», тоді як семантична формула метафори має вигляд «можна сказати, що це не <...>, а <...>» [4, с. 142]. У плані змісту художнє порівняння, на відміну від метафори, пом'якшує, частково нівелює протиставлення, суперечливість висловлювання, оскільки вказує не на тотожність гетерогенних порівнюваних сутностей, а лише на їх подібність [5, с. 152].

Концептуальна схема метафори складається з двох членів: «А є В». Лаконічна схема метафори виключає присутність будь-яких модифікаторів, пояснень або вказування на основу для зіставлення. Феномен метафори полягає в її семантичній насиченості, яка не переходить у кількісні показники, тобто відкрито не есплікується в її поверхневій структурі [3, с. 28]. Художнє порівняння представлено у вигляді розгорнутої концептуальної схеми «А подібне до В за ознакою С», яка складається з порівнюваних сутностей та актуалізованої основи для порівняння [3, с. 28].

Найбільш очевидна відмінність між метафорою та порівнянням, на думку Д. Девідсона, полягає в тому, що всі порівняння за своїм змістом відповідають критерію істинності, а більшість метафор не є істинними [6, с. 185], наприклад: «<...> *aunt Nelly was <...> / small like a wren*» (J. Berry «The Walnut-cracking Machine»). Так, у поданому висловлюванні, що ілюструє класичну структурну модель художнього порівняння із суб'єктом, об'єктом, основою порівняння й показником компаративного зв'язку, автор об'єктивує схожість тітки Неллі з маленькою пташкою кропив'яником. Під час інтерпретації зазначеного вислову в адресата не повинні виникати аперцептивні проблеми, оскільки еспліковано всі члени художнього порівняння. Основа порівняння відкрито вказує на спільну ознаку порівнюваних сутностей, що виключає будь-які інші варіанти інтерпретації. Маленька за зростом і худорлява за статурою жінка уподібнюється до птаха за фізіологічними пропорціями.

Навіть за умови, що читач на має відповідних енциклопедичних знань про пташку кропив'яника, основа порівняння *small* підштовхує його до висновку, що птах, інформацією про якого він не володіє, також є малим за розмірами. Довідкова інформація про розміри птаха, який є вдвічі меншим, ніж горобець, який належить до базового рівня та є прототипічним представником класу птахів, дозволяє читачу врахувати їхні пропор-

ційні співвідношення та створити у своїй уяві образ не просто маленької за зростом і вагою жінки, а взагалі мініатюрної.

Диференціація метафори й художнього порівняння відбувається як у семантичному, так і в структурному аспектах. У структурному плані художнє порівняння являє собою конструкт, у межах якого порівнювані сутності представлено експліцитно, що значно полегшує інтерпретаційну роботу адресата [8, с. 256]. Однак це не знижує образотворчий потенціал художнього порівняння, як стверджує З.О. Харитончик, оскільки «животворча сила порівняння під час створення художнього образу, передачі авторського бачення світу, погляду на факти, події й предмети та в цілому створення художнього тексту є неперевершеною» [14, с. 72].

У власне лінгвістичному або формальному плані художнє порівняння може бути представлене у вигляді морфологічної (*flood-like, childish*) або синтаксичної конструкції (наприклад: *You feel the weight deep down inside / like thunder or extinction's calm* (L. Choyce «April Iceberg Off Bragg's Island»)), яку можна розділити на конструктивні елементи. Є.Т. Черкасова наголошує: «Метафора – це не конструкція та навіть не слово, а його нова семантична функція» [15, с. 34].

Під час створення метафоричного словесно-поетичного образу ознаки однієї порівнюваної сутності накладаються на ознаки іншої та співіснують одночасно, нероздільно в межах словесного знаку [15, с. 34]. За висловом Дж. Міллера, це ніби «на старого друга одягли нове плаття» [8, с. 255].

Різниця між творчим ментальним актом розуміння метафори та художнього порівняння полягає в поетапності цього процесу. У випадку з художнім порівнянням процес розуміння відбувається в два етапи: розпізнавання стилістичного прийому в контексті поетичного тексту та інтерпретації художнього порівняння із залученням лінгвістичних й екстралінгвістичних знань читача. Процес розуміння метафори є дещо ускладненим, оскільки проходить у три етапи: розпізнавання метафори в синтагматичній послідовності поетичного тексту, реконструкції концептуальної основи порівняння, що формує концептуальний базис метафори, та інтерпретації із залученням широкого кола знань читача для адекватного декодування метафори [8, с. 261].

У процесі інтерпретації як метафори, так і художнього порівняння адресат ніби сканує ознакавий простір порівнюваних сутностей у пошуках відповідника, що виконує роль основи порівняння під час створення стилістичних засобів [17, с. 349]. Під час інтерпретації метафори адресат націлюється на «оцінку якості відповідності» (the quality of the match) між порівнюваними сут-

ностями [16, с. 348]. У випадку з порівнянням адресат є поінформованим про факт схожості суб'єкта й об'єкта порівняння, тому в процесі декодування відшукує таку інтерпретацію ознакового простору, яка максимізує якість відповідності [17, с. 349].

Ознаки об'єкта порівняння, які є недостатньо характерними або не характерними для суб'єкта порівняння ознаками, вводяться в художнє порівняння з метою інтенсифікувати значення ознаки або ввести зазначену ознаку (за умови її відсутності) в ознаковий простір суб'єкта порівняння [10, с. 234]. Сила впливу художнього порівняння на емоційний і ментальний стан адресата криється в умінні відправника поетичного повідомлення помічати схожість між предметами та явищами навколишньої дійсності, що не стали результатом когнітивної діяльності когось іншого, і в творчій здатності поєднувати галузі знань, до яких належать права й ліва сторона художнього порівняння, у незвичний спосіб [8, с. 256]. Отже, художнє порівняння – це стилістичний прийом, що полягає в частковому уподібненні двох предметів на основі реально існуючої або створеної автором спільної ознаки, виконує одночасно поняттєво-логічну й експресивно-образну функції.

Варто розрізняти порівняння як когнітивну операцію, його вербальну реалізацію у формі стилістичного прийому та метафору як концептуальний засіб пізнання світу, її словесне уособлення в мовленні.

Метафора й порівняння як засоби створення образності поетичного тексту є близькими, проте не взаємозамінними поняттями. Беззаперечним є міцний зв'язок, який існує між ними, однак він ще не є підставою для їх отождолення. М.І. Лекомцева пропонує три ознаки, послугуючись якими, необхідно розрізняти метафору та порівняння [7, с. 178].

Особливістю художнього порівняння є збереження полярних ознак суб'єкта й об'єкта порівняння, вони працюють у комплексі над створенням словесно-поетичного образу. У процесі створення метафори обирається провідна ознака, за якою зіставляються порівнювані сутності, усі інші нівелюються. Відношення подібності, які покладено в основу порівняння, мають градуальний характер, що знаходить відображення в художніх порівняннях зі ступенями порівняння прикметників. Поняття градуальності ознаки відсутнє в семантичній структурі метафори. Метафора є потенційним структурним елементом художнього порівняння [7, с. 178].

Інакше кажучи, метафора та порівняння не лише співіснують на теренах поетичного тексту, а й перебувають у постійному взаємному зв'язку на більш високому рівні, оскільки порівнян-

ня як когнітивна операція становить ментальну основу метафори. Б.О. Серебренніков зауважує: «Порівняння одного предмета з іншим є одним із найбільш потужних засобів пізнання навколишнього світу. Весь прогрес теоретичної половини знань людини про зовнішню природу <...> був досягнутий власне за порівняння предметів і явищ за схожістю» [9, с. 29].

Таким чином, когнітивна операція порівняння формує концептуальний фундамент обох когнітивно-вербальних утворень: порівняння та метафори. Порівняння й метафора спрямовуються на реалізацію потенціалу мисленнєвої діяльності людини, спрямованої на пошук відповідників, аналогій між явищами навколишнього світу, між конкретними предметами та абстрактними сутностями. Проте механізм впливу на свідомість людини є різним, оскільки порівняння підкреслює схожість двох порівнюваних сутностей і спонукає реципієнта до пошуку генези цієї схожості. Метафора констатує тотожність гетерогенних сутностей, що апіорі виключає їх схожість. Водночас вона спрямовує адресата на сканування ознакового простору царини джерела та царини мети з метою ідентифікації основи, яка уможливила продукування такого твердження. Результатом операції сканування є знаходження схожих ознак, що ідентифікуються як основа зіставлення двох предметів. Тим самим метафора приховано репрезентує схожість порівнюваних сутностей шляхом їх отождолення, що ускладнює процес інтерпретації.

Порівняння не створює новий інформаційний продукт, на що спрямовується метафора, проте в результаті когнітивної обробки інформації під час зіставлення суб'єкта й об'єкта порівняння адресат отримує нове знання, оскільки світло об'єкта порівняння проливається на суб'єкт, і він постає перед читачем у новому ракурсі.

Семантичні й когнітивні особливості порівняння та метафори, закладені в їхній глибинній структурі, відображаються також у їхній поверхневій структурі. Так, метафора є лапідарною за своєю когнітивною й вербальною репрезентацією на відміну від порівняння, яке експліцитно представляє порівнювані сутності, покажчик, що встановлює компаративний зв'язок між ними та основу порівняння. У такий спосіб порівняння й метафора відповідають протилежним тенденціям поетичної мови, оскільки порівняння сприяє її розширенню, а метафора – її скороченню.

Перспективу подальшого наукового пошуку вбачаємо у вивченні особливостей реалізації когнітивних механізмів порівняння в словесній формі та конструювання функціонально-семантичного поля порівняння на матеріалі поетичних англомовних текстів канадської поезії.

Література

1. Античные теории языка и стиля : сб. / под общ. ред. О.М. Фрейденберг. – Л. : ОГИЗ, 1936. – 340 с.
2. Арнольд И.В. Стилистика современного английского языка: стилистика декодирования / И.В. Арнольд. – М. : Просвещение, 1990. – 300 с.
3. Арутюнова Н.Д. Метафора и дискурс / Н.Д. Арутюнова // Теория метафоры : сб. / вступ. ст. и сост. Н.Д. Арутюновой ; общ. ред. Н.Д. Арутюновой и М.А. Журиной. – М. : Прогресс, 1990. – С. 5–32.
4. Вежбицкая А. Сравнение – градация – метафора / А. Вежбицкая // Теория метафоры : сб. / вступ. ст. и сост. Н.Д. Арутюновой ; общ. ред. Н.Д. Арутюновой и М.А. Журиной. – М. : Прогресс, 1990. – С. 133–152.
5. Долинин К.А. Стилистика французского языка / К.А. Долинин. – 2-е изд., дораб. – М. : Просвещение, 1987. – 303 с.
6. Дэвидсон Д. Что означают метафоры / Д. Дэвидсон // Теория метафоры : сб. / вступ. ст. и сост. Н.Д. Арутюновой ; общ. ред. Н.Д. Арутюновой и М.А. Журиной. – М. : Прогресс, 1990. – С. 173–193.
7. Лекомцева М.И. Семантическая структура сравнения / М.И. Лекомцева // Текст: семантика и структура / отв. ред. Т.В. Цивьян. – М. : Просвещение, 1983. – С. 173–179.
8. Миллер Дж. Образы и модели, уподобления и метафоры / Дж. Миллер // Теория метафоры : сб. / вступ. ст. и сост. Н.Д. Арутюновой ; общ. ред. Н.Д. Арутюновой и М.А. Журиной. – М. : Прогресс, 1990. – С. 236–283.
9. Общее языкознание: формы существования, функции, история языка / под ред. Б.А. Серебренникова. – М. : Наука, 1970. – 567 с.
10. Ортоны Э. Роль сходства в уподоблении и метафоре / Э. Ортоны // Теория метафоры : сб. / вступ. ст. и сост. Н.Д. Арутюновой ; общ. ред. Н.Д. Арутюновой и М.А. Журиной. – М. : Прогресс, 1990. – С. 219–235.
11. Розенталь Д.Э. Словарь-справочник лингвистических терминов / Д.Э. Розенталь, М.А. Теленкова. – М. : Просвещение, 1976. – 543 с.
12. Мороховский А.Н. Стилистика английского языка / А.Н. Мороховский, О.П. Воробьева, Н.И. Лихошерст, З.В. Тимошенко. – К. : Вища школа, 1984. – 248 с.
13. Стилистический энциклопедический словарь русского языка / под ред. М.Н. Кожинной. – 2-е изд., испр. и доп. – М. : Флинта ; Наука, 2006. – 696 с.
14. Харитончик З.А. Сравнение в процессах языковой номинации / З.А. Харитончик, С.Е. Паромчик // Синтагматика слова, словосочетания и предложения : межвуз. сб. науч. трудов. – Волгоград : ВГПИ им. А.С. Серафимовича, 1988. – С. 71–78.
15. Черкасова Е.Т. Опыт лингвистической интерпретации тропов (метафора) / Е.Т. Черкасова // Вопросы языкознания. – 1968. – № 2. – С. 28–38.
16. Ortony A. The role of similarity in similes and metaphors / A. Ortony // Metaphor and thought. – Cambridge : Cambridge University Press, 1993. – P. 342–356.
17. Tversky A. Features of similarity / A. Tversky // Psychological Review. – 1977. – Vol. 84. – P. 327–332.
18. Canadian Poetry Online [Электронный ресурс]. – Режим доступа : www.library.utoronto.ca/canpoetry.

УДК 81'42:37:811.111

Penex H. B.

РОЛЬ СЕМАНТИКИ ПОЧАТКУ ТА КІНЦЯ В РЕПРЕЗЕНТАЦІЇ ІМІДЖУ УКРАЇНИ В АНГЛОМОВНОМУ МЕДІАДИСКУРСІ: КОГНІТИВНО-РИТОРИЧНИЙ АСПЕКТ

Статтю присвячено встановленню ролі номінативних засобів зі значенням початку й кінця в представленні міжнародного іміджу країни. Застосовуючи когнітивно-риторичну методичку аналізу, пропонуємо таксономічну класифікацію досліджуваних одиниць та визначаємо специфіку конструювання ними іміджу України з огляду на риторичні етапи текстотворення.

Ключові слова: семантика початку й кінця, медіадискурс, імідж країни, когнітивна риторика, риторичні етапи текстотворення, образ-схема.

Penex H. B. Роль семантики начала и конца в репрезентации имиджа Украины в англоязычном медиадискурсе: когнитивно-риторический аспект. – Стаття.

В статье определяется роль номинативных средств со значением начала и конца в создании международного имиджа страны. Используя методичку когнитивно-риторического анализа, предлагаем классификацию исследуемых единиц и определяем специфику конструирования ими имиджа Украины в соответствии с риторическими этапами текстообразования.

Ключевые слова: семантика начала и конца, медиадискурс, имидж страны, когнитивная риторика, риторические этапы построения текста, образ-схема.

Repek N. V. Role of beginning and end semantics in representation of the image of Ukraine in English media discourse: cognitive and rhetorical aspect. – Article.

The article deals with defining the role of beginning and end semantics in creation of a country image. Applying methods of cognitive and rhetoric analysis, the author classifies the units under investigation and specifies the peculiarities of representation of Ukraine's image by means of them in correlation with the stages of text formation.

Key words: semantics of beginning and end, media discourse, image of the country, cognitive rhetoric, rhetorical stages of text formation, image-schema.

Важливу роль у формуванні суспільної думки та уявлень людей про події у світі відіграють засоби масової інформації (далі – ЗМІ), результати діяльності яких представлено в медійному дискурсі. Спираючись на посередницьку роль ЗМІ, медіадискурс визначають як створену мовними й технічними засобами реальність [4, с. 20; 8, с. 12]. Відповідно, реальність, створена за посередництва ЗМІ, з одного боку, розширює межі пізнання, а з іншого – накладається на референтну реальність, конструюючи її медійний варіант [14, с. 190–192]. Саме автори повідомлень вирішують, яку подію та в якому ракурсі має бути представлено аудиторії. А фокусування уваги аудиторії на певних аспектах життя країни приводить до створення її міжнародного іміджу. **Імідж** визначають як певний образ, уявлення про суб'єкт, що цілеспрямовано формується в масовій свідомості за допомогою ЗМІ [3, с. 19]. Оскільки імідж є важливим фактором, що відіграє істотну роль в оцінці будь-якого соціального явища чи процесу [3, с. 19], створення певного образу країни є одним із завдань медіадискурсу завдяки апеляції до перцептивного досвіду й емоцій реципієнтів, що досягається, зокрема, за допомогою номінативних одиниць на позначення *початку* та *кінця*.

Семантика *початку* й *кінця* досліджувалась у руслі трьох підходів: системно-мовного, логіко-семантичного та когнітивно-риторичного. У системно-мовних розвідках проведено діахронічний аналіз англійських дієслів на позначення початку й кінця процесу [7, с. 14–23]. Логіко-

семантичний підхід зосередився на визначенні логічних передумов формування й диференціації семантики *початку* та *кінця* [1], зокрема, виявленні особливостей втілення досліджуваної семантики в російській та українській мовних картинах світу [6; 11]. У цьому руслі окрему увагу привертало втілення семантики *початку* й *кінця* в окремих різновидах дискурсу: художньому та ритуальному [2]. У ході когнітивно-риторичних студій встановлено сенсомоторні витoki семантики *початку* та *кінця*, які опосередковують вплив на читача за рахунок апеляції до його просторово-перцептивного, кінетичного й силового досвіду [9, с. 5–6]. У межах цього підходу основний акцент зроблено на визначенні статусу вказаної семантики як лінгвокогнітивного конструкту, який визначає осмислення зображуваних фрагментів дійсності через апеляцію до базового й суперординатного рівнів категоризації з огляду на риторичні етапи текстотворення [9, с. 5–6].

Саме когнітивно-риторичні розвідки окреслили коло наріжних питань, пов'язаних із потужним потенціалом лінгвальних засобів зі значенням *початку* та *кінця* конструювати різні аспекти дійсності, зокрема й міжнародний імідж країни з позиції адресанта. Обрана перспектива представлення подій, явищ і суб'єктів дозволяє формувати медійну реальність зі спиранням на семантику *початку* й *кінця*, що впливає на оцінку та інтерпретацію репрезентованого змісту реципієнтом. Оскільки аудиторія декодує отриману інформацію зі спиранням на індивідуальні ментальні структу-

ри й когнітивний досвід, дослідження семантики *початку* та *кінця* в аспекті її ролі в конструюванні іміджу країни вимагає звернення до когнітивно-риторичного підходу. Він спрямовується на встановлення зв'язку між когнітивною семантикою, що вивчає загальні процеси концептуалізації й вербалізації людиною дійсності [5, с. 53], та риторикою як наукою про ефективну комунікацію й способи впливу на аудиторію [10, с. 8], що пов'язує згадані здібності з конкретними ситуаціями [15, с. 446].

Спрямованість сучасних когнітивно-риторичних студій на вивчення взаємодії мови з ментальними структурами різного ступеня узагальнення з метою виявлення принципів відтворення реальності для здійснення впливу на аудиторію зумовлює актуальність публікації.

Метою статті є визначення ролі семантики *початку* та *кінця* у формуванні міжнародного іміджу країни, що передбачає виконання таких завдань: виокремлення номінативних одиниць зі значенням *початку* й *кінця*, які репрезентують образ України; окреслення сенсомоторних витоків формування досліджуваної семантики та аналіз їх втілення в значенні розглядуваних одиниць; пояснення впливу семантики *початку* й *кінця* на читачів за аналогією до безпосередньої взаємодії людини з навколишнім середовищем; характеристика зміни в представленні іміджу країни залежно від аранжування аналізованих одиниць у різних блоках статей (заголовному комплексі, вступі, блоці головної події, висновках).

Об'єктом дослідження є номінативні засоби із семантикою *початку* й *кінця*, використані для репрезентації образу України, а предметом – когнітивно-риторичний аспект їхнього втілення в медіадискурсі.

Наукова новизна роботи полягає в тому, що в ній уперше застосовано когнітивно-риторичний підхід до вивчення ролі вербальних засобів зі значенням *початку* й *кінця* в репрезентації міжнародного іміджу країни на матеріалі газетних і журнальних статей, дібраних з англійських часописів новин «The Economist» і «The New York Times» за січень 2015 р.

Для з'ясування специфіки створення міжнародного іміджу України засобами на позначення *початку* й *кінця* в англійському медіадискурсі пропонуємо методіку когнітивно-риторичного аналізу, яка складається з трьох етапів.

На першому етапі – **таксономічному** – у статтях про події в Україні, безпосередньо про саму країну виокремлюємо лексичні одиниці на позначення *початку* й *кінця* та розподіляємо їх у групи за сферами життя країни, які вони репрезентують (суспільну, політичну чи соціально-економічну). Зокрема, за допомогою компонентного аналізу визначаємо семантичну структуру засобів верба-

лізації *початку* й *кінця*, що дозволяє встановити сенсомоторні витoki їхньої семантики та таким чином використати образ-схеми як концептуальні конструкти перцептивного походження для визначення тематичної приналежності аналізованих одиниць до просторово-перцептивної, кінетичної чи силової групи.

Другий етап – **аналітичний** – спрямовується на розподіл виокремлених одиниць між групами узагальнювальних і базових засобів експлікації семантики *початку* й *кінця* та співвіднесення їх із риторичними етапами побудови тексту (інвенцією, диспозицією, елокуцією) з метою розкриття авторського задуму.

На третьому етапі – **етані конструювання** – за допомогою методу концептуального аналізу визначаємо перцептивну сферу досвіду, осмисленого в термінах *початок* і *кінець*, що дозволяє встановити специфіку конструювання міжнародного іміджу України номінативними засобами експлікації семантики *початку* й *кінця*.

На **першому етапі когнітивно-риторичного аналізу** виокремлюємо мовні засоби, які виражають *початок* і *кінець*, та групуємо їх за сферами життя країни, які вони репрезентують: 1) одиниці, що подають зміни в суспільстві України: *beginning, destroy, move from (opposition) to (nation building), new (Ukraine, government), old (Ukraine, government), rethink, transformation, reform, rewire, shift, etc.*; 2) засоби експлікації соціально-економічного становища країни: *bleed, dry, collapse, default, eat up, on the edge, lead to bankruptcy, lose, loss of Ukraine, sap, shrink*; 3) лексичні одиниці, що репрезентують політичне життя в Україні: *begin, (the war) drag on, explode anew, fail, lose (negotiations are losing its meaning), loss, vanish, electrify, precipitate*.

Далі в значенні досліджуваних одиниць виокремлюємо ключові семи, на основі яких визначаємо сенсомоторні витoki формування в них значення *початку* й *кінця*, що дозволяє співвіднести їх з образ-схемами певної тематичної групи (просторово-перцептивної, кінетичної та силової). Виокремлення цих блоків образ-схем ґрунтується на сенсомоторних чинниках творення семантики *початку* й *кінця*, заснованих на особливостях будови та властивостях тіла людини у взаємодії з руховою діяльністю [13, с. 17], на взаємодії людини зі світом, заснованій на застосуванні сили [17, с. 409–410]. Відповідно, ми говоримо про просторово-перцептивну, кінетичну й силову образ-схемні основи семантики *початку* та *кінця*. У засобів **просторово-перцептивної** групи значення *початку* й *кінця* спирається на відношення БЛИЗЬКО – ДАЛЕКО (NEAR – FAR), які відображають відстань між спостерігачем та об'єктами концептуалізації, наприклад: *on the edge, dry, shrink* тощо. Одиниці *default, lead to bankruptcy,*

collapse, shift, transformation відносимо до **кінетичної групи**, у них значення *початку* й *кінця* співвідносяться з образ-схемами ШЛЯХ (PATH), ВЕРТИКАЛЬ (VERTICALITY), ЦИКЛ (CYCLE), ПОВТОРЕННЯ (ITERATION), які відбивають специфіку різних видів руху. Одиниці **силової семантики** – *bleed, destroy, dry, eat up, lose, loss, ruin, sap* тощо – вказують на силу як *початок* у сенсі джерела, причини змін, а її усунення – як *кінець*, наслідок цих змін, залучаючи силові образ-схеми ПРИМУШЕННЯ (COMPULSION), УСУНЕННЯ ПЕРЕШКОДИ (RESTRAINT REMOVAL).

Виокремлені образ-схеми формалізують перцептивний досвід мовної особистості [12, с. 29], що дозволяє розглядати їх як базові концептуальні структури репрезентації *початку* й *кінця* в значенні номінативних засобів, які, відповідно, використовуються для конструювання іміджу країни на різних рівнях узагальнення.

На **другому етапі когнітивно-риторичного аналізу** визначаємо, що лише іменник *beginning* є узагальнювальним засобом вираження досліджуваної семантики, тобто сформованим на найвищому, суперординатному рівні категоризації [16, с. 93–97], і спрямованим на безпосередню експлікацію ідеї *початку* певних процесів в Україні. Решту виокремлених засобів зараховуємо до базових номінативних одиниць, значення *початку* й *кінця* яких сформувалось на основі метафоричного осмислення перцептивного досвіду на базовому рівні категоризації [9, с. 7–10]. Далі аналізуємо групування досліджуваних номінативних одиниць у різних композиційних блоках статей, кожен із яких пов'язуємо з риторичними етапами текстотворення. Так, **інвенція**, тобто тематичний рівень, пов'язаний з авторським задумом, реалізується в заголовному комплексі, тобто безпосередньо в заголовку та вступному абзаці. **Диспозиція** як структурний рівень риторичної схеми передбачає композиційне оформлення тексту, а тому пов'язується з розташуванням аналізованих одиниць у різних інформаційних блоках медіатексту (інтродуктивному абзаці, блоках головної й фонової подій та заключному абзаці). **Елокуція** – риторичний рівень, пов'язаний зі словесним оформленням повідомлення з метою впливу на реципієнтів. Зазначені риторичні етапи текстотворення складають основу дослідження формування іміджу країни засобами експлікації *початку* й *кінця* та пов'язуються з когнітивними процесами підготовки медіатекстів [9, с. 7].

Вживання лише базових одиниць із семантикою *початку* й *кінця* (*on the edge, default, the new Ukraine, explode anew*) у заголовних комплексах статей про Україну пов'язуємо з наміром авторів на етапі інвенції не просто конструювати імідж країни, а вплинути на читачів за рахунок апелювання до їхнього перцептивного досвіду, викликаю-

чи асоційовані негативні чи позитивні емоції та змушуючи таким чином радіти чи переживати за долю України. Залучення переважно базових засобів експлікації *початку* й *кінця* для репрезентації іміджу України в усіх інших композиційних блоках статті (інтродуктивному абзаці, блоках головної й фонової подій та заключному абзаці) пов'язуємо з етапом елокуції. На нашу думку, він спрямовується не стільки на словесну орнаментацию, скільки на формування імплікованих метафоричних смислів у зв'язку з осмисленням нової ролі країни на міжнародній арені.

На **третьому етапі когнітивно-риторичного аналізу** з'ясуємо специфіку формування іміджу України на шпальтах англomовної преси за рахунок закарбованих у семантиці досліджуваних одиниць додаткових смислів, пов'язаних з апеляцією до сенсомоторного досвіду людей. Зазначене здійснюється через концептуальну метафору, яка є підґрунтям концептуалізації в термінах *початку* й *кінця* ідей вдачі та невдачі, позитивного й негативного. Багатогранність досвідних ситуацій, пов'язаних з осмисленням *початку* й *кінця*, дозволяє використовувати концептуальні метафори для впливу завдяки категоріальному зсуву між первинними та вторинними значеннями засобів вербалізації семантики *початку* й *кінця*.

Так, для формування уявлення про економічну ситуацію в Україні в заголовку статті вживається іменник *edge*, семантика якого засновується на ідеї «межі»: *Ukraine's economy. On the edge* («The Economist», 2015, 17 January). У наївній картині світу англomовної спільноти *межа* розуміється як *кінець* старого та *початок* чогось нового, що зафіксовано в значенні одиниці семою «*the level at which something different starts to happen*» [18, с. 500]. Проте іменник *edge* імплікує *початок* чогось поганого, на що в його значенні вказують семи «*something bad will happen*», «*a bad situation*» [18, с. 500]. Тобто в наведеному заголовку зазначена одиниця вказує на межу як *початок* краху економіки країни.

Межова ситуація в Україні яскраво конструюється епітетом-антитезою *a do-or-die situation*, наприклад: *People understand that this is a do-or-die situation – that they may simply not exist any more* («The New York Times», 2015, 4 January). Висловлена ідея підкріплюється одиницями, вжитими в першому реченні заголовного комплексу, вступному абзаці статті та висновках (*default, lose, collapse, fall*). Саме іменник *default* є ключовим у формуванні економічного іміджу України, оскільки він вживається в тексті чотири рази: у заголовному комплексі, у вступі, у блоці головної події та в завершальному абзаці. Зазначена номінативна одиниця імплікує негативну оцінку результату роботи, на що вказує сема «*failure*» [18, с. 502], яка апелює до досвіду, пов'язаного з наслідками банкрутства й

дефолту, які призводять до припинення існування компаній і навіть країн. Так, в англomовній пресі Україна представлена як банкрут (*a broken country; the country is likely to suffer an economic meltdown* («The New York Times», 2015, 4 January)), а єдиним джерелом спасіння є Захід (*Without a lot more Western help, Ukraine faces default; the chances of a Ukrainian default “exceedingly high”; Default would sap domestic confidence in Ukraine’s leadership* («The Economist», 2015, 17 January)). Іменник *collapse*, вжитий у передостанньому реченні заключного абзацу, підсилює негативний економічний імідж України, імплікуючи нещасливе, часто раптове завершення ситуації, позначеної ключовою семою «*a sudden failure*» [18, с. 292]. Відповідно, вона конструює кінець економічної стабільності в країні, залучаючи концептуальну метафору КІНЕЦЬ – ЦЕ НЕВДАЧА / КРАХ. Наприклад: *A Ukrainian collapse would prove Mr Putin’s contention that Western promises mean little and that change in the post-Soviet world leads only to pain* («The Economist», 2015, 17 January).

Причини краху економіки України репрезентуються одиницями *shrink, bleed somebody dry, eat up*, у яких семантику *кінця* сформовано внаслідок концептуалізації природних і фізичних явищ зсідання, знекровлення та з’їдання. Дієслово *shrink* подає зменшення ВВП на основі просторово-перцептивних образ-схем БЛИЗЬКО – ДАЛЕКО, які відбивають специфіку візуального освоєння світу з огляду на відстань між спостерігачем та об’єктами концептуалізації. Ключова сема «*smaller*» значення дієслів *shrink* (*become smaller, or make something smaller through the effects of heat or water* [18, с. 1527]) актуалізує ДАЛЕКО. Очевидно, що у віддаленій перспективі обрис об’єкта спостереження стають нечіткими, змарнілими, він здається маленького розміру. Наприклад, у реченні *GDP is still shrinking* («The Economist», 2015, 29 January) одиниця *shrink*, вжита у формі Present Progressive, вказує на тривале зменшення ВВП країни, а отже, співвідносить зростання економіки держави з далекою перспективою. Дієслово *bleed*, зміст якого інтенсифіковано прикметником *dry*, конструює крах економіки України в термінах абсолютного ЗНЕКРОВЛЕННЯ, що призводить до фізичного виснаження або навіть загибелі країни. Наприклад: *Gas payments, defence and support for the hryvnya, which lost half its value in 2014, have bled the government dry* («The Economist», 2015, 17 January). У наведеному прикладі фраза *bleed somebody dry* апелює до перцептивного досвіду читачів, пов’язаного з втратою крові, що веде до смерті суб’єкта, створює ефект неконтрольованості й незворотності ситуації, тобто крах економіки України репрезентується як непоправний процес. А дієслово *eat up* акцентує увагу на війні як джерелі знекровлення економіки держави: *The war in*

the east eats up \$10m a day, according to Ukraine’s president, Petro Poroshenko («The Economist», 2015, 17 January).

Суспільно-політичний аспект іміджу України сконструйовано номінативними одиницями на позначення **повторюваного початку дій**, у яких префікс *re-* активує ПОВТОРЕННЯ (*a rethinking of its national identity, rewiring*), **змін** (*to steer a reform, shift, transforming*), **якісно-темпоральними** ад’єктивами *new* та *old* (*new generation, new government, old guard*) та дієсловами **силової семантики** *electrify, precipitate* тощо.

Суспільно-політичний образ держави конструюється як результат минулорічних масових протестів і тривалої війни на Сході України, що призвели до переосмислення українцями своєї національної ідентичності. Наприклад: *A mass protest movement toppled Ukraine’s government last February, precipitating some of the most momentous events of Ukraine’s post-Soviet life: a rethinking of its national identity* («The New York Times», 2015, 4 January). У наведеному прикладі одиниця *precipitate* репрезентує *початок* змін в Україні як наслідок ПРИМУШЕННЯ, що активується семою «*make something serious happen*» [18, с. 1514], а одиниця *rethinking* репрезентує ідею повторного *початку*, тобто імплікує відродження самоідентичності українців після її зникнення. Дієслово *electrify* репрезентує появу нової генерації уряду в термінах ПРИМУШЕННЯ, що активується в значенні наведеного слова семою «*make*» [18, с. 506], наприклад: *It (the war) electrified a new generation of activists* («The New York Times», 2015, 4 January). У наведеному прикладі аналізоване дієслово конструює появу нового уряду, апелюючи до перцептивного досвіду, пов’язаного з ударом струмом, що діє як шокова терапія. Розпочаті зміни в суспільстві вербалізовані одиницями *a reform, shift, transforming*, у семантиці яких ключові семи «*completely change*», «*change*», «*in order to improve*» [18, с. 1378, 1514, 1766] вказують на поступовий початок змін на краще. Наприклад: *There has been a shift in the mentality; helping to steer reform in Ukraine; They said they want to save their country by transforming it into something it has never been: honest* («The New York Times», 2015, 4 January).

Ідея оновлення країни, представлена ад’єктивом *new*, що виражає *початок* нової України співвідносно з моментом спостереження, який збігається із часом публікації (*a new generation of activists, who are the moral conscience of the new government* («The New York Times», 2015, 4 January)), подається в протиставленні з ад’єктивом *old*. Останній характеризує явища, які виникли досить давно та є неактуальними на сьогодні, що активовано в його значенні семами «*before*» та «*former*» [18, с. 1143], наприклад: *Ukraine’s old guard still*

forms the flesh and bones of the bureaucracy («The New York Times», 2015, 4 January). Проте в наведеному прикладі одиниця *still* співвідносить існування старого уряду з нагальним моментом, подаючи його таким чином як джерело ПЕРЕШКОДИ для змін в Україні.

Отже, імідж України на міжнародній арені конструюється номінативними засобами зі значенням *початку* й *кінця*, що належать переважно до базового рівня категоризації, на якому досліджувані лексеми апелюють до перцептивного досвіду читачів, викликаючи відповідні асоціації. В англomовному медіадискурсі образ України репрезентується на контрасті. Так, економічне «обличчя» країни подається одиницями на позначення *кінця*, що осмислюється в термінах межі, краху, падіння,

втрати, зменшення в розмірах та обезкровлення. Суспільно-політичний образ України репрезентується як *початок* змін, концептуалізований як оновлення ідентичності нації, зміни в менталітеті й керуванні державою загалом. Вживання досліджуваних одиниць у найсильніших позиціях тексту (заголовному комплексі, вступному абзаці та висновках) свідчить про формування іміджу країни не лише у зв'язку з авторським задумом на етапі інвенції, а й у зв'язку з впливом на аудиторію на етапі елокуції.

Перспективи подальшого дослідження вбачаємо в зіставленні специфіки формування міжнародного іміджу країн номінативними засобами на позначення *початку* та *кінця* в англomовному й українomовному медійних дискурсах.

Література

1. Арутюнова Н.Д. Вступление. В целом о целом. Время и пространство в концептуализации действительности / Н.Д. Арутюнова // Логический анализ языка: семантика начала и конца. – М. : Индрик, 2002. – С. 3–18.
2. Арутюнова Н.Д. Всё про всё (по текстам Ф.М. Достоевского) / Н.Д. Арутюнова // Логический анализ языка: семантика начала и конца. – М. : Индрик, 2002. – С. 363–400.
3. Барна Н.В. Іміджологія : [навч. посібник для дистанц. навч.] / Н.В. Барна. – К. : Університет «Україна», 2008. – 217 с.
4. Добросклонская Т.Г. Медиалингвистика: системный подход к изучению языка СМИ / Т.Г. Добросклонская. – М. : Флинта, 2008. – 263 с.
5. Кубрякова Е.С. Краткий словарь когнитивных терминов / Е.С. Кубрякова, В.З. Демьянков, Ю.Г. Панкрац, Л.Г. Лузина. – М. : Московский гос. ун-т им. М.В. Ломоносова, 1996. – 245 с.
6. Мечковская Н.Б. Концепты «начало» и «конец»: тождество, антонимия, асимметричность / Н.Б. Мечковская // Логический анализ языка: семантика начала и конца. – М. : Индрик, 2002. – С. 109–120.
7. Мошанова Т.Л. История развития групп глаголов, обозначающих начало и конец процесса, в английском языке : автореф. дисс. ... канд. филол. наук : спец. 10.02.04 / Т.Л. Мошанова ; Московский гос. пед. ун-т. – М., 1969. – 25 с.
8. Потапенко С.І. Сучасний англomовний медіадискурс: лінгвокогнітивний і мотиваційний аспекти : [монографія] / С.І. Потапенко. – Ніжин : Видавництво НДУ ім. М. Гоголя, 2009. – 391 с.
9. Репех Н.В. Лінгвальне втілення семантики ПОЧАТКУ і КІНЦЯ в англomовному журнальному дискурсі : автореф. дис. ... канд. филол. наук : спец. 10.02.04 / Н.В. Репех ; Одеський нац. ун-т ім. І.І. Мечникова. – О., 2013. – 20 с.
10. Хазагеров Г.Г. Риторика / Г.Г. Хазагеров, И.Б. Лобанов. – Ростов-на-Дону : Феникс, 2004. – 384 с.
11. Яковенко Л.І. Українські фразеологізми із семантикою появи, наявності та зникнення як виразники категорії Буття / Л.І. Яковенко // Вісник Львівського університету. Серія «Філологія». – 2004. – Ч. 1. – № 34. – С. 251–256.
12. Johnson M. The Body in the Mind: The Bodily Basis of Meaning, Imagination, and Reason / M. Johnson. – Chicago; London : The University of Chicago Press, 1987. – 233 p.
13. Lakoff G. Philosophy in the Flesh. The Embodied Mind and its Challenge to Western Thought / G. Lakoff, M. Johnson. – New York : Basic Books, 1999. – 624 p.
14. McDonald D. Twentieth-century media effects research / D. McDonald // The Sage Handbook of Media Studies. – London : Sage Publication, 2004. – P. 183–200.
15. Oakley T. Force-dynamic dimensions of rhetorical effect / T. Oakley // From Perception to Meaning: Image Schemas in Cognitive Linguistics. – New York : Mouton de Gruyter, 2005. – P. 444–473.
16. Rosch E. Principles of categorisation / E. Rosch // Fuzzy Grammar. – New York : Oxford University Press, 2004. – P. 91–108.
17. Talmy L. Towards a Cognitive Semantics / L. Talmy. – Cambridge : The MIT Press, 2000. – Vol. 1 : Concept Structuring Systems. – 565 p.
18. Longman Dictionary of Contemporary English. – Harlow : Longman, 2005. – 1950 p.

УДК 811.111'373

Сердюк О. В.

ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ АНІМАЛІСТИЧНИХ КОНЦЕПТІВ В АНГЛІЙСЬКІЙ МОВІ

Статтю присвячено дослідженню концептів-зоонімів КІШКА та СОБАКА, включених у традиційний перелік концептів, характерних для англійської національної свідомості, з огляду на всі тенденції, проблеми вивчення, закономірності й перспективи розвитку теоретичної основи цих концептів у руслі сучасної лінгвістичної науки.

Ключові слова: концепт, концептосфера, класифікація концептів, зоонім.

Сердюк О. В. Теоретические основы анималистических концептов в английском языке. – Статья.

Статья посвящена исследованию концептов-зоонимов КОШКА и СОБАКА, включенных в традиционный перечень концептов, характерных для английского национального сознания, учитывая все тенденции, проблемы изучения, закономерности и перспективы развития теоретической основы этих концептов в русле современной лингвистической науки.

Ключевые слова: концепт, концептосфера, классификация концептов, зооним.

Serdyuk O. V. Theoretical basis of animalistic concepts in English. – Article.

The article deals with the investigation of CAT and DOG's zoonym concepts, included in the traditional list of concepts, peculiar to the English national consciousness, taking into account all tendencies, learning problems, common factors and perspectives of theoretical base development of these concepts in the direction of modern linguistic science.

Key words: concept, sphere of concepts, concept classification, zoonym.

Постановка проблеми. Останнім часом спостерігається різке підвищення інтересу лінгвістів до дослідження мовних явищ у широкому екстралінгвістичному контексті. Як відомо, необхідно вивчати мову в її реальному функціонуванні в різних сферах діяльності людини.

Концепти посідають важливе місце в колективній мовній свідомості. У межах нашого дослідження концепт розглядається як один з основних елементів у системі знань людини про світ. Унаслідок цього досить легко пояснити незгасаючий інтерес учених до проблем репрезентації концептів у мові.

Кожна мова здійснює власний поділ світу. Тобто кожна мова певним чином відтворює світ у значеннях слів (лексиці), в особливій образності (фразеології), в особливій конструкції понятійних категорій (граматиці). Своєрідність кожної мовної системи полягає саме в особливості значень мовних одиниць, які так чи інакше створюють картину світу. Національна мова допомагає її носіям усвідомлювати себе як спільність, пізнавати своє минуле й сучасне, осмислювати оточення та свої зв'язки з іншими народами. У мові неминуче відбиваються процеси національного розвитку народу, оскільки існування мови нерозривно пов'язується з історією суспільства. Національно-культурні вербальні стереотипи (або ключові слова культури), у яких знайшли найповніше розкриття особливості національного характеру й сприйняття світу, уже не раз ставали предметом етнолінгвістичного та культурологічного дослідження (таких учених, як А. Вежбицька, Н.Д. Арутюнова, С.Є. Нікітіна, О.Д. Шмельов, Т.В. Радзієвська). Концепти, що належать до унікальних понять етнічної культури, – це не просто невід'ємний атрибут національних літератур, вони й дотепер постійно виникають у повсякденному спілкуванні.

Статтю написано в руслі актуальних досліджень лінгвоконцептології й лінгвокультурології та присвячено теоретичному огляду концептів КІШКА й СОБАКА в сучасній англійській мові.

Актуальність розвідки визначається вивченням концептів, включених у традиційний перелік концептів, характерних для англійської національної свідомості. У нашому випадку такими є концепти, що містять у собі анімалістичні компоненти КІШКА та СОБАКА. Актуальність дослідження обумовлюється також тим, що воно присвячене відображенню в мові базових соціокультурних концептів мовної свідомості, представлених конкретними назвами «кішка» й «собака» зі складною образною семантикою. Ступінь вивченості концептів КІШКА та СОБАКА є недостатнім у межах різних підходів, зокрема й семантико-когнітивного. Існує лише низка оглядових робіт, присвячених концептам-зоонімам у цілому та суміжним із ними ментальним структурам, які виконано в руслі лінгвокультурології. Залучення більш широкого мовного матеріалу, теоретичної бази, поєднання порівняльних, історичних і когнітивних досліджень дозволить істотно доповнити й уточнити вигляд ментальної структури, на якій базуються концепти.

Мета статті – проаналізувати ступінь дослідження концептів-зоонімів КІШКА та СОБАКА з огляду на всі тенденції, проблеми вивчення, закономірності й перспективи розвитку теоретичної основи цих концептів у руслі сучасної лінгвістичної науки.

Предметом дослідження є концепти КІШКА та СОБАКА, які віддзеркалюють загальнолюдські пріоритети й водночас фіксують національно зумовлені ціннісні уявлення народу про світ і своє буття в ньому.

Вклад основного матеріалу. На черговому етапі розвитку гуманітарного знання лінгвістична наука зіткнулась із необхідністю створення нового

терміна для адекватного позначення змістовної сторони мовного знаку, який зняв би функційну обмеженість традиційного значення й смислу та в якому органічно поєднувались би логіко-психологічні й мовні категорії. Потреба, що виникла, зумовила появу цілої низки номінативних одиниць, загальним для яких було прагнення «відбити в поняттях» невловимий «дух народу» – етнічну специфіку відображення мовних знань. У конкурентній боротьбі в лінгвістичній літературі з початку 1990-х рр. зіткнулися терміни «концепт» (Н.Д. Арутюнова (1993 р.), Д.С. Ліхачов (1993 р.), Ю.С. Степанов (1997 р.), С.Х. Ляпін (1997 р.) та інші [1]), «лінгвокультурема» (В.В. Воробйов (1997 р.) [6, с. 63–65]), «міфологема» (В.М. Базилев (2000 р.) [7]), «логоепістема» (Є.М. Верещагін, В.Г. Костомаров (1990 р.) [5]). Однак сьогодні стає очевидним, що найбільш життєздатним виявився термін «концепт», який за частотою вживання значно випередив усі інші термінологічні новоутворення.

Нині термін «концепт» широко застосовується в різних наукових дисциплінах, що спричиняє його множинне розуміння. Часто «концепт» вживається як синонім «поняття», хоча термін «поняття» притаманний логіці й філософії, а «концепт», будучи терміном математичної логіки, закріпився також у науці про культуру – культурології.

Варто зазначити, що термін «концепт» покриває предметні галузі декількох наукових напрямів: когнітивної психології та когнітивної лінгвістики, які займаються проблемами мислення й пізнання, зберігання й переробки інформації [8], а також лінгвокультурології, яка визначається та уточнюється в межах теорії, що утворюється їхніми постулатами й базовими категоріями.

У межах когнітивної лінгвістики, яка розглядає концепт як ментальне утворення, зокрема в розумінні М. Ляхтеєнмякі, він отримує таке визначення: «Оперативная содержательная единица памяти, ментального лексикона, отраженная в человеческой психике» [7]. М.М. Болдирев наголошує: «Концепт – элемент сознания <...> автономный от языка, фиксированный в сознании смысл» [4]. Для ефективного формування концепту замало однієї мови, необхідні також залучення чуттєвого досвіду, наочність, предметна діяльність.

У галузь сучасного гуманітарного знання чи не першим слово «концепт» вводить російський мислитель С.О. Аскольдов (1870–1945 рр.). Він ототожнює концепт з індивідуальним уявленням, вбачаючи в ньому «спільність». Для С.О. Аскольдова концепт – це «мысленное образование, которое замещает нам в процессе мысли неопределенное множество предметов одного и того же рода» [2, с. 47].

З огляду на вимоги сучасного суспільства дослідження проблематики поняття концепту посідає одне із центральних місць у сучасній лінгвістиці. Концепт не можна розглядати як суто мовне

явище, оскільки важливим є також культурний бік цього поняття. Концепт відбиває стереотипи, культурні переконання того чи іншого народу. Концепти виникають у процесі набування знань та отримання інформації як про реалії довкілля, так і про об'єкти уявних світів. У сумарному вираженні такі відомості містять у собі те, що індивід знає, припускає, думає, уявляє про навколишній світ. Концепти зводять різноманітність явищ, які спостерігаються чи уявляються, до чогось одного, тому вони дають змогу зберігати знання про світ, виявляються складовими елементами концептуальної системи, сприяючи обробці об'єктивного досвіду підведенням інформації під певні напрацьовані суспільством категорії та класи.

Як вербально виражена інтегральна категорія, що розкриває психоментальні ресурси свідомості, узагальнює знання й досвід людини та етносу, репрезентує мовну картину світу, концепт водночас несе інформацію не лише про предметно-логічні зв'язки тієї чи іншої реалії з іншими, а й про стійкі асоціативно-культурологічні, етноспецифічні зв'язки, що встановлюються між різними реаліями, а отже, і між мовними одиницями.

Різні підходи до визначення терміна «концепт» відбивають його природу: як значення мовного знака (лінгвістичне та культурологічне спрямування), як змістовний аспект знака, представлений у ментальності (когнітивний напрям). Необхідно зауважити, що подібний поділ тлумачень поняття «концепт» є умовним, усі наведені позиції пов'язуються між собою, а не протиставляються одна одній. Так, наприклад, когнітивний і культурологічний підходи до розуміння концепту не є взаємовиключними: концепт як ментальне утворення у свідомості людини є виходом на концептосферу соціуму, тобто на культуру, а концепт як одиниця культури є фіксацією колективного досвіду, що стає надбанням кожної людини. Інакше кажучи, ці два підходи розрізняються векторами щодо носія мови: когнітивний підхід до концепту передбачає напрям від індивідуальної свідомості до культури, а культурологічний підхід – від культури до індивідуальної свідомості.

Сьогодні типологія концептів знаходиться на стадії розробки, а в дослідженнях наводяться численні класифікації концептів за різними критеріями [2; 3]. Найбільш часто пропонувані типології можна умовно поділити на декілька груп. Згідно із семантичними класифікаціями автори розглядають концепти з позиції сфери їх вживання, роблячи акцент на смислового значенні. Так, у роботі Д.С. Ліхачова «Концептосфера російської мови» представлено поділ концептів із точки зору їх тематики. Подібні тематичні сукупності утворюють емоційну, освітню, текстову та інші концептосфери. Існують також класифікації концептів на основі їх вираження та функціонування в мові.

Однією зі спроб у лінгвістиці типологізувати концептуальні структури як когнітивні одиниці з огляду на критерії змісту, організації й способу репрезентації як у свідомості носіїв мови, так і на рівні мовних форм вираження є монографічне дослідження А.П. Бабушкіна. Учений виділяє такі типи концептів:

– *«мисленеві картинки»*, представлені в мові концептами-міфемами: «знімаються» в колективній уяві носіїв мови з властивих предметам характеристик у результаті їхнього зорового сприйняття, а тому змістовим наповненням таких концептів є лінійні, об'ємні параметри об'єкта, особливості конфігурації та колірні характеристики; це «галерея» образів міфічних персонажів (*«русалка»*, *«баба-яга»* тощо), які існують у свідомості носіїв мови;

– *схеми*: формують перцептивну та когнітивну модель світу, виокремлюють загальне в предметах, що належать до одного класу, абстрагуючись від деталей (*«будинок узагалі»*, *«дерево взагалі»*), мають ієрархічний характер, можуть об'єднуватися, формуючи нові, складніші структури (наприклад, схема *«стіл»* може взаємодіяти зі схемами *«меблі»*, *«кімната»*, *«дім»*);

– *гіпероніми*, ідея яких передається гіпонімом-прототипом: родовидові відношення та власне функціональні узагальнювальні поняття (типу *«горобець»*, *«ластівка»*, *«пануга»* – *«пташки»*; *«ляльки»*, *«велосипеди»* – *«іграшки»*), що актуалізуються в мові у вигляді схем і логічно сконструйованих концептів;

– *фрейми*: схеми стереотипних ситуацій типу *«торгівля»*, *«рай»*, *«пекло»*, *«базар»*, *«лікарня»*, що передбачають певні типові ролі та дії;

– *сценарії/скрипти*: схеми подій, що мають часовий вимір, сюжетний характер, складаються з епізодів, послідовність і зміст яких залежить від культурних та соціальних факторів (наприклад, сценарії *«відвідування ресторану»*, *«лекція»*, *«бійка»*); слова, що їх репрезентують, мають сему руху;

– *інсайти*: денотати лексем, що репрезентують цей тип концептів як раптове розуміння, відомі кожній людині з дитинства та не вимагають детального опису (наприклад, *«барабан»*, *«ножниця»*);

– *«калейдоскопічні» концепти*: сукупність картинок, фреймів, сценаріїв; це концепти абстрактних імен, таких як *«совість»*, *«страх»*, *«вірність»*;

– *вербальні – лексичні та фразеологічні концепти* (залежно від способу їхнього лінгвістичного оформлення);

– *гештальт*, що впорядковують різноманіття окремих явищ у свідомості людини; це складна ментальна структура, цілісний образ, до складу якого входять чуттєві й раціональні елементи, а також динамічні та статичні аспекти об'єкта/явища. У гештальт можуть входити фрейми, сценарії тощо [3].

Класифікацію концептів можна було б продовжити. Однак у цьому немає потреби, оскільки в лінгвістиці (зокрема, українській) поки що немає узагальненої класифікації таких одиниць, диференційованих за тим чи іншим критерієм. Різне осмислення концептуальних структур як одиниць когніції й культури вимагає систематизації напрацьованого матеріалу шляхом віднаходження того чи іншого різновиду такої структури та включення його в єдину систему класифікаційної парадигми основних типів концептів.

На нашу думку, концепти КІШКА та СОБАКА можуть бути віднесені до мисленевих (розумових) картинок згідно із класифікацією концептів, адже ці концепти – конкретно відтворювані образи свідомості в їхній цілісності, що знімаються з елементарних образів-відчуттів і періодично активуються в структурах пам'яті, відображаючи особливості наочно-образного мислення та власне суб'єктивно-візуального бачення об'єктів навколишньої дійсності. КІШКА та СОБАКА – це узагальнений чуттєвий образ, більш-менш однаковий для носіїв однієї мови. Концепти КІШКА й СОБАКА є біологічними концептами поряд із такими концептами, як ЛЮДИНА, ПТАШКА, КВІТКА, ДЕРЕВО, а за ознакою своєї затребуваності аналізовані концепти належать до актуальних і ключових, адже вони широко представлені в пареміологічному фонді, фольклорі, художній літературі. Варто зазначити, що увага до концепту з боку різних наук, а саме лінгвістичних, зумовлює розмежування концептів за типами приналежності їхнього досвіду в його культурно-когнітивному розумінні. Тому ми виділимо концепти КІШКА та СОБАКА як концепти-зооніми поряд із концептами-антропонімами, концептами-фітонімами, концептами-топонімами, концептами-гідронімами та іншими.

Традиційно мови використовують семантичну сферу «тварини» як базу для метафоричної передачі уявлень, думок і суджень про оточуючих людей, відображаючи своєрідність мовної картини світу.

Концепти з анімалістичним компонентом є органічним компонентом мовної культури, важливою характеристикою мови з позиції етнічних особливостей і водночас спільних для всіх народів соціокультурних явищ.

Останнім часом з'явилась велика кількість публікацій на цю тему. Проте, незважаючи на те, що розгляду анімалізмів присвячено багато праць, вони досліджують переважно анімалізми в складі фразеологізмів. Так, українські анімалізми вивчали І.О. Голубовська, О.П. Левченко та Д.В. Ужченко, польські – М.В. Пасюрківська, турецькі – І.Л. Покровська. Г.Л. Кривенко досліджувала особливості паремій з анімалістичним компонентом на матеріалі англійської мови. Однак кількість наукових робіт саме на матеріалі англійської мови

сьогодні залишається недостатньою, концепти з анімалістичним компонентом потребують більш глибокого вивчення з точки зору особливостей їхнього національно-культурного змісту.

У зоолексії, яка є об'єктом наших пошуків, відображаються особливості осмислення реальності, коли образи тварин у різних мовах іноді наділяються такими властивостями, що суперечать логіці речей. Концепти-зооніми КІШКА й СОБАКА цікавлять нас як багатомірне явище, здатне покривати ділянки об'єктивної дійсності, пов'язаної з характеристикою соціальних і психологічних особливостей людської особистості.

Зоосеміми як окремі лексичні одиниці та як компоненти стійких словосполучень широко представлені в усіх мовах світу, належать до одних із найдавніших і найпоширеніших. Вивчення найменування тварин (фаунізмів, анімалізмів, зоосемізмів, зоонімів) у сучасній лінгвістиці відбувається в найрізноманітніших аспектах, у тому числі в переносному значенні в роботах Є.А. Гутман, М.І. Черемісіної, А.І. Богущької, І.В. Холманських, А.А. Кипріянової, Л.С. Войтик, О.А. Рижкіної та інших учених. Науковці розглядають образний потенціал зооморфізмів, їхню системну організацію та семантико-типологічну характеристику, виявляють національну специфіку зооморфних найменувань. З огляду на поширеність і певну універсальність зоонімічної лексики в різних мовах світу (у цілому та конкретно в нашому випадку) аналіз у цій галузі нерідко свідчить про частковий або обмежений характер.

Фауна як екстралінгвістична база лексикологічного аналізу знаходить, таким чином, специфічне відображення в мові, формуючи її лексичну підсистему, усередині якої виникають свої закономірності, що вимагають спеціального опису в різних соціальних конотаціях слів і сталих виразів у різних мовних культурах. Національна культурна специфіка залежить від того, які уявлення носії мови має про тварину в проекції на людину, які фрагменти її досвіду було лексично зафіксовано, а також якою мірою представлено ці фрагменти в тій чи іншій мові у вигляді цілісних пріоритетів, образів,

символів (асоціації й конотації). Багатозначністю та фразеологічною активністю в мовах вирізняються назви тварин, з якими людина має найтісніші контакти, а саме домашніх улюбленців – кішки й собаки. Зоосеміми належать до найпродуктивніших лексем, семантичні структури яких містять найбільшу кількість метафоричних значень, що вживаються для позначення людей.

Концепти КІШКА та СОБАКА мають антропоцентричне спрямування, тобто описують людину за характером діяльності, емоціями, почуттями, психологічними станами, соціальним становищем, розумовими здібностями, стосунками, характером і зовнішністю. Специфіка вживання зоосемізмів для характеристики людини свідчить про те, що мовна картина світу з її об'єктивністю й цілісністю є інтерпретацією відображення світу для кожного носія мови.

Вивчення специфіки й особливостей світу фауни та кішки й собаки як її представників у відображенні культурної свідомості суспільства та особливостей національного менталітету не лише є доцільним у межах когнітивної парадигми знання, що склалась останнім часом у лінгвістиці, а й дає змогу повніше визначити зміст концептів КІШКА та СОБАКА з огляду на смислові й мовні доміанти англійської національної особистості.

Дослідження специфіки моделювання номінативного поля концептів КІШКА та СОБАКА дає змогу виявити ступінь впливу назв тваринного світу на формування сучасного англійського лінгвокультурного простору, специфіку побудови словотворчих і комбінованих моделей усередині номінативного поля, які вербалізують концепти КІШКА й СОБАКА.

Висновки. Таким чином, вивчення концептів КІШКА та СОБАКА має досить перспективний характер для подальшого дослідження та створення детальнішої теоретичної бази. Використання концептів як одиниць аналізу, на нашу думку, є досить продуктивним у науковій практиці явищем, яке виявляє особливості мовної національної свідомості, встановлює ментальні ознаки носіїв різних культур і мов.

Література

1. Арутюнова Н.Д. Вторичные истинностные оценки: правильно, верно / Н.Д. Арутюнова // Логический анализ языка: ментальные действия. – М. : Наука, 1993. – С. 76–82.
2. Аскольдов С.А. Концепт и слово / А.С. Аскольдов // Русская словесность: антология / под ред. проф. В.П. Нерознака. – М. : Academia, 1997. – С. 25–54.
3. Бабушкин А.П. Типы концептов в лексико-фразеологической семантике языка / А.П. Бабушкин. – Воронеж : Воронежский гос. ун-т, 1996. – 103 с.
4. Болдырев Н.Н. Концепт и значение слова / Н.Н. Болдырев // Методологические проблемы когнитивной лингвистики: научное издание / под ред. И.А. Стернина. – Воронеж : Воронежский гос. ун-т, 2001. – С. 25–36.
5. Верещагин Е.М. Феномен (лого)эпистемы в свете лингвофилософских воззрений И.А. Бодуэна де Куртенэ / Е.М. Верещагин // Бодуэновские чтения: Бодуэн де Куртенэ и современная лингвистика : матер. междунар. науч. конф. (г. Казань, 11–13 декабря 2001 г.) : в 2 т. – Казань : Изд-во Казанского ун-та, 2001. – Т. 1. – С. 3–4.
6. Воробьев В.В. Лингвокультурология (теория и методы) / В.В. Воробьев. – М. : Изд-во РУДН, 1997. – 331 с.
7. Ляхтеэнмяки М. Диалогизм и проблема значения: предварительные наблюдения / М. Ляхтеэнмяки // Studia Slavica Finlandensia. – 1995. – № 12. – С. 77–84.
8. Кубрякова Е.С. Обеспечение внутренней деятельности и проблемы внутреннего лексикона / Е.С. Кубрякова // Человеческий фактор в языке: язык и порождение речи : [коллект. монография] / Ин-т языкознания. – М. : Наука, 1991. – С. 4–7.

УДК [811.161.1+811.161.2]’246.2/.3’282’373.613/.74(477.74-25)

Степанов Є. М.

УКРАЇНСЬКІ ЗАПОЗИЧЕННЯ В ЛЕКСИЦІ ТА ФРАЗЕОЛОГІЇ РОСІЙСЬКОГО МОВЛЕННЯ ОДЕСИ

У статті встановлено напрями та ступінь впливу української мови на лексико-фразеологічну систему російського мовлення Одеси, визначено місце й роль українського компонента в етнічному макрокомпоненті цього ідіому. Риси, зумовлені україномовним впливом, мають різну частотність вживання. Регулярним є вживання українізмів з архісемами «людина», «побут», «праця», «їжа», «тварина», «рослина», назв географічних та астрономічних об'єктів, номенклатурних найменувань, димінутивів. Поширеними є дієслова з архісемами «пересування» та «поведінка», іменники й прислівники з архісемою «міра», службові слова, вигуки. Фразеологічні українізми відтворюються цілком або в контамінованих російсько-українських фразеогібридах.

Ключові слова: лексична система, фразеологізм, російське міське мовлення, російсько-українська двомовність, українізм, етнічний макрокомпонент, Одеса.

Степанов Е. Н. Украинские заимствования в лексике и фразеологии русской речи Одессы. – Статья.

В статье определены направления и степень влияния украинского языка на лексико-фразеологическую систему русской речи Одессы, установлены место и роль украинизмов в этническом макрокомпоненте этого идиома. Черты, обусловленные влиянием украинского языка, имеют разную частотность употребления. Регулярным является употребление украинизмов с архисемами «человек», «быт», «труд», «еда», «животное», «растение», названий географических и астрономических объектов, номенклатурных наименований, диминутивов. Употребляются также глаголы с архисемами «передвижение» и «поведение», существительные и наречия с архисемой «мера», служебные слова, междометия. Фразеологические украинизмы воспроизводятся полностью или в контаминированных русско-украинских фразеогібридах.

Ключевые слова: лексическая система, фразеологизм, городская речь, русско-украинское двуязычие, украинизм, этнический макрокомпонент, Одесса.

Stepanov Ie. N. Ukrainian borrowings in the vocabulary and phraseology of the Russian speech of Odessa. – Article.

The article defines the direction and degree of influence of the Ukrainian language in the lexical and phraseological system of the Russian speech in Odessa. The importance of the Ukrainian ethnic component in the macrocomponent of this idiom was elaborated. Features, caused by the influence of the Ukrainian language, have a different frequency of use. The using of Ukrainianisms with archesemes “man”, “life”, “work”, “food”, “animal”, “plant”, of Ukrainian names of geographical and astronomical objects, the nomenclature names, the using of diminutives is regular. Ukrainian verbs with archesemes “movement” and “behavior”, nouns and adverbs with archesemes “measure”, connecting words, interjections are used also in the Russian urban speech of Odessa. Phraseological Ukrainianisms reproduced in whole or in part in contaminated phraseological hybrids.

Key words: vocabulary, phraseological units, urban speech, Russian-Ukrainian bilingualism, Ukrainianism, ethnic macrocomponent, Odessa.

Дослідження особливостей функціонування російської лексико-фразеологічної системи в лінгвокультурному просторі міста Одеси дозволяє розрізняти варіанти реалізації денотативних і конотативних сем окремих лексичних та фразеологічних одиниць російської мови, а також фіксувати використання іншомовних лексичних і фразеологічних запозичень. Функціонування російської лексико-фразеологічної системи в російському мовленні Одеси (далі – РМО) відображає особливості діалектичного розвитку лексичного й фразеологічного семіозису в умовах перетину мовних картин світу, культурних та історико-міфологічних традицій різних національних груп, їх внутрішнього рефлексивного досвіду в обмеженому ареалом міста соціальному, економічному, природному, часовому просторі, що об'єднує ці групи. Одиниці, які акумулюють міську підсистемну семантичну специфіку, проявляються в чотирьох взаємодіючих макрокомпонентах (макрополях): етнічному, економіко-соціальному, географічному та урбаністичному.

Мета статті – встановити напрями й ступінь впливу української мови на лексико-фразеологічну систему РМО, визначити місце та роль українського компонента в етнічному макрокомпоненті РМО.

Етнічний макрокомпонент є одним із провідних у формуванні особливостей реалізації російської мовної системи в полілінгвокультурному просторі Одеси. Багатосторонні взаємини росіян, українців, євреїв, греків, італійців, поляків, німців, французів, молдован, болгар, вірмен, гагаузів і деяких інших етносів у цьому міському просторі приводять до появи міжетнічної міської субкультури, оригінальним відображенням якої є особливості творення, трансформації й функціонування в РМО слів і фразеологізмів з етнічним компонентом [4, с. 191–292]. Епізодичність спостережень за цим процесом із середини ХІХ ст. не дає змогу зафіксувати й відтворити всі підсистемні відхилення. Проте функціонування окремих груп запозичень (у тому числі гібридів і кальок), словотвірних моделей, фразеотрансформів, які, потрапивши в усну комунікацію, на сторінки рукописів і друкованих видань, віддзеркалюють у діахронічній проекції специфіку РМО, надаючи можливість здійснити визначену мету.

Аналіз фактичного матеріалу свідчить про те, що етнічна маркованість лексичних і фразеологічних одесизмів здійснюється різними способами: лексичним, за якого використовується запозичена одиниця або слово з етнічною архісемою;

словотвірним, за якого в лексичних гібридах використовуються словотвірні засоби, властиві російській та іншим мовам; *граматичним*, за якого слово або фразеологізм у російському мовленні оформлюється за граматичною моделлю мови-донора; *екстралінгвальним*, за якого етнічна складова денотата зумовлюється позамовними реаліями.

Активність, пріоритети й обсяги впливу етнічних компонентів на РМО залежать від тривалості взаємовпливу російської мови-реципієнта та іншої мови-донора, від кількості носіїв мови-донора, їх ролі й місця в соціальній інфраструктурі, економічному, культурному, науковому житті міста, від ступеня генетичної та структурної близькості мови-донора з російською мовою. Унаслідок багаторічних досліджень (1992–2014 рр.) нами встановлено, що найпоєднаніше в усіх сферах і стилях комунікації представників різних етносів проявляється український компонент.

Результати пошуків переконують у тому, що різні групи української лексики запозичуються з різних причин. Цей процес відбувається як на денотативному, так і на конотативному рівнях. Так, семантична специфіка лежить в основі запозичення експресивно нейтральної безеквівалентної та фонові лексики, що увійшла до російської літературної мови. Такі одиниці називають поняття й реалії української історії, політики, державності, культури, народного побуту; одну з груп становить також український ономастикон. Ядерна сема «український» спостерігається в денотативних макрокомпонентах значень указаних лексичних груп під час вживання на всій території України та за її межами. Наприклад, вживаються слова *сечевик, рада; кучмизм, ляшенковец, небесная сотня; чумацтво, шинкарство; бандура, коломийка; галушки, жупан, лантух, макитра, саж* тощо: *Теперь он бродил по городу в старых чоботах Терентия* (В. Катаєв); *На нём были скороходовские сандалии, надетые на карпетки* (В. Катаєв); *Что вы думаете – по пятьсот карбованцев проигрывали; я сам знал идиотов, что даже платит платили!* (В. Жаботинський).

Більшу лексичну групу українізмів, які активно вживаються в усному й письмовому російському мовленні одеситами різних національностей, становлять зафіксовані нами слова, які не кодифіковані російською літературною мовою, а лише мають у ній свої міжмовні відповідники. Реалізація їх у російському мовленні України є настільки органічною, що корінне російськомовне населення часто сприймає їх не як українізми, а як одиниці просторіччя, розмовного стилю чи навіть стилістично нейтральні одиниці [4, с. 192–195]. Підґрунтям для таких висновків стали результати декількох соціолінгвістичних опитувань 1992–2011 рр., матеріали друкованих ЗМІ, радіо, телебачення, художньої літератури, мемуаристи-

ки. У цій групі українізмів є експресивно нейтральні та експресивно забарвлені слова. Під час вживання цих українізмів у РМО запозичуються їх конотативні макрокомпоненти, які, як правило, не є тотожними конотативним макрокомпонентам значень їх російськомовних відповідників, а мають більший набір емоційних та оцінних сем. Ці українізми називають людей, тварин, рослини, предмети побуту, господарські об'єкти, матеріали, трудові процеси, продукти харчування, астрономічні й географічні об'єкти тощо. Серед українізмів лексико-семантичної групи «людина» є слова стилістично та експресивно нейтральні, а також із різними експресивними відтінками (*хлопец, коваль, приймак, жинка, паньч, батько, пан, панночка, варивода, гирявий, хвалько, забудько, зайда, пройда, дзюба, неслух, шибен(н)ик* тощо). Те саме можна сказати про запозичені з української мови дієслова й вербати (*выкликáть, свáжить, вечéрять, вечеря, снédать, займáться, позýчить, позýчка, дýхатъ, задýшка* тощо). Наприклад: *Смёрз весь. Ей-богу. Страсть как холодно на дворе* (Л. Кармен); *А теперь представьте себе – два месяца по два раза в день перед строем выкликают вашу фамилию* (М. Пойзнер).

Як правило, з певним експресивним забарвленням у російському мовленні вживаються українські службові слова *хай, нехай, та* (= рос. *да*), *аж, чи, бо, нема* тощо (наприклад: *Один мальчишка сообщает другому, что в гавани на Новом молу <...> лежит потёмкинский матрос, «чи убитый, чи раненый», и что туда «подалась» вся Пересыть* (К. Чуковський)), прикметники *полохливый, файный* тощо, дієслова із семами «пересування» (*шкандýбáть, блукáть, тикáть, (с) ховáть(ся), рятóвать(ся)*) та «поведінка» (*сказíться*), іменники й прислівники, що називають одиниці виміру певного об'єму (*майно́, клумáк, лантух, шмат, шматок, трóшки*) або мають збірне значення (*кóдло, голóта, причиндáлы*) тощо (наприклад: *Спать не даёте с вашим кодром!* (К. Паустовський)).

Коментарі інформантів свідчать про те, що лексичні українізми некодифікованої групи в російському мовленні як одеситів, так і більшості російськомовного населення України знаходяться у відношеннях синонімії з питомими лексичними одиницями. Відношення абсолютної синонімії найчастіше наявні тоді, коли на процес лексичної інтерференції впливають словотвірні чинники.

У більшості таких випадків конотативні макрокомпоненти значень в українській і російській мовах є тотожними, наприклад:

1) *И где это ты споймал такого молодого человека?* (В. Катаєв). Російською мовою правильно *словил* або *поймал*. У мовленні одеситів ці два слова контамінують під впливом українського *спіймати*;

2) *Сидите себе на здоровье в Одессе, ходите на Дерибасовскую, **дыхайте** акацией* (А. Львов). Дієслово *дыхать* утворене, як і українське, без чергування задньоязикового із шиплячим; наголошеним у ньому є кореневий, а не суфіксальний голосний. *Дыхать* було в регулярному вжитку одеситів до середини 1970-х рр. Сьогодні цей варіант є менш регулярним, проте він підтверджує нашу гіпотезу про те, що в РМО серед лексичних варіантів «російське»/«українське», які є абсолютними синонімами, часто обирають слово з простішою словотвірною парадигмою. На підтвердження цього положення виступає також корелят *греческий/грецкий* (від іменника *Греция*); порівняймо укр. *грецький* ← *Греція* (наприклад: *Он же как раз в октябре сдаёт свои **грецкие** дела* (М. Пойзнер));

3) *То же самое будет проведено в клубах, сельбудах, хатах-читальнях и кружках* (Журнал «Шквал», 1928, № 14). Продуктивність аббревіації як способу творення нових слів у 1920-і рр. сприяла тому, що українські складноскорочені слова, які не мали російських аббревіатур-відповідників, російська мова в Україні запозичувала без калькування: *сельбуд* (= сільський дом культури) ← *сільбуд* ← *сільський будинок культури*;

4) *«Майстрачишь?» – спросил Гаврик, сплёвывая совершенно как взрослый* (В. Катаев). *Майстрачить* – від укр. просторічного *майстрачити* (майструвати) замість рос. *мастерить*.

Тривалий час подібні українізми розцінювалися як показники невисокої мовленнєвої культури мовця або того, хто пише [1, с. 39]. Г. Іжакевич вважає, що «включення лексичних українізмів у мовлення білінгвів зазвичай є ненавмисним, спонтанним», спричиненим відсутністю «в їхній мовленнєвій свідомості чіткого розмежування лексичних одиниць російської та української мов, що досить часто приводить до міжмовного паронімічного слововжитку й утворення гібридних контамінованих форм» [1, с. 41]. Ми лише частково погоджуємось із цим, оскільки висновок ґрунтується на прикладах, які відтворюють відношення абсолютної синонімії українського та російського варіантів.

Чинниками ідеографічної (стилістичної) та відносної синонімії виступають, як правило, семантико-стилістичні відмінності російського й українського відповідників. Різний семантичний обсяг цих відповідників і різні стилістичні можливості слів зумовлюють використання в РМО українізмів, які не є абсолютними міжмовними синонімами. Порівняймо:

1) *А вы, гимназисты, жалкие **шпаки*** (В. Катаев). Семантичне поле українського іменника *шпак* ширше за поле його російського відповідника *скворець*, тому що *шпаками* в ХІХ – першій половині ХХ ст. в Україні називали гімназистів за

форму чорного кольору й неспокійний норов. Цей український шкільний арготизм, запозичений із польської мови (*szpak*), широко вживали в російській мові в Україні (зокрема, в Одесі), як і пряме значення слова. Сьогодні цей арготизм спостерігається в лексиконі одеситів, хоча спричиняється вже не кольором гімназичної уніформи, а манерою групової поведінки підлітків;

2) *Вы окончательно **сказались**, молодой человек? Или что?* (К. Паустовський). Прямими відповідниками українського дієслова *сказитися* в російській мові є *взбеситься, сбеситься*, проте в українському просторіччі семантичне поле *сказитися*, маючи спільну зону перетину з російськими *сойти с ума, ошалеть, двинуться мозгами, тронуться*, не містить конотативного значення образи, на відміну від своїх російських відповідників. Це, на нашу думку, спричинює часте вживання в РМО українізму *сказитися*;

3) *Шо ж вы сначала проходили в «ширину», а теперь взяли и таки стали посреди всего автобуса?! И ещё с **клумаками** такими* (М. Пойзнер). Повного російського відповідника слова *клумак* немає; *клумаком* в Одесі називають зазвичай м'яку сумку відносно великого розміру, проте це може бути назва будь-якої ноші з обов'язковою семою «незручне»;

4) *И куда от вас можно **сховаться**? Куда?* (І. Митрофанов); *Что тут будет?! **Ховайтесь**, люди! **Ратуйтесь**, люди!* (С. Поліщук); *Стали **позычать** деньги всякой мелюзге* (В. Жаботинський); *«Новые хозяева» и не думали собирать своё **майно*** (М. Пойзнер); *Жизнь – **смитьё**, свет – бордель, люди – аферисты* (І. Бабель). Українізми *ховаться, ря(а)товаться, позычатъ, майно, смитьё* поводять себе в РМО як просторічні варіанти стилістично нейтральних *прячаться, спасаться, одолжатъ, имущество* та різного за стилістичним забарвленням багатозначного *мусор*. *Ховаться, ря(а)товаться*, на відміну від *прячаться, спасаться*, мають сему «некерованість процесу». *Майно* в РМО має оцінне значення з різними негативними конотаціями, на відміну від українського слова;

5) *Смотрю, все **габелки** повыскакивали из отверстий котлов* (М. Матяш). *Габеленяточко* (з листа професора Т. Туліної 15 березня 2007 р., так на початку 1950-х рр. називав її маленьку дочку сусід – учитель російської мови й літератури). *Габелками* ще в 1960-ті рр. в Одесі регулярно називали неохайних підлітків лихої вдачі на противагу «*маменькиным сыночкам*» [5].

Третя група лексичних українізмів у РМО – слова спільного лексичного фонду, які мають у російській та українській мовах розбіжності у відтінках значень, функціонально-стилістичному навантаженні, частотності використання. Вплив української мови при цьому є відчутним у тенден-

ціях до функціонально-стилістичної нейтралізації (подібно до української) стилістично забарвлених слів і значень, до вживання не кодифікованих у літературній мові відтінків значень, до зростання частотності використання цих слів у регіоні. Наприклад:

1) Скажу я тебе, кум, что твоя **доля** ещё лучше; узнал бы ты, что с другими бывает (П. Гроссул-Толстой); Скоморохова **доля** – горькая **доля**: / Чарка горелки, сыр на тарелке (С. Полішук). **Доля** в першому прикладі вживається як стилістично й конотативно нейтральне слово, а в другому – у високому стилі;

2) Не **наколупать** ли побольше мидий? (К. Паустовський). Словники кваліфікують рос. *колупать* як розмовне, а укр. *колупати* – як стилістично нейтральне. При цьому відчутна тенденція до стилістичної й конотативної нейтралізації дієслова *наколупать*;

3) А тут с одного **бока** консервный комбинат – оттуда за копейки тянем томатный сок (М. Пойзнер). У РМО слово *бок* є абсолютним синонімом слова *сторона* в значенні «бік». 68% одеситів у 2010 р. сприймали його в цьому значенні як стандартне. У РМО поширеним є усталений зворот *под боком кого-либо, чего-либо* = рос. *рядом с кем-либо, с чем-либо, недалеко от кого-либо, чего-либо*. Порівняймо: *Просиживал вечерами на бульваре – под боком греческого портика* (М. Пойзнер); *Я говорю, нет жинки под боком, так плохо-таки* (А. Львов);

4) – Рыжий вор, – кричала она ему (Бася Грач батькові – Є. С.) по вечерам, – рыжий вор, идите **вечерять** (І. Бабель). В українській мові *вечеряти* є загальноновживаним словом, російське *вечерять* – діалектне.

У побутовому російському мовленні одеситів із різною регулярністю функціонують також такі слова третьої групи, як *хата, хлопец, чертяка, хвороба, буряк, торба, кордон, ветрило; початый, тулится, пихать, повытереть, брехать, запроторить, поспешать; враз, сумно* тощо, наприклад: *Сумно было в доме, гости приходили только пожилые* (В. Жаботинський); *Между прочим, кому-то пришла мысль поставить в процессию стариков, помнивших, «как закладывали Одессу»* (К. Скальковський); *Мотя сидела в яме, заросшей будьяками* (В. Катаєв).

Частотність використання димінутивів у РМО відповідає частотності вживання димінутивів усіх самостійних частин мови в українській мові, а не в російській. У середині XIX ст. М. Чернишевський писав: «Народна малоруська (мова – Є. С.) ще багатша, ніж народна великоруська, за різноманітністю й уживаністю зменшувальних форм» [7, с. 815]. Про життєвість процесу української димінутивізації російського мовлення України на початку XX ст. свідчить дослідження О. Ман-

дельштама [3]. Тривала активність димінутивних форм у російському мовленні України спричиняється, безсумнівно, впливом конотативного рівня українського мовлення, що має емоційну доміанту [2, с. 134–139]. Про продуктивність димінутивів у РМО свідчить їх активне функціонування в художній літературі. Найчастіше в творах одеських письменників використовуються димінутиви загальних і власних іменників, що називають живу істоту, у тому числі лексико-семантичні деривати зі значенням особи. Наприклад: *Прочитай же и порадуйся, душонок мой* (Й. Рабінович); *Старик поцыкал языком, пошёл к выходу, остановился у порога и громко, с упрёком, с угрозой сказал: – Вы! Гражданинчики!* (А. Львов); *Какая замечательная девчурочка* (В. Інбер); – *Кушайте, Сенечка* (І. Митрофанов). Менш частотними є димінутиви іменників, що називають частини тіла людини чи тварини, предмети побуту, одиниці виміру, географічні об'єкти, одиниці мовлення, стан, дію, а також прикметники, що виступають у функції узгоджених означень димінутивів цих груп. Наприклад: *У вас такая ладненькая ножка, / Она меня почти с ума свела* (С. Донська); *Я приготовил для вас фунтик чаю* (І. Бабель); *Это ж ещё тот райончик* (М. Пойзнер); *В трамвае номер десять нескладушка* (С. Донська); *Хорошенькие сравненьица!* (Ю. Зозуля).

Серед особливостей реалізації російської словотвірної парадигми в РМО спостерігається низка інтерферентних рис нерегулярної дії, спричинених процесами словотвірної аналогії в умовах функціонування суржика [4, с. 208–209]:

1) для утворення абстрактних іменників можуть обиратись, за аналогією з українською мовою, суфікси *-еницї/-аницї-*, а не безафіксний чи префіксальний способи: *Влюбление двух сердец* (Журнал «Крокодил», 1911, № 35) – замість *любовь*; *Поставив Вигдорчик единицу за «шумение в классе», учитель сказал* (В. Інбер) – замість *шум*; *Преподаватели привлекают к творческому исканию всех учащихся* (Журнал «Силуэты», 1922, № 1) – замість *поиску*;

2) поглиблення присвійної семантики суфікса *-ск-* та зумовлена цим тенденція до перегрупування словотвірних прикметникових суфіксів: *Я вот, говорю, за что сел? За краденый совхозский таранас!* (Журнал «Шквал», 1928, № 10); *Никогда не пойму феноменального свойства среднестатистического одессита «обуть» ближнего* (В. Константинов);

3) вживання суфіксів *-ушюк-*, *-ушек-* на місці *-ешюк-/ешек-* в іменниках-димінутивах чоловічого роду: *гребушюк, ремушюк, камушек* (з розмови різних інформантів) замість *гребешюк, ремешюк, камешек*;

4) зростання продуктивності наголошеного суфікса *-от-* збірних іменників у грубому про-

сторіччі (*босота* = босяки; *бандота* = бандити; *жлобота* = жлоб'є, жлобня; *шморгота* = гадость; *свинота* = свини тощо). Наприклад: *Когда мы открывались, ни на ментов, ни на бандоту я не рассчитывал* (М. Пойзнер);

5) тяжіння до продуктивного оформлення префіксом *со-* на одному з дериваційних кроків іменників сумісного значення, а префіксом *недо-* – іменників зі значенням недостатньої ознаки: *Одесские «идиёты» всё-таки отличались от своих неодесских собратьев и сосестёр* (М. Пойзнер); *Запечатлелось в памяти, как выглядел сам Катаев, как слушали его сопляжники* (Я. Хелемський); *Его ослепляло недоверие к недоучам и недослухам* (В. Інбер);

6) підвищена продуктивність префіксів *с-* і *на-* в дієсловах: *Просили сбудить* (Журнал «Шквал», 1928, № 20) = разбудить; *Смаклеровал одному помещику молотилку* (І. Бабель); *Пёс его схватил грипп* («Одесский юмористический альманах», 1894, № 2) = подхватил грипп; *Нужно скорее идти на курсы, наспециализироваться и – за работу* (Газета «Станок», 1921, 15 березня); *Зачем он назвал столько народу!* (Л. Славін);

7) вживання дієслова *выглядеть* без префікса: *Как он глядит? Как я вам гляжу? Ты сегодня глядишь не совсем* (з розмов різних інформантів);

8) підвищена продуктивність у просторіччі префіксально-суфіксального способу творення якісних прислівників (*задешевле, задороже; по-быстрому, по-крепкому, по-светлому* тощо). Наприклад: *Можно подумать, ваши рассказы были задороже* (В. Смирнов); *Спиридонов по-быстрому сделал вид* (В. Смирнов).

Абсолютна більшість фразеологічних українців містить приховану, імпліцитну сему «український». Вони можуть відтворюватися в РМО повністю, лише набуваючи часткової фонетичної та граматичної обробки в процесі пристосування до функціонування в російському мовленні. Наприклад: *ловить гав* < «ловити гав» = *ловить ворон*; *байдыки бить* < «байдыки бити» = *бить баклуши, бездельничать* (*Тот, кто байдыки бьёт* (А. Львов)); *давать хабаря / хабара* < «давати хабаря» = *давать взятку* (*Я уже два раза писарям хабара давал* (В. Катаєв)); *съехать с глузда / з глузду* < «з глузду з'їхати» = *сойти с ума* (*Может, съехал з глузду на старости* (А. Львов)); *очи по-вылазили* < «очі повилазили» = *не заметит, не увидет, как слепой* (*Очи у вас по-вылазили, что ли!* (К. Паустовський)) тощо.

У фразеологізмах із лексично вираженою прихованою етнічною семою «український» у РМО українізи можуть бути представлені компонентами, які беруть участь у творенні контамінованих російсько-українських фразеогібридів. Наприклад: *абы как* = «*абияк*» + *как-нибудь*; *абы какой* = «*абиякий*» + *какой-нибудь*; *достать из пекла* =

«*дістати з пекла*» + «*достать из-под земли*» (*Я тебя, <...> Зюня, из пекла достану, из гроба, но сделаю человеком* (А. Львов)); *кидать намёк* = «*кидати натяк*» + *бросать намёк* (*Это вы на меня кидаете намёк?* (В. Смирнов)); *ни в коем разе* = «*ні в якому разі*» + *ни в коем случае* (*Спросить? Ни в коем разе!* (І. Митрофанов)); *Хворобу в бок!* (М. Пойзнер) = «*хворобу під ребро!*» + «*болячку в бок!*»; *Выходи, сколько вас там, на левую руку!* (В. Катаєв). Під впливом українського складного прислівника *ліворуч* (рос. *слева*) при цьому вжито словосполучення *на левую руку* замість прислівника *влево/налево*.

У низці фразеологічних одесизмів сему «український» містять безеквівалентні слова, що є компонентами таких одесизмів; самі запозичені фразеологізми бувають у цілому безеквівалентними. Наприклад: *Кисло в борщ* (В. Смирнов) – «*всё равно = все одно*»; *Вкладывать весь сыр в один вареник* (М. Пойзнер) – «*розповісти все одразу = рассказать всё сразу*», «*викласти всі таємниці, секрети = выложить все тайны, секреты*»; *помогать по хате* – «*поратися в хаті*» = *помогать по хозяйству* (*Побыл здесь пару недель, помогал «по хате»* (М. Пойзнер)); *сидюк комашний* – «*ледар, нероба = лодырь, бездельник*» (*Обносился, как бродяжка, сидюк комашний* (Журнал «Шквал», 1928, № 6)).

За граматичного способу етнічної маркованості фразеологізмів у РМО калькується насамперед граматична модель. Наприклад, контамінація семантично тотожних російського *в другой раз* та українського *іншим разом* приводить до виникнення контамінованого трансформу *другім разом* із прихованою семою «український». Замість знахідного відмінка з прийменником *в* при цьому вживають орудний безприймниковий: *Привет! Зайду другим разом* (І. Бабель). *Конец концом* – морфологічний контамінант рос. *в конце концов* та укр. *кінець кінцем*: *Но, как говорят в Одессе, «конец концом», всему приходит конец* (М. Пойзнер).

Таким чином, вплив української лінгвокультури на становлення лексичної, словотвірної, фразеологічної специфіки російського міського мовлення Одеси відбувається в усіх сферах і стилях комунікації: від стандартного літературно нормованого мовлення до грубого просторіччя. Якщо основу лексичної інтерференції складають відносини ідеографічної й відносної синонімії, у мові-реципієнті виникають нові лексико-семантичні структури. Така інтерференція сприяє збагаченню мови, розширює її виразні можливості. Денотативна сема «український» у лексичних і фразеологічних українізмах у РМО може виявлятися у різних групах запозичень експліцитно або імпліцитно; конотативні макрокомпоненти значень українських запозичень у РМО можуть бути тотожними чи нетотожними в українській мові-до-

норі та російській мові-реципієнті. Тотожність конотативного макрокомпонента зазвичай вказує на ненавмисне використання одеситами українізмів у російському мовленні, а відсутність тотожності – на навмисне таке використання. Останнє пов'язується з бажанням посилити емоційну та/або оцінну домінанту денотата чи висловлювання, що містить цей денотат. Якщо ненавмисно використовується одиниця з нетотожними конотативними макрокомпонентами значень, то в російському мовленні одеситів конотативні ознаки, притаманні українському макрокомпоненту значення, як правило, замінюються ознаками конотативного макрокомпонента значення російського еквівалента цього українізму.

Різні лексичні підсистемні риси, зумовлені україномовним впливом, зустрічаються в РМО з різною частотністю. Регулярними відхиленнями від російської літературної норми є такі: 1) вживання в розмовному мовленні й художній літературі конотативно нейтральних та конотативно забарвлених лексичних і фразеологічних українізмів з архісемами «людина», «побут», «праця», «їжа», «тварина», «рослина», назв географічних та астрономічних об'єктів, номенклатурних найменувань; 2) використання українізмів із метою посилення емоційної виразності мовлення; 3) функціонально-стилістична нейтралізація слів

загального лексичного фонду, стилістично нейтральних в українській, проте стилістично забарвлених у російській мові; 4) висока продуктивність димінутивів в усному мовленні одеситів і художніх текстах одеського дискурсу.

Нерегулярні відхилення в РМО спричиняються, з одного боку, соціолектними відмінностями мовлення різних верств городян, а з іншого – спільними ідіолектними рисами, для виділення яких досить невеликої кількості носіїв. Найбільш поширеними серед нерегулярних відхилень є такі: 1) вживання українських за походженням дієслів з архісемами «пересування» й «поведінка», деяких іменників і прислівників з архісемою «міра», службових слів і вигуків; 2) продуктивність у РМО суфікса *-к-* під час утворення іменників жіночого роду з архісемою «професія», суфікса *-онк/-ёнк-* під час утворення форми множини іменників з архісемою «дитина».

Фразеологічні українізми в РМО зазвичай містять приховану сему «український». Вони відтворюються цілком або компонентно в контамінованих російсько-українських фразеогібридах. Етнічна маркованість лексичних українізмів здійснюється в РМО лексичним, словотвірним, граматичним та екстралінгвальним способами, а фразеологічних українізмів – лексичним і граматичним способами.

Література

1. Ижакевич Г. Русская речь в украинском языковом окружении (лексика) / Г. Ижакевич // Культура русской речи в условиях национально-русского двуязычия: проблемы лексики / отв. ред. Н. Михайловская. – М. : Наука, 1985. – С. 30–42.
2. Ковалевська Т. Комунікативні аспекти нейролінгвістичного програмування / Т. Ковалевська ; відп. ред. Ю. Карпенко. – О. : Астропринт, 2001. – 341 с.
3. Мандельштам И. Об уменьшительных суффиксах в русском языке со стороны их значения / И. Мандельштам // Журнал Министерства народного просвещения. – 1903. – № 7/8. – С. 27–35.
4. Степанов Е.М. Російське мовлення Одеси : [монографія] / Е. Степанов ; відп. ред. Ю. Карпенко. – О. : Астропринт, 2004. – 496 с.
5. Степанов Е. Просторечные слова габелок/габелка / Е. Степанов // Записки з загальної лінгвістики : зб. наук. праць. – О. : ОРИДУ НАДУ, 2006. – Вип. 7. – С. 302–307.
6. Степанов Е. Русская городская речь в полилингвокультурном пространстве Одессы : дисс. ... докт. филол. наук : спец. 10.02.02 «Русский язык» / Е. Степанов. – О., 2013. – 595 с.
7. Чернышевский Н. О словопроизводстве в русском языке / Н. Чернышевский / Чернышевский Н. Полное собрание сочинений : в 15 т. / Н. Чернышевский. – М. : Госиздат, 1949– . – Т. 2. – 1949. – С. 815–816.

УДК 811.111:81'42

Стецик Т. С.

СТРАТЕГІЯ ПЕРСУАЗИВНОСТІ В ПОЛІТИЧНОМУ ДИСКУРСІ ДЖОНА МАККЕЙНА (НА МАТЕРІАЛІ ДЕБАТІВ)

У статті розглядаються й аналізуються тактики та кроки реалізації персуазивності в політичному дискурсі Джона Маккейна на матеріалі дебатів на тему війни в Іраку крізь призму критичного дискурс-аналізу та концептуальної структури, запропонованої Т. ван Дейком.

Ключові слова: стратегія персуазивності, позитивна самопрезентація, негативна презентація інших, звернення до влади, опис діючих осіб.

Стецик Т. С. Стратегия персуазивности в политическом дискурсе Джона Маккейна (на материале дебатов). – Стаття. В статтє рассматриваются и анализируются тактики и шаги реализации персуазивности в политическом дискурсе Джона Маккейна на материале дебатов на тему войны в Ираке сквозь призму критического дискурс-анализа и концептуальной структуры, предложенной Т. ван Дейком.

Ключевые слова: стратегия персуазивности, положительная самопрезентация, негативная презентация других, обращение к власти, описание действующих лиц.

Stetsyk T. S. The strategy of persuasion in John McCain's political discourse (on the materials of debates). – Article.

The paper discusses and analyzes the tactics and implementation steps persuasiveness in the political discourse of John McCain on the material of debate on the war in Iraq through the prism of critical discourse analysis and conceptual framework proposed by T. van Dijk.

Key words: strategy of persuasion, self-positive-representation, other negative-representation, appeal to authority, actor description.

Професор Дж. Чартеріс-Блек стверджує: «Незалежно від типу політичної системи (диктатури, олігархії чи демократії) лідери завжди спирались на слова, щоб переконати інших у перевагах свого управління державою» [5, с. 1]. Цей постулат актуальний і сьогодні. Широкий доступ до публічного дискурсу через засоби масової інформації та Інтернет відкрив політикам цілу низку можливостей для маніпулювання свідомістю людей, тому вивчення мови в усіх її варіаціях є необхідною умовою для розуміння й освоєння «підводних течій» політичного життя, що можуть впливати на відчуття, емоції, переконання та погляди громадян.

Політичний дискурс як специфічна сфера комунікації, його структура й особливості стали об'єктом детального лінгвістичного аналізу відносно нещодавно [3; 7], однак головні характеристики політичної комунікації описано досить добре [2; 3; 4]. Лінгвістичний аналіз мови політики є фактично виявленням способів маніпуляції мовними знаками для досягнення конкретних політичних цілей. У центрі сучасних досліджень знаходяться різні механізми впливу на масову свідомість та принципи ефективної організації політичної комунікації. Саме вивчення таких механізмів із точки зору комунікативної лінгвістики визначає завдання нашого дослідження, оскільки мова є невичерпним джерелом засобів і прийомів впливу на людську свідомість.

Оскільки головною метою будь-якого політичного акту є насамперед переконання електорату, спробуємо надати визначення стратегії персуазивності. Як зазначає А. Голоднов, стратегія персуазивності є універсальною стратегією текстотворення для соціофункціональних дискурсів, об'єднаних риторичною комунікативно-мовною

практикою, що регулярно в них відтворюється. Ця стратегія існує у вигляді діалектичної єдності таких явищ: 1) концептуально-тематичного плану, що включає безліч варіантів реалізації персуазивного впливу, спрямованого на вчинення реципієнтом ініційованої адресантом посткомунікативної дії; 2) динамічного когнітивно-комунікативного процесу текстотворення, пов'язаного з вибором та актуалізацією прагматичних, семантичних і формально-стилістичних варіантів комунікативно-мовної дії; 3) сукупності текстових сигналів, дешифрування яких реципієнтом у процесі первинної інтерпретації тексту (з опорою на сформований у реципієнта образ дискурсивної ситуації творення й сприйняття тексту) може привести до розуміння мети реалізованої адресантом стратегії.

Стратегія персуазивності має ієрархічну структуру, що складається з п'яти рівнів, пов'язаних відношеннями «включення»: 1) загальної персуазивної стратегії, яка співвідноситься з його домінуючою персуазивною інтенцією; 2) особистісних персуазивних стратегій (реалізація персуазивної інтенції у вигляді елементів змісту, включених до пропозиційної структури окремих текстів); 3) персуазивних комунікативних тактик (операції вибору й комбінування, тематичного оформлення та мовного чи іншого кодування комунікативно-мовної дії, що підпорядковується персуазивній стратегічній меті); 4) персуазивних комунікативних кроків (конкретні способи реалізації інваріантної комунікативної тактики); 5) маркерів персуазивності (мовні й немовні засоби експлікації персуазивного комунікативного кроку в текстовій структурі) [1, с. 5].

Оскільки найяскравішим прикладом експлуатації мови є передвиборчі перегони, коли кожен по-

літик намагається «перетягнути» виборців на свій бік за допомогою всіх доступних йому методів, зокрема й лінгвістичних засобів і прийомів переконання, які дозволяють передати аудиторії ідеологію та ідеї політичного діяча таким чином, щоб вони сприймалися нею як власні. Тому спробуємо проаналізувати дебати представника від Республіканської партії США Джона Маккейна на тему війни в Іраку та визначити тактики й кроки персуазивності, до яких він вдавався в нелегкій боротьбі за керівну посаду Америки. Для цілей нашого аналізу ми звернемося до критичного дискурс-аналізу та використаємо концептуальну структуру, запропоновану Т. ван Дейком [6], головне місце в якій посідає дихотомія між «позитивною самопрезентацією» (self positive-representation) та «негативною презентацією інших» (other negative-representation), яку можна зобразити у вигляді *ideological square* – «ідеологічного квадрату»: підкреслення *власних* позитивних якостей – акцент на *їхніх* негативних рисах – коректування *власних* негативних сторін – відвернення уваги від *їхніх* позитивних ознак [6, с. 734].

Війна в Іраку стала тим питанням, під час обговорення якого Дж. Маккейну, як і Г. Клінтон, довелося захищатись. Проте він робить це в іншій манері. На відміну від Г. Клінтон він не визнає хибність введення військ на територію Іраку, навпаки, за кожної нагоди підкреслює правильність дій уряду: *we are succeeding in Iraq; a good idea*. Він зазначає, що єдиним хибним кроком Дж. Буша стала підтримка доктрини Д. Рамсфелда. Проте навіть цей факт він намагається використати для виправдання дій попереднього уряду та хоч якось урятувати його репутацію в очах виборців, неодноразово зазначаючи: *«Give the president some credit»* (Президенту США все-таки вдалося змінити курс війни та підтримати генерала Д. Петреуса). За кожної нагоди Дж. Маккейн наголошує також на тому, що є єдиним представником від Республіканської партії США, який із самого початку розумів недоліки згаданої стратегії (*I'm the only one here that disagreed*) та має необхідний досвід для вирішення подібних ситуацій (*I know how to lead; I'm prepared; an agent of change*). Більше того, він відверто заявляє, що позиція демократів щодо війни в Іраку – це своєрідна капітуляція (*wave the white flag of surrender*), яка не може розглядатись як вихід зі скрутного становища, адже приведе лише до єдиного можливого результату (*al Qaeda will then have won*). Цим Дж. Маккейн одночасно грає на почуттях національної гордості (адже Америка є країною-лідером, якій не личить здаватися) та страху людей перед загрозою зростання терористичної загрози з боку Близького Сходу.

У виступах під час дебатів Дж. Маккейн неодноразово підкреслює той факт, що війна в Іраку, яку демократи зробили одним із ключових питань у боротьбі за владу, є питанням не самої війни як

такої, а тих витрат, які несе американський уряд і народ: *Republicans lost the 2006 election not over the war in Iraq; over spending*. Виступаючи за продовження перебування військ в Іраку, сенатор наголошує на необхідності такого кроку, який, на його думку, є успішним, оскільки лише таким чином Америка може виправдати статус держави-лідера й забезпечити весь світ від кризової та небезпечної ситуації на Близькому Сході: *If we had done, if we had waited, laid in the weeds until we leave, then al Qaeda would have won, and we would be facing a disastrous situation*. Дж. Маккейн висловлює також підтримку Президенту США Дж. Бушу із цього питання, проте наголошує, що є єдиним кандидатом від Республіканської партії США, який із самого початку не підтримував стратегію Д. Рамсфелда, що не виправдала себе та привела до численних втрат із боку Америки: *I'm proud to be the only one on this stage that said that we have to abandon the Rumsfeld strategy and we have to adopt the strategy that is succeeding, and that's happened*.

Наведемо приклад аналізу одного з фрагментів дебатів Дж. Маккейна з контраверсійного питання війни в Іраку задля детального розгляду тактик і кроків, до яких звертався сенатор із метою реалізації стратегії персуазивності:

I'd like to give the president some credit for that.

Now, I strongly disagreed with the strategy employed by Secretary Rumsfeld. And by the way, I'm the only one here that disagreed at the time, and I'm the only one at the time that said we've got to employ a new strategy and outlined what it was, which is the Petraeus strategy. I said at the time I had no confidence in the then-secretary of defense.

But we are succeeding now in Iraq. And the fact is as we blame the president for the failed strategy, we should give him credit for changing the strategy and changing the leadership so that we now have I think one of the finest military leaders in American history in David Petraeus.

So, look, I think we've got enormous challenges ahead of us. I think the transcendent challenge of the 21st century is radical Islamic extremists. And the way, I'd like to give my friend the mayor for the great job that he did after 9/11 and the way that he and the president rallied this nation. But I know how to lead, I've been involved in these issues, and I know how to solve them [8].

Із самого початку виступу сенатор висловлює підтримку Президенту США Дж. Бушу, намагаючись таким чином зменшити негативне ставлення американців як до самого президента, так і до Республіканської партії США загалом: *I'd like to give the president some credit for that*. Він описує президента як людину, яка спромоглась побачити власну помилку й виправити її (**actor description**): *we should give him credit for changing the strategy and changing the leadership*. При цьому він через

лексикалізацію (**lexicalization**: *I strongly disagreed*) та повторення ключової фрази (**repetition**: *I'm the only one*) відразу ж наголошує, що є єдиним кандидатом серед республіканців, який із самого початку бачив хибність доктрини Д. Рамсфелда, що є проявом позитивної самопрезентації (**self positive-representation**) та своєрідним натяком (**implication**) на неспроможність опонентів бачити на десятки кроків уперед. За допомогою звернення до влади (**appeal to authority**) сенатор зміцнює довіру до себе, адже саме він підтримував стратегію генерала Д. Петреуса, який є уособленням одного з найвидатніших воєнних лідерів Америки (**lexicalization**): *one of the finest military leaders in American history*.

У цьому ж виступі сенатор Дж. Маккейн вдається до синхронізації в часі (**timing**), пригадуючи страшні події 11 вересня 2001 р., висловлює своє захоплення Президентом США та мером Нью-Йорка, яким вдалось об'єднати націю в тяжкий для Америки час (**actor description**): *I'd like to give my friend the mayor for the great job that he did after 9/11 and the way that he and the president rallied this nation*. Він таким чином приписує їхній успіх усім республіканцям. Більше того, коли він говорить про Р. Джуліані, то називає того *my friend*, а його рішучу діяльність та організаторські здібності під час терактів проти Всесвітнього торгового центру – *the great job*, що є проявом тієї ж лексикалізації (**lexicalization**).

На завершення свого виступу Дж. Маккейн намагається зміцнити довіру своїх виборців за допомогою опису себе як людини, яка вміє та знає, як керувати країною (**actor description**: *I know how to lead, I've been involved in these issues*), натякаючи (**implication**) на власний воєнний досвід і спроможність подолати труднощі, з якими зустрілась Америка в ХХІ ст. (*I know how to solve them*), що є проявом стратегії позитивної самопрезентації (**self positive-representation**).

Протягом усього передвиборчого процесу Дж. Маккейн намагається показати себе більш досвідченим політиком, ніж його однопартиїці та опоненти від Демократичної партії США. Коли йому закидають провальну політику Дж. Буша, він намагається звернути увагу електорату в протилежний бік – зосереджується на позитивних наслідках, які, незважаючи на всі невдачі, все ж наявні: коли мова йде про війну в Іраку, сенатор наголошує, що без введення американських військ на територію цієї країни американці зіткнулися б із ситуацією, коли *al Qaeda would have won, we would be facing a disastrous situation*; коли мова йде про зовнішню політику, Дж. Маккейн згадує рішучі дії уряду після трагічних подій 11 вересня 2001 р.

Дж. Маккейн підкреслює різницю між собою та своїми колегами за партією, стверджуючи, що *an agent of change, maverick, the sheriff*, люди-

ною, яка пройшла всі жорна політичної та воєнної кар'єри: *And I also have the broad-based experience, and knowledge, and background to make decisions over the major national security challenges that have faced this nation over the last 20 years. I've been involved in literally every one of them; I've devoted my life in uniform and in public office to keeping this nation safe. I've been involved in every major national security issue of our time*.

Стилістика дебатів Дж. Маккейна не відзначається широким спектром використаних прийомів, проте майже в кожному виступі сенатор вдається до повторень ключових фраз, зазвичай у вигляді граматичного паралелізму в поєднанні з лексичною анафорою: *I know how to lead. I know how to lead. I led the largest squadron in the United States Navy; I'm proud of my record. I'm proud of my record as a foot soldier in the Reagan Revolution. And now I'm prepared to lead in restraining spending*. Зазвичай сенатор використовує такі конструкції, у яких одна із частин відрізняється від інших, коли говорить про свій досвід, підсилюючи таким чином значення сказаного через зв'язок між «знаю»/«вмію» та «можу»/«зроблю». Серед стилістичних прийомів, до яких звертається політик під час дебатів щодо війни в Іраку, варто виділити метафори (*I was out there on the front lines; lay in the weeds; wave the white flag; have expenses in blood and treasure*), трискладові перелічення (*I have the vision and the knowledge and the background; And that's the kind of experience and leadership and the change that the American people also want; I also have the broad-based experience, and knowledge, and background*), епитети (*unshakable courage and principle*).

Аналіз особистісних стратегій персуазивності показав, що центральне місце в політичних дебатах Дж. Маккейна на тему війни в Іраку посідає особистісна стратегія позитивної самопрезентації, за допомогою якої політик створює собі імідж не просто досвідченого політика, а людини, підкованої в справах національного масштабу. Головними тактиками, до яких найчастіше звертається сенатор, є тактика атракції й зміцнення довіри, що реалізується насамперед через опис самого себе як людини, яка пройшла війну, була в полоні, а тому знає потреби не лише країни загалом, коли мова йде про національну безпеку, а й пересічних солдатів, які кожного дня ризикують життям задля забезпечення мирного життя Америки й усього світу, а також тактика активізації адресата до дії, що реалізується через лексикалізацію та імплікацію.

Варто зазначити, що саме воєнні заслуги Дж. Маккейна та його тривала політична кар'єра забезпечили йому хороший доступ до громадського дискурсу, тому не дивно, що він намагається підкреслити свої заслуги перед країною щоразу, коли мова йде про війну в Іраку, зосереджуючи увагу ви-

борців на собі як майбутньому Президенті США, а не на провальній політиці уряду Дж. Буша.

Приклади використання особистісних стратегій, тактик і кроків реалізації стратегії персуазивності під час дебатів представника від Республіканської партії США свідчать про ретельне

їхнє планування та виважений підхід кандидата до передвиборчої кампанії. Перспектива подальших лінгвістичних досліджень у цьому напрямі полягає в удосконаленні комплексного підходу до аналізу дебатів крізь призму різних методів дискурс-аналізу.

Література

1. Голоднов А. Персуазивность как универсальная стратегия текстообразования в риторическом метадискурсе (на материале немецкого языка) : автореф. дисс. ... докт. филол. наук : спец. 10.02.04 «Германские языки» / А. Голоднов. – СПб., 2003. – 42 с.
2. Демьянков В. Политический дискурс как предмет политологической филологии / В. Демьянков // Политическая наука. Политический дискурс: история и современные исследования. – М. : ИНИОН РАН, 2002. – № 3. – С. 32–43.
3. Чудинов А. Политическая лингвистика : [учеб. пособие] / А. Чудинов. – М. : Флинта ; Наука, 2006. – 256 с.
4. Шейгал Е. Семиотика политического дискурса / Е. Шейгал. – М. : Гнозис, 2004. – 328 с.
5. Charteris-Black J. Politicians And Rhetoric: The Persuasive Power Of Metaphor / J. Charteris-Black. – Houndmills ; Basingstoke ; Hampshire ; New York : Palgrave Macmillan, 2005. – 239 p.
6. Dijk T. van. Politics, ideology, and discourse / T. van Dijk // The Encyclopedia of language and linguistics / K. Brown (ed.). – Vol. 9. – Oxford ; New York : Pergamon Press, 2006. – P. 728–740.
7. Wilson J. Political Discourse / J. Wilson // The Handbook of Discourse Analysis / ed. by D. Schiffrin, D. Tannen, H. Hamilton. – Oxford : Blackwell Publishing, 2003. – P. 398–416.
8. The American Presidency Project [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.presidency.ucsb.edu/ws/index.php?pid=76223>.

УДК 811.161.2'373.422

Тараненко К. В.

ПРАГМАЛІНГВІСТИЧНЕ ДОСЛІДЖЕННЯ ІНДИВІДУАЛЬНОЇ МОВЛЕННЕВОЇ ПОВЕДІНКИ (НА МАТЕРІАЛІ АНТОНІМІЧНОЇ СИСТЕМИ УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ)

Статтю присвячено аналізу мотиваційно-прагматичного рівня мовної особистості в межах функційної прагмалінгвістики. Розроблено методику дослідження індивідуальної мовленнєвої поведінки на матеріалі антонімічної системи української мови.

Ключові слова: антонім, дихотомія, мовленнєва поведінка, мовна особистість, прагмалінгвістика.

Тараненко К. В. Прагмалінгвістическое исследование индивидуального речевого поведения (на материале антонимической системы украинского языка). – Статья.

Статья посвящена анализу мотивационно-прагматического уровня языковой личности в рамках функциональной прагмалінгвістики. Разработана методика исследования индивидуального речевого поведения на материале антонимической системы украинского языка.

Ключевые слова: антоним, дихотомия, речевое поведение, языковая личность, прагмалінгвістика.

Taranenko K. V. Pragmalinguistic analysis of individual language behavior (based of the materials of antonymous system of Ukrainian language). – Article.

The article is devoted to the analysis of motivation and pragmatic level of the linguistic identity in the sphere of functional pragmalinguistic. The methodology of individual language behavior was developed based on the antonymous system of Ukrainian language.

Key words: antonym, dichotomy, language behavior, linguistic identity, pragmalinguistic.

У сучасній лінгвістиці зростає увага до проблем мовленнєвої діяльності як засобу взаємодії людей, зокрема, до ролі мовців у цьому процесі. У багатьох лінгвістичних працях кінця ХХ – початку ХХІ ст. домінує думка, що пізнати сутність і природу мови без звернення до людини, особистісно-суб'єктивного чинника в мові неможливо. У центрі уваги сучасних лінгвістичних досліджень поряд із вивченням традиційно обґрунтованих мовних засобів усе частіше актуалізуються проблеми аналізу мовної картини світу, авторської психології, мовної особистості автора, виявлення відношень між мовними одиницями та виявами авторської мовної індивідуальності.

Проблемам дослідження мовних знаків у відношенні до мовної особистості автора в межах прагмалінгвістики приділяли увагу видатні лінгвісти Н.Д. Арутюнова [1], Ф.С. Бацевич [2], О.А. Горло [3], Ю.М. Караулов [4], Г.Г. Матвєєва [6], Ю.С. Степанов [7], І.П. Сусов [8]. Їхніми зусиллями розроблено методологію прагмалінгвістичного аналізу функціонування мовних одиниць у тексті з позицій вияву мовної авторської індивідуальності. Залежно від об'єкта прагмалінгвістичного аналізу сучасні вчені виділяють функційну (об'єктом є текст і мовні одиниці в його складі) та приховану (аналізуються адресант та адресат) прагмалінгвістику. У межах української мовознавчої науки методологія функційної й прихованої прагмалінгвістики ще не пройшла повну наукову апробацію на жодному з типів мовних одиниць. Це нові напрями прагмалінгвістичної науки, які ще знаходяться на стадії детальної розробки проблемного поля. Однак навіть на цьому етапі стає зрозумілою доцільність подальшого дослідження функційної

прагмалінгвістики не лише для розвитку теорії мовної особистості, а й для всебічного вивчення мовних одиниць.

Тому **метою статті** є розробка методики прагмалінгвістичного аналізу мовної особистості та прагмалінгвістична діагностика спрямованості мовленнєвої поведінки на матеріалі антонімічної системи української мови.

Для дослідження мовної особистості було обрано універсальні лексичні угруповання – антоніми, оскільки свідоме утворення й використання антонімічної пари – це вияв творчої індивідуальності мовця, відображення його стереотипної мовленнєвої поведінки. Саме антоніми можуть докладно репрезентувати індивідуальну манеру використання лексичних одиниць, а також особливості втілення цінностей особистості на мовному рівні. Для вивчення типів прояву індивідуальної мовленнєвої поведінки крізь призму антонімічної системи мови обрано художньо-літературні дискурси сучасних українських поетів, прозаїків і музикантів С.В. Жадана, С.І. Вакарчука, Люко Дашвар, Л.В. Костенко, М.В. Магіос. Вибір авторів художньо-літературних дискурсів зроблено з огляду на гендерний, віковий і територіальний аспекти. Одиницями дослідження типу мовної особистості автора стали актуалізовані предикативно-модальні антонімічні пари – антонімічні пари, які в складі самотійного речення, висловлювання є виразниками основної думки адресата.

Першим етапом дослідження стало визначення рівня вивчення мовної особистості. Ю.М. Караулов запропонував такі три рівні:

1) *нульовий* – структурно-мовний (вербально-семантичний) рівень, що демонструє ступінь

володіння повсякденною мовою. На нульовому рівні відносно постійною частиною структури мовної особистості є комплекс збережених протягом достатньо тривалого часу структурних рис загальнонаціонального мовного типу, поняття якого використовується як гіпотетична передумова існування інваріантної частини. Ця інваріантна частина структури забезпечує можливість взаєморозуміння носіїв різних діалектів, можливість розуміння мовною особистістю текстів, що виходять далеко за межі часу її життя й функціонування;

2) *перший* (лінгвокогнітивний, або тезаурусний) – рівень вивчення мовної особистості, що встановлює ієрархію змістів і цінностей у її картині світу, у її тезаурусі. Звичайно, існує певна домінанта, яка визначається національно-культурними традиціями й суспільною ідеологією, зумовлює можливість виділення для мовної особистості в загальномовній картині світу її ядерної, загальнозначущої, інваріантної частини, а також частини, специфічної та неповторної для цієї особистості;

3) *другий* (мотиваційно-прагматичний) – рівень аналізу мовної особистості, що виявляє мотиви й цілі, які зумовлюють її розвиток, поведінку, керують її текстотворенням та, як наслідок, визначають ієрархію змістів і цінностей у її мовній моделі світу [4].

Першими рівнями дослідження мовної особистості дослідники опікуються давно, другий став об'єктом посиленої уваги науковців останнім часом в аспекті розвитку психолінгвістики, теорії мовленнєвої комунікації, теорії мовленнєвих актів, прагмалінгвістики, когнітивної лінгвістики. Такий розвиток зумовлюється посиленою увагою дослідників різних наукових парадигм до людини не лише як носія певної свідомості, що виконує певну діяльність, а й як носія мовної свідомості.

Мовна особистість – це особистість, яка реалізує себе в комунікації, обирає та здійснює ту чи іншу стратегію й тактику спілкування та використовує той чи інший репертуар засобів мови. У межах функційної прагмалінгвістики мовна особистість як така, що добре володіє засобами мовного коду рідної мови в різних типах комунікативних ситуацій [5, с. 67], характеризується на основі функційного мотивованого цілеспрямованого вибору мовних одиниць у дискурсі. Тому, звичайно, для вивчення функціонування антонімів у художньо-літературному дискурсі нами було обрано другий рівень аналізу мовної особистості – мотиваційно-прагматичний. Цей рівень аналізу мовної особистості передбачає виявлення й характеристику мети, мотивів, інтересів, установок та інтенцій мовця. Мотиваційно-прагматичний рівень забезпечує закономірний перехід

від оцінки мовленнєвої діяльності до її осмислення, визначає ієрархію змістів і цінностей у мовній картині світу. У межах антонімічної системи мовної особистості прагматичний рівень аналізу розрізняє спосіб взаємодії антонімічних відношень з іншими елементами лексичної системи та кореляцію з інтенціями особистості залежно від умов комунікації. Вживання антонімів у мові виявляє сутність відношень, оцінок, цінностей окремої мовної особистості. Антонімічна система окремого мовця може формувати мотиваційну структуру мовної особистості, оперуючи діяльнісно-комунікативними потребами, зумовленими типом комунікативної ситуації.

З огляду на варіативність вираження мотиваційно-прагматичного рівня структури мовної особистості виділяють поняття «тип мовної особистості». Він визначається як стійка структура, що відображає індивідуальні особливості суб'єкта, який вступив у комунікацію, і мовленнєва поведінка, що його детермінує [3, с. 118]. Виділяти типи мовних особистостей можна за безліччю ознак (від частиномовної приналежності до особистісних характеристик) узагальненням особливостей вияву індивідуальної мовленнєвої поведінки. Вияв індивідуальної мовленнєвої поведінки – це позбавлений усвідомленого мотивування, автоматизований, індивідуальний, стереотипний прояв мовленнєвої діяльності й дискурсивного мислення конкретної мовної особистості. В актуалізації індивідуальних стратегій і тактик мовленнєвої поведінки виявляються індивідуальні особливості мовної особистості, які забезпечують її неповторність та формують індивідуальний тип. Репрезентацію індивідуальної мовленнєвої поведінки може бути проаналізовано, на переконання Г.Г. Матвєєвої, з огляду на такі дихотомії, як позитивна/негативна мовленнєва поведінка, центрована/кооперативна мовленнєва поведінка, статична/динамічна мовленнєва поведінка, інтуїтивна/сенсорна мовленнєва поведінка, інтровертована/екстравертована мовленнєва поведінка [6, с. 5]. У кожному фрагменті художньо-літературного дискурсу обов'язково актуалізується один із полюсів кожної з вказаних дихотомій мовленнєвої поведінки.

Визначення позитивного чи негативного спрямування мовленнєвої поведінки авторів спиралось на аналіз актуалізованих предикативно-модальних антонімічних пар. Ми проаналізували манеру побудови антонімічних пар у художньо-літературних дискурсах. Загалом, звичайно, автори виявляють тенденцію до реалістичної оцінки подій навколишнього світу, оскільки за допомогою антонімів увага фокусується на обох протилежних полюсах позначуваного явища, наприклад: *Добре, коли тобі сняться підпільники та герої. Погано, коли їх поява на тебе тисне*

[9, с. 16]; *А як подумати: воно не заважало й не помагало* [13, с. 52]. Однак іноді антонімічні пари актуалізують підкреслено негативну спрямованість мовленнєвої поведінки: *Звили давно гнізда лелеки. І близькі мої стали далекими* [15]. Помічено, що мовні особистості з негативною мовленнєвою поведінкою не користуються словниковою моделлю побудови антонімічної пари, навпаки, на першу позицію вони висувають антонім, що позначає негативний полюс оцінки явища, наприклад: *І ось малий стояв поміж них, обіймаючи кожного – / демонів із фаєрами, янголів із рваними крилами* [16]; *Інею вам на дахах, сонця на ґратах* [16]. Позитивна мовленнєва поведінка реалізується побудовою антонімічної пари за моделлю «позитивне – негативне», наприклад: *Добре, що Господь увімкнув нам ближнє світло свідомості, бо як дальнє, схибнутися можна* [12, с. 11].

Далі виділимо критерії визначення центрованості або кооперативності мовленнєвої поведінки митців, яка виявляється в здатності автора створити діалог із читачем. Кооперативна мовленнєва поведінка характеризується високим ступенем залучення читача до діалогу, у дискурсі знаходимо повсюдні спроби створення ми-спільності: *І не важливо, як там було до нас, і не цікаво, як там буде після нас* [15]. Обрана автором стратегія солідаризації спрямовується на демонстрацію близькості, спільності, однотайності з комунікативним партнером. Репертуар стратегії складають тактики вираження згоди, приєднання до думки комунікативного партнера, створення ми-спільності, демонстрації готовності до співпраці, інтимізації (скорочення комунікативної й фізичної дистанції), розради, емоційної підтримки. Центрована особистість, навпаки, прагне зайняти відсторонену позицію, поділити людей на групи, наприклад: *Ніяк не бажали городські сільських підтримувати* [11, с. 73]; *І ось цей розлом суспільства на «ми» та «вони» фатальний* [12, с. 14].

Динамічна спрямованість мовленнєвої поведінки виявляється у фіксації автором рухів, процесів, зміни станів, що формально виражається перевагою дієслівних антонімів. Наприклад, С.В. Жадан та М.В. Матіос повсякчас вдаються до прийому нанизування дієслівних антонімічних пар, який створює особливий динамізм художньо-літературного дискурсу та характеризує мовленнєву особистість як таку, що звикла постійно перебувати в русі: *І все є так, як повинно бути. / Все трапляється і все буває. / І серце його нас щоранку будить, / підтримує, / змучує, / убиває* [16]; *Земний канат тріщав – але не тріскав – під натиском сили, з якою налягали на нього люди, що в один і той же момент зачинали і викидали дітей; отруювали й лікували ґрунти,*

повітря й води; винаходили і знищували зброю; брехали найдорожчими іменами і клялися іменами нікчемними; ішли в монастирі грішники і пускалися в найлютіший блуд черниці; зраджували чесних і прощали підлим, судили невинних і виправдовували убивць; починали і закінчували війни; змітали і поновлювали кордони; ділили нечесно нажиті маєтки і милосердно роздавали останні крихти; доводили свою автономність і заперечували зайшлисть; протестували проти несправедливості й мирилися з бідною; билися головами об стіни від розпуки й летіли, безпам'ятні, в обійми, душилися в пожарищах і пеклися під сонцем, мордувалися сумлінням і тішилися заздрістю; знемагали від ненависті і знемагали від розкошів; пухли з голоду і пухли з надміру їжі, топчилися в алкоголі і виринали з нього [14, с. 126]. Життя для динамічної особистості сприймається як постійний рух, дія, процес, черга подій: *Народжуйте веселих дітей. / Помирайте в своїх кімнатах. / Кидайте це чортове місто. / Повертайтеся в нього* [16]. Статична мовленнєва поведінка визначається перевагою іменних частин мови серед антонімів над дієслівними.

Свідомість автора може фіксуватись на образах, створюваних власною уявою чи фантазією, або ж на реальних образах навколишньої дійсності; у цьому виявляється сенсорна або інтуїтивна модель сприйняття світу. Сенсорники живуть у просторі, який заповнений реальними предметами, поділений на території (зони впливу), наповнений запахами та несе масу відчуттів, наприклад: *І ми поїхали. Не в цей близький, приміський, затоптаний, а в той наш далекий, справжній* [12, с. 364]. За допомогою антонімів сенсорник прагне спростувати ілюзії інтуїтивного сприйняття дійсності та повернути читача до реальності: *Немає жодних невірних і жодних святих, / немає жодних відмічених і жодних простих, / жодних партнерів, жодних, синок, ворогів – / є лише наше сонце, вмерзле поміж снігів* [16]. Інтуїти ж, навпаки, фокусуються та концентрують увагу на почуттях, мріях і бажаннях: *Моторошна маска його обличчя викликає полярні емоції, у когось жах і співчуття, а в кого й зловтіху* [12, с. 368].

Дихотомія екстравертованої чи інтровертованої мовленнєвої поведінки виявляється дуже яскраво з огляду на спрямованість мовленнєвої діяльності: на себе чи на адресата. Екстравертована мовленнєва поведінка вирізняється розгорнутою, зовнішньою спрямованістю мовленнєвої особистості на адресата. Тобто об'єктивна реальність є первинною, а своє внутрішнє – вторинним: *Земля нагрівається і охолоджується. / І ти нагріваєшся і охолоджуєшся / разом із нею* [16]. Такими паралельними антонімами автор підкреслює своє єднання із зовнішнім світом

і залежність від нього. Саме те, що відбувається навколо поета, – це об'єктивна реальність, а він – лише її частина, і життя цілком залежить від того, що відбувається навколо. Екстраверт систематизує все, що його оточує, класифікує, встановлює ієрархії й закони. Для інтроверта внутрішнє суперечить тому, що відбувається в реальній дійсності: *Чути тільки веселі слова, а очі сумні* [15].

У процесі прагмалінгвістичного дослідження мовних особистостей С.В. Жадана, С.І. Вакарчука, Люко Дашвар, Л.В. Костенко та М.В. Матіос було виділено актуалізовані предикативно-модальні антонімічні пари. Ці одиниці перевірялись нами на наявність чи відсутність маркерів основних дихотомій індивідуальної мовленнєвої поведінки. У кожного автора було проаналізовано по 50 актуалізованих предикативно-модальних антонімічних пар. Для зручності інтерпретації числові значення отриманих даних було переведено в процентні величини. При цьому за 100% було взято загальну кількість предикативно-модальних антонімічних пар, актуалізованих кожним конкретним автором. Отримані дані зафіксовано в табличній формі (табл. 1).

Згідно з даними, отриманими в результаті дослідження актуалізованих предикативно-модальних антонімічних пар, у мовленнєвій поведінці кожної мовної особистості одночасно присутні як антоніми, що є маркерами індивідуальної мовленнєвої поведінки, так і нейтральні антонімічні пари щодо дихотомій мовленнєвої поведінки. При цьому в домінанті завжди знаходяться полюси дихотомій індивідуальної мовленнєвої поведінки та ніколи – нейтральна мовленнєва по-

ведінка, що свідчить про дієвість обраної нами процедури прагмалінгвістичного дослідження, що яскраво демонструє мотиваційно-прагматичний рівень мовленнєвої особистості.

Аналіз актуалізації індивідуальних мовленнєвих дихотомій дозволив виявити яскраво виражену інтровертованість мовленнєвої поведінки С.І. Вакарчука (70%) та М.В. Матіос (61%). Актуалізовану екстравертовану мовленнєву поведінку демонструють Л.В. Костенко (53%) та С.В. Жадан (50%). Спостерігається підкреслено позитивно спрямоване мовлення в С.В. Жадана (61%). Мовленнєва поведінка Люко Дашвар може характеризуватись як кооперативна (50%). Актуалізований динамізм мовлення виявлено в С.В. Жадана (81%), Л.В. Костенко (77%) та М.В. Матіос (57%). Статичність виявляє художньо-літературний дискурс Люко Дашвар (57%). Інтуїтивне відчуття навколишньої дійсності демонструє мовлення С.І. Вакарчука (66%). Інші характеристики також підлягають кількісному та якісному прагмалінгвістичному аналізу, проте не сягнули позначки 50%, тому не можуть бути названі актуалізованими.

Таким чином, сучасний рівень розвитку лінгвістичної наукової парадигми подає широку теоретичну базу для розробки нових перспективних підходів до вивчення мовної особистості й індивідуальної мовленнєвої поведінки. Завдяки прагмалінгвістичному дослідженню актуалізованих предикативно-модальних антонімічних пар вдалося визначити типи мовних особистостей обраних авторів художньо-літературних дискурсів та індивідуальні спрямованості мовленнєвої поведінки.

Таблиця 1

Спрямованість індивідуальної мовленнєвої поведінки

Мовленнєва поведінка особистості	С.В. Жадан	С.І. Вакарчук	Люко Дашвар	Л.В. Костенко	М.В. Матіос
Інтровертована	32%	79%	44%	32%	61%
Екстравертована	50%	12%	30%	53%	18%
Нейтральна	18%	9%	36%	15%	21%
Позитивна	61%	33%	36%	39%	27%
Негативна	22%	26%	36%	48%	42%
Нейтральна	17%	7%	28%	13%	31%
Центрована	22%	42%	31%	20%	41%
Кооперативна	38%	32%	50%	49%	29%
Нейтральна	30%	26%	19%	31%	30%
Статична	13%	43%	57%	10%	17%
Динамічна	81%	30%	15%	77%	57%
Нейтральна	6%	27%	26%	13%	26%
Інтуїтивна	25%	66%	29%	41%	49%
Сенсорна	45%	32%	44%	44%	35%
Нейтральна	30%	2%	26%	15%	16%

Література

1. Арутюнова Н.Д. Язык и мир человека / Н.Д. Арутюнова. – М. : Языки русской культуры, 1998. – 896 с.
2. Бацевич Ф.С. Нариси з лінгвістичної прагматики : [монографія] / Ф.С. Бацевич. – Львів : ПАІС, 2010. – 336 с.
3. Горло Е.А. Прагмалингвистический анализ письменного поэтического текста / Е.А. Горло // Основные проблемы современного языкознания : матер. всерос. науч. конф. : в 2 ч. – Астрахань : АГУ, 2007. – С. 116–121.
4. Караулов Ю.Н. Русский язык и языковая личность / Ю.Н. Караулов. – М. : Наука, 1987. – 263 с.
5. Красных В.В. Структура коммуникации в свете лингво-когнитивного подхода (коммуникативный акт, дискурс, текст) : дисс. ... докт. филол. наук / В.В. Красных ; МГУ. – М., 1999 – 354 с.
6. Матвеева Г.Г. Диагностирование личностных качеств человека по его речи: спецкурс / Г.Г. Матвеева. – Ростов-на-Дону, 1998. – 82 с.
7. Степанов Ю.С. В поисках прагматики (проблема субъекта) / Ю.С. Степанов // Известия АН СССР. Серия «Литература и язык». – 1981. – № 4. – Т. 40. – С. 325–332.
8. Сусов И.П. Лингвистическая прагматика / И.П. Сусов. – Винница : Новая книга, 2009. – 272 с.

Джерела ілюстративного матеріалу

9. Жадан С.В. Ворошиловград : [роман] / С.В. Жадан. – Х. : Фоліо, 2011. – 442 с.
10. Дашвар Люко. На запах м'яса / Люко Дашвар. – К. : Клуб сімейного дозвілля, 2013. – 347 с.
11. Дашвар Люко. Село не люди / Люко Дашвар. – К. : Клуб сімейного дозвілля, 2010. – 272 с.
12. Костенко Л.В. Записки українського самашедшого / Л.В. Костенко. – К. : А-БА-БА-ГА-ЛА-МА-ГА, 2011 – 416 с.
13. Матіос М.В. Вирвані сторінки з автобіографії / М.В. Матіос. – Львів : Піраміда, 2011. – 368 с.
14. Матіос М.В. Чотири пори життя / М.В. Матіос. – Львів : Піраміда, 2009. – 293 с.
15. Океан Ельзи // Наше (тексти пісень). [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://nashe.com.ua/artist/4>.
16. Жадан С.В. Вірші / С.В. Жадан // Поетичні майстерні [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://maysterni.com/user.php?id=161&t=1&sf=1>.

УДК 821.161.2

Тендітна Н. М.

ЕКСПРЕСІЯ СМЕРТІ В РОМАНІ Є. ПАШКОВСЬКОГО «ВОВЧА ЗОРЯ»

Статтю присвячено дослідженню творчості Є. Пашковського, що містить у собі як явища неомодернізму, так і елементи постмодернізму. Основну увагу зосереджено на особливостях неомодернізму у світлі танатичної символізації.

Ключові слова: постмодернізм, неомодернізм, експресіонізм.

Тендітна Н. М. Експресія смерті в романі Е. Пашковського «Волчья заря». – Стаття.

Стаття посвящена исследованию творчества Е. Пашковского, которое совмещает в себе элементы как неомодернизма, так и постмодернизма. Основное внимание сосредоточено на раскрытии особенностей неомодернизма в свете танатической символизации.

Ключевые слова: постмодернизм, неомодернизм, экспрессионизм.

Tenditna N. M. Expression of death in the novel of E. Pashkovsky «Wolf's Dawn». – Article.

The article investigates the works of E. Pashkovsky which includes phenomena of neomodernism and elements of postmodernism. The main attention focuses on features of neomodernism in the light of mortal symbolization.

Key words: postmodernism, neomodernism, expressionism.

Постановка проблеми. Творчість Є. Пашковського сучасні дослідники відносять або до постмодернізму, або до неомодернізму. Так, О. Вертипорох вважає, що творчість Є. Пашковського – це постмодерністська авторефлексія, або «еклектичний жанровий різновид» [1, с. 48]. Р. Харчук, поділяючи думку Т. Гундорової про неомодернізм Є. Пашковського, також звертає увагу на традиціоналістські прояви його письма [8, с. 82].

Прозу Є. Пашковського надихає сильна трагічна емоція. Звертаючись до трагічних подій української історії, письменник концентрує трагізм. О. Вертипорох вказує на постмодерністську авторефлексію як провідний вияв індивідуалізації авторської особистості. Однак вона не враховує провідну рису його письма – «перевагу не інтелекту, а сили волі» [8, с. 85], що вказує на волонтаризм, характерний для неоекспресіонізму. М. Моклиця стверджує: «Експресіоніст утримує в покорі світ архаїчних бажань вольовим зусиллям, для нього акт самоусвідомлення – не тільки рефлексія, а й акт волевиявлення» [5, с. 94].

З позицій експресіонізму метафізичний бунтівник прагне піднятися над хаосом світу, щоб утвердити єдність. Художня цілісність метафізичного бунту досягається в Є. Пашковського за допомогою стильового різноманіття, проте з експресіоністською домінантою.

Аналіз останніх досліджень і публікацій.

Для постмодернізму характерним є застосування в одному творі елементів різних художніх систем, які допомагають глибше розкрити боротьбу людини з трагічністю буття в межовій ситуації. Проза Є. Пашковського є оригінальним прикладом художнього еклектизму, який прямує до експресивної есеїзації світу.

На те, що художня манера Є. Пашковського наближається до неоекспресіонізму, вказують численні дослідники. Так, В. Габор зазначає, що пам'ять письменника зберігає неймовірну

кількість несамовитих образів, звуків і голосів, кольорів і смаків [2, с. 501]. Цю думку поділяє також В. Шевчук. Він, зокрема, уточнює, що Є. Пашковський у своїх оповіданнях пробує подати чисті експресіоністичні форми [10, с. 98]. Художня стилістика експресіонізму допомагає виразити людський бунт як «метафізичну революцію» [4, с. 170]. Надрив емоцій стає можливим завдяки розповіді від першої особи, активного учасника всіх подій.

Психологія творчості Є. Пашковського вказує на його головний страх, що пояснює метафізику бунту. Із цим страхом у Є. Пашковського поєднується проблема смерті. Розуміння смерті та її екзистенційне переживання в його творчості прямо пов'язується з християнською метафізикою. Тому метафізичний бунт проти смерті формується в матриці християнського пояснення життя людини.

У «Вовчій зорі» М. Сулима виділяє риси експресивного промовляння. Дар «тримати настроїв» у цьому творі вчений пояснює ефектом «синтаксичного паралелізму» [7, с. 75]. «Тримати настроїв» письменникові допомагає глибока обізнаність описуваних подій, шире проникнення в людське життя та бажання розповісти світу про те, чого він не усвідомлює.

Оскільки світ для експресіоніста як психологічного типу є ворожим, то він мислить себе апокаліптичним свідком жахливих подій. Із цього виникає проникливий біль до кожної «розірваної» людини [9, с. 212]. Як стверджує Н. Зборовська, письменник чутливо реагує на негативні проблеми сучасного суспільства, адже прагне «виразити повноту народного буття з його великими трагедіями» [3, с. 147].

З позиції психоаналізу підсвідоме не вірить у смерть, оскільки несе у своїй течії безсмертя. А творча сутність, проникаючи в архетипи буття, пізнає їхню вічну течію. Творчість Є. Пашковського пронизується амбівалентною історичністю.

Там, де є історія, є напружена, поцейбічна боротьба життя та смерті, їй опонує єдина потойбічна хода життя.

Формулювання мети й завдань статті. Ми виходимо з того, що проза Є. Пашковського містить у собі як явища неомодернізму, так і елементи постмодернізму. Тому звернемо увагу на особливість неомодернізму Є. Пашковського у світлі танатичної символізації. Як явище неомодерністське його творчість наближається до такої художньої стильової системи, як експресіонізм. Якщо вдатись до класифікації модернізму, наведеної М. Моклицею, то неомодерніст Є. Пашковський прямує до такого психотипу, який можна позначити неоекспресіоністом.

Психологія експресіоніста передбачає деформацію об'єктивного світу, «несамовиту» образність, напружені авторські роздуми про долю людства тощо. Характеризуючи експресіоніста як психологічний тип, М. Моклиця зазначає: «Експресіоніст – людина з трагічним світовідчуттям» [5, с. 89]. Науковець загострює увагу також на складних стосунках експресіоніста зі смертю.

Виклад основного матеріалу дослідження. Феномен смерті цікавить Є. Пашковського як складне національне й соціально-психологічне явище. При цьому йдеться про метафізику української смерті, де боротьба зі смертю в національній і загальнолюдській історії прямо пов'язується з християнством. Метафізичний бунтівник усвідомлює себе обраним Богом, тому його бунт завжди спрямовується проти безбожності світу, смерть усвідомлюється як атеїстичний світ.

«Вовча зоря» – це спосіб упорядкування психічного хаотичного світу – світу, у якому смерть здійснює тотальний наступ. Роман виражає внутрішнє життя психологічного типу експресіоніста. У цій творчості самовиражається самоусвідомлений експресіоніст, тобто суб'єкт, який пізнає в собі велику внутрішню силу й психічну енергію. На розуміння світу, у якому відбувається активний відбір низьких пристрастей, почуттів та оцінок, перетворення їх на надзвичайно чутливі образи вказує експресіоністська художність, що переважає в творах Є. Пашковського.

Щоб виразити цей світ таким, яким він самоусвідомлюється, експресіоністи використовували бридке й потворне як основний експресивний чинник. М. Моклиця вказує: «Авторами пекла в усіх його найжахливіших деталях є експресіоністи» [5, с. 94]. Описи передсмертних мук, тілну й смерті виступають як точка відліку для експресії внутрішніх почувань та осягнення сутності явищ.

У романі «Вовча зоря», як зауважила Р. Харчук, подаються трагічні історії героїв [8, с. 83–84]. Один з епізодів твору «Вовча зоря» подає страхотливу розповідь про «смерть на спір». Психологічно оголеною є характеристика емоційного стану

троєх друзів під час цієї оповідки. Безвідповідальна поведінка виявиться фатальною, спланує їхні майбутні долі: смерть Сергія, душевну недугу Павла та невиліковну хворобу Миколи. Вовча зоря електрички в романі символізує наглу смерть, яка вистежує людину. Хвороби й нещасні випадки стають тими чинниками, що скорочують життєві дороги чоловіків-героїв. Трагічною постає також жіноча доля в історії Галі. Невизначеність основних життєвих позицій призводить до аморального способу життя. Поступово та красуня, у яку були закохані троє друзів, «змарніла, осунулася» [10, с. 125]. Кожний чоловік виявляє, як померкла яскрава зоря дитинства – Галя, а натомість ще яскравіше засяяла смертоносна «вовча зоря».

Вражає своєю емоційною насиченістю новела «Ростов-Одеса», у якій описується смерть Сергія. Логічно новела поділяється на два часові відтинки: перший – згадки про кохану дівчину, а другий – калейдоскоп найяскравіших вражень дитинства. Кожна із цих частин є насиченою насамперед дією, коли Сергій за короткий час встигає відчути та заново пережити основні моменти свого життя. Герой переноситься в часи дитинства, пам'ять нестримно наближає його до смерті. У першій частині спогади переплітаються з мріями про зустріч із коханою дівчиною й дитиною, коли минулий час, поєднуючись із майбутнім, постає реальним теперішнім часом. А часте повторення деяких дієслів («згадував», «нагадувала», «снити-мусь», «приснисть») підкреслює важливість пам'яті. Декілька місяців до армії та два роки служби пролітають нестерпно згадкою в Сергія. Плани на майбутнє він висловлює лише двома словами: «розкажу» та «любитимемось». Хоча в ширшому контексті всі спогади минулого стануть теперішніми тоді, коли хлопець почне розповідати своє життя коханій дівчині. Спогади дитинства в другій частині не лише відображають емоційний і душевний стан героя, а й можуть витлумачитись як передвісники смерті. Адже він згадує такі епізоди, які неодноразово становили загрозу для його життя: мінні поля, якими розгулювали та де «падали й відбивали серця матерів», ті моменти, коли «дядьки навчали плавати без поясень, тягнули за руку на глибину й відпускали» [10, с. 134]. Цим епізодом-спогадом ніби вивершується зла іронія долі Сергія: залишившись неушкодженим у дитинстві, пройшовши нелюдські випробування під час служби в армії, він гине за декілька годин до зустрічі, на яку чекав довгих два роки. І як далеко відлуння звучать слова з дитинства: «Научивсь пливти, научись тонути». Однак Сергій нехтує пересторогою, а тому, віддавшись у полон шалених емоцій, втрачає пильність і гине наголою смертю.

М. Сулима звернув увагу на новелу «Криниця для троянд», у якій нав'язливим мотивом виступає зітхання: «<...> на задньому сидінні автобу-

са вітер зітхав голосами близьких і рідних людей <...>» [7, с. 75]. Твір ніби є підкореним цій єдиній емоції, яка саме визначає його загальний тужливий настрій. Зрештою, кожна нова новела роману – це окремих різновид «зітхань»: зітхання в безнадії, у чеканні.

Є. Пашковський показує постатейстичне українське село, у якому панує людська неухважність, байдуже ставлення до інших. Руйнування могил своїх предків стає одним зі свідчень порушеної культури смерті.

Досить часто герої Є. Пашковського постають перед обличчям смерті. Так, наприклад, дід Іван отримує листа, у якому сповіщається про смерть декількох колишніх селян: «<...> помер Богдан Лещенко, помер Микола Дубина, Писарі обоє представилися на вознесіння <...>» [10, с. 3]. Відправник не вказує причину смерті, її не можна висловити декількома реченнями, потрібно прожити ціле життя, щоб зрозуміти й збагнути її по-мудрому. Щоб розкрити народне ставлення до смерті, розповідач вдається до одного з улюблених своїх прийомів – спогадів. Історія людини в Є. Пашковського – це завжди історія країни. Дід згадує все спочатку, повз його увагу не проминули навіть «пахощі молодості», проте приємні індивідуальні спогади є насиченими об'єктивними бурхливими подіями в Україні. «Потік мовлення», до якого вдається письменник, дозволяє читачеві самостійно розрізняти найголовніші події в житті старого селянина, оскільки сам мовець – суцільна несвідома течія, він не може усвідомити власні страхи, однак вони постають образно через пригадування трагічних картин: видиво смерті сусідського сина, який рушником з образу зачепив себе за ялину; спогади про банду, яка людським м'ясом начиняла ковбаси; пам'ять про знайдені пізньої весни рештки роздертого ведмедем тіла; згадка про хазяїна, який працював на цвинтарі та загодя рив довгий, як силосна яма, рів; цілу низку смертей дорогою на переселення та від голодомору. Трагічно прожиті життя, як відзначає Є. Пашковський, унеможливило страх смерті, сама смерть здається давно очікуваним щастям: «<...> сестра Павлінка журиться, чого і ми не вмираєм, кажу, прийде це щастя й до нас <...>» [10, с. 3]. Недоречність старечого напівголодного існування батьків, залишених власними дітьми, робить смерть бажаним порятунком від абсурдного життя.

Почуття людини складаються із численних мінливих вражень, які не завжди можна зафіксувати й визначити словами. Є. Пашковському як надзвичайно емоційному авторові вдається передати почуття людини за допомогою бурхливої емоційної психосемантики. Історії героїв проходять через вразливу душу письменника, залишаючи там свої живі переживання.

Щоб передати народне емоційне бачення трагічного, Є. Пашковський вдається до оригінальної

стилізації усного мовлення. Так, експресію різноманітних психологічних станів, що не мають чіткої форми, передає відсутність важливих розділових знаків. Почуття ніби лавиною накочуються на читача, несучи у своєму потоці величезну кількість нестримних емоцій. Відчуття героїв змішуються з авторськими, утворюючи своєрідний клубок, початок якого розплутати може тільки сам прозаїк, поставивши в кінці величезного монологічного речення крапку.

Особливим емоційним навантаженням у романі сповнені народні розповіді про розкуркулення, переселення, голодомор і війну. Ці події опосередковано стосуються сучасних молодих героїв, проте вони живуть у спогадах предків, а тому і їм передаються наболілим відгомонам.

В історіях усіх героїв пульсує пам'ять про дитинство. Це та сила, що дає натхнення майбутньому. Спогади дитячих років, коли той чи інший герой був захищеним материнсько-батьківською любов'ю, роблять не такими болісними втрати й розчарування, дають можливість «спілкування» з давно померлими ровесниками. Так, звістка про смерть діда застає Миколу в гуртожитку. Розповідаючи про дорогу хлопця додому, письменник майстерно передає настрої Миколи. Подія близької смерті активізує самопізнання героя на основі активної пульсації пам'яті, пригадування діда у своєму житті. Є. Пашковський не раз звертає увагу на те, як подія смерті викликає бажання слова, прагнення самопізнання. З іншого боку, та ж подія смерті може пройти зовсім непоміченою, не викликати жодних емоцій, оскільки не зачіпає душу людини. Так, жодне емоційне коливання не пробуджується в душі вахтера, який першим повідомляє Миколу про смерть діда. А його «співуча», розтягнена манера мовлення, повільне потягування «біломорини» говорять про приховане кепкування із чоловіка, який болісно реагує на цю звістку: «<...> ма-ать чесная, сканчал жизнью дедушка твой <...>» [10, с. 45]. Очевидно, така нейтралізація трагічного приводить до тьми розгубленого горем суб'єкта. Є. Пашковський проводить свого героя між людей, щоб виявити їхнє різне ставлення до чужої смерті. Так, водій молоковоза, який підвозить хлопця додому, постає в творчій уяві розповідача життєрадісним і веселим. Усю дорогу він «сипле анекдотами» та навіть не усвідомлює, що насправді розмовляє сам із собою. Цей епізод демонструє відчуження людей: водій зі своїм бадьорим настроєм і Микола зі своїм горем існують ніби в паралельних світах. А вислови монологічного водія типу «і що ти думаєш» сприймаються більше як своєрідний ритуал ввічливості, ніж бажання спілкування. Смерть роз'єднує людей, коли вони по-різному реагують на неї. Тому Микола, щоб уникнути чужого байдужого досвіду, занурюється в спогади. Герой розуміє, що смерть

діда надає його образу нової потойбічної значущості: тепер дідова душа стає ангелом-охоронцем для онука. Ця причетність до світу померлих особливо увиразнюється у видінні Божої Матері, яке з'являється Миколі після смерті діда. Дідова смерть ставить перед Миколою запитання про сенс життя й смерті: «<...> може, народився поза рокованим часом, зайняв чуже місце в заобрійному ряду, помінявсь датою з кимсь ловкішим, удатнішим, і доля жене по світу, щоб швидше стратити свою помилку <...>» [10, с. 156].

«Вовча зоря» як смертоносна зоря цивілізації, згідно з рефлексіями Є. Пашковського, символізує українську історію ХХ ст., пов'язану з розселенням українського селянства. Національна трагедія постає при цьому як селянська трагедія, виселення з рідної землі є аналогічним національній смерті, колись могутній народ «розчиняється» в чужих народах. На прикладах життєвих доль сучасних українців селянського походження письменник у романі показує трагедії «звіяних від села» втікачів.

У романі описано чимало різновидів смертей, кожна з них постає перед героями як десь чута або безпосередньо пережита. Як правило, естетизація смерті дає змогу виявити її сутнісний образ. Так, Микола не лише переживає дідову смерть, а й сам декілька разів відчуває її наближення. Перший раз це відбувається після аварії на заводі, коли він побачив її нареченою «<...> під синім вельоном <...> почув її голос, тихий мов капіж росяної каламуті з черепичного даху, вдихнув морозний і глицевий запах її тіла, блідого, як крила засохлих метеликів-капустянок» [10, с. 166]. У присутності смерті навмисно подається розгорнутий опис асоціацій і порівнянь, щоб упевнити читача в творчій душі Миколи, за образом якого ховається авторська психологія.

Коли смерть підступає ближче до Миколи після того, як було встановлено його діагноз в онкологічному відділенні, то читач не дізнається про його страждання та не буде присутнім на похоронах, адже для письменника важливим є сам типовий факт трагічно завершеного життя. Водночас страждання дає змогу осягнути глибину існування людини. Крок за кроком кожен із героїв роману відчуває свою смерть, яка «<...> горить золоту блощицею <...> і кличе, і зманює і спалахує <...> на єдину мить <...>» [10, с. 197]. Однак не відають вони того, коли вона згасне для кожного з них. Смерть в образі «вовчої зорі» – це нагла смерть. Ціла низка наглих смертей витворює історію українського села в прозі Є. Пашковського. А ставлення до смерті виявляє страхіття українського буття.

У художній літературі постмодерного періоду неприємне, відштовхуюче, болісне стає об'єктом естетизації. З позиції психоаналізу «страхітливе» – це те, що своєю незвичністю, абсурдністю мало б

викликати страх, переляк, жах. Є. Пашковський у зображенні смерті використовує повторення одного й того ж негативного явища, яке стає джерелом для вираження страхітливого. Читача має охопити почуття жаху від такої смертоносності українського існування. Письменник звертає увагу, що сільський атеїстичний суб'єкт втратив не лише віру в Бога, а й у страшні форми забобонів, а з ними – і страх перед покійником. Смерть матері як страхітлива відчутність реакції постає в історії сина, який «<...> обкутував мертво матір мокрим простиралом <...> щоденно виглядав пенсію, якої б позбавили за покійницю <...>» [10, с. 181]. В іншому епізоді письменник подає розповідь про смерть вагітної сестри, яку «задушила юрба в автобусі», або про смерть дитини, яку няньки в яслах прибили.

Багатьом людям «страхітливим» бачиться все, що пов'язане зі смертю. Однак кожна смерть має більшу чи меншу міру страхітливого. Є. Пашковський часто вдається до зображення смерті як порушеного порядку, коли батьки ховають своїх дітей. Тому мати застерігає сина бути обережним, вдаючись до прикладів безглузких смертей його односельців.

Загалом у романі Є. Пашковського смерть позначається вже в назві твору: вовча зоря – символ наглої смерті. З метафізичної позиції смерть відкриває двері в інше буття: «<...> там всі молоді» [10, с. 12]. Якщо визначити місце смерті в прозі Є. Пашковського, то можна побачити певну закономірність нарощування смертей для концентрації вираження «страхітливого». За допомогою зображення смерті митець збуджує враження страхітливого смислу, який викликає жах. Страхітливе враження від смерті зумовлює бунтівний опір. Тому маємо своєрідну опозицію «бунт – смерть», у якій бунт несе семантику активного творчого життя.

Висновки й перспективи подальших досліджень. З позиції психоаналізу в історії несвідомого життя людини смерть розміщується в кінці життя. Нав'язливість смерті в Є. Пашковського є не просто символічним способом помножити та збільшити «страхітливе». Рефлексії над смертю позначають суб'єктивні пошуки письменника, у яких емоційне, експресивне ставлення до смерті дає змогу охарактеризувати його як метафізичного бунтівника. Виявлення трансформацій, що відбуваються у феномені смерті в колективному підсвідомому (суїцид тотально руйнує українське село, як вважає Є. Пашковський), дає змогу побачити не лише деформовану структуру сільської української індивідуальності, яка не може прийняти динамічний темп сучасної міської культури, а й загальний об'єктивний стан світу як апокаліптичний. Чи зміниться світогляд письменника, покажуть, сподіваємось, його нові романи, а відповідно, і наші подальші дослідження.

Література

1. Вертипорох О. Текст і бунт. Авторефлексивний прозапис Євгена Пашковського : [монографія] / О. Вертипорох. – Черкаси : Чабаненко О.А., 2008. – 144 с.
2. Габор В. Євген Пашковський / В. Габор // Приватна колекція: вибрана українська проза та есеїстика кінця ХХ століття / упоряд., вступ. слово, бібліограф. відомості та примітки В. Габора. – Львів, 2002. – С. 500–502.
3. Зборовська Н. Про романи Євгена Пашковського / Н. Зборовська // Зборовська Н. Феміністичні роздуми: на карнавалі мертвих поцілунків / Н. Зборовська, М. Ільницька. – Львів, 1999. – С. 144–159.
4. Камю А. Миф о Сизифе. Бунтарь / А. Камю ; пер. с фр. О. Скуратович. – М. : Попурри, 2000. – 544 с.
5. Моклиця М. Модернізм як структура: філософія, психологія, поетика : [монографія] / М. Моклиця. – Луцьк : Ред.-вид. відділ «Вежа» Волинського держ. ун-ту ім. Лесі Українки, 2002. – 390 с.
6. Сулима М. На порозі авангардизму / М. Сулима // Слово і час. – 1992. – № 7. – С. 74–76.
7. Харчук Р. Сучасна українська проза: постмодерний період : [навч. посібник] / Р. Харчук. – К. : ВЦ «Академія», 2008. – 248 с.
8. Черненко О. Імпресіонізм та експресіонізм / О. Черненко // Українське слово : [хрестоматія укр. літ. та літ. критики ХХ ст.] : в 4 т. – К. : Рось, 1994–1995. – Т. 1. – 1994. – С. 204–213.
9. Шевчук В. Про оповідання Євгена Пашковського / В. Шевчук // Київ. – 1991. – № 10. – С. 98.
10. Пашковський Є. Вовча зоря : [роман] / Є. Пашковський. – К. : Молодь, 1991. – 216 с.

УДК 821.161.2:82-32

Федор Х. Я.

ГАЛЕРЕЯ ЖІНОЧИХ ОБРАЗІВ У ПОЛІАСПЕКТНІЙ ТВОРЧІЙ ПАЛІТРІ ВАСИЛЯ ТКАЧУКА

У статті розглянуто різноманітність жіночих образів у творчому доробку Василя Ткачука. Зроблена спроба аналізу окремих новел автора для кращого та глибшого розуміння жіночих характерів, їх портретної характеристики й мовної індивідуалізації. Розглянуто вплив жінки-матері на жанрово-стильові особливості творчості митця та всю галерею жіночих образів, що постає у творчій палітрі новеліста.

Ключові слова: жіночі образи, образ жінки-матері, проза, новела, стиль, традиції, творча палітра, літературний процес.

Федор Х. Я. Галерея женских образов в полиаспекте творческой палитры Василия Ткачука. – Статья.

В статье рассмотрено разнообразие женских образов в творчестве Василия Ткачука. Сделана попытка анализа отдельных новел автора для лучшего и более глубокого понимания женских характеров, их портретной характеристики и языковой индивидуализации. Рассматривается влияние женщины-матери на жанрово-стилевые особенности творчества художника и вся галерея женских образов, представленная в творческой палитре новеллиста.

Ключевые слова: женские образы, образ женщины-матери, проза, новелла, стиль, традиции, творческая палитра, литературный процесс.

Fedor Ch. I. Gallery of female characters in multidimensional creative palette of Vasyl Tkachuk. – Article.

The article deals with a variety of female characters in creative works of Vasily Tkachuk. The attempt to analyze some stories of the author was made for a better and deeper understanding of female characters, their portrait features and language individualization. We reviewed the influence of mothers in genre and style features in the works of the artist and all the gallery of female characters that appears in the creative palette of the novelist.

Key words: images of women, image of women and mothers, prose, short story, style, tradition, creative palette, literary process.

Образ жінки, особливо жінки-матері, є домінуючим у зображенні як світових, так і українських письменників. Адже кожна людина від народження сприймає навколишню дійсність крізь призму материнської любові, ніжності й тепла. Саме через материнське серце в людині проявляється її ментальність, національні традиції, характер та уявлення про родину й Батьківщину. Зображення жіночих образів на українській арені письменників обумовлене особливостями рідної культури, фольклорних, етнічних і національних традицій.

В українській літературі сформувалося почуття глибокої поваги й любові до жінки, адже вона є хранителькою домашнього вогнища, берегинею сімейного затишку, носієм гармонії та краси, а найголовніше – продовжувачкою роду. Жінка завжди зберігає почуття власної гідності, сповнена бажанням захищати свою родину й землю. Саме така галерея жіночих образів постає у творчій палітрі західноукраїнського новеліста Василя Ткачука: жінки гордої, сильної, працьовитої, але інколи ранимої й беззахисної.

Тем «розстріляного відродження» торкались у своїх працях надзвичайно багато літературознавців і науковців. Зокрема, дослідження «Письменник-демократ» Володимира Лучука, «Літературний Львів 1939–1944» Остапа Тарнавського, «Ієрофанія землі й природи в прозі Івана Керницького і Василя Ткачука» та «Традиції і новаторство як координати формування індивідуального стилю: проза І. Керницького й В. Ткачука» Наталі Мафтин, «Слово, образ, форми: у пошуках художності» Степана Хороба та ін.

Об'єктом дослідження є різноманіття жіночих образів і характерів у малій прозі Василя Ткачука.

Предметом вивчення є такі твори Василя Ткачука: «Невістка», «Мати земля», «У сусіди весілля», «Мати», «Близнюки», «Неня-Лесиха», «Не плач, мамо!».

Метою дослідження є спроба розкрити всю галерею жіночих образів у творчому доробку Василя Ткачука в контексті української літератури, а також зображення національних традицій і національного характеру через зображення жіночого образу.

Актуальність полягає в тому, що вперше в українській літературі розглядаються загальні принципи художнього зображення жінки та різноманіття жіночих образів у творчості Василя Ткачука.

Одним із найперших про Василя Ткачука відгукнувся Мирослав Семчишин: «І ось перед нами нова книжка – про старе, але нове, бо сьогоднішнє українське село. Її автор – син Покуття, що з коліски село бачив. Ним жив і був його складовим елементом, доки не проковтнуло його місто <...> автор завдяки вродженій глибокій інтуїції й талантові <...> в майстерний спосіб зобразив душу нашого покутського села з його пригнобленими скорботами та злиднями <...> Персонажі нарисів Василя Ткачука – це старі, молоді й діти, це жива й мертва природа у всіх видах щоденного сірого життя <...> треба підкреслити одну помітну рису Ткачукової творчості – глибокий, але непереливний і все на місці ліризм його оповідань, із яких деякі можна б назвати без пересади знаменитими («Злодій», «За штрикою», «Сині чічки»))» [2, с. 22]. Ім'я відомого письменника потроху відроджується в наш час, його новели попри плин часу цікаві читачам сучасності. Про це говорить вихід збірки Ткачукових новел, надрукованої не-

щодавно у Львівському видавництві «Апріорі» під назвою «Золоті дзвінки», а також попередньої збірки, яка вийшла в Івано-Франківську у видавництві «Лілея» під назвою «Сині чічки».

Вивчаючи творчу спадщину Василя Ткачука, яка є ще маловідомою широкому загалу читачів, треба звернути увагу на чинники, що впливали на формування його громадянських, соціальних, політичних, літературних поглядів та уподобань. Автор зображує нам тогочасне українське село, його проблеми, духовну деградацію людей і водночас традиції й онтологічні основи буття людини. Головні персонажі – прості сільські трударі, а предметом художнього зображення у Василя Ткачука зазвичай є буденні ситуації, у яких віддзеркалюється життя людини, її велич або нищість.

У літературі 30-х років об'єктом дослідження була жінка-селянка. Саме такий тип жінки постає й у Василя Ткачука – жінка-трудівниця, життя якої належить родині й роботі. Героїні Ткачукових новел – жінки, які є типовими представницями покутського села свого часу. Вони є образом і символом понівеченої України, а сам характер жінки позначений виразними рисами національної ментальності, без якої не можна було б відтворити Ткачукову художню реальність і психологізм жіночого характеру матері-селянки. В образі жінки підкреслено визначальні риси українського менталітету, чуттєвість, здатність до дій. Характер жінки найповніше розкривається через вчинки, мовну індивідуалізацію, портретно-психологічну характеристику. Через образ жінки відтворюється образ України, землі, її достатку й щедрості, а також страху та втрат.

Василь Ткачук відтворює рідний йому край крізь призму спогадів дитинства, де він був ще маленьким безтурботним хлопчиком, який не задумувався над злиднями й голодом, не усвідомлював страху та болю втрати. Це прекрасні, світлі спогади дитини про рідне село Іллінці, велику родину й найсвятішу людину – матір, жінку, образ якої ліг в основу всієї подальшої творчості письменника та мав вплив на все майбутнє життя Василя Ткачука. Мати – стара, виснажена працею й турботами: «...Такою я тебе запам'ятав – убогу, у латаній сорочці з короткими рукавами, в червоному, злинялому фартушку з чорними крапками, у старій, полатаній запасці» [3, с. 151]. Автор вмістив найкращі риси жінок-селянок, прив'язаних до землі та до родини.

Ткачук змальовує в кожній своїй новелі нелегкі жіночі селянські будні, сповнені турботами й переживаннями за дітей. Жінка з глибокими зморшками на обличчі, які залишила праця й турботи. За всією селянською працею їй навіть не вистачає часу віддати дітям усю повноту материнської любові та ласки: «На твоєму чолі різьбилися карби і не сходили вже... На обличчі розпука рила рів-

ці. Відтоді ти замовкла і не говорила» [3, с. 151]. Цей образ укорінився в душі Ткачука, він часто описував жіночі образи, беручи до уваги саме спогади про рідну матір, яка, як і всі тогочасні сільські жінки, була трудівницею, берегинею сімейного затишку, захисницею й порадицею. Це образ жінки співчутливої, багатостраждальної, роботящої, чуттєвої, лагідної й відчайдушної у своїх почуттях.

Розкриваючи образ жінки, Ткачук пробуджує жіночу душу, наповнює її глибоким внутрішнім змістом, показує духовну велич, душевну щедрість і скромну красу. Ця краса скоріше не зовнішня, а внутрішня, що розкривається в працьовитості, випромінюванні любові та доброти. Адже образ жінки автор завжди змальовує з особливою теплою та проникливою. Ткачукова героїня – це частина самої України, її побуту та звичаїв, вона є прообразом України початку ХХ століття. Фактично крізь всю його творчість проходять образи жінок, життя яких сповнене драматизму, навіть трагізму, тяжких випробувань, втрат, розлук, хвороб, голоду й холоду: «Голод моху на личка наклав. Холод погнув кістки... Хіба зеленолобий ліс, квітами вцяцькований, – хіба в'н затамує криваво-мутні шматочки, що їх випльовує, як настигне кашель, що на ста конях розбрикався і рве жили?» [3, с. 143]. Через зовнішність жінки автор передає внутрішні переживання й тяжку долю не лише селянки, а й усієї України. У багатьох своїх новелах Василь Ткачук детально описує всю етнокультурну спадщину рідної землі. Досліджуючи творчість Ткачука, стає цілком очевидно, що через жіночі образи письменник прагнув показати нам образ України, а образ жінки-матері в нього завжди асоційований із Матір'ю-Землею та Батьківщиною.

Звернення до образів та картин із життя рідного краю сприяло поглибленню соціального характеру творчості Ткачука, який тонко відчував душу селянина-хлібороба та розумів і бачив на власні очі тяжку працю жінок. Тому жіночі постаті у творах письменника наділені неабиякою рішучістю та силою духу, але вони не є незалежними та самодостатніми. Вони рідко переходять до реальних дій, які б змінили їхнє життя на краще. Їхня відвага проявляється в певних критичних ситуаціях, наприклад коли комусь із членів родини загрожує небезпека: «...Тота Стефаниха, Гаврилишина невістка, пакости в суді наробила. За то, що до Стефана не пустили. Бачу, подрапала, як кіт, бачу, всьо втікало, як від вар'ятки. А потому її вгамували і замкнули...» [3, с. 24]. Тоді проявляється справжній бунтарський характер жінки, яка захищає й відстоює щастя своєї сім'ї.

Тонко відчувуючи красу природи, Василь Ткачук дав майстерні зразки пейзажних картин, надихані красою жінки й самої України: «Куці верби

порозпускалися й розкокошилися. Садки, ніби білі китички, порозвивалися біля хатинок. А черемхи пригоріцями кидали назустріч проходжим запахи. Цвіт сипався від одного легесенького подиху вітру й прилипав до землі» [3, с. 51]; «Прийшла (весна) й наче матір діточок, обцілувала ліс, поля й село, - й повбирала їх у зелені віночки та перші цвіточки» [3, с. 91]. Письменник шукав гармонії між людиною та природою, розглядав останню як одне із джерел духовного збагачення людини. Мислив, що природа інколи краще розуміє душу людини й з нею легше віднайти спільну мову, ніж із людьми. Один із героїв його новели «Віно» «... говорив з природою. Може вона його зрозуміє. Може, бо він з людьми не розумівся» [4, с. 119].

Проте в жіночих характерах ще дуже слабо простежується ідея свободи, національної самосвідомості й незалежності. А мрії про відродження України, які вони несуть глибоко в серці, на жаль, залишилися лише мріями без будь-якої практичної боротьби. Проте мрії – це перші промені світла, які жевріли й розвивалися в Ткачюкових героїнь і, можливо, мали б продовження в його майбутній літературній творчості. Адже сам Ткачук був бунтарем проти тогочасного ладу, відстоював права простих людей, прагнув свободи та незалежності для всієї України. Тому він, напевне, наділив своїх героїнь не лише бунтарською вдачею, а й дав їм можливість для рішучих дій. Проте страшна тінь війни, яка забрала життя молодого письменника, уже ніколи не дасть нам можливість знати, що було б у його майбутніх новелах і який тип жінок він би представив. Ми можемо лише припускати, аналізувати наявні твори й робити свої висновки.

На думку Василя Ткачука, одним із найсуттєвіших морально-етичних вимірів людини є ставлення до матері та до жінки загалом. Людина завжди прагне материнської любові, що проявляється також у любові до матері-природи, матері-землі, матері-Батьківщини. У межах цього дослідження спробуємо з'ясувати своєрідність образу жінки в художньому світі Василя Ткачука. Автор добирає виразні порівняння й метафори для виокремлення жіночого образу. Його героїні вирізняються совістливістю, своєю духовною красою та вірою в Бога, вони сформовані українською «філософією серця». Оскільки жіночі характери та їхнє місце в художньому вимірі Василя Ткачука не вивчені з необхідною глибиною й об'єктивністю, спробуємо ретельно проаналізувати галерею жіночих образів на основі аналізу його текстів.

Отже, у Василя Ткачука широка парадигма жіночих образів. У новелах виступає тип і жінки-матері, і жінки-дружини, і жінки-землі, і навіть жінки-України. Одна з найяскравіших новел, де жіночий образ асоціюється з рідною землею, – новела «Мати Земля». Як жінці дано чудо народ-

ження, так і земля родить для людей, щоб їх прогудувати. До землі відносяться як до рідної матері – з трепетом, любов'ю й ніжністю.

Головна героїня – Грициха – збідована та спрацьована сільська жінка, у якої відбирають землю за борги. Жінка у відчай звертається до клаптика рідної землі, жалкує за нею, називає мамою: «Цілувала й любила тебе, Мамо-Земличко... Ти пасочкою для мене була. Ти нас кормила. А тебе узяли в білі руки. Душу мені взяли...» [3, с. 90]. Бідна селянка ладна краще померти, аніж віддати землю чужим людям: «...Волила я давно на лавиці лежати, ніж цього дождатись!..» [3, с. 90]. Образ самої Матері-України уособлений у цій сільській жінці: як Україну завжди ділили та привласнювали чужі люди, так і землю жінки забрали назавжди: «Йдемо до міста: панам та жидам підлоги мити, тай їх діточок візочками по тратоварвах возити...» [3, с. 91]. Автор дуже чуттєво й контрастно описує горе селянської жінки, яка все життя пропрацювала на землі, яка для неї стала другою матір'ю; прощається жінка із землею, як із найдорожчою людиною: «Не може з нею розстатися. Упала, цілує її, ронить слізьми. А нивка стогне, банує: хто її так гарно обсапає?.. А Мати-Земля з жалю затрясла тілом, аж збіжечко здриглось» [3, с. 91].

Своєрідний жіночий тип виступає в новелі «У сусіди весілля». Це не просто образ матері, а образ жінки-страдниці, що божеволіє з горя від втрати синів, та образ молодої дівчини, яка завчасно втратила матір. Доли обох жіночих образів тісно переплітаються та зіставляються в новелі Василя Ткачука. Їх єднає спільне горе та страждання: «У хоромях плакала «молода», хлипала, що нема неньки рідної, аби вирядила її до шлюбу... Бабу Грициху ляк напав. Дивилася вдалеч. Очима шукала синів. Ген-ген під лісом побачила їх... Вели їх... Кудись у місто!.. Заходили в ліс» [3, с. 116]. Грициха відчувала, що коїться щось лихе з її синами, занепокоєння за рідних дітей переповнювало її серце, вона знала, що от-от втратить їх назавжди: «...побігла межкою за синами... Бігла. Ноги потопали в сирій землі, а за плечима молоду везли до шлюбу, а труби і цимбали весільної, жалісної вигравали...» [3, с. 116].

Автор вміло використовує звуки мелодії в цій новелі, які акцентують увагу на переживаннях обох жінок, підсилюють весь трагізм ситуації, яка ніби вирає акордами жіноче горе: «Плаче село тоді, коли весілля відбувається, і тоді, як похорон є. Два рази плаче – два рази щиро. «Бо весільна музика до похоронної подібна, а у нас так уже є,» – говорить село... Бубон глухо бомкає, цимбали тоненько і до серця пригривають, а скрипки тужать, «давню мелодію вигриваючи, давню, давню передвіцьку...» [3, с. 117].

Неймовірно ніжний, трепетний, чуттєвий образ жінки ми простежуємо в новелі «Мати». У творі

бачимо страждання й повневір'яння жінки-матері, в якій забрали синів до в'язниці. Мати щиро переймається долею дітей, усе навкруги навіює їй спогади про них: «*Під серцем у пазусі м'якенька книжечка, її найбільше читали. Вони! Сини!*» [3, с. 118]. Автор тонко й душевно описує материнське занепокоєння, почуття, які посилюються частково через навколишню дійсність і природні явища.

Яскраві порівняння й метафори, використані в новелі, передають усю повноту почуттів та емоційний стан героїні. Усе, що відбувається в навколишньому світі, відбувається й у внутрішньому мікрокосмі героїні. Це своєрідне віддзеркалення внутрішнього й зовнішнього світів, що передають стан душі: «*...Ніч, як чорна галка, збиває крильми – а в саді лопотить... Гостинцем везе хтось світло! Колеса скрегохнуть-гаркотять, як люті пси... Дубонить земля... Збиткується вітер із старої... Збиткується і ніч. Темніє – хай собі вітер навпомацки гуляє, нехай холод вужем-давуном обмотує горло, щоб голосно заговорити не могла... Колишеться ніч. П'яна... Потім скавудить, наче просить, щоб йшла до хати... Прилітають листки. Замотуються, мов шишки, в її волосся, накривають очі, щоб не дивилися, пришиптуються до вух, присисаються до вуст...» [3, с. 119].*

Мати тужить і переживає за синів, малює в уяві собі картини їхнього перебування в чужих холодних стінах, на незручній і твердій постелі: «*А як там їм? Синам! Стінки, як сам лід, постіль – дерев'яна, тверда...*» [3, с. 119]. Наведемо ще декілька прикладів неймовірного авторського стилю, що досягає свого довершення в описі природи й порівняннях у цій новелі: «*П'яна, перетанцьована й потоми злита ніч впала й собі заснула. Над нею ранок, як лебідь біленький, давай танцювати й замашисто ясними крилами вимахувати*» [3, с. 119]; «*Та осінь (мов старчиха у важких чоботях) наче хляпнула охочий світанок по лицю – і він схилиє засоромлено голову та повільно бреде... Він навішує-насилає свої браслети на її волосся, на брови та вії...*» [3, с. 120]; «*...А як день витяг сонце на небо з озера крові, що десь ген у безвістях зачароване стоїть, тоді стара перехрестилась...*» [3, с. 120].

Жінка не може лягти спати, не дозволяє собі стулити очей, бо ж вдома – затишна, м'яка постіль, а вона уявляє собі, як зараз важко її синам. Таким чином, не лягаючи спати, мати хоче хоча б частково розділити біль із синами, їх смуток і печаль, допомогти їм хоча б думками й молитвами. Однак сон бере своє й навіть на вулиці, де холод і вітер пронизують тіло, мати неохоче засинає. Проте тільки-но світає, вона переполохано прокидається зі свого сну, серце не витримує розлуки із синами, і вона, як птаха, летить їм на зустріч, до холодних мурів: «*Вхопила книжку в руки й побігла дорогою, що ніби крученим потоком вливається в*

мури, там, де її сини – рідні сини... Полетіла, мов птиця...» [3, с. 120].

Новела незавершена і дає нам широке поле для уяви та роздумів про те, що ж було далі. Василь Ткачук ніби навмисне завершує на кульмінації, на найцікавішому, різко обриває оповідь, немов почуття всіх читачів і його власні поринають разом із матір'ю-птицею за покликком її серця до рідних синів. Материнське серце не має меж у своїй любові до дітей, адже мати керується не логікою та принципами, а найдавнішим і вічним інстинктом – інстинктом материнства.

У новелі «Близнюки» перед нами знову постає образ жінки, що готова піти на все заради своїх дітей, навіть відправити їх із рідного дому назавжди, щоб урятувати від голодної смерті: «*Біда стесала на драночки. Голод муху на личка поклав. Холод прогнув кістки*» [3, с. 143]. Тяжка хвороба матері не дає змоги доглядати й виховувати двох своїх близнюків, тому згорьована жінка відправляє їх у далеку дорогу, щоб вони шукали кращої долі: «*Ідіть, мої близнюки, біжіть цією дорогою, не переставайте. А як знайдете край, хати, село, – там просіть на службу...*» [3, с. 143].

Серце жінки розривається від болу та скорботи, але вона відчуває близьку смерть і рятує своїх дітей від такої ж долі: «*Ідіть... Розкажіть все по правді, що неня ваша несумлінна, не хотіла аби ви сконали в сухотах... послала вас у чужі села та міста за шматком хліба... Плакала, наче їх у домовину клали... І це не забула сказати їм, щоб від авто тікали в окіп, щоб від псів камінням обганялися*» [3, с. 144]. Навіть думка про те, що вже ніколи не побачить своїх дітей, не завадила жінці вберегти їх від небезпек, попередити й застерегти. Неймовірна жертва з боку матері – добровільно відмовитися від своїх дітей заради їхнього ж добробуту, щастя й життя!

Автор описує душевні переживання жінки, її тугу й жаль за дітьми, справжнє нездолане материнське серце: «*Верталася в село, мов із цвинтаря. Голова похнюплена, в очах жовто, зелено, червоно, ясно... Не могла плакати. Мусіла вирядити. Не могла дивитися, як ниділи коло неї, як сохли та слабли... Вона вже до тих, що вниз ростуть, а вони до тих, що вгору ростуть*» [3, с. 144]. На своєму житті жінка вже поставила хрест, відчувала приближення смерті з кожним подихом усе ближче, а для дітей усе тільки починалося, вони лише почали жити й пізнавати цей світ, так до кінця й не зрозумівши материного вчинку: «*Хлопці забігли за явори й дивилися вслід нені. Гадали, що вернеться, що візьме за руки... На небі береги тугої хмари почали горіти, десь за нею сонце тліло, як тліють серця близнюкам*» [3, с. 145].

Василь Ткачук влучно й виразно використовує експресивно-виражальну рецепцію кольору, що слугує в письменника елементом художнього від-

творення дійсності та є віддзеркаленням емоційного стану героїні. У цій новелі автор використав жовтий, зелений, червоний кольори, що мерехтіли в очах жінки, коли вона відпровадила своїх близьких. Ці кольори ніби увиразнювали зовнішню картину світу та внутрішній психічний стан героїні. Завдяки цим колірним комбінаціям ми глибше розуміємо горе матері, співпереживаємо їй. Адже світ залишився таким, як і був, а в очах героїні він змінився назавжди, почав тліти різними кольорами та із часом гаснути назавжди.

«Не плач, мамо» – новела, де жіночий образ ототожнюється з Батьківщиною, Україною. Дуже актуальна на сьогодні новела пронизана нотами патріотизму, вірою в добро, свободу й незалежність. Твір за характером є дуже ліричним і душевним, написаним у формі монологу сина до матері. Син згадує й переповідає свої спогади з минулого, з дитинства. Усі вони пов'язані між собою нерозривним зв'язком – материнською любов'ю: «*Ми, діти, у тій чорній хатині з перекривленими віконцями і ти, мамо... Ми, діти, тішимося новим сніжком... Але не довго. Нам було холодно, ми цокотіли зубами, корчилися від морозу... Ми хотіли їсти...*» [3, с. 151]. Син завжди описує та згадує матір сумну, бідну, обідрану жінку, яка жила в турботах про дітей і ніколи не посміхалася: «*Запам'ятав тебе без усміху, з тужливими очима. Ніколи я не чув, як ти співаєш на весь голос. Ніколи не бачив, щоб ти танцювала*» [3, с. 151]. Хлопець описує матір, як Україну, завжди убогу, проте найріднішу й найкоханішу: «*Але, мамо, я гордий, що ти, моя мати, така обідрана і боса... Ти навіть не знаєш, що ти така, як та Західна Україна. Так, моя велика, убога мамо!*» [3, с. 151]. Василь Ткачук надалі розповідає у творі про прийдешній новий час, час змін, свободи, радості й нової вільної України. У новелі автор настільки пронизливо та щиро говорить про нашу країну, яка встала з колін і стала незалежною, що йому віриш, незважаючи на всі негаразди та проблеми. Саме про це мріяв Василь Ткачук, великий патріот свого часу, – про вільну й соборну Україну: «*...Криє сніг землю, але новий, нова зима прийшла... Я тішуся цією зимою, що вона прийшла інакша..., горда, весела, цвітоясна... Я хочу сміятися... Мої очі горять... моє серце дістало крила... Так, мамо, я нині п'яний щастям... Смійся!.. нехай я на твоїм, злиднями пооранім, обличчі хоч раз побачу усмішку*» [3, с. 152]. Звичайно, у радянському розумінні саме вони є тим прийдешнім «новим часом», що приніс людям добро, благополуччя й щастя. Тому саме з точки зору прославлення влади тодішні «вершки» суспільства й дозволили друк цієї новели для широкого загалу читачів, підкоректувавши ще її на свій лад.

Однак, як відомо з нашої багаторічної історії, радянська влада принесла нові біди та страждання,

пригноблення й знищення. Про цю новелу згадує Роман Горак у своїй книзі «Іван Керницький – поет з Божої ласки»: «Син рекомендував не плакати рідній матусеньці, бо вже прийшла радянська влада. Вона принесла все, що їй потрібно, на зореносних крилах» [1, с. 277]. Василь Ткачук говорив зовсім про інший час, іншу Україну, вільну від терору та знущань. Фактично ця новела – це далека й недосяжна на той час мрія письменника. Справжні патріоти та прихильники автора добре розуміли, яке саме повідомлення посилає Василю Ткачук своєму народу – піднятися з колін і стати незалежними, відстояти свою землю, культуру, право писати правду. Новела відбивала в собі те, на що сподівалися люди. Завершення новели дуже світле, патріотичне, позитивне, з вірою в краще майбутнє та з надією в те, що образ жінки-Матері, жінки-України буде ототожнюватися лише із сильною, могутньою, молодого та красивою, незалежною й вільною країною: «*Не плач, мамо, уже не смутися. Тішся! Радуйся! Надійшла Україна, наша Україна, моя і твоя, мамо, Україна!*» [3, с. 153].

Ще один емоційний та експресивний образ жінки зображено в новелі «Неня-Лесиха»: жінка прагне уберегти й захистити власну дитину. Внутрішній стан героїні відображається на психічному стані її поведінці. Лесиха думала, що втратила сина назавжди. Образ дуже емоційний, схвильований, пригнічений: «*...А його повели. Як вели, та в ребра, та в бік – і питали, чи буде таким. А він їм, як косою чахав, що буде – казав...*» [3, с. 146]. Героїня зла на весь світ, на всіх оточуючих, її дратують сусіди й найближче оточення. У цьому несамовитому стані Лесиха має намір підпалити сусідську хату, щоб провчити людей, здійснити над ними власний суд.

Василь Ткачук описує внутрішній стан героїні за допомогою природних явищ, вдало використовує порівняння, метафори, звороти: «*Вечір п'яним парубком упав на землю. Вечір чорний-чорний, як циган... А той місяць, як на злість, з краю неба розлився блиском і плюскав на берегах чорних хмар – чорних, наче вугілля*» [3, с. 146]. Влучним є використання автором чорного кольору для передачі сплутаних думок, затуманеного розуму й потемнілої від горя душі героїні. Чорний як колір смутку, журби, відчаю та втрати постає в Ткачуковій новелі. Жінка наважується на найбільш відчайдушний крок у своєму житті – підпал. За цей злочин потрібно потім нести відповідальність, прот вона про це не думає. Лесиха хоче вилити весь свій біль, гнів та відчай у цьому вчинку. Її цікавить не власна доля, а лише доля сина, якого, як вона думала, уже не повернути. Без нього вона не уявляє свого життя, усе навколо стає примарним і несправжнім: «*... Чвірнула. Підпалила. Вогонь яструбом залопотів червоними крильми й аж до неба злетів... Горить хата і Шокалочка...*» [3, с. 146].

Ураз, немов прокинувшись від глибокого сну, героїня бачить, що хата ціла, розуміє, що нічого не підпалювала й починає усвідомлювати безглуздість своїх дій: *«Великими очима кинула на Шокалюччину хату... Хата ціла! Лесиха мов очу- нялась... Най тебе Шокалючко-любка липка, той судить, що право має, най тебе люди судять. А я!..»* [3, с. 149]. Завершується новела хорошою звісткою: сина Лесихи, Петра, відпустили на волю. Однак жінка не змогла вже повністю прийти до тями після пережитого потрясіння. Згорьоване й вистраждане серце матері залишилося в шрамах назавжди: *«...Петро засмутився, а неня (така неня) сміялася, як дівка... сірі смуги вечора вперізували біле село – в шатах село»* [3, с. 150].

Отже, образ жінки є одним із домінуючих у творчості Василя Ткачука. Саме жінка є символом доброти, лагідності, тепла, загишки найголовніше – материнства. У Василя Ткачука постає об-

раз сильної, багатостраждальної та спрацьованої жінки, яка віддає всю свої ласку родині й дітям, а також рідній землі. Автор контрастно відтворює психологізм жіночого характеру, що сформувався в непростій тогочасній реальності буття. Образ жінки найповніше розкривається через вчинки, портретно-психологічну характеристику й мовну індивідуалізацію. Головні героїні – це прості сільські трудівниці, як і сама мати Василя Ткачука.

Саме спогади про матір, винесені ще з дитинства, стали основою зображення жіночих образів у всій подальшій творчості митця. Ці жінки пережили голод, холод, скруту та хвороби, проте вони вижили, як виживе, на думку Василя Ткачука, і сама Україна. Адже кожна українська жінка асоціювалася в Ткачука з понівеченою Україною. Молодий письменник до кінця своїх днів вірив у сильну, незалежну, могутню й соборну Батьківщину, яка розпустить свої крила й переможе всіх ворогів.

Література

1. Горак Р. Іван Керницький – поет з Божої ласки / Р. Горак. – Львів : Априорі, 2012. – 516 с.
2. Семчишин М. Дебют / М. Семчишин // Наш прапор. – 1935. – № 80. – С. 20–25.
3. Ткачук В. Збірник новел «Сині чічки» / В. Ткачук. – Івано-Франківськ : Лілея – НВ, 2013. – 199 с.
4. Ткачук В. Новела «Віно» / В. Ткачук // Новий час. – 1936. – № 2. – С. 118–119.

УДК 81

Ханикіна Н. В.

МОТИВАЦІЙНА ОСНОВА ДІЄСЛІВ ЗІ ЗНАЧЕННЯМ ЗОВНІШНЬОГО Й ВНУТРІШНЬОГО СТАНІВ СУБ'ЄКТА

У статті розглянуто проблему мотивації дієслів із семантикою зовнішнього та внутрішнього станів суб'єкта. Диференційовано такі суміжні поняття, як мотивація, мотивованість, мотивізація. На основі загальної категоріально-лексичної семи «прояв стану суб'єкта: перебувати в певному стані й пережити стан» виявлено мотиваційну основу дієслівних найменувань на позначення двох типів стану суб'єкта: зовнішнього та внутрішнього (фізіологічно-тілесного та психоемоційного).

Ключові слова: мотиваційна основа, дієслова стану суб'єкта, зовнішній і внутрішній стани суб'єкта.

Ханикіна Н. В. Мотивационная основа глаголов со значением внешнего и внутреннего состояний субъекта. – Статья. В статье рассматривается проблема мотивации глаголов со значением внешнего и внутреннего состояний субъекта. Дифференцированы такие смежные понятия, как мотивация, мотивированность и мотивизация. На основе общей категориально-лексической семы «проявление состояния субъекта: нахождение в определенном состоянии и пережить состояние» выявлена мотивационная основа глагольных наименований для обозначения двух типов состояния субъекта: внешнего и внутреннего (физиологического-телесного и психоэмоционального).

Ключевые слова: мотивационная основа, глаголы состояния субъекта, внешнее и внутреннее состояния субъекта.

Khanykina N. V. Motivational basis of verbs with meaning of external and internal conditions of subject. – Article.

The article deals with the problem of motivation of verbs with the meaning of external and internal conditions of the subject. Concepts, such as motivation, motivation and motivization, have been differentiated. Motivational basis of verbal names of the two types of states of the subject, i.e. the external and internal ones: physiological body state and psychological and emotional state have been revealed due to the common categorical and lexical semes «manifestation of the state of the subject: to be in a certain condition and to feel the state of something».

Key words: motivational basis, subject condition verbs, external and internal conditions of the subject.

Сучасна теорія номінації з її основними векторами – словотвірною й когнітивною ономасіологією (О. Березович, Т. Вендіна, О. Селіванова, О. Снітко та ін.) – зорієнтована на вивчення механізмів мотивації тих мовних одиниць, що відображають особливості поведінки носіїв неспоріднених мов і їх фізичний (або тілесний/соматичний) і психоемоційний стани в процесі сприйняття навколишньої дійсності.

Складну й досі не розв'язану проблему при цьому становить аналіз словотвірної й когнітивної мотивації лексико-граматичних класів слів, які здатні передавати такі стани людини та які відображають специфіку поведінкових стереотипів представників різних етносів під час міжкультурного спілкування.

Найбільш дискусійними одиницями, що мають семантику стану, у мотиваційно-номінативному плані залишаються дієслова, адже вони акумулювали у своїй внутрішній і зовнішній формі складні механізми як первинного, так і вторинного знакопозначення. Окрему групу дієслів становлять ті, що позначають фізичний (тілесний) і психічний (емоційний) стани людини, які варто аналізувати разом, комплексно, адже обидва стани є виявами процесів, які відбуваються в людському організмі та впливають один на одного. Така взаємозумовленість у реальному житті людини передбачає аналіз дієслівних номінацій, що експлікують фізичний і психічний стани людини не ізольовано, а у взаємозв'язку

Ця проблема надзвичайно актуальна в порівняльно-історичному й зіставно-типологічному аспектах, адже для ефективності міжкультурних

контактів необхідними є глибокі знання дієслівних мовних фондів, якими послуговуються носії особливо генетично неспоріднених мов, зокрема тих культурних смислів, яких вони набули внаслідок переосмислення їх прямих значень під впливом і внутрішньомовних, і позамовних факторів.

Мета статті – виявити мотиваційну основу дієслів, що позначають зовнішній і внутрішній стани суб'єкта.

Складні питання мотивації назв у лінгвістиці, незважаючи на потужну традицію їх вивчення в царині словотвору, теорії номінації й когнітивній ономасіології, продовжують розроблятися у сферах порівняльно-історичного й зіставно-типологічного мовознавства, оскільки власне співвідношення твірних і похідних слів становить сутність словотвірного процесу та словотвірного механізму номінації в різних мовах загалом. Твір-на база й похідне слово перебувають між собою у відношеннях дериваційної (словотвірної) мотивації (залежності), що має структурно-семантичний характер і визначає напрям мотивації.

Які ж дискусійні проблеми залишаються остаточно не розв'язаними і на матеріалі однієї мови, і на тлі зіставлення в різних мовах? Це насамперед сам термін *мотивація* (*мотивування*), поряд із яким одночасно функціонують такі суміжні, проте не зовсім тотожні терміни, як *мотивованість*, *мотивізація*. Поява цих дублетів, на думку О. Селіванової, потребує їх коректного витлумачення й розмежування [11, с. 157].

Класичне визначення словотвірної мотивації подано в багатьох роботах (візьмемо, наприклад,

одне з визначень, де під *мотивацією* розуміють процес, «одну зі сторін процесу деривації, особливою формою функціонування слова (дериваційно-мотиваційний процес)» [4, с. 3]), а також у підручниках зі словотвору, яке вже є загально-визнаним і прокоментованим багатьма науковцями-теоретиками та практиками як відношення між двома однокореновими словами, значення одного з яких або визначається за допомогою значення іншого або цілком збігається (ототожнюється) зі значенням іншого в усіх формах, крім частини-мовного (*радїти – радїсть*, «той, хто перебуває в стані радості») [10]. Майже таке ж розуміння мотивації пропонує й О. Блінова, синтезувавши суміжні його розуміння: мотивація – це зв'язок між словами, що виявляє їх мотивованість, яка у свою чергу визначається як структурно-семантична властивість слова, що дозволяє усвідомити зумовленість зв'язку значення (семемі) і звукової оболонки слова (лексемі) на основі співвіднесеності слова з мовною й позамовною дійсністю [1, с. 297–298].

Тим часом *мотивованість* розглядається як результат такого процесу з огляду на внутрішню форму як засіб (основа) мотивації [6, с. 77].

На мовному рівні розрізняють (Н. Іщенко, Т. Кияк та інші) три види мотивованості: формальну, змістову та знакову. У роботі пропонується спроба представити своє бачення видів мотивованості мовного знака відповідно до досліджуваної в статті проблеми й мовного матеріалу, яким є *дієслівна лексика на позначення психічного й фізичного станів суб'єкта*.

Насамперед треба розпочати аналіз із формальної мотивованості, яку ми розуміємо дещо по-іншому, ніж у зазначених вище працях. Під *формальною мотивованістю* розуміємо механізм набуття мовною одиницею зовнішньої форми, тобто фонетичної форми й морфологічно-категоріального (частини-мовного) статусу. *Семантична мотивованість* визначається через відношення між внутрішньою формою та значенням похідного загалом [5, с. 213–215]. Відтак морфологічна мотивованість – це словотвірна модель номінативної одиниці, а семантична – це результат взаємовідношення між новим і попереднім значенням [6, с. 102]. *Знакова мотивованість* – це зв'язок між планом змісту (внутрішньої форми) і планом вираження (зовнішньої форми) мовної одиниці.

Власне сам процес вияву мотивації слова під час номінації об'єкта, визначення мотиву, тобто ознаки, за якою поіменованій об'єкт, називається *мотивізацією* слова [13, с. 177].

Як бачимо, між внутрішньою формою, мотивацією й мотивованістю наявна суттєва різниця: мотивація – це процес; внутрішня форма – засіб, на який спрямований цей процес; мотивованість – результат словотвірного акту. Мотивованість і мо-

тивація виявляються в синхронії, а розкриття внутрішньої форми потребує діахронічного підходу: з'ясування етимології слова або за необхідності реконструкції глибшої прамовної форми.

Виконання номінативної функції похідними словами, до яких належать і досліджувані в статті дієслівні номінації, що є вторинними одиницями мови, є об'єктом вивчення в словотвірній мотивації. В основі цих вторинних найменувань лежать мовні одиниці прямої номінації, які співвідносяться як мотивуюче й мотивоване. Отже, під словотвірною мотивацією (не мотивованістю) розуміємо раціональність зв'язку між позначеним і позначенням, наступність нових одиниць щодо попередніх, які представлені в мотивуючій базі перших.

Засобом процесу мотивації, як було з'ясовано вище, є не власне значення слова, а *мотив найменування* (мотиваційна ознака), тобто його внутрішня форма, яку ми інтерпретуємо як *основу мотивації* [12, с. 9–14; 8, с. 138]. *Мотиваційна ознака* – термін, яким здебільшого послуговуються під час характеристики ономазіологічного аспекту мотивованості. У словотвірному ж аспекті вживають термін *семантична ознака* (ознаки) (семантична ознака, що показує зв'язок мотиватора і мотивованого, тобто сема). Мотиваційна ознака, з одного боку є матеріально вираженою (мотиваційна форма) [1, с. 363], а з іншого боку, має певну семантику (семантичну ознаку), що стосуються плану змісту лексемі (мотиваційне значення). У випадку семантичної деривації мотиваційна ознака є копією твірного слова.

Описуючи мотиваційний механізм номінації, зокрема дієслівної, будемо вживати терміни *мотив*, *мотиваційна ознака*, *внутрішня форма* слова як інваріанти стосовно їх варіантів: *аломотив*, *семантична ознака*, *сема*. Безпосередньо внутрішня форма розглядається в роботі під час виявлення зумовленості вибору мотиваційної ознаки (вибір мотиваційної ознаки в процесі номінації детермінується як позамовними факторами (культурно-історичними й ментально-психологічними чинниками), так і внутрішньомовними), адже внутрішня форма слова – це історико-культурний, часом міфолого-архаїчний зв'язок між позамовною й мовною дійсністю.

Саме розкриття мотиваційної основи дієслівних найменувань на позначення фізичного та психоемоційного станів суб'єкта є метою статті.

Для того щоб з'ясувати механізми мотивації дієслівних найменувань стану суб'єкта в неспоріднених мовах, розглянемо детальніше сутність процесу формування дієслівної семантики стану загалом у мовах, що належать до різних сімей.

Останнім часом у лінгвістиці активізувався науковий інтерес до вивчення семантики дієслова як найбільш важливої частини мови.

Свого часу це пророкував ще В. Виноградов, який стверджував, що «дієслово є найскладнішою й найбільш сміною граматичною категорією» [3, с. 337], вкладаючи в ці думки смисл невичерпності цього лексико-граматичного класу слів, до якого завжди буде звернута увага представників різних лінгвістичних напрямів. Особливо ґрунтовними й різноаспектними були дослідження семантичної структури дієслова з позицій лексико-семантичної системи мови, коли розроблялися їх класифікації в лексико-семантичні групи, що вже тоді зробило їх багатим матеріалом для розгляду механізмів мотивації й номінаційних процесів, яким вони підлягали, розкриттю способів їх вторинної номінації.

Так, у лінгвістичній літературі описувалися різні лексико-семантичні групи дієслів, які чітко відмежовувалися одна від одної за своїми семантичними показниками. **Дієслова стану** ж становлять найбільш складну й неоднозначну в плані семантики та вторинної номінації лексико-граматичну групу дієслів, адже саме поняття стану є досить широким і неоднозначним. Розглянемо, як лексикографічні джерела витлумачують лексему *стан*.

«Тлумачний словник російської мови» С. Ожегова та Н. Шведової подає таке тлумачення: «*Состояние*: 1. см. Состоятъ. 2. Положение, внешние или внутренние обстоятельства, в которых находится кто-, что-н. В состоянии войны. Состояние погоды. Состояние здоровья. В состоянии покоя. 3. Физическое самочувствие, а также расположение духа, настроение. Находится в состоянии восторга. 4. Звание, социальное положение (устар.). Лишение прав состояния. 5. Имущество, собственность» [16, с. 751].

У «Словнику української мови» *стан* визначено таким чином:

«1. Обставини, умови, у яких хто-, що-небудь перебуває, існує; ситуація, зумовлена певними обставинами, умовами.

1.1. Сукупність ознак, рис, що характеризують предмет, явище вданий момент відповідно до певних вимог щодо якості, ступеня готовності і т. ін.

1.2. Місце, роль у суспільстві, у соціальному чи професійному середовищі; становище. Соціальний стан.

1.3. Фізичне самопочуття або настрої.

2. фіз. Сукупність величин, що характеризують фізичні ознаки тіла.

2.1. Характер розташування, взаємодія і рух часток речовини.

3. Сукупність суспільно-політичних відносин, обстановка суспільного життя.

4. Режим, розпорядок державного, суспільного життя, який встановлює влада.

5. (лінгв.) Граматична категорія стану служить для вираження взаємовідношення між суб'єктом і об'єктом дії. Вона властива тільки перехідним дієс-

ловам (Сучасна укр. літ. м., II, 1969, 399); лексико-граматичний розряд, що об'єднує слова (предикативні прислівники, безособово-предикативні слова і т. ін.), які вживаються у функції головного члена безособового речення (Сучасна українська літературна мова, V, 1973, 261)» [16, с. 643].

«**Угорсько-російський словник**» лексему *állapot* та її синоніми трактує так:

«1. Состояние; *cseppfolyós* – физ. жидкое состояние; *egészségi* – состояние здоровья; *üzemképes* – рабочее состояние (механизма); *jó/rossz – ban* – в хорошем/плохом состоянии; *ittas – ban* в нетрезвом виде; *nyers – ban* – в сыром виде; *a beteg – a javult/rosszabbodott* – состояние больного улучшилось/ухудшилось;

2. *Helyzet, viszony* – положение; *családi* – семейное положение; *tűrhetetlen* – нетерпимое положение; *vagyoni* – имущественное положение» [14, с. 35].

Як бачимо, розуміння стану в українській та угорській мовах мають спільну семантичну основу, яка диференціюється на два аспекти: 1) стан когось, чогось; 2) положення (обставини). Однак є й відмінності. Засоби вираження безпосередньо стану в кожній із мов є своєрідними, проте найбільше навантаження виконують **дієслова стану**.

Спираючись на ці визначення, можна говорити про категоріальний статус поняття «стан». Передусім варто зазначити, що поняття «стан» є онтологічною (стан – це певне явище дійсності; відображення в мові специфічної форми буття предмета, що виникає під впливом внутрішніх та/або зовнішніх факторів, при цьому такі фактори не змінюють сутнісних характеристик предмета. На підставі цього Т. Булигіна виділяє **основні онтологічні типи семантики стану**: 1 тип – психологічний, фізіологічний, соціальний стани людини; 2 тип – стан природи й навколишнього середовища; 3 тип – фізичний стан неживого предмета та ін. [2, с. 8]) і гносеологічною філософською категорією.

Онтологічним підґрунтям для вивчення типів і видів стану служать відчуття, що переживає людина, зміни в зовнішності, характерні для конкретного стану, зміни в поведінці, у реакції на зовнішнє середовище (фізіологічний/фізичний/тілесний, психологічний/емоційний та інші типи стану). Гносеологічний аспект стану включає знання людини про те, як виявляється стан.

Універсальність цієї категорії сприяла формуванню широкого й вузького підходів до вивчення категорії стану в лінгвістиці. Широкий підхід до розуміння поняття «стан», що може стосуватися як істот, так і неістот, зорієнтований на розгляд відображення в мові уявлень про навколишній світ, а сам термін вживається на позначення всіх видів стану (стабільних і змінних, зокрема епізодичних, минутих станів людини), а також ситуацій і явищ

дійсності, пов'язаних зі станом [9, с. 42]. За вузького підходу до стану відносять, як правило, дієслова (або інші лексико-граматичні класи слів), що позначають різні типи стану суб'єкта-людини (фізіологічний/фізичний/тілесний, психологічний/емоційний та інші типи стану).

Оскільки стани людини актуальні для конкретного відрізка часу, непостійні, на відміну від її якостей, то вони повинні змінювати один одного в часі. Отже, вираження будь-якого стану людини передбачає зіставлення цього стану з іншими можливими станами тієї ж самої людини. Тому дослідники категорії стану диференціюють його ще й за ознакою процесуальності/непроцесуальності, яку пов'язують як із дієслівними (*смувати, радіти, старіти*), так і недієслівними (*сумно, шкода*) засобами вираження.

Новий погляд на розкриття потенційних можливостей дієслів із семантикою стану запропонували прибічники *когнітивно-граматичного* аспекту, які почали аналізувати їх як відображення ситуації стану загалом (З. Попова, Ю. Степанов та інші). Окремо відзначимо найновіші роботи В. Копрова із семантико-функціонального зіставного синтаксису російської, англійської й угорської мов, де аналізуються засоби вираження стану в складі речень з інваріантною семантичною структурою «суб'єкт і його дія/стан» [7, с. 16–19].

У статті актуалізовано когнітивно-ономасіологічний аспект вивчення дієслівних найменувань зовнішнього та внутрішнього стану суб'єкта в неспоріднених мовах, зокрема українській та угорській.

Розглянемо, які семи є мотиваторами для утворення дієслівних номінацій на позначення таких станів суб'єкта.

Дієслова, що позначають *зовнішній прояв стану суб'єкта*, тобто його *фізичний/тілесний стан*, мотивовані, наприклад, такими ознаками:

«ставати товщим; поправлятися» (*гладшати*); перебувати в напівсонному стані, неміцно спати (*дрімати*); «втрачати чутливість, гнучкість, рухливість від холоду (про людину), замерзнути – стан переохолодження» (*дубіти*); «стати молодшим; помолодшати» (*замолодіти*).

Загальний мотив дієслів групи «прояв стану суб'єкта: перебувати в певному стані» – виявляти зовнішні ознаки росту, фігури, голови, рис обличчя (фізичного тіла), віку, загалом здоров'я тощо.

Дієслова, що позначають *внутрішній прояв стану суб'єкта*, тобто його *психоемоційний стан*, мотивовані такими ознаками: «бути в збудженому стані» (*гарячитися*); «зазнавати почуття незадоволення, досади, гніву, злості; роздратовуватися, злитися» (*дратуватися*); «відчувати страх, переляк; ставати боязким, лякливим» (*злякуватися*); «відчувати неспокій, тривогу» (*непокоїтися*) та ін.

Загальний мотив дієслів мотиваційної моделі «прояв стану суб'єкта: переживати стан» – набувати й виражати внутрішні якості (про людину: ставати будь-яким за характером, схильностями, ситуаціями, обставинами).

Підсумовуючи, варто зазначити, що відповідно до онтологічного та гносеологічного аспектів розуміння категорії стану суб'єкта мотиваційною ознакою дієслівної семантики стану суб'єкта є загальна категоріально-лексична сема «прояв стану суб'єкта: перебувати в певному стані і переживати стан». Оскільки досліджується фізичний/тілесний і психічний/емоційний стан суб'єкта й обрано такий лексико-граматичний клас слів, що позначають ці стани, як дієслова, то складниками цієї мотиваційної ознаки, орієнтуючись на матеріал дослідження, є два аломотиви: «зовнішній прояв стану суб'єкта» та «внутрішній прояв стану суб'єкта – переживання стану».

Література

1. Блинова О. Мотивология и её аспекты / О. Блинова. – изд. 3-е, испр. и доп. – М. : КРАСАНД, 2010. – 304 с.
2. Бульгина Т. К построению типологии предикатов в русском языке / Т. Бульгина // Семантические типы предикатов. – М., 1982. – С. 7–85.
3. Виноградов В. Русский язык. Грамматическое учение о слове / В. Виноградов. – М., 1972. – 639 с.
4. Голев Н. Естественная номинация объектов природы собственными и нарицательными именами / Н. Голев // Вопросы ономастики. – 1974. – № 89. – С. 88–97.
5. Ищенко Н. Словообразовательная синонимия в современном немецком языке : [монография] / Н. Ищенко. – К. : Издательский центр КДЛУ, 1999. – 348 с.
6. Кияк Т. Мотивированность лексических единиц (количественные и качественные характеристики) / Т. Кияк. – Львов : Изд-во при Львовском гос. ун-те издат. объединения «Вища школа», 1988. – 164 с.
7. Копров В. Аспекты сопоставительной типологии простого предложения (на материале русского, английского и венгерского языков) / В. Копров. – Воронеж : ВГУ, 1999. – 160 с.
8. Манакін В. Внутрішня форма слова як параметр міжмовного зіставлення / В. Манакін // Проблеми зіставної семантики : зб. наук. праць. – К. : Вид. центр КНЛУ. – 2005. – Вип. 7. – С. 138–140.
9. Пименова М.В. Концепт СЕРДЦЕ: образ, понятие, символ : [монография]. – Кемерово : КемГУ, 2007. – 500 с.
10. Плющ М. Словотвір / М. Плющ // Сучасна українська літературна мова : [підручник] / за ред. М. Плющ. – К. : Вища школа, 1994. – 414 с.
11. Селіванова О. Когнітивна концепція словотвірної мотивації / О. Селіванова // Проблеми загального германського та слов'янського мовознавства. До 70-річчя професора В.В. Левицького : зб. наук. праць. – Чернівці : Книги ХХІ, 2008. – С. 379–389.

12. Снітко О. Внутрішня форма і зміст номінативних одиниць / О. Снітко // Мовознавство. – 1989. – № 6. – С. 9–14.

13. Ягафарова Г. Основные ономаσιологические понятия. Вестник Челябинского государственного университета / Г. Ягафонова. – 2010. – № 13(194) : Филология. Искусствоведение. – Вып. 43. – С. 172–177.

Лексикографічні джерела

14. Венгерско-русский словарь : [40 000 слов] / под общей ред. Л. Гальди. – 2 еизд., стереотип. – М. ; Будапешт : Русский язык ; Издательство Академии наук Венгрии, 1987. – 872 с.

15. Ожегов С.И. Толковый словарь русского языка / С.И. Ожегов, Н.Ю. Шведова. – М., 1997. – 847 с.

16. Словник української мови : у 11 т. / за ред. І.К. Білодіда ; Інститут мовознавства АН УРСР. – К. : Наукова думка, 1970–1980. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://sum.in.ua>.

УДК 811.161.1'373.23

Ходоренко А. В.

ВНУТРЕННЯЯ ФОРМА ОНОМАСТИЧЕСКИХ ЕДИНИЦ В ТЕОРИИ ПРОТОТИПОВ КОГНИТИВНОЙ ЛИНГВИСТИКИ: ОБЩИЕ ВОПРОСЫ

В статье в общем виде рассматриваются проблемы семантического описания номинаций групп лиц. Приводятся различные примеры наименований групп лиц, занимающихся коммерческой, политической, творческой деятельностью, которые иллюстрируют типологию номинаций групп лиц. Сделаны некоторые выводы о перспективах исследований номинаций групп лиц. Дана классификация метонимической когнитивной модели согласно Дж. Лакоффу на примере материала ономастических единиц.

Ключевые слова: денотат, сигнификат, номинация, семантика.

Ходоренко Г. В. Внутрішня форма ономастичних одиниць у теорії прототипів когнітивної лінгвістики: загальні питання. – Стаття.

У статті в загальному вигляді розглядаються проблеми семантичного вивчення найменувань груп осіб. Наведено низку прикладів найменувань груп осіб, які займаються комерційною, політичною, творчою діяльністю, що ілюструють типи найменувань груп осіб. Зроблено висновки щодо перспектив дослідження найменувань груп осіб. Надано класифікацію метонімічної когнітивної моделі згідно з Дж. Лакофом на прикладі матеріалу ономастичних одиниць.

Ключові слова: денотат, сигніфікат, номінація, семантика.

Khodorenko A. V. The inner shape of onomastic units in the prototype theory of cognitive linguistics: general questions. – Article.
The problem considered in the article has to do with the development of semantic description of nominations of people groups. Language material consists of a diverse group of people, mainly creative professional groups, the Internet groups, organizations, political parties etc. The classification of metonymic cognitive model of J. Lakoff has been given with the material of onomastic units used.

Key words: denotat, significat, nomination, semantics, metonymy.

Проблема, которую необходимо рассмотреть, – разработка семантического описания группового антропонима, получившего в ономастической системе термин «антропомадоним» (от греч. «Ομάδα» – «группа») [14], выраженного в языковой системе номинациями групп лиц (далее – НГЛ), внутренняя форма которого представлена на уровне метонимической когнитивной модели в терминах когнитивной лингвистики. В задачи статьи входит построение видов метонимической модели и их представление на примере ономастических единиц НГЛ.

Рассмотрение семантики НГЛ не возможно без анализа системы языковых форм, которыми передается значение НГЛ, его внутренняя форма.

Напомним, что А. Потенба предложил понимать внутреннюю форму как «ближайшее этимологическое значение слова», способ представления неязыкового содержания – мотивированность [11, с. 124].

Виды прагматической соотнесенности (мотивированности) НГЛ являются такими:

1) фонетическая мотивированность. Например, в НГЛ АО *Ветеринарная клиника «Гав-гав»*, сеть кафе быстрого питания в Москве – НГЛ ЧП *«Му»*. НГЛ *Гав-гав* мотивирован фонетической схожестью звуков собачьего лая, реализуясь как имя общества, а именно ветеринарной клиники;

2) этимологическая мотивированность, которая реализована в примерах НГЛ ОАО *«Зернопродукт»* (компания занимается торговлей зерна, отчего и происходит название *Зернопродукт*), АО *«Локомотив»* (компания по сборке локомотивов), ООО *«Клуб охотничьего собаководства»*. Приве-

денные примеры демонстрируют вид этимологической мотивированности постольку, поскольку денотат (группа лиц), их вид деятельности и имя НГЛ прямо соотносятся друг с другом и денотатом словесного знака НГЛ в «производном ряду» такого вида: «зерно» – «Зернопродукт» – «компания по продаже зерна»;

3) лексико-семантическая мотивированность, выраженная в НГЛ ВИА *«Калина»*. Объясним, что коммуникация (в нашем случае – деятельность ВИА *«Калина»*, представляющего Украину за рубежом) определяет семантическое значение слова и несет лексическое значение «калина» (в том числе «калина – символ Украины»), передавая свой лексико-семантический потенциал денотату – группе лиц.

Ф. де Соссюр связь между означающим и предметом действительности считал столь же условной, что и связь между означающим и понятием, а язык в целом – «произвольным установлением» [12, с. 99–101].

Таким образом, вопрос о языковой мотивированности решался в двух главных направлениях. Одно из них было связано с исследованием внутренней, системной обусловленности языковых единиц, которая была открыта Ф. де Соссюром и изучалась Ш. Балли, С. Ульманом, Э. Бенвенистом и другими учеными. Второе направление связано с поиском взаимосвязи понятийной стороны языка, психических процессов, процессов мышления и действительности. Исследователи выделили морфологический (словообразовательный), семантический (мотивированность значений полисемантического слова), фонетический

(мотивированность звуковой стороны знака действительностью), а также объективный (мотивация предложений отражаемой в них объективной действительностью), психологический (обусловленность внутренней языковой формы мироощущением говорящих) и эстетический (выражение чувств и эмоций в художественном творчестве) типы мотивированности [5, с. 13].

Б. Зильберт, напротив, утверждал: «Языковой знак ни в каком отношении не является произвольным. Знаковая система языка мотивируется системой элементов общественного сознания (концептов), которые, в свою очередь, детерминируются реальными предметами действительности (денотатами)». Хотя знаком ученый считал только звуковой комплекс односторонней сущности [5, с. 27]. Модель Б. Зильберта описывает мотивированность единиц языка в плане прагматики (отражения отношения человека к знаку), в плане семантики (внутренней формы слова, его морфологической и семантической мотивированности), в плане фонетической формы и в плане синтактики (системно-структурных и текстовых факторов, факторов речевой ситуации, включающих уровень фоновых знаний участников акта общения и саму речевую ситуацию) [5, с. 30].

Семантика внутренней формы лексической единицы – это способ представления в языке внеязыкового содержания. Она является выражением национальной специфики языка, определенного видения мира, свойственного тому или иному народу. Термин «внутренняя форма» принадлежит В. Гумбольдту. В русском языке толкование этого термина дал А. Потебня. Во всех значениях слова можно теоретически выделить некое *общее* для них содержание. Это общее (инвариантное) значение слова. Как наиболее абстрактное (а значит, и наиболее бедное *семантическими признаками, семантически простое*) оно присутствует во всех значениях рассматриваемого слова, являясь их общим содержанием. Например, в НГЛ АО «Журавль», НГЛ Детский хор «Журавушка» присутствует инвариант «Журавль» (согласно словарному толкованию «перелетная птица серого цвета, прилетающая в районы Средней полосы в весенний период»), тогда как «Журавушка» обладает большей семантической развернутостью, привнося диминутивным суффиксом семантику отношения к названной птице. «Журавушкой» ласково называют птиц, несущих весну и радость.

В вопросе лексического значения (далее – ЛЗ) НГЛ-слов важно определять главное значение слова – то, которое в «наименьшей степени зависит от контекста, то есть находится в позиции минимальной обусловленности от окружения» [14, с. 34]. Например, в метонимическом переносе значения: действие – результат действия (НГЛ

АО «Турагентство «Отдых для Вас»); действие – инструмент действия (иными словами, делать – делать как), реализованный в НГЛ; действие – средство действия; действие – субъект действия; вместилище – вместимое; часть – целое и целое – часть (НГЛ литературно вымышленного общества в произведении И. Ильфа и Е. Петрова «Золотой теленок» «Рога и копыта»); материал – изделие из него (НГЛ АО «Кожа-люкс»). Другой пример – метафорический перенос ЛЗ, основанный на принципе сходства формы, внешнего вида. Этот принцип реализован в НГЛ ансамбль танца «Модерн». Принцип сходства местоположения реализован в НГЛ Турагентство «Эйлат» в метафорическом переносе имени города Эйлат в Израиле на турагентство с одноименным названием, занимающимся продажей туров в Израиль, на курорты на Красном и Мертвом морях. Сходство в способе представления действий реализовано в НГЛ ООО «Быстро и вкусно». Метафорический перенос ЛЗ, основанный на сходстве в способе представления оценки, реализован в НГЛ АО «Прайм», ВИА «Премьер-министр». Метафорический перенос, основанный на сходстве функций, реализован в НГЛ интернетовских групп Сисадмины, Менялы. Таким образом, наблюдается семантическая деривация, которая основывается на метафорическом и метонимическом переносе ЛЗ.

Однако без когнитивного моделирования смысла описание семантики ономастических единиц НГЛ было бы неполным. Поэтому семантический прототип (термин, употребляющийся в некоторых работах [1, с. 6]) НГЛ, в частности, виды метонимической когнитивной модели в терминах Дж. Лакоффа, основанных на прототипических апелляциях, лег в основу внутренней формы НГЛ.

В нашем анализе семантики прототипических апелляций, использованных в НГЛ, мы берем за основу систему прототипов согласно Дж. Лакоффу [8] и классифицируем их следующим образом:

1) «имя» является источником изобретения мыслей. Здесь представлены эргонимы, образованные от личного имени или фамилии адресанта: АО «Ателье «Олеся», ЧФ «Альбина и К», «Комаров». Смысловая модель «имя» входит в название темы или является одной из ее идей. Например, используя имя *Версаль* в НГЛ ООО «Версаль», номинатор отсылает наше воображение во Францию, в загородную резиденцию французских королей, тем самым намекая на высокое качество своего товара, на определенный «шик»;

2) «определение», при котором в стремлении создать новое название и в то же время достаточно четко обозначить в нем ассортимент, номинаторы часто изобретают эргонимы, призванные одновременно эксплицировать квалификативную и дифференцирующую функции: ООО «Торговая сеть «Империя Дверей»;

3) «род и вид», когда предметом речи служит «простая идея». Рассмотрение этой «простой идеи» не возможно, пожалуй, без «разложения» ее по модели «общее/частное», или «род/вид». Например, *материалы* (род) и *строительные, сантехнические* (вид) представлены в эргонимах *ОАО «Сантехматериалы», «Стройматериалы»; одежда* (род) и *джинсовая, классическая, модная* (вид) – в ЧФ «*Джинсовая одежда*», ЧФ «*Классическая одежда*», ЧФ «*Модная одежда*»;

4) «свойства», при котором, как и в смысловой модели «целое/части», на вершине НГЛ самое характерное «свойство» может представить весь предмет (объект), полностью определить его. Этим свойством может быть режим работы предприятия (ЧФ «*7 дней*», «*24 часа*», «*Днём и ночью*»), современность, ход жизни в ногу со временем (ООО «*XXI век*», «*Темп плюс*»);

5) «сопоставление» – модель, которая является одной из важнейших моделей организации мышления и речи, «размножения идей». «Всё познается в сравнении» – крылатое выражение, отражающее универсальность этой модели для познания мира и речи о нем (ООО «*Аквариум*» – магазин со стеклянными витринами, ЗАО «*Колибри*» – маленькая стоматологическая клиника (плюс – мотив отечественного мультфильма, где колибри без боли лечила зубы крокодилу));

6) «обстоятельства» употребляется в НГЛ, в которых указывается место, время, условия: *где? как? каким образом? несмотря на что? зачем? при каких условиях?* Ответы на эти вопросы дают возможность развить содержание речи в соответствии со смысловой моделью «обстоятельства». Например, НГЛ *АО «Садовая 72»* означает, что данный объект находится на ул. Садовой в доме № 72, *ООО «Южнобережное транспортное хозяйство»*, *ООО «Славута Юг»* находятся в южной части города и так далее. Возможно также указание на род деятельности: *ООО «Столичная судоходная компания»*, *ООО «Укргазстрой»*, *ЗАО «Теплотехника»*, *ООО «Укрстеклопром»*;

7) «пример» и «свидетельства», при которых образцы, иллюстрирующие мысль говорящего, черпаются им из собственного жизненного опыта, истории, фольклорных источников, художественной литературы. Каждый из таких эргонимов

представляет собой многогранный образ, включающий и описание свойств ассортимента и объекта в целом, и апелляцию к адресату, и коннотативные маркировки. Так, название детективного агентства «*Агата Кристи*», а также рок-группы «*Агата Кристи*» отсылает нас к детективным романам известной писательницы. Сочетание в одном культурном контексте детективной истории, счастливой развязки и компетентного сыщика – детектива (образ номинатора) создает ассоциативный фрейм для прецедентного названия детективного агентства, других сообществ с деятельностью, отличной от сыска;

8) «целое – части», когда предмет речи рассматривается как часть некоего целого, при этом части, составляющие предмет речи, «значимы» по отдельности. Например: *АО «Стоматология «32»* – в названии имеется упоминание «целого» как 32 (зуба) по отношению к отдельно взятым услугам по медсервису, предоставляемых в данной организации; *ООО «Аквариус»*, ЧФ «*Агат*», «*Бриллиант*», «*Рубин*» – наименования ювелирных мастерских, в которых занимаются обработкой любых камней, а не только упомянутых в названиях; *АО «Турагентство «Саквож»* – часть туристических аксессуаров заменяет собой общую идею-образ туризма, путешествий, странствий.

Каждый из прототипов встречается в НГЛ определенной целевой направленности. Так, модели «причина и следствие», «общее (род) и частное (вид)», «определение» характерны для «аргументирующих» названий, модели «свойства», «пример и свидетельства» – для описания назначения предприятия, характеристики его участников и так далее.

В аспекте семантического рассмотрения антропоним представляет собой языковой знак, денотатом которого является группа людей, десигнат (языковая оболочка), референт (понятие, соотносящееся с лексическим значением десигната, а сигнификатом – чувственный образ воплощаемого референтного значения. В основе мотивированности, внутренней формы сигнификативного значения НГЛ, антропонима лежит семантический прототип, представленный разновидностями метонимической когнитивной модели Дж. Лакоффа.

Литература

1. Анисимова Е. Лингвистика текста и межкультурная коммуникация / Е. Анисимова. – М. : Флинта, 2003. – 245 с.
2. Апресян В. Метафора в семантическом представлении эмоций / В. Апресян, Д. Апресян // Вопросы языкознания. – 1993. – № 3. – С. 3–28.
3. Болдырев Н. Когнитивная семантика / Н. Болдырев. – Тамбов : ТГУ, 2001. – 316 с.
4. Вежбицкая А. Язык. Культура. Познание / А. Вежбицкая. – М. : Русские словари, 1996. – 416 с.
5. Зильберт Б. Социопсихолингвистическое исследование текстов радио, телевидения, газеты / Б. Зильберт. – Саратов : Изд-во СГУ, 1986. – 210 с.
6. Кронгауз М. «Воплощенное» и «невоплощенное» имя собственное: некоторые аспекты референции / М. Кронгауз // Экспериментальные методы в психолингвистике. – М. : Наука, 1987. – С. 118–135.

7. Курилович Е. Деривация лексическая и деривация синтаксическая: к теории частей речи / Е. Курилович // Очерки по лингвистике. – М. : Изд-во иностранной литературы, 1962. – С. 57–70.
8. Лакофф Дж. Женщины, огонь и опасные вещи. Что категории языка говорят нам о мышлении / Дж. Лакофф. – М. : Языки славянской культуры, 2004. – 876 с.
9. Лайонз Дж. Лингвистическая семантика: введение / Дж. Лайонз // Язык. Значение. Контекст. – М. : Языки славянской культуры, – 2003. – С. 400.
10. Мельчук И. Толково-комбинаторный словарь современного русского языка: опыты семантико-синтаксического описания русской лексики / И. Мельчук, А. Жолковский, Ю. Апресян и др. – Wien : Wiener Slavistischer Almanach, 1984. – 636 с.
11. Потебня А. Мысль и язык / А. Потебня. – Х. : Тип. Адольфа Дарре, 1892. – 236 с. – [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.onoma.newmail.ru/antroponim.htm>.
12. Сетаров Д. Номинация, мотивация и этимология слова (на материале названий животных) / Д. Сетаров. – Вильнюс, 1984. – 68 с.
13. Соссюр Ф. Труды по языкознанию : [монография] / Ф. де Соссюр. – М. : Прогресс, 1977. – 696 с.
14. Ходоренко Г. Номінація груп осіб у російській мові: семантичний, функціональний та когнітивний аспекти : автореф. дис. ... докт. філол. наук / Г. Ходоренко. – Сімферополь, 2014. – 42 с.
15. Wierzbicka A. Cross-Cultural Pragmatics: The semantics of Human Interaction / A. Wierzbicka. – Berlin ; New York : Mouton deGruyter, 1991. – 389 p.

УДК 81'42;373.2;373.7;282.2;276

Цуркан М. В.

ГРАМАТИЧНА РЕПРЕЗЕНТАЦІЯ ДІАЛЕКТИЗМІВ У ХУДОЖНІЙ ОПОВІДІ

У статті розглянуто граматичні ознаки діалектизмів як засобу стилізації розмовності в художньому тексті. Доведено, що діалектизми з історичною маркованістю охоплюють найрізноманітніші сфери життя, однак передусім вони пов'язані з побутом, виробничою діяльністю, родинними стосунками, характерними для культури гуцульсько-покутсько-буковинського ареалу.

Ключові слова: діалектизм, художній текст, побут, говіркове мовлення, мовна свідомість.

Цуркан М. В. Грамматическая репрезентация диалектизмов в художественном повествовании. – Стаття.

В статье рассмотрены грамматические признаки диалектизмов как средства стилизации разговорности в художественном тексте. Доказано, что диалектизмы с исторической маркировкой охватывают различные сферы жизни, но прежде всего они связаны с бытом, производственной деятельностью, семейными отношениями, характерными для культуры гуцульско-покутско-буковинского ареала.

Ключевые слова: диалектизм, художественный текст, быт, говор речи, языковое сознание.

Tsurkan M. V. Grammatical representation of the dialectisms in the narration. – Article.

Grammatical characteristics of the dialectisms as means of stylization of spoken language in the text are examined in the article. It is proved that the dialectisms with historical marks cover different spheres of life but, first of all, they are connected with everyday life, producing goods, family relationships that are typical for the culture of the Gutsul-Pokutya-Bukovyna region.

Key words: dialectism, narration, everyday life, spoken language, language conscience.

Постановка проблеми. Дослідження діалектизмів у структурі художнього тексту – одне з актуальних питань сучасної лінгвостилістики, оскільки ареально маркована лексика є основою пізнання культури й історії народу, сегменти яких пропущені через канали образної конкретизації. Саме в художньому тексті діалектизм набуває додаткових семантичних та естетичних відтінків, різко контрастує з літературно-нормативною організацією цього тексту й через те стилістично увиразнюється. Ступінь експресивності діалектизму зумовлений його належністю до певного мовного рівня, особливостями семантики й тим, із якою метою й у який спосіб уводить його автор у текст [6, с. 14–32; 1, с. 47–50].

Роль діалектизмів у художній оповіді з'ясовували у своїх працях Г. Матвіяс [9; 10], О. Муромцева [12], С. Єрмоленко [5; 6], Л. Мацько [11], А. Зеленько [7], П. Гриценко [3], В. Грещук [2], О. Кульбабська [8], Н. Руснак [13] та інші.

Актуальність нашої розвідки зумовлена новизною джерельної бази. У творах, об'єднаних за територіальним принципом кореляції їхніх авторів, насамперед привертають увагу ареальні одиниці мови – діалектизми в їхній комунікативній, етнографічній та експресивно-виражальній функціях. Вони засвідчують спільність процесів, ситуацій, у яких формувалася мовна свідомість художників слова. Порівняймо у зв'язку із цим оцінку мови роману М. Матіос «Солодка Даруся»: «Складається враження, що натхнення письменниці вишукує у свідомості насамперед слова найрідніші й тому найточніші, хоча для пересічного читача – найдивніші (тому треба давати до них примітки)» [4].

Мета дослідження – охарактеризувати граматичні ознаки діалектизмів у мовотворчості письменників Буковини початку ХХІ століття

(М. Матіос, Г. Тарасюк, В. Кожелянка, М. Лазарука, В. Михайловського).

Об'єктом опису послужила група діалектизмів (лексичних і семантичних), тобто ареально обмежені слова з характерними фонетичними, словотвірними, граматичними ознаками, позасловникова лексика регіонального вжитку, а також слова, що мають у сучасній тлумачній лексикографії ремарку *заст.*

Грамматичні ознаки південно-західної території поширення в художній оповіді буковинських письменників засвідчено в таких діалектизмах:

а) іменники з діалектними граматичними ознаками називного, кличного, родового, давального, орудного, місцевого відмінків однини (...казали оногде старі люде: не можна так дуже любитися... [28, с. 116]; У мене також діти, та й до своєї смерти я хочу дожити. Я у гірші часи якось скавав цієї напасті, то й тепер не хочу [28, с. 165]; ...вони в горю забудуть, як я казала, та й зроблять не по-мосму [27, с. 232]; Мой, Ілю, тобі лиш в політику твоею плутанинов у голові! [29, с. 3]; Бігме Боже, нібито на весіллю «гуцулку» гуляє, крутиться, руки тримає широко, спідниця догори підфітькується [28, с. 33]) [15, с. 17–60];

б) числівники два, три в значенні збірного: (І так собі перегукуються почерез ріку два підтилі тазди – аж на двоє сіл, та де там на двоє сіл – на дві держави чути [28, с. 104]; Троє люду женуть одну корову?! [27, с. 122]);

в) відмінкові форми прикметників: (Уже як гуляв увечері татовий пасок по Дарусиній спідничині та по ногах, вона дотепер чує [28, с. 19];

г) енклітичні граматичні форми займенника [15, с. 91–117] (Заткайся, заткала би **тя** лиха година [28, с. 35]; редуплікація граматичних займенникових форм (...румунські жовніри збива-

ли кінськими копитами порохи на два сусідські села і на півсела з **тамтого** – польського – боку [28, с. 51]);

г) залишки давнього перфекта (*А не чули'сте, Гафійко люба, це правда, що Їлена законилася цієї ночі Цвичком?* [28, с. 44], *Було добре робити, то мали би'сте свій хліб, а ні по чужих хатах старцювати* [27, с. 231]; аориста (*Михайлику гречний, не майте на мене зла за це казання, бо то є свята правдичка, абих так до завтра дочекала* [27, с. 113]) [15, с. 132–159];

д) надлишковість видільних часток (*А Даруся лежала, не реагуючи ані на світло, ані на звук – лиш тільки що не була мертва* [28, с. 75]) [15, с. 173, 179].

Для мови прози М. Матіос та В. Михайловського характерне стилістичне явище злиття особи персонажа, оповідача й переповідача, а тому в так званій мові автора є граматичні діалектизми (*Дмитрик з того світа буде просити Бога за тебе, Андрію... – навіщоє повторив Кирило й вернувся межси сини* [26, с. 27]). У мові автора спостерігається й така поширена наддністрянська граматична особливість, як уживання конструкцій із давальним належності: *Іноді Михайлові здавалося, що ревність йому переходить, як потрохи перейшла Матронці слабість* [28, с. 128].

Зафіксовані в досліджуваних текстах лексичні діалектизми можна представити в такій класифікації:

І. Іменники: 1) назви осіб:

а) за родинними зв'язками, спорідненістю (*А хіба **неньо** (батько (рідний і нерідний))* [16, с. 132; 19, с. 329] *не були такі закаменні, як скала* [27, с. 18]; ***Вуйко** (дядько, батьків або материн брат* [16, с. 42; 19, с. 64]) *Іван сидів на сідачці нахилений, як журавель* [25, с. 85]);

б) назви осіб на позначення певних взаємин: *ані Букінгемського палацу їй не треба, ні мужа, ні любаса* (коханець [16, с. 116; 19, с. 268]) [28, с. 37]; *Моїх **верстаків** (ровесник, одноліток* [16, с. 35; 19, с. 49]) *забирають* [28, с. 142];

в) за гендерними ознаками: *Пили **вуйки** (чужий чоловік старшого віку* [16, с. 42; 19, с. 64]) *переважно взимку* [22, с. 81]; ***Хлопака** (чоловік, мужчина, мужик* [16, с. 202; 19, с. 612]) *Телевізійник, ви що, не знаєте його?* [23, с. 61];

г) назви осіб за видом діяльності: *Леонтій Самчук ще з вечора замовив **фірмана** (1. Людина, яка править кінним екіпажем; візник. 2. Той, хто догляда коней та їздить ними; їздовий* [16, с. 197; 19, с. 591]), *аби небіжку відвезти на цвинтар* [25, с. 45]; ***А трембітачів** (той, хто грає на трембіті* [16, с. 188]) *наймайте із Дихтинця* [27, с. 242];

г) за типом поведінки: *Ну, хіба що місцеві **вар'яти** (1. Божевільний, скажений. 2. Нестри-*

маний, запальний [19, с. 47]), *якими здавна славився Джерелів* [22, с. 91];

д) за статусом: *Він втрачав із ними розум, із жонами й молодіцями, **розведеницями** (жінки, яка розлучилися з чоловіками* [19, с. 460]) *й **невідданими** (неодружена дівчина* [19, с. 53]), *– але жодна не могла його втримати надовго* [27, с. 192];

2) назви міфічних створінь: *...а жінка **цезла**, як річкова **нявка** (мавка* [16, с. 134; 19, с. 342]) [28, с. 100];

3) назви частин тіла: *Слова у **писку** (діал. рот* [19, с. 412; 16, с. 148; 14, с. 759]) *Докії **непосидюці, прудкі, як вуличні діти, котрі не тримаються хати*** [25, с. 119];

4) назви сільськогосподарських і дикорослих рослин, їхніх частин та плодів: *Чи не **обміняєте, газдине, **фасулі**** (рослина родини бобових* [16, с. 195; 19, с. 584]) *на кукурудзяну муку?* [27, с. 117]; *І вона, майже безтямна, ніби **напосна матриганом** (беладонна* [16, с. 121; 19, с. 281]), *і собі зсувається на землю – та так і падають, обоє, в мох чи запріле листя* [26, с. 131];

5) назви птахів: *І чує він якусь неясну тривогу, так, нібито зараз його має украсти оцею **половик** (діал. різновид яструба* [16, с. 153; 19, с. 443; 14, с. 850]), *що мертво висить над карком, як над мершею, ніби **справді** цілиться в саме тім'я* [28, с. 105];

6) назви предметів побуту, господарювання: *Іще **ззавидна** Михайло відвів дитину до куми **Марії**, замкнув браму і хату на **колітки** (висячий замок* [19, с. 218]), *заставив вікна?* [28, с. 134]; *Пив-пив, пив-пив та одного разу **дивиться** – до нього **дзигарок** (годинник* [16, с. 59, 19, с. 93]) *говорить* [22, с. 82];

7) назви кухонного начиння: *Флоріка біля газової плити **щось смажить на **пательні**** (діал. сковорода* [16, с. 145; 19, с. 391; 14, с. 710]); *...несе з базару додому – **слоїк** (скляна банка* [16, с. 173; 19, с. 501]) *сметани* [24, с. 5];

8) назви продуктів харчування, страв: *... **цвіклів** (приправа до м'ясної страви з тертого сирого хрину, варених столових буряків, цукру та оцту* [16, с. 205; 19, с. 620]) *ще хочемо. З ковбаскою дуже смачно* [25, с. 112];

9) назви приміщень, частин сільського подвір'я: *Думає **Ганька сумно, нашивидкоруч** умиваючись над баняком у темному **ванькірі** (комірчина біля кухні або в колибі для зберігання продуктів* [16, с. 33]) [25, с. 4];

10) назви зброї: *Відібрав у них **гвери** (гвинтівка* [19, с. 81; 16, с. 52]), *повернув добро розбитому **газдові*** [28, с. 90];

11) назви транспортних засобів: *Доброго здоров'я, **пане-товаришу директоре!** – сказав, як **проїхав фірою** (віз, підвода* [16, с. 197; 19, с. 591]) [28, с. 52];

12) назвія вищприроди: *Шумить у скалі раптівка* (раптовий короткочасний дощ, злива [19, с. 451; 16, с. 161]), *і грім дуже близько* [26, с. 22];

13) назви часових проміжків, дат: *Коли Іван ішов до когось на деньку* (робочий день; щоденна праця [16, с. 56]), *брав із собою Дарусю* [28, с. 59];

14) позначення частин від цілого: *Інакше біль розиматує її на дрібні кавалки* (шматок, частина від цілого [16, с. 88; 19, с. 180]) [28, с. 9];

15) назви для позначення абстрактних понять: *Та стільки, скільки треба, щоби не залежалася, щоби міль не надточила, щоби сопуху* (діал. 1. Сажа. 2. Сморід [19, с. 508; 16, с. 175; 14, с. 1162]) *не набрала ...* [27, с. 220];

16) збірні назви: *Сьогодні папороть із пахучого зілля зробилася сухою триною* (діал. потерть, тирса [19, с. 552; 16, с. 188; 14, с. 1267]) *без запаху, що кришилася від дотику* [27, с. 147].

II. Прикметники на позначення:

1) рис людини: *Сиромудрі* (діал. дуже мудрий [20, IX, с. 165]) *ліберали, завше при владі труться, щоби було і вашим і нашим* [29, с. 15]; 2) ознак релігій доккілля, їх відношень: *Але в Чорному Потюці на тридцять хат люду городи вже завесновані* (оброблені, засаджені поля [16, с. 35; 19, с. 50]) [27, с. 116]; 3) ознак за належністю: *Хто зна, чим би скінчилася ця одногоса вуйкова* (дядків [19, с. 64; 16, с. 42]) *бесіда, коли б із кошари не вишов... високий чоловік* [28, с. 178] та ін.

III. Дієслова широкого кола семантики, зокрема на позначення:

1) буттєвих змін: *Нічого не трафилосся* (ставатися [19, с. 550; 16, с. 187]) [28, с. 106]; 2) фізичного стану: *Розбуджені зі сну сусіди знизували плечима: увесь день Матронка чупіла* (непорушно стояти чи сидіти на одному місці [16, с. 212; 19, с. 643]) *в городі* [28, с. 93]; 3) мови, мовлення: *Замельдувати – замельдуї* (повідомити, заявити, донести [19, с. 136]), *але ні на кого твердо не сподівайся* [28, с. 106]; 4) пересування: *А тут це таке – нова влада селом спацерує* (прогулюватися [16, с. 175; 1, с. 511]) *та лиш кров холодить у жилах* [28, с. 114];

5) сприймання чогось зором: *Запустив роботи, на люди не показується, лиш жінку з дитиною пазить* (пильнувати, стежити [19, с. 376; 16, с. 143]), *так нібито ніхто до нього не мав гризоти* [28, с. 116]; 6) зазнавання фізичних змін: *Груди спрутило* (набрякати [19, с. 515]) *від надлишку довго незцідженого і запеклого молока* [28, с. 115]; 7) переживання психоемоційних станів: *Такого в селі ще ніхто не пацив* (зазнавати лиха, переживати неприємні пригоди, стаждати [16, с. 145; 19, с. 394]) [25, с. 51] тощо; 8) фізичних дій: *І викликали пожежників із драбиною, аби його здоймити* (1. Підіймати, піднімати. 2. Знімати [19, с. 160]) [23, с. 57];

IV. Прислівники (і слова категорії стану) на позначення:

1) якісних ознак інших ознак, дії, ступеня їх вираження: *На зло ворогам святкували великих людей фист* (дуже сильно [19, с. 589; 16, с. 196]) *розкішно!* [29, с. 191]; *У голосистого півня поліном кинув – леда* (ледь-ледь [16, с. 110; 19, с. 255]) *ноги не перебив* [26, с. 82]; 2) обставин подій: *Е-е-е... казали оногде* (недавно, цими днями [16, с. 139]) *старі люде: не можна так дуже любитися, як ці двоє любилися* [28, с. 124]; 3) психоемоційних переживань, сприймання обставин: *Ото залізеши на самий вершечок і рвеш, а мені ніц не банно* (шкода, жаль [19, с. 23]) *за тими грушечками* [25, с. 41]; *...бо люди є люди: одному завкредно* (заздрісно [19, с. 125]), *другому наче й обидно* [24, с. 6]; 4) істинності подій: *Голос молодого зривався, намагаючись перебивати музик, так що було незрозуміло, чи він напавду* (діал. насправді [19, с. 317; 14, с. 575]) *п'яний, чи трохи дурний* [28, с. 85].

V. Займенники: – *Я вас боюся, бо ви можете й мене від дітей забрати, як Різунів, Поповичів, Шпетків забрали... Усю Товарницю, й Розтоки, й Вижницю, й усий* (весь [16, с. 193]) *світ* [27, с. 29]; *Не пам'ятаю ніц* (нічого [19, с. 337; 16, с. 133]) [28, с. 146];

VI. Службові частини мови: а) частки: *Це це май* (щояк, щонай [16, с. 118; 19, с. 273]) *ліпше* [27, с. 198]; *Нащо він це зробив? Таже* (адже [19, с. 536]) *знає, що забрав з перед дітей!* [27, с. 22]; б) сполучники: *Шурх-шурх, – гейби* (ніби, неначе [16, с. 44; 19, с. 69]) *оживає* [25, с. 39]; *Аби'х* (щоб [19, с. 17; 16, с. 17]) *жили і нарік цеї днини дочекали* [28, с. 23]; в) прийменники: *Даруся дивилася на те все з вікна почерез* (через [16, с. 156]) *фіранок* [28, с. 49]; *Даруся викладає з кошика припасене добро довкруг* (не фіксов.; довкола) *хреста...* [28, с. 31];

IX. Вигуки: *Ади* [19, с. 18; 16, с. 17], *пакують зараз на фіри* [28, с. 123]; *Агій* [19, с. 17; 16, с. 17] *на таке чудо!* [28, с. 19]; *...а мама казали: «Гай* (ану, ану ж [19, с. 66]), *це сапаємо два рядочки, та й буде. Все'єдно сапаєш не так, як треба»* [26, с. 10]; *Мой* (агов [16, с. 125; 19, с. 294]), *що то за напасть дівку збарувала?* [25, с. 23] та ін.

У мові прози письменників Буковини спостережено, що територіально обмежена лексика виявляє семантичну тотожність у межах означуваних понять. Наприклад, як синонімічні уживаються слова *возниця* та *бужарня* «приміщення, де коптять м'ясо димом» [16, с. 30]: *...аж шкіра на ногах морщиться, як сушениця після коптіння на возниці* [28, с. 64]; *...повідомив Танасій Максим'юк, який переховувався в селі – у своїй бужарні-возниці* [28, с. 143].

Репрезентуючи через художню оповідь складний масив південно-західної української повсяк-

денно-побутової культури, письменники Буковини, а найчастіше М. Матіос, спираються не на вузькорегіональні номінації, а на назви тих реалій, які зафіксовані в сучасних діалектних словниках як репрезентанти суміжних із гуцульським говорах – буковинських, наддністрянських, закарпатських, а інколи й інших говорів української мови: *леда* «ледве, як тільки» [16, с. 110], *набуватися* «гостювати, приємно проводити час у гостях» [19, с. 304; 16, с. 128]; *пантрувати* «пильнувати» [17, с. 414; 16, с. 144; 21, с. 193; 19, с. 382]; *файка* «люлька» [17, с. 576; 19, с. 576]; *хлоп* «мужчина» [17, с. 597; 21, с. 266] та ін.

Спостережено: окремі діалектні лексеми, характерні для гуцульського говору, М. Матіос тлумачить посторінково, подаючи виноски з ремаркою *діал.*, як-от: *фертик* «ось так, все» [28, с. 122]; *половик* «яструб» [28, с. 110], *каламітний* «заводій» [28, с. 110], *флинькати* «схлипувати» [28, с. 116], *карок* «череп» [27, с. 201]; *міцка* «перша, найтонша, вовна» [27, с. 138]; *гопасувати* «стрибати, танцювати» [27, с. 134]; *бутин* «лісорозробка» [27, с. 116]; *дямба* «рот» [28, с. 50] тощо.

Отже, досліджувані художні тексти дають і додаткову лексико-семантичну інформацію, розширюючи діапазон словникової діалектної лексики мови буковинсько-покутського й гуцульського мікрорегіонів.

Усвідомлюючи ареальність семантики тої чи тої лексеми, письменники також використовують інші способи витлумачення лексичних діалектизмів безпосередньо в контексті, як-от:

1) у тому самому контексті вказуючи на семантику слова ...*а мама Катерина – зодягнута, як до вінчання, – в писаній чорним хрестиком сорочці, в кептарі, завита по-молодицьки найкращою – великодньою – хусткою, несла почерез обійстя дерев'яне відро – коновку – з водою* [27, с. 72], порівняймо: *коновка, заст.* 1. Дерев'яна посудина овальної форми у вигляді високого цебра [19, с. 221]; «Дерев'яна посудина з одним вухом для води; дерев'яна посудина для молока» [16, с. 100]; 2) зазначаючи в тому самому контексті синонімічний елемент: *У нас, Юрку, тут, на галицькому боці, весілля роблять посеред тижня, щоби в Божу неділю не грішити: ножем не рубати* (Рубати; різати [19, с. 468]), *не різати* [27, с. 133]. Інколи в мові прози М. Матіос діалектне слово постає разом із загальномовним відповідником: *Вам фірами-підводами усього до хати возять з ферми, а я своїм мозолем заробляю* [28, с. 73].

Наголошуючи на специфічних рисах ментальності, поведінки, вербалізації думок і почуттів, ведення господарства, письменники вводять у контекст оповіді специфічні вирази: *як кажуть тут, по-тутешньому* тощо: ...*і не одного кон-*

трабандиста, або, як кажуть по-тутешньому – шварцівника [16, с. 213].

Прозова мова відображає й ситуативне нанизування діалектних синонімів: а) іменникових («вагітність»): *Ніхто Матронки з черевом не видів* [28, с. 89]; *В селі декотрі газдівські дівки не годні приховати від людських очей, що зайшли в передчасну тяж...* [28, с. 89]; *А Матронка ховала свою веремінність аж до самих злогів* [28, с. 89]; б) прикметникових («роздратований»): *Дмитро став прикрий, сварливий і драгієливий* [27, с. 213].

Рідко трапляються такі мікроконтексти, де діалектизми беруть участь у формуванні конкретно-чуттєвого образу: 1) сільського пейзажу, де актуалізовано асоціативно-образний потенціал слів у їхній номінативній функції. Такі поєднання можливі завдяки прозорій внутрішній формі діалектизму. Наприклад, діал. *хітанка* «колисанка» [19, с. 611; 16, с. 201] засоційована з розгойдуванням-коливанням груші: *Маринька – Богодуха гойдає порожню хітанку, прив'язану до старезної груші мотуззям, – і груша, немовби натомлена життям людина, покійно й безвідмовно скрипить у такт неспішному своєму коливанню: «гой-да»* [26, с. 129]; 2) гірського пейзажу: *А замість води можуть бути чорниці, що ними всяяна кичера* (діал. гора, вкрита вся лісом, крім вершини [14, с. 427]) [28, с. 78]; 3) психологічного образу: діалектизми з прозорою внутрішньою формою входять у метафоричні структури. Порівняймо уживання слова *бульбінь* «коловорот» (бульбона, больбона, більбонія [19, с. 42]; бульбона [16, с. 31]) у такому контексті: *То вже й не сито – смертельна коса рубала попід самий корінь цвіт Черемошного й пускала свій укіс у бульбінь невідомості, звідкіль іще ніхто не подав не те що доброї – будь-якої – звістки* [27, с. 88]; 4) синкретичного метафоричного образу, наприклад, на позначення «м'якої трави»: *Білі овечки пасуться у трав'яному ліжникові* [16, с. 113] *та дзвінками подзвонюють, ніби дають знак із самого раю* [28, с. 37].

Отже, граматичні й лексичні діалектизми з історичною маркованістю охоплюють найрізноманітніші сфери життя, проте передусім вони пов'язані з побутом, виробничою діяльністю, родинними стосунками, характерними для культури гуцульсько-покутсько-буковинського ареалу. Те, що сучасні письменники Буковини активно використовують експресивно-виражальний і номінативний потенціал діалектизмів, даючи власні тлумачення, свідчить про настанову орієнтуватися не на словникові діалектизми (що давно «прижилися» в літературній мові), а на власне чуття балансу між говірковим мовленням і літературним загальнозрозумілим із міцним ядром загальнолітературної норми.

Література

1. Биби́к С. Українська усна літературна мова в культурі повсякдення : [монографія] / С. Биби́к. – Ніжин : Аспектполіграф, 2013. – 589 с.
2. Грещук В. Південно-західні діалекти в українській художній мові. Нарис / В. Грещук, В. Грещук. – Івано-Франківськ : Вид-во Прикарпатського нац. ун-ту імені Василя Стефаника, 2010. – 309 с.
3. Гриценко П. Моделювання системи діалектної лексики : [монографія] / П. Гриценко. – К. : Наук. думка, 1984. – 227 с.
4. Дігай Т. Новий роман Марії Матіос «Майже ніколи не навпаки. Життя крізь призму смерті» / Т. Дігай [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://maysterni.com/publication.php>.
5. Єрмоленко С. Говіркове багатоголосся сучасної української прози / С. Єрмоленко [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.ualogos.kiev.ua/fulltext.html?id=1231>.
6. Єрмоленко С. Народнорозмовна традиція в літературно-художньому мовленні / С. Єрмоленко, Г. Гримич // Питання мовної культури : зб. наук. праць. – К. : Б. в., 1967. – Вип. 2. – С. 14–32.
7. Зеленько А. Про деякі функції діалектизмів у мові художньої літератури / А. Зеленько // Культура слова. – 1983. – Вип. 22. – С. 39–41.
8. Кульбабська О. «Пишу, як серце диктує...» (Роль Сидора Воробкевича в історії української літературної мови на Буковині в другій половині XIX ст.) / О. Кульбабська, Н. Шатілова // Українська мова. – 2012. – № 1. – С. 116–130.
9. Матвіяс І. Взаємодія діалектної лексики з лексикою української літературної мови / І. Матвіяс // Мовознавство. – 1985. – № 2. – С. 37–43.
10. Матвіяс І. Українська мова і її говори : монографія / І. Матвіяс. – К. : Наукова думка, 1990. – 164 с.
11. Мацько Л. Стилістика української мови : [підручник] / [Л. Мацько, О. Сидоренко, О. Мацько] ; за ред. Л. Мацько. – К. : Вища школа, 2003. – 462 с.
12. Муромцева О. Головні процеси в розвитку лексичного складу української літературної мови другої половини XIX – початку XX ст. / О. Муромцева // Мовознавство. – 1983. – № 6. – С. 18–25.
13. Руснак Н. Лінгвокогнітивні та прагматичні виміри діалектних текстів буковинських говірок : [монографія] / Н. Руснак ; Чернів. нац. ун-т ім. Ю. Федьковича. – Чернівці : Чернів. нац. ун-т, 2009. – 447 с.
14. Великий тлумачний словник сучасної української мови / ред. В. Бусел та ін. – К. : Перун; Ірпінь, 2005. – 1728 с.
15. Герман К. Атлас українських говірок Північної Буковини : у 2 т. / К. Герман. – Чернівці : Прут, 1998. – Т. II. – 215 с.
16. Гуцульські говірки. Короткий словник / відп. ред. Я. Закревська. – Львів : Ін-т українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України, 1997. – 232 с.
17. Хобзей Н. Лексикон львівський: поважно і на жарт / Н. Хобзей, К. Сімович, Т. Ястремська, Г. Дидик-Меуш. – Львів : Ін-т українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України, 2009 – 672 с.
18. Онишкевич М. Словник бойківських говірок / М. Онишкевич. – К. : Наукова думка, 1984. – Ч. 1 : А – Н. – 495 с. ; Онишкевич М. Словник бойківських говірок / М. Онишкевич. – К. : Наукова думка, 1984. – Ч. 2 : О – Я. – 515 с.
19. Словник буковинських говірок / за заг. ред. Н. Гуйванюк. – Чернівці : Рута, 2005. – 688 с.
20. Словник української мови : в 11 т. – К. : Наук. думка, 1970–1980. – Т. 1–11.
21. Шило Г. Словник наддністрянських говірок / Г. Шило. – Львів : Ін-т українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України, 2008. – 288 с. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://uatxt.ensayo.es/docs/index-36252.html?page=18>.
22. Кожелянко В. Діти застою / В. Кожелянко. – Чернівці : Книги – XXI, 2012. – 328 с.
23. Лазарук М. Інавгурація / М. Лазарук. – Чернівці : Книги – XXI, 2006. – 248 с.
24. Тарасюк Г. Короткий танець на Віденському балу / Г. Тарасюк. – Бровари : Відродження, 2009. – 222 с.
25. Михайловський В. Мелодія білого смутку / В. Михайловський. – Чернівці : Прут, 2013. – 408 с.
26. Матіос М. Майже ніколи не навпаки / М. Матіос. – Львів : ЛА «Піраміда», 2008. – 181 с.
27. Матіос М. Нація / М. Матіос. – Львів : ЛА «Піраміда», 2007. – 256 с.
28. Матіос М. Солodka Даруся / М. Матіос. – Львів : ЛА «Піраміда», 2007. – 186 с.
29. Тарасюк Г. Цінь Хуань Гонь / Г. Тарасюк. – Біла Церква : Буква, 2008. – 256 с.

УДК. 811.112'42

Черхава О. О.

АПРОБАЦІЯ МЕТОДИКИ РЕКОНСТРУКЦІЇ В НАУКОВИХ ПРАЦЯХ РІЗНИХ ЧАСІВ

Стаття являє собою апробацію методики реконструкції в наукових працях періоду класичної лінгвокомпаративістики, доби структуралізму та в сучасних комунікативних, етнометодологічних, когнітивно-компаративних дослідженнях. Детальну увагу зосереджено на відмінностях методик аналізу семантичної реконструкції XX та XXI століть. Запропоновано застосування матричної реконструкції із залученням методик дискурсивного аналізу, етимологічного дослідження та когнітивно-матричного аналізу в дослідженнях основного інформаційного коду теолінгвістичної матриці релігійно-популярного дискурсу, сформованого на концептуальному смислі біблійної цитати, репрезентованої у всіх його текстах.

Ключові слова: методика реконструкції, когнітивно-компаративна парадигма, семантична реконструкція, матрична реконструкція, теолінгвістична матриця релігійно-популярного дискурсу.

Черхава О. О. Апробация методики реконструкции в научных трудах в разные времена. – Статья.

Статья представляет апробацию методики реконструкции в научных трудах периода классической лингвокомпаративистики, времени структурализма и в современных коммуникативных, этнометодологических, когнитивно-компаративных исследованиях. Внимание сосредоточено на отличиях методик анализа семантической реконструкции XX и XXI веков. Предложено применение матричной реконструкции с привлечением методик дискурсивного анализа, этимологического исследования и когнитивно-матрического анализа в исследованиях основного информационного кода теолингвистической матрицы религиозно популярного дискурса, сформированного на концептуальном смысле библейской цитаты, представленной во всех его текстах.

Ключевые слова: методика реконструкции, когнитивно-компаративная парадигма, семантическая реконструкция, матричная реконструкция, теолингвистическая матрица религиозно-популярного дискурса.

Cherkhava O. O. Methods of reconstruction approbation in the scientific works at different times. – Article.

The given article deals with the reconstruction method approbation in the scientific scope of classic linguistic comparative studies period, in structuralism and modern communicative, etnomethodological, cognitive and comparative views is presented; methods of semantic reconstruction analysis in XX and XXI century are compared; application of matrix reconstruction is offered, additionally with discursive, etymologic and cognitive-matrix analysis, in the research of basic informative cod of theological linguistic matrix of religious popular discourse – formed on conceptual sense of biblical quotation, presented in all his texts.

Key words: method of reconstruction, cognitive comparative paradigm, semantic reconstruction, matrix reconstruction, theological linguistic matrix of religious popular discourse.

Слово завжди несе більшу кількість інформації, аніж наша свідомість здатна здобути з нього
А.Е. Шерозія

У попередніх наших працях лінгвістичну реконструкцію витлумачено як гіпотетичне відтворення зниклих мовних форм і систем на основі їх пізніших відображень з урахуванням можливих шляхів мовного розвитку, тобто як процедуру відтворення первинних коренів слів періоду класичної лінгвокомпаративістики (встановлення фонетичної закономірності в мовах на основі створених законів, а також проведення граматичних аналогій), яка згодом у добу структуралізму на основі аналізу системних відношень між лексичними одиницями та стратифікації словникового складу дала змогу сформулювати семантичні принципи розвитку лексичного складу *генетично споріднених мов*. На сучасному етапі вивчення лінгвістична реконструкція ставить за мету розробку теоретико-методологічних засад здійснення *процедури аналізу когнітивних пізнавальних процесів діяльності людини*, результатом якої є різні картини світу: від наївно-мовної до наукової.

Основні методики аналізу лінгвістичної реконструкції – у її витоках:

– у **компаративній інтерпретації** (техніка реконструкції попередніх стадій мови – історичне трактування співвіднесення регулярних змін, чер-

гування (shifts, alternations) зафіксованих на матеріалі фактичних даних генетично споріднених мов (реального мовного субстрату) для побудови певного архетипу (праформи));

– у **діахронічній інтерпретації** (процедури проникнення в хронологічно більш віддалені етапи прамовного стану, порівняння мовного матеріалу та подальшої діахронічної інтерпретації одержаного типологічного стану). Види діахронічної інтерпретації відрізняються процедурою. У першому випадку можемо говорити про стандартне послідовне, поетапне проходження таких кроків:

1) зібрати когнати (однокореневі слова, що мають спільне походження та схоже звучання у двох і більше самостійних мовах);

2) встановити звукову відповідність;

3) реконструювати празвуки (враховуючи фонетичну вірогідність (phonetic plausibility) та фонетичну направленість (phonetic directionality), наприклад: прото-індо-європейське *p > English /f/. /f/ вважають наслідковим (outcome) від прото-індо-європейського *p в англійській омві [17]);

4) визначити статус схожих відповідностей (реконструкція розщеплення (reconstructing a split) – одна протоформа з множиною рефлексій; реконструкція злиття (reconstructing a merger) – дві протоформи з одною рефлексією); якщо відповідність простежуємо у всіх випадках – це спонтанна зміна (spontaneous), а якщо лише в певних пози-

ціях (враховуючи наголошеність) – комбінативна (combinative);

5) перевірити вірогідність (plausibility) перспективи загального фонетичного надбання протомови (overall phonological inventory of the proto-language);

6) перевірити вірогідність (plausibility) реконструйованих звуків щодо перспективи лінгвістичних універсалій і типологічних очікувань (linguistic universals and typological expectation);

7) мови, яких об'єднує спільний звук-предок (sound-ancestor), можна вважати такими, що походять від мови-предка зі спільним звуком-предком (sound-ancestor) [24].

У другому випадку дослідники вказують на необхідність застосування **методів доісторичної етнографії** [7].

Загалом шлях історичного порівняння (принципи зміни звуків мови, слів, індивідуально морфем) обґрунтовано найбільш популярним, визнаним і нині *ретроспективним рухом* від одного мовного стану до іншого, більш раннього, який продовжується, доки не буде досягнуто мовного стану, коли можна вивчати всі історично засвідчені родинні мовні системи з допущенням низки послідовних трансформацій, які визначають «діахронічну виводимість» системи) [3, с. 145–157].

Загалом, аналізуючи різні класифікації методичних технік вивчення **реконструкції лексичного складу прамови** для доведення генетичної спорідненості груп мов і мовних сімей, спостерігаємо тенденцію проведення дослідження на матеріалі лексичних одиниць окремої тематики (частини тіла, тварини, рослини) – вони об'єднані семантично [6, с. 161]. Незважаючи на відмінність класичних і сучасних підходів до вивчення методичних прийомів порівняння звукових систем мов, коренів слів та індивідуальних морфем (що виокремлено нами як перший етап бачення реконструкції), більшість науковців, прагнучи дослідити закономірності та причини хронологічних верифікацій із появою нових методологій проведення дослідження, зверталися до переоцінки вже існуючих правил і законів (law reassessment) [26], часто вдаючись до критики їх стабільності (фонетичні закони, наприклад, змінюються під призмою вивчення фонем (study of phoneme) [4]), проте формулюючи свої ідеї за загальним *методичним принципом встановлення регулярності змін елемента в мові*.

Методика формування **теоретико-семантичних законів стану схожості генетично-споріднених мов** маніфестує певні визначені правила перетворення (трансформації), що дозволяють вивести історично-засвідчені родинні системи з теоретично постульованої мовної моделі [3].

Систематизація історичного вивчення відповідного поняття в XIX столітті набуває значення

як *частини процесу* дослідження лінгвістичних даних, погляду на *гіпотетично реконструйовані форми* як дослідження лінгвістичної історії (інструмент аналізу співвідношень слів у мові або мовах, що встановлює методичну цінність припущення щодо історичних відносин між мовами), та водночас як *продукту дослідження*, що втілює його результати (мета цього аналізу передбачає реконструкцію ранніх форм не для пояснення історичних відносин між сучасними мовами, а щоб зрозуміти, якими були мови раніше) [17]. *Виокремлення елементів застосування* лінгвістичної реконструкції потребувало чіткого бачення здійснення самої процедури, що, відповідно, зумовило зацікавлення науковців XIX століття розробкою детальних обґрунтованих пояснень того, як змінювалася мова; як, базуючись на даних мов-предків, одержати інформацію про прамову (у цілому й окремих фрагментах прамовного стану, зокрема у фонології, морфології, синтаксисі, лексичній реконструкції); який ступінь достовірності одержаних результатів та які способи її підвищення.

Більш детальний акцент щодо аналізу відношення слова та його значення [8] припадає власне на наукову парадигму XX століття, коли напрям дослідження лінгвістів змінився від пошуку проформи до **принципів семантичної реконструкції**, представлені різними вимірами прикладів дослідження семантики слова. Проблематика вивчення зміни значення слова потребувала застосування процедур, кардинально відмінних від тих, що використовували для аналізу окремо фонетичного, морфологічного й синтаксичного рівня системи мови (дослідження її структури) та особливого підбору матеріалу для розвідки.

Суть перших операцій семантичної реконструкції, які почали здійснювати лінгвісти, полягала в розробці **системно-структурного методичного інструментарію**, представленого в «Загальній лінгвістиці» (зокрема, у розділі «Семантичні проблеми реконструкції») Е. Бенвеніста. Процедура аналізу входить в русло *логічного обґрунтування* твердження про те, що «значення мовної форми визначається сукупністю її вжитку, її дистрибуцією (безліччю всіх оточень (контекстів), у яких зустрічається певний елемент, тобто безліччю всіх (різних) можливих позицій цього елемента щодо позицій інших елементів) і типами зв'язків, які з неї постають» [15, с. 10]. Відповідна проблематика була підхоплена науковцями із залученням даних типології. Було поставлено нове питання: *у результаті яких структурних перетворень відбувається виформовування пізніших мовних станів?* [11]. Численні дослідження, що здійснювалися в рамках цієї методології, прагнули зрозуміти, як діахронічні трансформації постулюють вихідні структурні моделі мови,

описати *правила* цих трансформацій (діахронічні зміни мови) у вигляді послідовного перерахування *дискретних кроків*, кожен із яких відображає один із синхронних станів у розвитку мови (чим менша відстань між кроками, тим точніший та адекватніший опис розвитку мови, що відображає послідовні переходи трансформації, починаючи з вихідного стану, і потребує аналізу їх змін) [11, с. 145–157]. Незважаючи на значну кількість гіпотез щодо логічної системно-структурної семантичної реконструкції первинного мовного стану, невирішеними й дотепер у методологічному плані залишаються питання про те, яким чином схожі слова могли бути *запозичені* у дві мови одночасно з третью.

Недостатність методичного забезпечення дослідників і швидкий еволюційний перебіг формування відповідного феномена змушують нас вибудувати комплекс проблемних питань, які найчастіше ставляться та відповідно до яких лінгвіст обирає необхідний метод дослідження:

1) принципи згрупування лексики з розбіжностями значення (семантична типологія та діахронічна семасіологія) [18];

2) протиставлення реконструкції форми та значення етимона й семантичної історії слова [8];

3) співставлення розвитку значення слова (відповідно до обставин) і його еволюції в сусідніх мовах (семантико-етимологічні дослідження словенської мови) [2];

4) співвідношення технічної й ідеологічної семантики слова в етимологічній лексикографії [1];

5) огляд семантичних законів у діахронії [27].

Реконструкція діахронічних семантичних процесів (змін) змушує етимолога відмовитися від інтуїції для встановлення значення праоснови, спрямовуючи його до методичного принципу *«генетичного об'єднання слів із певним архетипом, з'ясування проміжної ланки в схемах семантичних перетворень лексем, зіставлення таких у близько- та далекоспоріднених мовах»* [6, с. 161].

Еволюційна парадигма формування теорії семантичної реконструкції ХХІ століття потребує врахування можливості сучасних методів для семантичного аналізу, зокрема:

1) методики вивчення **семантичної структури слова** на базі співвіднесення конкретного компоненту лексеми з наявністю його в *етимоні* (який принцип *форма, зміст* чи *значення* основний у його пошуку), з детальним заглибленням у встановлення *відношення* між компонентними *фонетичними елементами етимону* та його сучасними *рефлексами* (акцентуючи увагу на рідкісних, мало досліджуваних мовах) [10];

2) застосування **операційних систем** (data-driven methods), наприклад *«Oxford English Dictionary»* [12], *«The Historical Thesaurus of Oxford English Dictionary»*, *«The NeoCrawler: identifying*

and retrieving neologisms from the internet and monitoring on-going change» [19],

3) використання **даних текстових корпусів**, наприклад *Latent Semantic Analysis* [19];

4) **когнітивно-комунікативних** спроб реконструювати (вибудувувати) пояснення зміни семантики слова на підставі операцій людської підсвідомості щодо соціокультурного й історичного знання про носія мови (для успішної комунікації та здатності сприйняти слухачем/читачем/спостерігачем відповідної інформації вона передусім повинна бути поданою так, щоб врахувати (enshure) взаємну обізнаність/зрозумілість (intelligibility) комунікантів) [13];

5) **етнометодологічних** досліджень процедури когнітивних пізнавальних процесів діяльності людини, що передбачає розкриття *методики реконструкції мовних і концептуальних картин світу* [14, с. 380–381].

6) теоретичний потенціал **когнітивної компаративістики** в «пошуку загальних природних (general natural) та системних/несистемних (regular/irregular) механізмів і процесів у семантичній зміні (semantic change); при цьому залишається перспективною можливість досліджувати на їх базі зміст змін значення слова» [19, с. 315].

Одним із перших дослідників когнітивного семантичного знання (протиставляються теорії традиційної логічно обґрунтованої структури семантики) прийнято вважати Р. Лангакера. Учений зазначає, що значення лексичної одиниці базується на *енциклопедичному знанні* (з певним обмеженням) і відображає соціально-колективну (socially shared) та культурно дійсну (valid) *концептуалізацію* [23, с. 153]. Ця ідея була розвинена в працях Г. Герарцта, представляючи семантичну зміну як забезпечення вирішення проблеми ефективності (efficiency) у *комунікації та ментальній репрезентації* [18, с. 102–108]. Ідея порівняння когнітивних процесів у психології та семіотиці стосовно процесу мовотворення й пам'яті порівнюється з представленням активної реконструкції в пам'яті подібно до бачення цілого повідомлення як знака. Парадигма в цьому випадку базується на вивченні активної реконструкції вербального повідомлення відповідно до його семіотичної репрезентації у свідомості. Відмінність між оригіналом повідомлення й реконструйованим розглядається як вимір емпіричного вчення в парадигмі [20].

Дотримуючись думки, що не структурне надбання лінгвістичної системи (популярної в ХХ столітті), а те, як людський розум сприймає та розуміє світ, допомагає встановити семантичні зв'язки мов в етимологічних дослідженнях і здійснити узагальнення зміни значення слова, найновітніший **когнітивний підхід семантичної реконструкції** пропонує науковцям відмовитися від визначення системна/несистемна (regular/irregular) зміна зна-

чення слова, замінивши її дублетним терміном *генералізація зміни значення*, на підставі опису загальних аспектів та узагальнюючих напрямів зміни, що відображають передусім «традиційну ментальну модель частини мовленнєвої спільноти, а також природне й соціокультурне середовище, що оточує лексичну одиницю» [19, с. 315].

Щодо безпосередньо методики проведення відповідного аналізу, то вона відштовхується передусім від пошуку різних аспектів, таких як *механізми* (mechanisms), *результати* (results), *відношення* (attitudes), *причини* (causes), які дають можливість описувати одночасно та з різних перспектив (from several perspective) семантичну зміну. Часто набір таких *можливих процесів* (set of possible processes), зокрема метафори, метонімії, звуження та розширення значення, який забезпечує нову концептуалізацію світу та на якому базується семантичне розширення, науковці вважають обмеженим [22, с. 237], тоді як кардинально протилежним є припущення, що компаративний аналіз схожих і відмінних процесів, наприклад, метафоризації може допомогти віднайти релевантні структури мови [21].

Глибинний аналіз діяхронічних взаємовідносин лексем (на прикладі слів *chin* та *knee*) дозволив виявити особливий тип семантичної зміни, коли паралельне розширення з однієї форми-оригіналу зумовило творення концептуально протилежних лексем – когнатів-антонімів. Експлікація схожого семантичного розвитку через різні мови може допомогти **провести верифікацію семантичної реконструкції** та створити нові методи пошуку можливих когнатів [19, с. 315]. Методичний принцип цієї процедури дозволив унаслідок співставлення індоєвропейських коренів-основ лексем та їх значень в 14 мовах виявити *спільну ідентичну форму кореня* (root form) – *curve/bend*, який слугує *когнітивною базою для семантичного розширення* (extention) лексем, а також наступне послідовне *введення попередньої концептуальної схеми curve/bend* (pre-conceptual scheme), яка допомогла б *структурувати концептуальний простір*, із якого можливо *згрупувати концепти* та представити їх *вербалізацію* [19, с. 328].

Міждисциплінарне бачення (new insights) відповідної проблематики [25] висловлює сподівання, що «в майбутньому не нагромадження значень і семантичних трансформацій, а *семантична*

вибірковість стануть провідними принципами реконструкції плану змісту індоєвропейського етимона, а методика його відновлення стане об'єктивною лише тоді, коли лінгвіст матиме вичерпний опис *індоєвропейської семасіології*, а також буде встановлено *характер і напрям семантичних трансформацій*» [5].

Зважаючи на неоднорідність досліджуваного нами матеріалу, а саме основного інформаційного коду **теолінгвістичної матриці релігійно-популярного дискурсу**, сформованого на *концептуальному смислі біблійної цитати*, репрезентованої у всіх його текстах, – **ЗАЛУЧЕННЯ ДО ХРИСТИЯНСЬКОЇ ВІРИ** [9], пропонуємо застосувати **матричну реконструкцію**, в основу якої покладено *популяризацію релігійного вчення серед соціальних груп для залучення до християнської віри шляхом формування багатоаспектного релігійного знання та здійснення релігійного впливу не маніпулятивним методом, а переконанням – шляхом адаптації/спрощення релігійної біблійної інформації*. Також передбачено *відтворення глибинних (архетипно-стереотипних) смислів релігійних текстів, що популяризуються (релігійно-агітаційного й релігійно-інформативного характеру), та метафоричних механізмів їх актуалізації під час сприйняття (як дискурсних утворень), а також розщеплення семантичної структури лексики, що виражає ці смисли*. Крім цього, оскільки універсальних методик, які б дозволили виявити всі компоненти проведення дослідження, не існує, методологічні установки у вивченні відповідного феномена потребують застосування комплексної міждисциплінарної методики аналізу, а саме **методик дискурсивного аналізу, етимологічного дослідження й когнітивно-матричного аналізу**.

Широкомасштабний теоретико-методологічний підхід до трактування філософського (релігійно-філософського) смислу буття все ще залишає перспективу пошуків нових підходів до його аналізу, оскільки, крім логічного виміру та знання, що відноситься до дійсності, існує ще чуттєвий емпіричний (felt experiential dimension), щодо якого ми не можемо вибудувати логічну схему, що організовує сприйняття смислів/мотивів/конструктивів відношень та очікувань стосовно поведінки індивіда [16].

Література

1. Абаев В. И. Как улучшить этимологические словари / В.И. Абаев // Этимология. – М. : Наука, 1986. – С. 7–27.
2. Безлай Ф. Опыт работы над словенским этимологическим словарем / Ф. Безлай // Вопросы языкознания. – 1967. – № 4. – С. 47–63.
3. Гамкрелидзе Т.В. Индоевропейский язык и индоевропейцы. Реконструкция и историко-типологический анализ праязыка и протокультуры : в 2 т. / Т.В. Гамкрелидзе, В.В. Иванов. – Тбилиси : Изд-во Тбилисского ун-та, 1984. – Т. 2. – 1423 с.
4. Гамкрелидзе Т.В. Индоевропейский язык и индоевропейцы. Реконструкция и историко-типологический анализ праязыка и протокультуры : в 2 т. / Т.В. Гамкрелидзе, В.В. Иванов. – Тбилиси : Изд-во Тбилисского ун-та, 1984. – Т. 1. – 1423 с.
5. Куртенэ Бодуэн И.А. Избранные труды по общему языкознанию : в 2 т. / И.А. Бодуэн де Куртенэ. – М. : Изд-во Академии наук СССР, 1963– . – Т. II. – 1963. – 391 с.
6. Макаев Э.А. Реконструкция индоевропейского етимона / Э.А. Макаев // Вопросы языкознания. – 1967. – № 4. – С. 26–33.

7. Прищепчук І.О. Еволюція процедури семантичної реконструкції індоєвропейських дієслівних праоснов / І.О. Прищепчук // Вісник Київського національного лінгвістичного університету. Серія «Філологія» / гол. ред. А.В. Корольова. – К. : Вид. центр КНЛУ, 2014. – Т. 17. – № 2. – С. 160–167.
8. Семереньи О. Введение в сравнительное языкознание / О. Семереньи // Вопросы языкознания / Академия наук СССР. – М. : Наука, 1967. – № 4. – С. 3–26.
9. Трубачев О.Н. Приемы семантической реконструкции / О.Н. Трубачев // Сравнительно-историческое изучение языков разных семей. Теория лингвистической реконструкции. – М. : Наука, 1988. – С. 197–222. – [Электронный ресурс]. – Режим доступа : www.philology.ru.
10. Черхавя О.О. Феномен реконструкції у лінгвокомпаративістиці доби структуралізму / О.О. Черхавя // Вісник Київського національного лінгвістичного університету. Серія «Філологія» / гол. ред. А.В. Корольова. – К. : Вид. центр КНЛУ, 2015. – Т. 18. – № 1. – С. 157–164.
11. Якимов П.А. История некоторых лексем с религиозным компонентом значения в русской языковой картине мира / П.А. Якимов [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://cyberleninka.ru/article/n/istoriya-nekotoryh-leksem-s-religioznym-komponentom-znacheniya-v-russkoy-yazykovoy-kartine-mira>.
12. Яковсон Р.О. Типологические исследования и их вклад в сравнительно-историческое языкознание / Р.О. Яковсон [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://www.philology.ru/linguistics1/jakobson-63.htm>.
13. Allan K. Using OED data as evidence / K. Allan // Current Methods in Historical Semantics / ed. K. Allan, J. Robinson. – Berlin : Mouton de Gruyter, 2012. – P. 17–39.
14. Campbell L. Historical Linguistics. An Introduction / L. Campbell. – Edinburgh : Edinburgh University Press, 1998. – 448 p.
15. Bartmiński J. Etnolingwistyka słowiańska – próba bilansu [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://www.rastko.rs/projekti/etnoling/delo/11834>.
16. Benveniste E. Problèmes sémantiques de la reconstruction / E. Benveniste [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://linx.revues.org/1183>.
17. Eugene T. Gendlin. Experiencing and the Creation of Meaning: A Philosophical and Psychological / T. Eugene. – Northwestern : Northwestern University Press, 1997. – 302 p.
18. Fox A. Linguistic Reconstruction / A. Fox. – Oxford : Oxford University Press, 1995. – 392 p.
19. Geeraerts D. Theories of Lexical Semantics / D. Geeraerts [Электронный ресурс]. – Режим доступа : http://npu.edu.ua/ebook/book/djvu/A/iif_kgpm_Geeraerts%20D.%20Theories%20of%20Linguistic%20Semantics.pdf.
20. Györi G. A cognitive approach to the methodology of semantic reconstruction. The case of chin and knee / G. Györi, I. Hegedus // Current Methods in Historical Semantics / ed. K. Allan, J. Robinson. – Berlin : Mouton de Gruyter, 2012. – P. 315–334.
21. Shank G.D. A Reconstruction Paradigm for the Experimental Analysis of Semiotic Factors in Cognitive Processing / G.D. Shank [Электронный ресурс]. – Режим доступа : http://link.springer.com/chapter/10.1007/978-1-4684-9137-1_49#page-1.
22. Haser V. Metaphor in semantic change / V Haser // Metaphor and Metonymy at the crossroads. A cognitive perspective / ed. A. Barcelona. – Berlin : Walter de Gruyter, 2000. – P. 171–194.
23. König E. Intensifiers as targets and sources of semantic change / E. König, P. Siemund // Historical Semantics and Cognition / ed. P. Koch, A. Blank. – Berlin : Mouton de Gruyter, 1999. – P. 237–257.
24. Langacker R.W. Foundations of cognitive grammar: Theoretical Prerequisites / R.W. Langacker. – Stanford : Stanford University Press, 1987. – 540 p.
25. Lowe J. The reconstruction engine: a computer implementation of the comparative method / J. Lowe, M. Martine [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://linguistics.berkeley.edu/~jblowe/REWWW/RE.html>.
26. Penney J.H. W. Indo-European Perspectives / J.H. W. Penney // Studies in Honour of Anna Morpurgo Davies. – Oxford : Oxford University Press, 2004. – 598 p.
27. Philomen P. Laws and Rules in Indo-European / P. Philomen, A. Willi. – Oxford : Oxford Scholarship Online, 2012. – 432 p.
28. Sweetser E.E. From Etymology to Pragmatics: Metaphorical and Cultural Aspects of Semantic Structure / E.E. Sweetser // Part of Cambridge Studies in Linguistics 54. – Cambridge : Cambridge University Press, 1991. – 188 p.

УДК 821.112.2:398.6:398.23

Шапочка Н. В.

КОНЦЕПТУАЛЬНЫЙ ДОМЕН ЧЕЛОВЕК В ТЕКСТАХ НЕМЕЦКИХ НАРОДНЫХ ПЕСЕН

В статье изучаются особенности концептуализации феномена «человек». Приводится представление о продуктивности лексического способа вербализации антропостатальных концептов в немецком языке, а также осуществлен анализ особенностей реализации фрагментов их семантической структуры в песенном дискурсе.

Ключевые слова: немецкая народная песня, концептуальный домен, гиперконцепт, гипоконцепт.

Шапочка Н. В. Концептуальный домен ЛЮДИНА в текстах немецких народных песен. – Статья.

У статті вивчаються особливості концептуалізації феномена «людина». Надано уявлення про продуктивність лексичного способу вербалізації антропостатальних концептів у німецькій мові, а також проведено аналіз особливостей реалізації фрагментів їхньої семантичної структури в пісенному дискурсі.

Ключові слова: німецька народна пісня, концептуальний домен, гіперконцепт, гіпоконцепт.

Shapochka N. V. Conceptual domain MAN in the texts of German folksongs. – Article.

The peculiarities of conceptualization of the phenomenon MAN are studied. Productivity of the lexical way of verbalization of anthropostatal concepts in the German language as well as the analysis of the particular features of realization of the fragments of their semantic structure in the song discourse are revealed in this article.

Key words: German folk song, conceptual domain, hyper-concept, hypo-concept.

Как жанр фольклорного дискурса народная песня является неотъемлемым элементом личной, трудовой и общественной жизни народа, отражая целостность его мировосприятия и мироощущения, представляя возможность в любой хронологический момент запечатлеть ту или иную стадию культурно-исторического бытия человека, общества, государства в целом [4, с. 150]. Тексты немецкой народной песни (далее – ННП) – главный объект изучения настоящей статьи. Коммуникативная природа народной песни определяет количество, характер и частотность концептов, находящихся в ней воплощение. Предметом изучения является концептуальный домен ЧЕЛОВЕК в текстах ННП. Цель статьи – охарактеризовать организацию данного концепта в народной немецкой песне.

Изучением народных песен, в том числе немецких, занимались Е.Б. Артеменко, М.Е. Дмитриенко, В.М. Жирмунский, М.И. Кравцов, С.Г. Лазутин, М.Б. Лановик, З.Б. Лановик, М.В. Мишанич, В.Я. Пропп, Л.И. Пузейкина, П.В. Табахьян, В.М. Щуров, М. Альбрехт, Г. Баузингер, Й. Эккард, Е. Клузен, Л. Рерих, Г. Штробах. Однако в работах песни рассматривались только как объекты фольклористики, литературоведения и переводоведения, лингвистический анализ текстов ННП представлен в работе Л.П. Кучуковой [5]. В рамках данного исследования совмещены два подхода к изучению и интерпретации концептов в текстах ННП, в частности когнитивный и лингвокультурный, исходя из положения о принадлежности концепта как ментального образования национальному культурному сознанию, а также поддерживая идею С.Г. Воркачева о неоспоримой связи языка с культурой, орудием и ипостасью которой он является [2, с. 64].

Антропоцентрический тезис Протагора о том, что человек – мера всех вещей, находит свое отражение в объеме и разнообразии когнитивно-

семантического содержания одноименного концептуального домена, составляющего практически половину концептуального пространства ННП (45%) и концентрирующего народные представления о наиболее значимых явлениях внутреннего и внешнего мира человека. Противоречие между внутренним (биологическим) и внешним (социальным) аспектами бытия человека является главной предпосылкой его существования, поскольку «социальность – это деятельное внешнее проявление и утверждение внутреннего «Я» [1].

Признаком, объединяющим отдельные концептуальные единицы в гиперконцепт **ЧЕЛОВЕК БИОЛОГИЧЕСКИЙ**, является образ человека как живого существа с присущими ему физиологическими особенностями и витальными потребностями. Дальнейшая конкретизация этого признака осуществляется гипоконцептами ПОЛ, ВОЗРАСТ, ТЕЛО и СОСТОЯНИЕ, архитектура которых отражает архаические антонимические оппозиции, заданные бинарностью фольклорной оценки.

Структура гипоконцепта ПОЛ включает всего две единицы: MANN и WEIB, противопоставленных друг другу по природе концептуализируемых ими существей – мужского и женского начала соответственно. Несмотря на их комплементарность, MANN и WEIB демонстрируют функциональную и количественную асимметричность. Будучи генеративным концептом, MANN обнаруживает относительно высокую продуктивность и инициирует 6% межконцептных комбинаций, зафиксированных в ННП (в том числе и с WEIB), в то время как сам WEIB актуализируется как деривативный концепт и участвует лишь в 1% комбинаций. Очевидно, это объясняется представлением о подчиненной, зависимой роли женщины, характерным для мировоззрения традиционного патриархального крестьянства. Сравним: *Er warf*

ihr das Netz wohl über'n Leib, / wohl über'n Leib. / Da ward sie des jungfrischen Jägers Weib, / des Jägers Weib.

Незначительная роль концепта WEIB в дискурсе ННП обусловлена, вероятно, еще и тем, что идея женского начала находит воплощение в народно-песенных текстах преимущественно путем актуализации генеративного концепта MÄDCHEN (Сравним: Doch das Schau'n nach hübschen Mädchen / die so freundlich nach mir sehn, / nach den braunen, nach den blonden / wirst du mir doch zugestehn...), лидирующего по частотности и количеству инициируемых комбинаций (6,14% и 12% соответственно). Однако ввиду того, что основным признаком MÄDCHEN, порождающим большинство образных и ценностных смыслов, является «молодость» (что подтверждается самим фактом наличия обоих концептов MÄDCHEN и WEIB в концептуальном пространстве ННП), целесообразным представляется соотнесение его с гипоконцептом ВОЗРАСТ. Сравним: Drum lad ich all mein Lebentage / nie alte Weibsen auf mein' Wage'... / Drum lad ich all mein Lebentage / nur junge Mädchen auf mein' Wage' / Hüh, Schimmel, hüh ja hüh, hüh, Schimmel hüh!

Кроме упомянутого генератива MÄDCHEN, гипоконцепт ВОЗРАСТ включает также такие деривативные концепты, как ALTER, JUGEND и KIND, активно взаимодействующие между собой (In einem Polenstädtchen, / da wohnte einst ein Mädchen, / das war so schön. / Sie war das allerschönste Kind, / das man in Polen find't...). Структурирующая гипоконцепт ВОЗРАСТ оценочная бинарная оппозиция «молодой – старый» основывается на абсолютизации позитивности JUGEND, KIND и MÄDCHEN, с одной стороны, и негативности ALTER, с другой стороны: Hett ich siben wünsch in meiner gwalt, / hab ich unrecht? / so wolt ich wünschen: allzeit jung und nimmer alt; / sag mir! hab ich unrecht?

Комбинаторная активность концептов, подчиненных идее ВОЗРАСТ, также неравномерна. Высокую продуктивность демонстрируют сочетания, образуемые MÄDCHEN и KIND, в то время как JUGEND и ALTER встречаются лишь в окказиональных комбинациях, что объясняется наличием прототипического образа в когнитивной структуре первых и его отсутствием в последних. Так, фольклорный образ девушки в ННП включает такие прототипические признаки, как «светлые волосы», «голубые глаза», «алые губы», «светлая кожа», «румяные щеки», «нежность», что обеспечивает регулярные комбинации MÄDCHEN с элементами гипоконцепта ТЕЛО (Sie hat ja recht goldfarbnes Haar / und wie kristallen Äuglein klar / zart und schön Wänglein fein / und ein rosenrothes Mündelein / wem sollt solches Döckelein / nicht auf Erden die Liebste sein?). Высокая сочетаемость

концепта KIND определяется прототипическими признаками «набожность», «радость», «беззаботность», присущими его образной составляющей (Gott, lass dein Heil uns schauen; / auf nichts Vergänglich's trauen, / nicht Eitelkeit uns freun! / Lass uns einfältig werden, / und vor dir hier auf Erden / wie Kinder fromm und fröhlich sein!).

Гипоконцепт ТЕЛО формируется фольклоризированными представлениями о физической оболочке человека (LEIB), ее частях и органах (HERZ, AUGEN, BLUT, HAAR, HAND, MUND, WANGEN). Он является единственным гипоконцептом домена ЧЕЛОВЕК, чья однородная структура не содержит аксиологической бинарной оппозиции, так как объединяемые им единицы обнаруживают одинаковый оценочный вектор (положительный), а их разрозненные образные компоненты в совокупности составляют единый образ – образ человека (в дискурсе ННП – чаще всего девушки), что объясняет высокую продуктивность их сочетаний друг с другом и с концептами MÄDCHEN и SCHÖNHEIT: Sie hat ein' roten Munde / Und zwei Äuglein klar, ja klar / Auch ein' schneeweißes Leibe / Dazu goldfarbnes Haar / Das zieret sie fürwahr.

Концепты, формирующие категорию ТЕЛО, демонстрируют достаточно равномерную частотность (0,5–0,8%) и сочетаемость (0,6%), поскольку актуализируются в основном в комбинациях друг с другом. Наивысшие показатели – у генератива HERZ (2% и 3% соответственно), обладающего предельно детализированной образно-ассоциативной составляющей, которая, кроме традиционных «предметных» признаков сердца как «органа – средоточия чувств», «сосуда», «вместилища» и пр. [6, 340] (Das liebe Mädchenangesicht / vergess ich nun und nimmer nicht / das füllt mein armes Herz mit Weh / so lang – bis ich ein anderes seh), включает также антропоморфные признаки, приписываемые сердцу эмоциональные переживания, интеллектуальные способности и поведенческие шаблоны, свойственные человеку [7, с. 106]. Это значительно повышает дискурсивную востребованность концепта HERZ и расширяет спектр возможных контекстов его актуализации: Guter Mond, du sollst es wissen / weil du so verschwiegen bist / warum meine Tränen fließen / und mein Herz so traurig ist; Keine Stund in der Nacht / da nicht mein Herz erwacht / und an dich denkt / dass du mir tausendmal / dass du mir tausendmal / dein Herz geschenkt; Ei wie lacht des Wandrers Herz / Heut' am letzten Tag im März.

Интегрирующим признаком гипоконцепта СОСТОЯНИЕ является идея физического (BETRUNKENHEIT, DURST, GEBURT, GESUNDHEIT, HUNGER, KRANKHEIT, LEBEN, LEID, RUHE, SCHLAF, SCHMERZ, SCHWANGERSCHAFT, TOD) и психического

(FREUDE, ANGST, TRAUER, TRAUM, ZORN, ZUFRIEDENHEIT) аспектов существования человека, а также их внешних проявлений (LACHEN, TRÄNEN). Универсальная аксиологическая оппозиция «удовольствие – страдание», лежащая в основе его структуры, противопоставляет друг другу концепты, отражающие представления о комфортных состояниях, способствующих нормальной жизнедеятельности человека, и дискомфортных состояниях, препятствующих ей: Im Wald und auf der Heide, / da such ich meine Freude, / ich bin ein Jägersmann... / den Wald und Forst zu hegen, / das Wildbret zu erlegen, / mein Lust hab ich daran...; Ich hab mit einem jungen Ritter gespielt / ein Kindlein muß ich tragen... Ach Mutter liebste Mutter mein / ich kann nicht essen noch trinken / Macht mir ein Bettlein weiß und fein / daß ich darin kann liegen.

Продуктивность концептов, воплощающих различные аспекты состояния человека, колеблется от 0,1% до 0,7%, а их комбинаторная активность – от 0,3% до 1,7%. На их фоне отчетливо доминируют генеративы FREUDE (3,7% и 8% соответственно), а также деривативы TRAUER (1% и 2,5%), LEBEN (1,3% и 2,5%) и TOD (1% и 3,6%). Образованные ими оппозиции «радость – печаль», «жизнь – смерть» отражают идею диалектического единства противоположностей: Mein Eigen soll sie sein / Keinem Ander'n mehr als mein / So leben wir in Freud' und Leid / bis daß der Tod uns beide scheid'.

Гиперконцепт **ЧЕЛОВЕК СОЦИАЛЬНЫЙ** концентрирует представления о различных аспектах социального опыта, упорядоченного категориями СТЕПЕНЬ РОДСТВА, ОТНОШЕНИЯ, ЧУВСТВА, ИНТЕРАКЦИЯ, ЦЕННОСТИ И СОЦИАЛЬНЫЙ СТАТУС.

Составляющие гипоконцепта **СТЕПЕНЬ РОДСТВА** объединяются вокруг идеи семьи как ближайшего социального окружения человека. При этом концептам MUTTER, VATER, BRU(Е)DER и BRAUT, сигнализирующим исключительно позитивную оценку, противопоставлен единственный «антиконцепт» STIEFMUTTER. Несмотря на низкую продуктивность последнего в ННП (анализ зафиксировал его актуализацию лишь в одном народно-песенном тексте), STIEFMUTTER является одним из ключевых концептов фольклорного дискурса, восходящим к традициям брачного обмена у древних германцев, считавших, что женщина из другого рода, взятая в жены, приносит несчастья [8, с. 12]. Таким образом, когнитивной предпосылкой ценностного противопоставления концептов в рамках гипонима СТЕПЕНЬ РОДСТВА служит оппозиция «свой – чужой», где «свой» ассоциируется с любовью, заботой, доверием и защитой, а «чужой» – со злом, несчастьем, коварством и жестокостью: Lieb Mama, ich bin da, ich dein Hänschen hoppssassa / Glaube mir, ich bleib

hier. Geh nicht fort von Dir / Da freut sich die Mutter sehr und das Hänschen noch viel mehr / Denn es ist, wie ihr wißt, gar so schön bei ihr.

На аксиологической оппозиции «свой – чужой» основывается также гипоконцепт **ОТНОШЕНИЯ**, отражающий представления о любовных и дружеских межличностных связях. Положительную оценочность проявляют деривативы BUHLE, LIEBESPAAR, FREUND и FREUNDSCHAFT, концептуализирующие гармоничные отношения между людьми, объединенными общими взглядами и чувствами: Die Freundschaft bleibt die Kette / hier und an jeder Stätte, / die uns zusammen hält / Reicht euch die Bruderhände / bleibt Freunde bis ans Ende / auf dieser schönen Welt.

Им противопоставлены ANDERE(R) и FEIND, воплощающие идею конкуренции, конфронтации и разобщенности между людьми (Und als ich wieder kam zu ihr / Verdorret war der Baum / Ein anderer Liebster stand bei ihr / Jawohl es war ein Traum). Независимо от их оценочного вектора, концепты, образующие категорию ОТНОШЕНИЯ, характеризуются в целом низкой продуктивностью (0,1–0,5%). Незначительное преимущество имеют FREUND и ANDERE(R), обладающие более детализированными образно-ассоциативными составляющими.

Тесные ментальные связи объединяют элементы гипоконцептов ОТНОШЕНИЯ и ЧУВСТВА. Последний концентрирует концепты вокруг идеи субъективного оценочного отношения человека к объектам и явлениям внешнего мира, в том числе и к другим людям. В отличие от эмоциональных реакций, отражаемых подчиненными гипоконцепту СОСТОЯНИЕ единицами FREUDE, ANGST, ZUFRIEDENHEIT и прочими, чувства связаны с удовлетворением не физиологических, а духовных потребностей личности [3, с. 28].

Положительную оценку содержат ценностные компоненты таких концептов, как LIEBE, GLÜCK, HOFFNUNG и SORGLOSIGKEIT, а негативную – HASS, NEID, SCHANDE и SEHNSUCHT. Образованная тем самым оппозиция «хорошо – плохо» отражает бинарность фольклорной оценки человеческих чувств на основании утилитарного критерия, то есть исходя из их «полезности» для нормальной жизнедеятельности и взаимоотношений с другими людьми: Ach, was ist die Liebe / Für ein süßes Ding! / Mut gibt sie zur Arbeit, / Hilft sie uns verrichten.

Актуализация элементов гипоконцепта ЧУВСТВА в дискурсе ННП окказиональна, а потому их индивидуальная и комбинаторная активность не превышают 0,6%. Исключение составляет лишь генератив LIEBE, показывающий 4,4% и 11% соответственно. Такая асимметрия объясняется, во-первых, многогранностью самого чувства любви, объектом которого могут выступать

супруг, родители, дети, родина, бог и так далее, а во-вторых, его телеономным статусом в немецкой лингвокультуре, что приводит к его детальной ментальной, языковой и дискурсивной разработанности [9, с. 5].

Гипоконцепт **ЦЕННОСТИ** формируется телеономами EHRE, FREIHEIT, PFLICHT, REINE, SCHÖNHEIT, SPARSAMKEIT, TREUE, TUGEND, WEISHEIT, WISSEN, которым в рамках аксиологической оппозиции «хорошо – плохо» противопоставлены DUMMHEIT, FALSCHHEIT, HÄSSLICHKEIT, STOLZ и UNTREUE. При этом положительную оценку демонстрируют ментальные единицы, концептуализирующие объекты, явления или абстрактные идеи, которые воплощают в себе общественные идеалы и выступают благодаря этому эталоном должного, а негативную – их антиподы, объекты, явления либо идеи, подлежащие общественному порицанию: Deutschlands Jünglingen zu Ehren / will auch ich den Becher leeren / die für Ehr' und Freiheit fechten / selbst ihr Fall sei heilig mir!; O Mägdelein, o Mägdelein, / Wie falsch ist dein Gemüte! / Schwurst mir Treu' in meinem Glück, / Nun bin ich arm, du gehst zurück. / O Mägdelein, o Mägdelein, / Wie falsch ist dein Gemüte!

На фоне в целом низкой продуктивности (до 0,6%) и сочетаемости (до 1,4%) деривативов, входящих в состав гипоконцепта ЦЕННОСТИ, отчетливо выделяется SCHÖNHEIT, чья индивидуальная активность в дискурсе ННП достигает 1,6%, а комбинаторная – 2,2%. Это объясняется тем, что SCHÖNHEIT наряду с другими телеономами немецкой лингвокультуры типа LIEBE, HEIMAT, WEIN, соотнесенных с иными концептуальными доменами на основании специфики их понятийных составляющих, обладают широким спектром образно-ассоциативных признаков, способствующих реализации эстетической функции народной песни. В когнитивной структуре остальных единиц гипоконцепта ЦЕННОСТИ валоративные компоненты доминируют над образными, что позволяет им конкретизировать и тонко нюансировать в ННП актуализацию SCHÖNHEIT, LIEBE, HEIMAT, WEIN: Gott grüß mir die im braunen Rock / weil sie mir ist die liebste Dock / denn sie ist gezieret gar wol / mit Schön und Tugend wie sie sein soll ; Du mein einzig Licht, / Die Lilg und Ros hat nicht, / Was an Farb und Schein / Dir möcht ähnlich sein, / Nur daß dein stolzer Mut / Der Schönheit unrecht thut.

Элементы гипоконцепта **ИНТЕРАКЦИЯ** отражают представления о процессе (ABSCHIED, GRUSS), формах (ABSAGE, GEHEIMNIS, KLAGE, RAT, SCHWUR, SEGEN, SPIEL, TROST, VERZEIHUNG, WARTEN, ZANK), средствах (FREUNDLICHKEIT, KUSS, WORT), обстоятельствах (TREFFEN, TRENNUNG) и участниках (LEUTE) коммуникативного взаимодействия и обнаруживают не только положительную или отрицательную их оценку,

но также амбивалентную. При этом квалификация того или иного коммуникативного явления основывается не столько на утилитарном, сколько на гедоническом (сенсуальном) критерии, лежащим в основе аксиологической оппозиции «удовольствие – страдание»: Wahre Liebe ist zufrieden / Sei's ihr kärglich auch beschieden / Dennoch froh und wohlgenut / Unter liebevollen Küssen / Schmeckt ihr auch der kleinste Bissen / Überschwenlich süß und gut; Lauter Augen feucht von Tränen / lauter Herzen voll von Gram! / Keiner kann es sich verhehlen / daß er schweren Abschied nahm.

Амбивалентность проявляют концепты LEUTE и WORT. Первый отражает представления о лицах, прямо или опосредованно участвующих в коммуникации, чья оценка зависит от того, разделяют ли они чувства, взгляды или интересы адресанта (Und fröhliche Leute / die ziehen mit uns auf und ab / von Lande zu Lande / mit rüst'gem Wanderstab). В свою очередь концепт WORT воплощает идею вербального средства коммуникации, самого по себе не имеющего оценки и приобретающего ее в зависимости от вкладываемого содержания: Und in der Trennungsstunde, / da kam aus ihrem Munde, / das schönste Wort; Nur daß dein strenges Wort / Mich wehrt vom süßen Port.

Продуктивность концептов категории ИНТЕРАКЦИЯ не превышает 0,8%, а сочетаемость – 1,4%, однако в отличие от элементов других гипоконцептов, их дискурсивная активность оказывается более равномерной.

Интегративным признаком гипоконцепта **СОЦИАЛЬНЫЙ СТАТУС** является представление о положении, занимаемом индивидом в обществе благодаря его происхождению или трудовой деятельности. Характерной особенностью этой категории является отсутствие единого критерия оценки. Так, главной аксиологической оппозицией, на которой основывается противопоставление концептов KAISER/KÖNIG, RITTER, WIRT(IN), BAUER, с одной стороны, и KNECHT, с другой стороны, является оппозиция «богатый – бедный»: O dann schlaf ich ruhig ein / Freue mich nicht wenig / Bin vergnügt und kann es sein / Mehr als unser König / Seine Schätz' und seine Macht / Nähm' ich nicht für solche Nacht ; Brauns Mägdlein las mich unverschmecht / ich bin meins Guts ein armer Knecht / und bin wol deines gleichen).

Как показывает контекстуально-интерпретативный анализ, положительная оценка в структуре концептов BOTE и ARZT обусловлена представлениями о пользе, приносимой представителями соответствующих профессий, а значит, основана на утилитарном критерии (Frau Nachtigall, mach dich bereit / der Tag bricht an, es ist hoch Zeit / Du sollst mein treuer Bote sein / wol zu der Allerliebsten mein), а оценка концепта JÄGER – на гедоническом критерии, предполагающем удовольствие от

выполняемой работы (*Es jagt ein Jäger wohlgenut / Er jagt aus frischem freien Mut / Wohl unter ein grüne Linden; / Er jagt derselben Tierlein viel / Mit seinen schnellen Winden*). При этом апелляция к концептам с негативной оценкой, основанной на тех же критериях, ННП не содержит, а следовательно, говорить о наличии аксиологических оппозиций в данном случае неправомерно.

Частотность концептов, подчиненных идее СОЦИАЛЬНЫЙ СТАТУС, едва достигает 0,4%, а комбинации с их участием единичны. Такая «эпизодическая» роль этих ментальных единиц в формировании дискурса ННП обусловлена тем, что их актуализация, осуществляемая посредством сравнений, аллегорий и персонификации, служит исключительно для создания образности, в то время как в формировании смысловой «ткани» дискурса они не участвуют: *Die Lerch' als Morgenbote / sich in die Lüfte schwingt / eine frische Reisenote / durch Wald und Herz erklingt*.

Итак, иерархическая структура концептуального домена ЧЕЛОВЕК формируется гиперконцептами ЧЕЛОВЕК БИОЛОГИЧЕСКИЙ И ЧЕЛОВЕК СОЦИАЛЬНЫЙ, гипонимы которых представлены категориями ПОЛ, ВОЗРАСТ, СОСТОЯНИЕ, ЧУВСТВА, ОТНОШЕНИЯ, СОЦИАЛЬНЫЙ СТАТУС и прочими. Последние создаются аксиологическими бинарными оппозициями «мужчина – женщина», «молодой – старый», «хорошо – плохо», «свой – чужой», «богатый – бедный», противопоставляющими друг другу концепты с разной оценкой и проявляющими при этом количественную асимметрию с абсолютным преимуществом «положительных» концептов. Наивысшую продуктивность и сочетаемость демонстрируют MÄDCHEN, KIND, HERZ, FREUDE, LIEBE и SCHÖNHEIT, воплощающие традиционные ценности патриархального немецкого крестьянства и лежащие в основе разворачивания фольклорного дискурса.

Литература

1. Бабаев Ю.В. Основы философии : [учебное пособие] / Ю.В. Бабаев [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://eurasia-land.ru/txt/babaev/25.htm>.
2. Воркачев С.Г. Алгебра смысла: имя концепта / С.Г. Воркачев // Вестник Иркутск. гос. лингвистич. ун-та. – Иркутск, 2012. – № 1(17). – С. 142–150.
3. Додонов Б.И. В мире эмоций / Б.И. Додонов. – К. : Политиздат, 1987. – 140 с.
4. Жиров М.С. Народное музыкальное творчество как философско-культурологическая категория / М.С. Жиров, Т.А. Селюкова // Научные ведомости БелГУ. Серия «Философия. Социология. Право». – 2011. – № 2(97). – Вып. 15. – С. 146–156.
5. Кучукова Л.П. Грамматическая характеристика народно-песенного лирического дискурса : автореф. дис. ... канд. филол. наук : спец. 10.02.04 / Л.П. Кучукова. – Тверь : ТГУ, 2004. – 18 с.
6. Пименова М.В. Концепт СЕРДЦЕ: образ, понятие, символ / М.В. Пименова. – Кемерово : КемГУ, 2007. – 500 с.
7. Романенко Т.А. Антропоморфизм сердца и Herz / Т.А. Романенко // Вестник Челябинск. гос. ун-та. Филология. Искусствоведение. – 2011. – № 37(252). – Вып. 61. – С. 104–108.
8. Сікорська І.М. «Мати й мачуха» в українській та німецькій казковій прозі (опозиція образів): автореф. дис. ... канд. филол. наук : спец. 10.01.07 / І.М. Сікорська ; Київськ. нац. ун-т імені Т.Г. Шевченка. – К., 2010. – 22 с.
9. Смоленцева М.В. Эмоциональный концепт «любовь» в песенном дискурсе (на материале русского, немецкого и горномарийского языков) : автореф. дисс. ... канд. филол. наук : спец. 10.02.20 / М.В. Смоленцева ; Чуваш. гос. ун-т им. И.Н. Ульянова. – Чебоксары, 2009. – 20 с.

УДК 811.112.2'276.6:62

Школьна Н. О.

НІМЕЦЬКА ФАХОВА МОВА ПРОМИСЛОВОЇ АВТОМАТИЗАЦІЇ В СТРУКТУРІ ЗАГАЛЬНОНАЦІОНАЛЬНОЇ МОВИ

Статтю присвячено огляду й систематизації підходів до вивчення питання фахової мови. Подано характеристику фахової мови на прикладі німецької мови промислової автоматизації, а також розглянуто співвідношення понять «фахова мова» й «загальнонаціональна мова».

Ключові слова: фахова мова, загальнонаціональна мова, термін, термінологія.

Школьная Н. О. Немецкий язык для специальных целей промышленной автоматизации в структуре общенационального языка. – Статья.

Статья посвящена обзору и систематизации подходов к исследованию языка для специальных целей. В работе представлена характеристика языка для специальных целей на примере немецкого языка промышленной автоматизации, а также рассматривается соотношение понятий «язык для специальных целей» и «общенациональный язык».

Ключевые слова: язык для специальных целей, общенациональный язык, термин, терминология.

Shkolna N. O. The German language for specific purposes of industrial automation in the structure of language for general purposes. – Article.

The article deals with observing and substantiation of approaches to studying of language for specific purposes. The language for specific purposes illustrated by the German language of industrial automation is described as well as the correlation between the notions "language for specific purposes" and "language for general purposes".

Key words: language for specific purposes, language for general purposes, term, terminology.

Сьогодні значну увагу приділено розгляду функціонування мови в різних сферах суспільного життя, про що свідчать численні дослідження термінологічних одиниць у різноманітних сферах спілкування. Розробці та дослідженню теоретичних і практичних засад присвячено праці Л. Гоффманн, В.П. Даниленко, В.М. Лейчик, С.В. Гринев-Гриневич, К.Я. Авербух та інших. Оскільки нині спеціальна лексика англійської, німецької та інших розвинутих мов у більшості сфер знань не являє собою впорядкованої системи, яка б відповідала сучасному рівню науки й запитам практики [3; 5], питання статусу й опису понять «фахова мова» і «загальнонаціональна мова», визначення місця фахової мови в загальнонаціональній є актуальними.

Мета студії полягає у визначанні співвідношення між фаховою мовою та загальнонаціональною на прикладі німецької фахової мови промислової автоматизації. Для досягнення зазначеної мети визначено такі завдання: 1) дати визначення поняттю «фахова мова промислової автоматизації», 2) встановити місце фахових мов у загальнонаціональній мові на прикладі німецької фахової мови промислової автоматизації, 3) узагальнити особливості фахових мов (ознаки, функції, типи).

Фахові мови, представлені в національних мовах самостійними субстандартами з власним термінологічним інструментарієм, частотними граматичними структурами й стилістичними особливостями, забезпечують комунікації на різних рівнях залежно від учасників комутації, форми її реалізації в мовленні (усна чи письмова) та функціональної дисперсії фахової мови (фахова мова, мова-посередник, мова виробництва, мова споживачів тощо). Вивченню фахових мов приділяють значну увагу як українські, так і зарубіж-

ні вчені. Це питання у своїх працях розглядали О.О. Реформатський, Д.С. Лотте, В.В. Виноградов, Т.Р. Кияк та інші.

Усі національні мови економічно розвинутих країн на певному етапі піддаються розшаруванню на загальнолітературну (language for general purposes – LGP) і багаточисленні мови для спеціальних цілей, мови професійного спілкування (language for special purposes – LSP). У німецькомовних країнах мову професійного спілкування називають *Fachsprache* [1, с. 27], хоча в лінгвістичній літературі можна знайти й такі назви, як «Abreitsprache», «Berufssprache», «Handwerkersprache». Російські лінгвісти О.В. Суперанська, Н.В. Подольська, Н.В. Васильєва використовують терміни «мова для спеціальних цілей» і «спеціальна мова». У британській та американській лінгвістиці використовується термін «language for special purposes» на позначення фахової лексики [13, с. 63]. Термін LSP домінує не тільки в англійській літературі, у матеріалах численних міжнародних форумів, а й у багатьох інших розвинутих мовах [1, с. 28]. У В.М. Лейчика знаходимо термін «мова для спеціальних цілей» як засіб спілкування в кожній зі спеціальних сфер [10, с. 9]. Т.Р. Кияк вважає, що українським мовознавцям треба визнати більш поширеного терміна «фахова мова», який не повинен викликати заперечень і який можна вважати достатньо вмотивованим. Учений додає, що функціонування цієї мови забезпечується винятково чітко встановленою термінологією [7, с. 142]. У нашій роботі терміни «фахова мова» і «LSP» вживаємо як синоніми.

Поняття «фахова мова» вперше з'явилося в німецькій мові. Воно охоплювало те, що тепер називають термінологією, тобто використан-

ня обмежувалося лексико-семантичним рівнем [5, с. 174]. Аналіз робіт вітчизняних і зарубіжних лінгвістів виявив, що на сьогодні більшість дослідників користується дефініцією Л. Хоффмана, який визначає фахову мову як сукупність усіх мовних засобів, які застосовуються в професійно замкнутій сфері комунікації з метою забезпечення порозуміння між людьми, які працюють у цій сфері [15, с. 53].

Згідно з державним стандартом України «Термінологія. Визначення основних понять» фахова мова – це «підсистема мови, у якій використовують термінологію та інші мовні засоби, призначені для запобігання неоднозначності спілкування в конкретній предметній галузі» [6, с. 2]. За В.В. Левицьким фахова мова – це спеціальна мова галузі науки чи техніки, яка відрізняється спеціальною лексикою від загальноживаної мови [10, с. 338].

Таким чином, під термінологією промислової автоматизації розуміємо сукупність сформованих термінів, які використовуються для позначення процесів і понять у сфері автоматизації різних промислових процесів під час передачі науково-технічної інформації.

Питання співвідношення фахових мов до загальнонаціональної широко розглядалося в 70-х роках представниками Празького лінгвістичного гуртка. Мови для спеціальних цілей трактувалися як функціональні різновиди сучасних національних мов, як підсистеми цих мов, що використовуються в спеціальних сферах суспільних відносин [11, с. 9]. Т.Р. Кияк зазначає, що об'єкт дослідження фахових мов становлять особливості мови певної галузі науки, при цьому фахова мова певною мірою протиставляється загальноживаній, хоча словниковий запас першої бере початок саме з другої [8, с. 138].

К.Я. Авербух та О.М. Карпова вважають доречним під час стратифікації національної мови дотримуватися такої дихотомії: мова для загального спілкування – мови для спеціального спілкування. LSP і LGP є мовами нормованими й такими, що активно регулюються. Відрізняються вони лише тим, що в LGP функціонують тільки лексичні одиниці національної мови, а в LSP, крім одиниць національної мови, залучаються одиниці спеціальної номінації (терміни конкретних предметних областей), для розкриття значення яких достатньо тлумачення (а не дефініції) [1, с. 28]. Не менш важливою відмінністю між LGP і LSP є їх стильова диференціація. Традиційні погляди на LSP визначають такі особливості: а) наявність у LSP і відсутність у LGP спеціальної термінології; б) соціальні та професійні відмінності термінології в структурі мов, які зіставляються [1, с. 28–29].

Взаємовідношення між загальнонаціональною й фаховою мовами представлені в роботах Б.М. Головіна та Р.Ю. Кобріна, які використовують тер-

мін «термінологія», а не «фахова мова» чи «мова для спеціальних цілей». Визначаючи національну мову як складну, динамічну й цілеспрямовану культурно-історичну систему, яка об'єднує всі різновиди мовленнєвого функціонування, лінгвісти дотримуються точки зору, що в російську національну мову як єдину систему входять всі різновиди російського мовлення: літературна мова, мова науки й техніки, розмовно-побутова й літературно-розмовна форми мови, територіально-соціальні діалекти [цит. за: 2, с. 9].

Очевидним є зв'язок фахових мов із національною. О.В. Суперанська, Н.В. Подольська і Н.В. Васильєва наголошують, що підмови як сфери існування спеціальної лексики нерозривно пов'язані з національною мовою. У них спільна фонетика та граматики. Відмінності простежуються переважно в лексиці, особливий для кожної підмови [13, с. 33]. Розглядаючи ознаки фахової мови, автори відзначають бідність мови для спеціальних цілей на виразні засоби. Нетерміни в мові для спеціальних цілей – звичайне явище, що сприяє підтримці комунікації. Оскільки будь-який спеціальний текст будується на показі відношень понять у просторі й часі, він не може не включати слів загальної лексики в їх загальноприйнятому значенні [13, с. 65].

В.П. Даниленко визначає загальнонаціональну мову як родове поняття, у яке входить літературна мова, діалекти, просторіччя, жаргони. Оскільки загальнолітературна мова є функціонально складним явищем, до її складу лінгвіст відносить самостійні різновиди, наприклад мова художньої літератури, розмовно-побутова мова. Як зазначає В.П. Даниленко, самостійний функціональний різновид загальнолітературної мови називається мовою науки чи науки й техніки [4, с. 6–8].

Цікавий погляд на фахові мови пропонують І.П. Масаліна та В.Ф. Новодранова. Автори наголошують, що субмови не є складовими мови, які в сумі дають мову в цілому. Вони являють собою множини, що пересікаються, тобто значна частина елементів одночасно входить у різні субмови [12, с. 18].

Сукупність мовних засобів Л. Гоффманн тлумачить не тільки як фонетичні, морфологічні й лексичні елементи та правила синтаксису, а також їх функціональну взаємодію під час будь-яких можливих актів комунікації. Серед цих засобів науковець виокремлює три класи:

- мовні засоби, які наявні в усіх субмовах;
- мовні засоби, які наявні в усіх фахових мовах;
- мовні засоби, які наявні тільки в одній фаховій мові [14, с. 53–54].

Л. Гоффманн пропонує класифікувати фахові мови відповідно до їх предметної співвіднесеності, виділяючи при цьому декілька рівнів в окремій фаховій мові: ступінь абстрактності, специфіку

мовних засобів, сферу функціонування, учасників комунікації. Таким чином, майже кожна фахова мова розшаровується на страти: мову теоретичних і фундаментальних наук, мову прикладних наук і техніки, мову матеріального виробництва й мову сфери споживання. Основні характеристики кожної страти – це ступінь абстрактності, мовна форма вираження, середовище функціонування та користувачі. У фаховій мові можуть бути всі страти або деякі з них [14, с. 155].

Умовно фахові мови поділяють на декілька видів за рівнем абстрактності:

1) найвищий ступінь абстрактності (штучні символи, формули – базові теоретичні науки);

2) дуже високий ступінь абстрактності (експериментальні науки – комунікація між науковцями);

3) високий ступінь абстрактності (мови з дуже великою часткою фахової термінології й чітко обумовленим синтаксисом – прикладні науки);

4) низький ступінь абстрактності (мови з досить значною часткою фахової термінології та відносно незв'язним синтаксисом – сфера матеріального виробництва);

5) дуже низький рівень абстрактності (мови з незначною кількістю фахових термінів і незв'язним синтаксисом) [9, 29–30].

Фахова мова промислової автоматизації має високий рівень абстрактності, оскільки вона включає вузьку фахову термінологію та термінологію суміжних галузей науки.

Дослідження дефініції поняття «фахова мова» дало можливість І.П. Масаліній виокремити такі ознаки фахових мов: співвідношення з певною предметною галуззю; специфічне коло користувачів; обмежена порівняно з загальною мовою кількість функцій; базування на системі загальнонаціональної мови [12, с. 29].

Функції мови науки повністю не «накладаються» на функції загальнолітературної мови, оскільки мова науки є засобом пізнання дійсності (гносеологічна функція), засобом фіксації, збереження, передачі інформації про результати дослідницької та практичної діяльності (інформаційно-комунікативна функція) [4, с. 9–10]. Основна функція фахової мови – це інформаційний обмін знаннями для забезпечення взаєморозуміння в певній професійній сфері.

Науковці визначають основні ознаки фахових мов:

- тісний зв'язок із певною галуззю науки;
- специфічний набір мовних одиниць;
- використання мовних структур загальнозживаної мови в межах фахової мови;
- відповідність нормам загальнозживаної мови (морфологія, лексика, синтаксис, жанровий поділ);
- наявність писемної й усної форм;
- базування на системі загальнонаціональної мови;
- певне коло користувачів;
- менша кількість функцій порівняно із загальною мовою [12; 14].

Фахові мови не обмежуються лексичними одиницями тільки однієї національної мови. Німецька фахова мова промислової автоматизації у своєму складі налічує значну кількість термінів англійської мови (наприклад, *Display, Byte, Hardware*), французької (*Relais*), арабської (*Algebra*) мов, а також гібридні складні терміни, де одна чи більше основ запозичені з англійської чи французької мови (наприклад, *Byteaustauschfunktion, Softwareingenieur, Softwarehilfsmittel, Relaisfernmessungssystem, On-line-Datenanzeige*).

З точки зору граматики, морфології та синтаксису німецькій фаховій мові промислової автоматизації властиві ознаки загальнонаціональної мови. Фахова мова відрізняється від неї лише наявністю особливих лексичних підсистем у фахових текстах і редукованою системою синтаксису.

Проведений аналіз дає можливість зробити такі висновки. Не існує універсального погляду вітчизняних і закордонних науковців щодо тлумачення поняття «фахова мова» та її статусу. Німецька фахова мова промислової автоматизації є функціональним різновидом загальнонаціональної мови, яка сформувалася на основі граматичної, морфологічної й синтаксичної системи літературної мови й безпосередньо пов'язана з нею. Відмінність між загальнонаціональною та фаховою мовами становить лексична термінологічна складова фахової мови. Фахова мова промислової автоматизації, основною одиницею якої є термін, має спільні ознаки та функції (інформаційно-комунікативну, гносеологічну) із загальнонаціональною мовою та використовується для потреб професійної комунікації.

Перспективним вважаємо дослідження історії виникнення німецької фахової мови промислової автоматизації.

Література

1. Авербух К.Я. Лексические и фразеологические аспекты перевода : [учебное пособие] / К.Я. Авербух, О.М. Карпова. – М. : Издательский центр «Академия», 2009. – 176 с.
2. Головин Б.Н. Лингвистические основы учения о терминах : [учебное пособие] / Б.Н. Головин, Р.Ю. Кобрин. – М. : Высшая школа, 1987. – 104 с.
3. Гринев-Гриневиц С.В. Терминоведение : [учебное пособие] / С.В. Гринев-Гриневиц. – М. : Издательский центр «Академия», 2008. – 304 с.

4. Даниленко В.П. Русская терминология: опыт лингвистического описания / В.П. Даниленко. – М. : Наука, 1977. – 246 с.
5. Дудок Р.І. Проблема значення та смислу терміна в гуманітарних науках : [монографія] / Р.І. Дудок. – Львів : Видавн. центр ЛНУ ім. І. Франка, 2009. – 358 с.
6. ДСТУ 3325-96: Термінологія. Визначення основних понять. – К. : Держстандарт України, 1996. – 47 с.
7. Кияк Т.Р. Компресія інформації у науково-технічному перекладі як об'єкт лінгвістики фахових мов / Т.Р. Кияк. // Мовні і концептуальні картини світу : збірник наукових праць. – К. : Вид. дім Д. Бураго, 2010. – Вип. 30. – С. 142–146.
8. Кияк Т.Р. Фахові мови як новий напрям лінгвістичного дослідження / Т.Р. Кияк // Іноземна філологія. – Львів : ЛНУ імені І. Франка, 2009. – Вип. 121. – С. 138–142.
9. Кияк Т.Р. Теорія і практика перекладу. Німецька мова : [підручник] / Т.Р. Кияк, А.М. Науменко, О.Д. Огуй. – Вінниця : Нова книга, 2006. – 592 с.
10. Левицький В.В. Лексикологія німецької мови : [посібник] / В.В. Левицький. – Вінниця : Нова Книга, 2014. – 392 с.
11. Лейчик В.М. Терминоведение: предмет, методы, структура / В.М. Лейчик. – изд. 4-е. – М. : Книжный дом «Либроком», 2009. – 256 с.
12. Массалина И.П. Дискурсивные маркеры в английском языке военно-морского дела : [монография] / И.П. Массалина, В.Ф. Новодранова. – Калининград : Издательство ФГОУ ВПО «КГТУ», 2009. – 278 с.
13. Суперанская А.В. Общая терминология: вопросы теории / [А.В. Суперанская, Н.В. Подольская, Н.В. Васильева] ; отв. ред. Т.Л. Канделаки. – изд. 6-е. – М. : Книжный дом «ЛИБРОКОМ», 2012. – 248 с.
14. Hoffmann L. Fachsprachen als Subsprachen / L. Hoffmann // Fachsprache. – Berlin ; New York : Walter de Gruyter, 1998. – 388 S.
15. Hoffmann L. Kommunikationsmittel Fachsprache / L. Hoffmann. – Berlin : Akademie Verlag, 1987. – 308 S.

УДК 81'276.6+811.111+81'342.9

Юмрукуз А. А.

ІНТОНАЦІЯ МОВЛЕННЄВИХ АКТІВ ПОВНОЇ Й НЕПОВНОЇ ЗГОДИ В ДІЛОВОМУ ДІАЛОГІЧНОМУ ДИСКУРСІ

Статтю присвячено дослідженню інтонаційних особливостей мовленнєвих актів повної й неповної згоди. На основі проведеного інструментально-фонетичного аналізу на матеріалі англомовного (американський варіант) ділового діалогічного дискурсу визначено певні інваріантні моделі інтонаційного оформлення мовленнєвих актів повної та неповної згоди.
Ключові слова: діловий діалогічний дискурс, мовленнєвий акт згоди, повна й неповна згода, інтонація.

Юмрукуз А. А. Интонация речевых актов полного и неполного согласия в деловом диалогическом дискурсе. – Статья. *Статья посвящена исследованию интонационных особенностей речевых актов полного и неполного согласия. На основе проведенного инструментально-фонетического анализа на материале англоязычного (американский вариант) делового диалогического дискурса определяются инвариантные модели интонационного оформления речевых актов полного и неполного согласия.*

Ключевые слова: деловой диалогический дискурс, речевой акт согласия, полное и неполное согласие, интонация.

Yumrukuz A. A. Intonation of speech act of full and partial consent in dialogical business discourse. – Article.

The article presents the research of intonational peculiarities of speech acts of full and partial consent in dialogical business discourse. Based on the results of instrumental and phonetic analysis carried out on the material of English (American variant) dialogical business discourse, invariant models of speech acts of full and partial consent are determined.

Key words: dialogical business discourse, speech act of consent, full and partial consent, intonation.

У світлі останніх тенденцій у філологічній науці, а саме з перенесенням фокусу з власне мови на користувача мови, з опису мови як сталої структури на її функціонування в процесі комунікації, усе більше уваги лінгвістів приділяється дослідженню зв'язку інтенції, комунікативного наміру мовця та мовних засобів його реалізації, аналізу мовленнєвих, дискурсивних актів як мовленнєвої взаємодії мовця та слухача з урахуванням адресантного, адресатного, контекстуального й іллокутивного аспектів. Мовленнєвий акт повної або неповної згоди є реалізацією відповідних комунікативних інтенцій, які виражаються за допомогою мовних засобів різних рівнів, зокрема лексичних, граматичних, інтонаційних. У статті увагу приділено саме інтонаційним засобом вираження повної або неповної згоди в діалогічному діловому дискурсі.

Дослідженню згоди в цілому й мовленнєвого акту згоди зокрема присвячено чимало лінгвістичних праць, у яких обґрунтовується лінгвістичний статус згоди (В.М. Василін, І.В. Галактіонова, Н.Т. Войцехівська, Т.М. Колокольцева, Т.М. Свиридова, О.В. Озаровський та інші), виокремлюються її певні комунікативно-прагматичні смисли (А.Д. Зербіно, І.М. Рудик, М.К. Любимова, К.О. Оразолінова, О.М. Ружнікова та інші); у межах дисертаційних досліджень вивчаються інтенціональні смисли згоди в дискурсі ділових нарад і переговорів («Интенциональные смыслы согласия и несогласия в русских и немецких дискурсах совещаний и переговоров» М.К. Любимовой), аналізується інтонація реактивного мовленнєвого акту згоди порівняно з інтонацією ініціального мовленнєвого акту («Інтонаційне вираження категорії згоди/незгоди у французькому діалогічному мовленні (експериментально-фонетичне дослід-

ження)» Е.М. Андрієвської). Проте, як засвідчив аналіз літературних джерел із цієї проблематики, інтонація англомовних мовленнєвих актів повної й неповної згоди в цілому та на матеріалі ділового дискурсу зокрема є недостатньо вивченою, що зумовлює актуальність проведення досліджень у цьому напрямі.

Метою статті є визначення дистинктивних ознак інтонації мовленнєвих актів повної й неповної згоди в діловому діалогічному дискурсі.

Згода є складною та багатоаспектною категорією, що виступає об'єктом таких соціогуманітарних дисциплін, як філософія, зокрема соціальна філософія, риторика, логіка, соціологія, теорія конфліктології та лінгвістика. Так, згоду (консенсум) розуміють як загальну властивість універсуму, гармонізацію суспільства; саме згода стала основою риторичної концепції гармонізуючого діалогу.

Згода як лінгвістична категорія визначається найбільш узагальнено як тотожність, збіг позицій, точок зору двох комунікантів.

Категорія згоди кваліфікується різними лінгвістами як функціонально-семантична (М.Т. Свиридова, Н.І. Поройкова, О.М. Морозова), інтракціональна (О.М. Ружнікова, О.М. Морозова), комунікативна (І.В. Галактіонова, Н.І. Поройкова, Т.В. Матвеева, Т.Г. Михальчук) категорія. Ми розглядаємо згоду як комунікативно-прагматичну категорію, суть якої полягає в збігові поглядів комунікантів, що виражається у відповідних комунікативних інтенціях мовця в умовах певної прагматичної ситуації.

Досліджуючи функціонування згоди в діалогічному дискурсі, її розглядають або як тональність і лінію поведінки в діалозі, або як окрему комунікативну реакцію на висловлювання спів-

розмовника, тобто як мовленнєвий акт. Під мовленнєвим актом згоди ми слідом за І.М. Рудик розуміємо «вербальну взаємодію мовця та слухача, що представляє собою позитивну відповідь-реакцію на попередню частину дискурсу, ілюктивною метою якого є маркування змісту висловлення співрозмовника як такого, що відповідає дійсності або інтересам (можливостям) мовця» [2, с. 12].

За обсягом згода поділяється на повну й неповну. Під повною розуміють таку згоду, коли думка, намір, бажання комуніканта повністю співпадають із думкою, наміром, бажанням комунікатора, що виражається в реактивному мовленнєвому акті; неповна ж згода має місце в тому випадку, коли думка, намір, бажання комуніканта частково співпадають із думкою, наміром комунікатора, при цьому комунікант у реактивному мовленнєвому акті надає певну умову, за якої він погодиться з комунікатором, або в його згоді присутня деяка невпевненість (М.К. Любимова, О.В. Озаровський, О.Н. Ружникова).

До повної згоди дослідниками відносяться такі комунікативно-прагматичні види згоди, як згода-підтвердження, згода-схвалення, згода-дозвіл, згода-підкорення, згода-обіцянка, згода-договір; неповна згода представлена такими видами, як невпевнена згода, пасивна згода, згода-поступка, фальш-згода, згода з умовою (К.О. Оразолінова, М.В. Баделіна).

Особливого значення згода набуває в діловому дискурсі, адже головною метою цього виду дискурсу є саме досягнення згоди. Діловий дискурс, що належить до інституціонального типу дискурсу, характеризується високим ступенем регламентованості, що передбачає, зокрема, дотримання принципів кооперації та ввічливості; у постулатах останнього поряд із максимами такту, великодушності, схвалення, скромності, симпатії знаходиться максима згоди. Необхідність дотримання зазначеного принципу, прагнення до згоди й максимальної елімінації негативного ефекту незгоди в діловому діалогічному дискурсі часто стає причиною використання мовленнєвих актів неповної згоди.

Повнота/неповнота згоди реалізується в мовленні різними засобами, зокрема лексичними, граматичними, інтонаційними. До лексичних засобів вираження повної або неповної згоди відносять відповідні алокутори: інтенсифікатори (*surely, definitely, exactly*) та деінтенсифікатори (*possibly, maybe*). Граматичними засобами вираження неповноти згоди є найчастіше граматичні конструкції з дієсловами умовного стану на кшталт *That might be possible, we could agree that, I would tend to agree* та інші.

Особливу роль під час вираження повноти/неповноти згоди відіграють інтонаційні засоби. Інтонація під час реалізації згоди певного обсягу

може мати односпрямовану з лексико-граматичними засобами дію, тобто дублювати/підсилити/ослаблювати відтінки смислів, переданих лексико-граматичними засобами, або виступати самостійним, іноді єдиним актуалізатором певного комунікативно-прагматичного смислу згоди.

Найчастіше в діалогічному дискурсі інтонація мовленнєвого акту згоди як акту реактивного (у формальному плані – репліки-реакції) аналізується порівняно з інтонацією ініціального мовленнєвого акту (репліки-стимулу). Так, Р. Огден зазначає, що нейтральний, окремо взятий мовленнєвий акт власне згоди не виявляє жодних унікальних інтонаційних особливостей, які були б властиві лише йому [4, с. 1772]. Його специфіка визначається лише через аналіз змін інтонаційних характеристик від репліки-стимулу до репліки-реакції. Так, за характером зв'язку з попередньою реплікою в діалогічному мовленні репліки-реакції згоди знаходяться у відношенні «висотної узгодженості» (*pitch concord*, за Д. Бразилом), тобто висотно-мелодійні модуляції цієї репліки близькі до тих, що мали місце в репліці-стимулі [4, с. 1773; 5, с. 201].

Окрім інтонаційних особливостей зв'язку з попереднім мовленнєвим актом, висувуються припущення щодо наявності специфічних інтонаційних ознак згоди відповідно до певного стилю мовлення й вираження певної модальності (ухвалення, поступки, умови; повноти, категоричності, впевненості vs неповноти, некатегоричності, невпевненості тощо) та певних емоцій (емоційно-нейтральної згоди, емоційно позитивно забарвленої й емоційно негативно забарвленої згоди) [4, с. 1774].

Діловий діалогічний дискурс належить до офіційно-ділового стилю мовлення, серед загальних інтонаційних особливостей якого виділяють повільний і середній темп, велику кількість пауз (переважають паузи стику над паузами хезитації), середню інтенсивність, низьку або середню передшкалу, переважно поступово низхідну або ковзну шкалу, середній рівень каденції, середній частотний діапазон основного тону, максимальний негативний інтервал у шкалі (В.Л. Романюк, В.С. Слепович, Е.Б. Карневська, Е.І. Гавриленко, Ю.А. Дубовський, Ю.С. Ярцева). Незважаючи на те, що, крім загальних характеристик інтонаційного оформлення всіх текстів офіційно-ділового стилю, можливі інтонаційні модифікації в його межах залежно від ступеня офіційності, регламентованості й інтерактивності, у цілому ці узагальнені інтонаційні особливості ділового дискурсу зумовлюють певні обмеження інтонаційного оформлення мовленнєвого акту згоди, а також звужений діапазон інтонаційних модифікацій.

Мовленнєвий акт згоди зустрічається в мовленні в чистому вигляді досить рідко (Т.М. Свиридо-

ва, М.К. Любимова, О.М. Ружникова). Найчастіше ж у такому мовленнєвому акті має місце поєднання декількох модальних значень, наприклад згоди-поступки, згоди-схвалення, згоди-підтвердження тощо, тобто у функціонально-прагматичному аспекті на основний смисл згоди накладаються додаткові, периферійні інтенції мовця. У таких комбінаціях можливі різні види взаємодії просодичних засобів основної й додаткової інтенції: інтонаційний контур їх комбінації має такі ж риси, як і контур кожної з них; результуючий контур має відмінні від первинних контурів риси, або ж виникає повністю новий просодичний маркер.

Категоричність, повнота, впевненість або їх протичлени є важливими факторами інтонаційної структури мовленнєвого акту згоди. До загальних інтонаційних показників категоричності фонетисти відносять рівну або низхідну шкалу з різким зниженням тону, посилення інтенсивності в голосному центрі, дуже низький рівень каденції, середній або низький рівень перед'ядерного тону. Некатегоричність виражається через протилежні інтонаційні показники, такі як рівна або низхідна шкала з підвищенням тону, середній або іноді прискорений темп, високий або середній рівень перед'ядерного тону [3, с. 34; 1, с. 13–15].

У цьому дослідженні ми вивчали, як саме параметр повноти/неповноти згоди модифікує інтонацію мовленнєвого акту згоди в діловому діалогічному дискурсі. Матеріалом дослідження слугували аудіозаписи ділових зустрічей, конференцій, нарад, переговорів американських компаній, частина яких була відібрана з SBCSAE (Santa Barbara Corpus of Spoken American English), а частина була записана під час публічної теле-трансляції. Складання корпусу дослідження відбувалося в декілька етапів. Спочатку методом суцільної вибірки були відібрані прості інтеракції та трансакції, які на рівні одиниць мовлення відповідають діалогічним єдностям і мікродіалогам, що містили в собі мовленнєві акти згоди. На другому етапі з виділених одиниць були вибрані окремі мовленнєві акти згоди, які й склали експериментальний корпус дослідження. Мовленнєві акти згоди були представлені власне простими мовленнєвими актами згоди, які на формальному рівні відповідали реченню, або актами-функціями в межах складних актів.

Аналіз матеріалу дослідження здійснювався у два етапи: аудиторський та інструментальний аналіз.

На етапі аудиторського аналізу спочатку двом носіям американського варіанту англійської мови, зокрема викладачам-лінгвістам (проте без спеціальної фонетичної підготовки), пропонувалося прослухати обрані інтеракції та трансакції та маркувати виражену в них згоду як повну або неповну. Після цього три викладачі-фонетисти ан-

глійської мови прослуховували відібрані діалоги й характеризували згоду за такими параметрами: напрям руху основного тону; тип шкали за характером взаємного розташування наголошених і ненаголошених складів (регулярна, східчаста, скандентна та інші), діапазон тональних змін у межах синтагми (широкий, середній, вузький); гучність (підвищена або знижена); зміни гучності; позиція фразового, логічного й емоційного наголосів; темп (високий, середній, низький); наявність/відсутність коливань темпу; позиція й тип пауз (внутрішньосинтагменні, міжсинтагменні, міжфразові); тривалість міжсинтагменних та міжфразових пауз (коротка, середня, тривала).

Інструментальний аналіз здійснювався з використання програмного забезпечення PRAAT 5.0 та WaveLab. Для інструментального аналізу було відібрано 300 висловлень згоди, у яких було реалізовано мовленнєвий акт згоди. Аналізу було піддано частотний, динамічний і часовий просодичні параметри. Акустичні просодичні характеристики реєструвалися комп'ютером автоматично. Висновки за частотними, динамічними й часовими параметрами мовлення, виявлені за результатами електроакустичного аналізу, було зроблено на основі усереднених аналізованих показників.

У результаті проведеного електроакустичного аналізу було отримано такі результати. Повна згода в діловому діалогічному дискурсі характеризується такими показниками:

- мелодійний компонент – низька передшкала; скандентна, ступенчаста низхідна шкала; низька або з невеликим підйомом каденція, широкий діапазон тональних змін протягом синтагми, низхідні, висхідні або низхідно-висхідні ядерні тони;
- динамічний компонент – знижена інтенсивність у передшкالی, підвищена інтенсивність у шкалі та ядрі, середня інтенсивність каденції;
- часовий компонент – середній або прискорений темп, дещо уповільнений темп на ядрі, дуже короткі міжсинтагменні паузи.

Для мовленнєвого акту неповної згоди виявилися релевантними такі інтонаційні характеристики:

- мелодійний компонент – середня передшкала; рівна або низхідна шкала, середня або з невеликим підйомом каденція, вузький діапазон тональних змін протягом синтагми, висхідні ядерні тони;
- динамічний компонент – середня інтенсивність усіх сегментів синтагми;
- часовий компонент – середній або уповільнений темп, відсутність суттєвих коливань темпу в межах синтагми, дуже короткі міжсинтагменні паузи.

Отримані результати дали змогу визначити інваріантні дистинктивні інтонаційні ознаки повної/неповної згоди в діловому діалогічному дискурсі

та узагальнити основні відмінності, що виступають саме диференціаторами повної або неповної згоди:

– діапазон тональних змін широкий для повної згоди та вузький для неповної;

– різноманітні прості й комплексні ядерні тони для повної згоди та переважно висхідні для неповної;

– коливання інтенсивності в напрямі підвищення під час вираження повної згоди та відносно стабільна середня інтенсивність у всіх сегментах синтагми під час вираження неповної згоди;

– темп середній або прискорений під час вираження повної та середній або уповільнений за відсутності значних коливань під час вираження неповної згоди.

Отже, у результаті дослідження ми дійшли висновків про те, що інтонаційні характеристики мовленнєвого акту згоди в діловому діалогічному

дискурсі залежать від таких факторів, як офіційність мовлення, що обмежує діапазон інтонаційних модифікацій, а також наявність додаткових модальностей. Незважаючи на те, що ізольовані репліки згоди не мають власних специфічних інтонаційних контурів, таку специфіку можна простежити на рівні, зокрема, обсягу вираженої згоди, тобто повної або неповної згоди. Повнота/неповнота згоди реалізується через складну, проте чітко організовану комплексну взаємодію всіх компонентів інтонації: мелодійного, динамічного й темпорального.

Подальші **перспективи дослідження** вбачаємо в аналізі ще одного фактору, що був наведений у цій роботі, – емоційності. Доцільно буде, на нашу думку, визначити методами аудиторського й інструментального аналізів особливості мовленнєвого акту згоди, що є емоційно нейтральним або емоційно-забарвленим.

Література

1. Гарцев А.Д. Интонация семантико-прагматических разновидностей побудительных высказываний в русском языке (экспериментально-фонетическое исследование) : автореф. дисс. ... канд. филол. наук : спец. 10.02.01 «Русский язык» / А.Д. Гарцев. – М., 1992. – 29 с.
2. Рудик І.М. Комунікативно-прагматичні типи висловлювань зі значенням згоди/незгоди в сучасній англійській мові : автореф. дис. ... канд. филол. наук : спец. 10.02.04 «Германські мови» / І.М. Рудик. – Харків, 2001. – 17 с.
3. Толстококова А.В. Вариативность просодии просьбы в женской и мужской речи : дисс. ... канд. филол. наук : спец. 10.02.04 / А.В. Толстококова. – К., 1991. – 191 с.
4. Ogden R. Phonetics and social action in agreements and disagreements / R. Ogden // Journal of pragmatics. – 2006. – № 38. – P. 1752–1775.
5. Pickering L. The pragmatic function of intonation: cueing agreement and disagreement in spoken English discourse and implications for ELT / L. Pickering, H. Guiling, A. Baker // Pragmatics and prosody in ELT / ed. J. Romero-Trillo. – New York : Springer-Verlag, 2012. – P. 199–218.

РЕЦЕНЗІЇ

Нонна Шляхова

КУЛЬТУРА НОВІТНІХ УКРАЇНСЬКИХ СПІЛЬНОТ
ЗА КОРДОНОМ У ВИМІРІ ФОЛЬКЛОРИСТИЧНИХ ДОСЛІДЖЕНЬ*

Новітні українські трудові спільноти, що стали наприкінці ХХ – на початку ХХІ століття в країнах Східної та Західної Європи, дедалі більше привертають увагу сучасних учених. Історики, соціологи, антропологи, культурологи, представники інших дисциплінарних галузей намагаються осмислити історичні й соціокультурні контексти української трудової еміграції, яка здобула назву четвертої хвилі та, безперечно, має неабиякі наслідки для країни виходу емігрантів. Однак в українській науці чимдалі актуальнішим є питання, чи достатньо уваги приділяють учені дослідженню новітніх трудових спільнот. Чи цілком розглянуто науковцями феномен явища, яке звично номінують заробітчанством? Чи багато ми знаємо про українських заробітчан, яких лише в Європі налічується декілька мільйонів? Адже науковці, акцентуючи увагу на прагматичні новітнього заробітчанства, подекуди залишають за лаштунками те, що О. Пахльовська образно й влучно назвала «велетенським національним архіпелагом – розкиданими людськими островами в чужих морях» [1, с. 55].

Вочевидь, кожне наукове дослідження, у якому предметом аналізу є сучасне закордонне українство, тією чи іншою мірою ілюструє драматичну ситуацію роз'єднаної нації. Така думка прочитується також у монографії Олени Гінди «Поетична творчість української трудової спільноти в Італії початку ХХІ століття в контексті фольклорної традиції». Автор цієї наукової праці – доцент кафедри української фольклористики імені академіка Філарета Колесси Львівського національного університету імені Івана Франка. Об'єктом свого наукового дослідження вона обрала досі не відомий українській науці артефакт – вірші сучасних українських заробітчан в Італії, віднайдені вчепним у різних джерелах: від опублікованих в українськомовних засобах масової інформації в Італії до тих, що зберігаються у фольклорному архіві кафедри української фольклористики імені академіка Філарета Колесси Львівського національного університету імені Івана Франка та рукописах заробітчан з особистого архіву дослідника. Така джерельна база сприяла всебічній репрезентації самотнього доробку поетів-аматорів, більшість із яких, як виявляється, написали свій перший

вірш саме на заробітках. Учений називає цей поетичний доробок «народним літописом» та, аналізуючи згадані самотні вірші, підводить читача до висновку про слухність такої характеристики. Студіюючи заробітчанську творчість, О. Гінда поставила перед собою завдання неабиякої складності: дослідити поетичну творчість українських трудівників в Італії комплексно, а саме на тлі історичних і соціокультурних контекстів, генетичних та інтертекстуальних вимірів, а головне – зіставляючи мотиви й сюжети заробітчанських віршів ХХІ століття з мотивами та сюжетикою народних пісень про еміграцію кінця ХІХ – початку ХХІ століття. Зіставленню віддалених майже століттям, проте онтологічно споріднених народних доробків автор присвятила найбільший за обсягом розділ монографії – «Українські народні пісні про еміграцію і вірші сучасних трудових мігрантів: зіставлення сюжетно-мотивних парадигм». Таким змістово-композиційним форматом вона виразно акцентувала дисциплінарний пріоритет її праці – фольклористичний. Щоправда, домінанту такої дисциплінарної візії О. Гінда формулює також у першому розділі праці – теоретичному («Методологічні й теоретичні засади дослідження поетичної творчості української трудової спільноти в Італії»), який вирізняється особливою ґрунтовністю. У ньому дослідник аналізує досить складну матерію – полемічні візії сучасних фольклористів щодо поняття «фольклор». Окреслюючи його типологічні ознаки й межі, вона спирається на тенденції сучасної народної традиції, які впливають на зміни «фольклорного поля» та корелюють семантику терміна. Змістове наповнення терміна «фольклор» автор пов'язує також із викликами сучасної «фольклорної ситуації» й новими детермінантами фольклористичних дискурсів, при цьому звертаючи особливу увагу на концепційний внесок українських учених у розвій теоретичної фольклористичної думки.

Олена Гінда слушно підкреслює, що феномен масової літературної діяльності українських заробітчан в Італії «засвідчив існування унікальної форми творчості, у якій колективне несвідоме спільноти переважало над індивідуальним авторським» [2, с. 21]. Тексти заробітчанських віршів насправді виразно ілюструють синтез фольклор-

* Гінда О. Поетична творчість української трудової спільноти в Італії початку ХХІ століття в контексті фольклорної традиції : [монографія] / О. Гінда. – Львів : ЛНУ імені Івана Франка, 2015. – 546 с.

ного й літературного, колективного та індивідуально-авторського, що також споріднює їх із народним емігрантським мелосом. Дослідник звертає увагу на такий важливий змістовірний фактор заробітчанської творчості, як «жіноче обличчя» новітньої трудової міграції, що не могло не вплинути на зміст і поетику аналізованих віршів. Цікавим і таким, що вирізняється аналітичною фаховістю, є четвертий розділ монографії «Корпус поезій українських трудівників в Італії у генологічній оптиці: жанрова цілісність VS жанрове розмаїття», у якому проаналізовано жанрову природу корпусу заробітчанських поезій як цілісної змістоформи та запропоновано її маркування як циклу. Науковець ретельно аналізує найбільш поширені «жанрові матриці», які використовували автори поезій, звертає увагу на типові генологічні ознаки заробітчанських віршів, характеризує змістове й смислове наповнення творів. Аналіз поетичних текстів свідчить про вміння дослідника глибинно проникати в психологію творчості заробітчанок з огляду на особливі, нетипові контексти постання віршів. Вочевидь, впливи численних контекстів і текстів (у широкому розумінні поняття «текст») мотивували автора вивчити інтертекстуальний простір аналізованої творчості. Таке завдання вона

сформулювала в останньому розділі монографії «Поезія українських трудових іммігрантів в Італії в окулярі інтертекстуальності». У ньому розглянуто три різновиди інтертекстуальних виявів: заголовки заробітчанських віршів як культурний текст і паратекстуальний феномен, діалогізм поезій та функціонування в творах «чужого» слова. Мабуть, цим не вичерпуються інтертекстуальні вияви в текстах поезій, проте перспективу подальшого відчитання інтертекстів у новітній заробітчанській творчості автор намічає та окреслює.

Отже, об'ємне й усебічне дослідження матеріалу, який уперше стає об'єктом наукової обсервації – поетичної творчості українських трудових мігрантів в Італії, представлене в монографії Олени Гінди, є новим і вагомим внеском у студіювання сучасних колективізуючих форм культури, витворених нашими співвітчизниками за кордоном. Аналіз новітніх заробітчанських віршів як ілюстрації «життєстійкості» національних цінностей української традиційної культури, безперечно, збагатить сучасну фольклористику спостереженнями про непроминальну актуальність української фольклорної традиції, яка виявляє непересічний потенціал та живильні сили в нових історичних і соціокультурних обставинах.

Література

1. Пахльовська О. Майдан, простір майбутнього / О. Пахльовська // До Світла: християнський часопис українців в Італії. – 2005. – № 11(44). – С. 55.
2. Гінда О. Поетична творчість української трудової спільноти в Італії початку XXI століття в контексті фольклорної традиції: [монографія] / О. Гінда. – Львів: ЛНУ імені Івана Франка, 2015. – 546 с.

Петлюченко Н. В.

**ПОЗИЦІОНУВАННЯ СУБ'ЄКТА В АНГЛОМОВНОМУ ДИСКУРСІ РИЗИКУ:
СОЦІОКОГНІТИВНИЙ АСПЕКТ***

У своєму прагненні змінити світ, підкорити його своїм негайним і швидкоплинним потребам людина виконує дії, які обертаються для неї появою ризиків всесвітнього масштабу. Глобальні катастрофи на початку XXI століття змушують учених задуматись над тим, у якій залежності знаходиться світ від людини і людина від світу. Хоча раціоналістична традиція в науці ще займає досить міцні позиції, все частіше науковці задумуються над принциповою єдністю матеріального й ідеального світу, зрозуміти який можна лише як єдине ціле, що виявляється у найрізноманітніших множинних іпостасях. Не залишається осторонь і лінгвістична думка, пошуки і прагнення якої в останні роки полягають у спробах охопити природу мови як складного інтегрованого явища динамічного характеру.

Актуальність цієї монографії очевидна і не викликає жодних сумнівів, оскільки відкриває широкі перспективи для глибшого розуміння суб'єкта як невід'ємної частини навколишньої екосистеми взагалі, і суб'єкта дискурсивної діяльності зокрема. Адже доступним і зрозумілим світ для нас стає саме завдяки мові, оскільки об'єктивна реальність конструюється в когнітивній області наших мовних репрезентацій. Крім того, актуальність зумовлена поглибленням тенденції сучасних лінгвістичних розвідок до міждисциплінарності, що дозволяє залучення і поєднання методології не лише різних галузей лінгвістики, а й інших наук.

Дослідження Ущиної В.А., що виконане в руслі сучасних проблем мовознавства, зумовлене інтересом до вивчення соціокогнітивних аспектів дискурсивної діяльності людини в умовах цивілізаційних і парадигмальних змін як у науці, так і в суспільстві загалом. Роботою відкриваються нові напрями і горизонти для наукових пошуків у царині дискурсології, когнітивної лінгвістики і соціолінгвістики.

Новизна пропонованої монографії визначається самим об'єктом дослідження – позицією суб'єкта дискурсивної діяльності, інтерес до якого серед представників найрізноманітніших галузей лінгвістики зумовлено переосмисленням традиційних підходів до вивчення мови на шляху до розуміння того нового етапу, на якому перебуває лінгвістика. Новим є також поєднання двох дослідницьких фокусів: людини-мовця (суб'єкта), її ідентифікації у процесі творення реальної дійсно-

сті в дискурсі та за допомогою дискурсу, і ризику як дискурсивного середовища побутування людини в епоху пізнього постмодерну.

У першому розділі «Позиціонування суб'єкта в дискурсі як лінгвістична проблема» роз'яснюється трактування дискурсу у висвітленні репрезентаційного та діяльнісного підходів, симбіоз яких уможливує всебічне охоплення динаміки дискурсивного позиціонування. Крім того, простежено генезис категорій суб'єкта й ідентичності і представлено інтеракційність та ситуативну зумовленість стансу. Автор дає досить вичерпний аналіз дискурсу ризику як середовища, у якому конструюється позиція суб'єкта дискурсивної діяльності, окреслюючи дистинктивні ознаки ситуацій ризику – комунікативної та метакомунікативної, розмежування яких є визначальним для подальшого аналізу позиціонування.

У другому розділі «Лінгвокогнітивне моделювання ситуації ризику» сформовано і репрезентовано дві моделі вищезазначених ситуацій – динамічну і статичну. Динамічна модель сформована у вигляді сценарію і представляє комунікативну ситуацію ризику, тобто таку, у якій учасники комунікації перебувають безпосередньо і приймають рішення (займають позиції) щодо ризику. Запропоновано чотири фази розгортання сценарію ситуації ризику, згідно яких відповідним чином змінюється поведінка її суб'єктів. Статична модель відтворена автором як фрейм, що слугує рамкою для дослідження дискурсивної діяльності суб'єктів метакомунікативної ситуації ризику, що обговорюють ризики, перебуваючи за межами безпосередньої взаємодії, як от: в персональних розповідях, які стосуються раніше пережитого досвіду, пов'язаного з ризикованою діяльністю, або в медіа-публікаціях, де описано різноманітні ризики суспільного порядку – політичні, екологічні, технологічні і т.ін.

У третьому розділі «Позиціонування суб'єкта-учасника комунікативної ситуації ризику» проаналізовано дискурсивну поведінку суб'єкта, який приймає рішення стосовно ризику, безпосередньо знаходячись у самій ситуації. Процес прийняття рішення трактується автором як вибір суб'єктної позиції, що, відповідно, зумовлює доречність обраних прийомів і методів дослідження, які включають теорії ментальних просторів Ж. Фоконьє, міжперсональної прагматики та діалогічного синтаксису. Особливо оригінальним і новаторським

* Рецензія на монографію В. А. Ущиної «Позиціонування суб'єкта в англomовному дискурсі ризику: соціокогнітивний аспект» / Луцьк : Вежа-Друк, 2015. – 380 с.

видається використання теорії фракталів Бенуа Мандельбро для теоретичного обґрунтування механізмів виникнення ідентичності суб'єкта як продукту його серійно повторюваного позиціонування.

У четвертому розділі «Позиціонування суб'єкта-спостерігача в метакомунікативній ситуації ризику» запропоновано вивчення дискурсивної динаміки позиціонування в напрямку від особистого до соціального: досліджується перехід від репрезентації ситуативної ідентичності окремого індивіда до формування колективної ідентичності соціального суб'єкта. Проаналізовано стансо-виражальні засоби, що, з одного боку, свідчать про епістемічно-афективний статус суб'єкта позиціонування, а, з іншого, виступають соціодискурсивними характеристиками колективних позицій видань або інституцій.

Теоретична значущість рецензованої праці полягає в тому, що теоретичні та прикладні аспекти дослідження мовленнєвої поведінки людини в умовах ситуації ризику стають актуальною відповіддю науковців на запити сучасності. Уза-

гальнення філософського знання у дослідженні дискурсивної природи ризику виступає інтегративним началом у виробленні спільних принципів сучасної методології аналізу ролі суб'єкта в суспільних процесах. Теоретично значущим і перспективним є здійснене у роботі співвіднесення когнітивного, соціального, прагматичного та риторичного вимірів суб'єктного позиціонування в англomовному дискурсі ризику. Запропонована в роботі комплексна методика аналізу суб'єктного позиціонування у дискурсі ризику може бути поширена на вивчення цього явища в інших мовах та інших типах дискурсу. Таким чином, монографія не лише є суттєвим внеском до вітчизняного мовознавства, а й безперечно сприятиме становленню нової галузі лінгвістики – соціокогнітивної дискурсології.

Рецензована книга пропонується для філологів, германістів та фахівців із когнітивної лінгвістики, дискурсології, соціолінгвістики, лінгвоперсонології.

НОВИНИ, АНОНСИ НАУКОВОГО ЖИТТЯ

ХРОНІКА

МІЖКАФЕДРАЛЬНИЙ НАУКОВИЙ СЕМІНАР
«КОНТРАСТИВНІ ЛІНГВІСТИЧНІ СТУДІЇ»

10 червня 2015 р. на базі Національного університету «Одеська юридична академія» (кафедри германських та романських мов) та Міжнародного гуманітарного університету (кафедри германських та східних мов) відбувся третій Міжкафедральний науковий семінар «Контрастивні лінгвістичні студії». Семінар було організовано кафедрою германських та романських мов на чолі з її завідувачем – професором Н.В. Петлюченко.

У семінарі взяли участь 20 осіб, з них 6 доповідачів, викладачі кафедри германських та романських мов Національного університету «Одеська юридична академія» на чолі із завідувачем кафедрою Наталією Володимирівною Петлюченко в присутності доктора юридичних наук, професора кафедри конституційного права Національного університету «Одеська юридична академія» Мар'яни Володимирівни Афанасьєвої.

З вступним словом виступила завідувач кафедри германських та романських мов, доктор філологічних наук, професор Н.В. Петлюченко, яка привітала учасників і гостей семінару, який проводився вже втретє, та розповіла про важливість його проведення для лінгвістів.

На семінарі було виголошено шість доповідей аспірантів і здобувачів кафедри германських та романських мов Національного університету «Одеська юридична академія» та кафедри германських та східних мов Міжнародного гуманітарного університету.

Першою доповідь виголосила кандидат філологічних наук Юлія Олегівна Сафьян. У своїй доповіді «Концепт CHARMER/ЧАРІВНА ЛЮДИНА в англійській та українській лінгвокультурах» Юлія Олегівна розглянула концепт ЧАРІВНА ЛЮДИНА, який в українській мові співвідноситься з поняттями «чарівність» і «привабливість». Доповідач зробила загальний висновок про те, що в низці європейських мов (англійській, німецькій, італійській, нідерландській) на формування концепту ОБАЯТЕЛЬНЫЙ ЧЕЛОВЕК великий вплив здійснює європейській досвід куртуазного залицяння та куртуазна французька мова, що проявляється у взаємозв'язку номінацій вказаного концепту в цих мовах із французьким поняттям CHARME/ОЧАРОВАНИЕ.

Доповідь здобувача кафедри германських та романських мов Валерії Олексіївни Чернякової було присвячено жіночому політичному

дискурсу. В.О. Чернякова розглянула лінгвальні та просодичні особливості іспанського й українського політичного жіночого мовлення. Своє дослідження вона проводить на мовленнєвому матеріалі усних виступів латиноамериканських жінок-політиків, а саме першої леді Аргентини Еви Перон, першої жінки-президента Еквадору Росалії Артеагі та мексиканського політика, кандидата в президенти Хосефіни Васкес Мота, а також українських діячів: экс-прем'єр-міністра Юлії Тимошенко, экс-радника Президента України Анни Герман та Ірини Фаріон.

Дослідження аспіранта Світлани Якімової було присвячено вивченню концептосфери кольору в іспанській та українській лінгвокультурах у контрастивному аспекті. Доповідач розповіла про основоположні кольори обох культур, пов'язані з історією української й іспанської нації, зауважила, що збіги відзначаються в колоративі AMARILLO/ЖОВТИЙ для характеристики таких понять, як сонце, тепло, тоді як колоратив ROJO в іспанській лінгвокультурі характеризує емоційний аспект і є символом любові, пристрасті, вогню, а колоратив МАЛИНОВИЙ в українській лінгвокультурі характеризує моральні якості та символізує непорочність і чистоту.

Доповідач Ольга Семенівна Чобан розповіла про мовний портрет юриста як публічної особи. Учений розкрила особливості українського й французького юридичного публічного дискурсу. Прикладом для дослідження є матеріали виступів міністрів юстиції України та відомих юристів Франції.

Доповідь Юлії Олександрівни Фокши було присвячено дискурсивному втіленню концепту ДОСКОНАЛІСТЬ у сучасному лінгвокультурному просторі України та Іспанії. Автор зробила висновок, що концепт PERFECCIÓN/ДОСКОНАЛІСТЬ має лише позитивну конотацію, усвідомлюється як річ або об'єкт, які не мають недоліків. Відмінне простежується у відтінках: в іспанській мові акцентується зовнішність, а в українській – внутрішні якості.

Здобувач Наталія Олександрівна Байлюк розповіла про фонематичний статус гемінованих приголосних в українській і німецькій мовах. Під час своєї доповіді вона підкреслила закономірності, властиві обох мовам (подвоєні «несправжні» гемінати, амбісилабічні приголосні, які представляють біфонематичність подво-

ених приголосних), та відмінності (подовжені «справжні» гемінати, тавтосилабічні приголосні, наявні в українській мові, представляють монофонематичність подвоєних приголосних, а подовжені «справжні» гемінати не спостерігаються в німецькій мові).

Підсумовуючи результати семінару, виступили присутні викладачі, які наголосили на творчій активності всіх учасників і конструктивності обговорення доповідей, а також окреслили

перспективу розвитку семінару «Контрастивні лінгвістичні студії».

Важливо зазначити, що семінар було проведено в доброзичливій і теплій атмосфері. Він зацікавив не лише науковців, а й усіх гостей, які були присутніми.

Чернякова В. О.
викладач кафедри германських
та романських мов НУ «ОЮА»

GESTURE AND SPEECH IN INTERACTION

The fourth edition of Gesture and Speech in Interaction (GESPIN) was held in Nantes, France on September 2–4, 2015. The previous three editions took place in Poznan in Poland, Bielefeld in Germany and Tilburg in the Netherlands. This year, more than 40 presentations were made in the field of gesture studies. GESPIN is an international conference on how gesture and speech work together to achieve various goals.

The keynote speeches of the conference addressed three different aspects of multimodal interaction: gesture and grammar, gesture acquisition, and gesture and social interaction. In a talk entitled *Qualities of event construal in speech and gesture: Aspect and tense*, Alan Cienki presented an ongoing research project on narratives in French, German and Russian, a project that focuses especially on the verbal and gestural expression of grammatical tense and aspect in narratives in the three languages. Jean-Marc Colletta's talk, entitled *Gesture and Language Development: towards a unified theoretical framework*, described the joint acquisition and development of speech and early conventional and representational gestures. In *Grammar, deixis, and multimodality between code-manifestation and code-integration or why Kendon's Continuum should be transformed into a gestural circle*, Ellen Fricke proposed a revisited grammar of noun phrases that integrates gestures as part of the semiotic and typological codes of individual languages. From a pragmatic and cognitive perspective, Judith Holler explored the use of gaze and hand gestures as means of organizing turns at talk as well as establishing common ground in a presentation entitled *On the pragmatics of multi-modal face-to-face communication: Gesture, speech and gaze in the coordination of mental states and social interaction*.

Among the talks and posters presented at the conference, the vast majority of topics related to gesture and speech in interaction understood both in terms of mapping of units in different semiotic modes and of the use of gesture and speech in social interaction. Sever-

al presentations explored the effects of impairments (such as diseases or the natural ageing process) on gesture and speech. The communicative relevance of gesture and speech and audience-design in natural interactions, as well as in more controlled settings like television debates and reports, was another topic addressed during the conference. Some participants also presented research on first and second language learning, while others discussed the relationship between gesture and intonation. While most participants presented research on gesture and speech from an observer's perspective, be it in semiotics or pragmatics, some nevertheless focused on another important aspect: the cognitive processes involved in language production and perception.

Researchers from the Odessa Law Academy, Prof. Dr. Nataliya Petlyuchenko and Dr. Anna Artiukhova, also made a presentation at the conference. Their paper *Aggressive Rhetoric: Prosodic and Kinetic Means* presents aggressive rhetoric as the persuasive method in political communication, the transformation of the concept 'speech aggression' towards its positive semantic, the complex of aggressive speech means on the verbal and paraverbal levels. According to them, verbal means of an aggressive rhetoric are the rhetorical figures, such as the antithesis that creates the greatest emotional stress due to its underlying semantic contrast. Paraverbal means of aggressive rhetoric are the prosody and co-speech gestures of the antitheses.

For the complete proceedings of the conference, please visit <https://hal.archives-ouvertes.fr/hal-01195646/document>.

НАШІ АВТОРИ

Анохіна Тетяна Олександрівна – докторант кафедри загального і порівняльного мовознавства та новогрецької філології Київського національного лінгвістичного університету, кандидат філологічних наук, доцент

Головач Тетяна Миколаївна – викладач кафедри іноземних мов Львівського державного університету внутрішніх справ

Дребет Віктор Васильович – доцент кафедри німецької філології та методики викладання німецької мови Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка, кандидат філологічних наук, доцент

Ейгер Генріх Вільгельмович – професор кафедри німецької філології і перекладу Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна (на пенсії), доктор філологічних наук, професор

Забужанська Інна Дем'янівна – аспірант Київського національного лінгвістичного університету

Кіркowska Інга Станіславівна – завідувач кафедри романської філології Дніпропетровського національного університету імені Олеся Гончара, кандидат філологічних наук, доцент

Клименко Тетяна Анатоліївна – доцент кафедри перекладу та лінгвістичної підготовки іноземців Дніпропетровського національного університету імені Олеся Гончара, кандидат філологічних наук

Ковалевська Тетяна Іванівна – доцент кафедри сучасних європейських мов Вінницького торговельно-економічного інституту Київського національного торговельно-економічного університету, кандидат філологічних наук

Коваль Анастасія Валеріївна – старший викладач кафедри філології, перекладу та мовної комунікації Національної академії Національної гвардії України

Козловський Віктор Володимирович – професор кафедри германської філології Інституту філології Київського національного університету імені Тараса Шевченка, доктор філологічних наук, професор

Ладика Ольга Володимирівна – аспірант Київського національного університету імені Тараса Шевченка

Лазебна Олена Анатоліївна – доцент кафедри теорії, практики та перекладу німецької мови Національного технічного університету України «Київський політехнічний інститут», кандидат філологічних наук

Лут Катерина Анатоліївна – доцент кафедри теорії та практики перекладу Запорізького національного технічного університету, кандидат філологічних наук

Мала Юлія Валеріївна – аспірант кафедри української мови та прикладної лінгвістики Донецького національного університету

Матузкова Олена Прокопівна – завідувач кафедри теорії та практики перекладу факультету романо-германської філології Одеського національного університету імені І. І. Мечникова, доктор філологічних наук, доцент

Немировська Олександра Федорівна – доцент кафедри української філології і методики навчання фахових дисциплін Південноукраїнського національного педагогічного університету імені К. Д. Ушинського, кандидат філологічних наук, доцент

Новаковська Ольга Миколаївна – аспірант Одеського національного університету імені І. І. Мечникова

Панченко Сергій Аркадійович – докторант Дніпропетровського національного університету імені Олеся Гончара, кандидат філологічних наук

Пільгуй Наталія Миколаївна – доцент кафедри ділової іноземної мови та перекладу Національного технічного університету «Харківський політехнічний інститут», кандидат філологічних наук

Присянникова Яна Миколаївна – викладач кафедри англійської та турецької мов Херсонського державного університету

Репех Наталія Валеріївна – старший викладач кафедри германської філології Чернігівського національного педагогічного університету імені Т. Г. Шевченка, кандидат філологічних наук

Сердюк Ольга Вікторівна – викладач кафедри перекладу та лінгвістичної підготовки іноземців факультету української й іноземної філології та мистецтвознавства Дніпропетровського національного університету імені Олеся Гончара

Степанов Євгеній Миколайович – завідувач кафедри російської мови Одеського національного університету імені І. І. Мечникова, доктор філологічних наук

Стецик Тетяна Степанівна – аспірант Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича

Тараненко Ксенія Володимирівна – доцент кафедри культурології та митної ідентифікації культурних цінностей Університету митної справи та фінансів, кандидат філологічних наук

Тендітна Надія Миколаївна – доцент кафедри української мови та літератури ДВНЗ «Донбаський державний педагогічний університет», кандидат філологічних наук

Федор Христина Ярославівна – аспірант Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника

Ханикіна Наталія Валентинівна – старший викладач кафедри теоретичної і прикладної лінгвістики та новогрецької філології Київського національного лінгвістичного університету

Ходоренко Анна Вікторівна – професор кафедри перекладу Дніпропетровського національного університету імені Олеся Гончара, доктор філологічних наук, доцент

Цуркан Марія Валентинівна – викладач кафедри суспільних наук та українознавства Буковинського державного медичного університету, кандидат філологічних наук

Черхавя Олесь Олегівна – докторант Київського національного лінгвістичного університету, кандидат філологічних наук

Шапочка Наталія В'ячеславівна – здобувач Запорізького національного університету

Швачко Світлана Олексіївна – професор кафедри теорії та практики перекладу Сумського державного університету, доктор філологічних наук, професор

Школьна Наталія Олександрівна – викладач кафедри англійської мови Івано-Франківського національного технічного університету нафти і газу

Юмрукуз Анастасія Анатоліївна – аспірант Південноукраїнського національного педагогічного університету імені К. Д. Ушинського

ЗМІСТ

Анохіна Т. О., Швачко С. О.	
Статус лакуни в парадигмі метазнаків категорії НІЩО.....	3
Головач Т. М.	
Тематична диференціація екзотизмів у текстах сучасних англомовних газет.....	7
Дребет В. В.	
Синергетика декодування іменників у структурі простого та складного речення німецької мови....	12
Эйгер Г. В.	
Фасцинация и девиантность.....	19
Забужанська І. Д.	
Обґрунтування класифікації англомовних віршованих текстів постмодернізму.....	22
Кіркоська І. С.	
Когнітивна модель категорії футуральності на матеріалі французької мови.....	25
Клименко Т. А.	
Лексическое наполнение современной лирики (на материале стихотворений Ю. Соломоновой)..	30
Ковалевська Т. І.	
Графічні засоби пунктуації в системі параграфемних засобів стилістики сучасного англомовного художнього дискурсу як експлікатори інтонації мовлення.....	34
Коваль А. В.	
Способи відтворення когнітивних і прагматичних ознак слів у перекладному словнику (на матеріалі понять політичної сфери діяльності).....	38
Козловський В. В.	
Лінгвопрагматичний та лінгвокультурний аспекти інтерпретації німецького кон'юнктива.....	42
Ладика О. В.	
Методологія дослідження лінгвокультурного концепту <i>AMERICAN DREAM</i>	47
Лазебна О. А.	
Прислівники та дієприслівники оцінки в сполученні з лексико-семантичною групою дієслів зорового сприйняття в сучасній німецькій мові Німеччини та Австрії.....	52
Лут К. А.	
Гіпербола як засіб прагматичного впливу в англомовному економічному дискурсі.....	57
Мала Ю. В.	
Функційно-стилістичні типи питальних речень у сучасних політичних текстах.....	61
Матузкова Е. П.	
Культура как ключевое понятие лингвокультурологии XXI столетия.....	65
Немировська О. Ф.	
Експліцитні функції заголовка як центру художнього контексту.....	69
Новаковська О. М.	
Поняття «кровні узи» в структурі англомовного концепту <i>BLOOD</i>	74
Панченко Е. И.	
О понятии лингвистической компрессии на начальном уровне говорения.....	78
Пільгуй Н. М.	
Стильові риси англомовного наукового агротехнічного дискурсу.....	81
Присяннікова Я. М.	
Специфікація співвідношення порівняння та метафори в англійській мові.....	85
Репех Н. В.	
Роль семантики початку та кінця в репрезентації іміджу України в англомовному медіадискурсі: когнітивно-риторичний аспект.....	90
Сердюк О. В.	
Теоретичні засади анімалістичних концептів в англійській мові.....	95
Степанов Є. М.	
Українські запозичення в лексиці та фразеології російського мовлення Одеси.....	99

Стецик Т. С.	Стратегія персуазивності в політичному дискурсі Джона Маккейна (на матеріалі дебатів).....	105
Тараненко К. В.	Прагмалінгвістичне дослідження індивідуальної мовленнєвої поведінки (на матеріалі антонімічної системи української мови).....	109
Тендітна Н. М.	Експресія смерті в романі Є. Пашковського «Вовча зоря».....	114
Федор Х. Я.	Галерея жіночих образів у поліаспектній творчій палітрі Василя Ткачука.....	119
Ханикіна Н. В.	Мотиваційна основа дієслів зі значенням зовнішнього й внутрішнього станів суб'єкта.....	125
Ходоренко А. В.	Внутренняя форма ономастических единиц в теории прототипов когнитивной лингвистики: общие вопросы.....	130
Цуркан М. В.	Грамматична репрезентація діалектизмів у художній оповіді.....	134
Черхавя О. О.	Апробація методики реконструкції в наукових працях різних часів.....	139
Шапочка Н. В.	Концептуальний домен ЧЕЛОВЕК в текстах немецких народных песен.....	144
Школьна Н. О.	Німецька фахова мова промислової автоматизації в структурі загальнонаціональної мови.....	149
Юмрукуз А. А.	Інтонація мовленнєвих актів повної й неповної згоди в діловому діалогічному дискурсі.....	153

РЕЦЕНЗІЇ

Шляхова Н.	Культура новітніх українських спільнот за кордоном у вимірі фольклористичних досліджень.....	157
Петлюченко Н.	Рецензія на монографію В. А. Ущиної «Позиціонування суб'єкта в англомовному дискурсі ризику: соціокогнітивний аспект»	159

НОВИНИ, АНОНСИ НАУКОВОГО ЖИТТЯ

Хроніка. Міжкафедральний науковий семінар «контрастивні лінгвістичні студії».....	161
Gesture and speech in interaction.....	163

Наукове видання

ОДЕСЬКИЙ ЛІНГВІСТИЧНИЙ ВІСНИК

Науково-практичний журнал

Випуск 6
Том I

Виходить два рази на рік

Українською, російською, англійською та німецькою мовами

Коректор – А. Новікова
Комп'ютерна верстка – О. Данильченко

Підписано до друку 19.10.2015 р. Формат 60x84/8. Обл.-вид. арк. 20,31, ум.-друк. арк. 19,53.
Папір офсетний. Цифровий друк. Наклад 100 примірників. Замовлення № 1910-15.

Надруковано: Видавничий дім «Гельветика»

(Свідоцтво суб'єкта видавничої справи ДК № 4392 від 20.08.2012 р.)

Україна, м. Херсон, 73034, вул. Паровозна, 46-а, офіс 105. Тел. (0552) 39-95-80

E-mail: mailbox@helvetica.com.ua